

E. 215/5: 7

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

VII.

PAPP ISTVÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
KÁLMÁN BÉLA

UN RÉSUMÉ SE TROUVE À LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1961

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

VII.

PAPP ISTVÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
KÁLMÁN BÉLA

UN RÉSUMÉ SE TROUVE À LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1961

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

KIADÁSÁT
A MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTER
rendelte el

Az Isztambul-, illetőleg a Malomba-típusú helynévkölesöznzés kérdéséhez

Csúry Bálint emlékének
halála huszadik évfordulóján

1. Eddigi tudásunk szerint a magyar nyelvészek közül elsőként PAIS DEZSŐ idézett egy olyan településnevet (*Kotoriba*), melyet ő a magyarból határozóragos alakban a horvátba átkerült helynévformának tartott (l. tőle: MNy. XXIII, 540). Ezt ugyan KNIEZSA ISTVÁN utóbb kétesen idevonható példának minősítette, de ugyanakkor több biztosan e típusba tartozó érdekes magyar—szláv helynévkölesöznzési esetet sorolt fel (MNy. XXXII, 317—8). Tőlük függetlenül a magyar—román helynévanyag vonatkozásában többször is szót ejtettem magam, s szóltak mások is¹ arról az érdekes helynévkölesöznzési és vissza-kölesöznzési típusról, amely egy hajlító nyelvből egy ragozó nyelvbe előljárós alakban, viszont egy ragozó nyelvből egy hajlító nyelvbe ragos alakban átkerült helynév-alakulatok keletkezése révén áll elő. E típus megjelölésére önként kínálkozik az *I s z t a m b u l*-, illetőleg a *M a l o m b a*-típus megjelölés, hiszen eléggé ismeretes, hogy az *Isztambul* (< *Sztambul*) helynév a görög *εἰς τὴν πόλιν* 'a városba' görög előljárós kifejezés törökbe átkerült és átalakulva településnévvé vált formája (így PAIS, i. h.), a *Malomba* pedig egy magyar—román vonatkozásban tőlem elsőül idézett (MNy. XXX, 166) olyan helynév-alakulat, amely a magyarban *-ba(n)* határozóragos formában használt *malom* köznévnék helynévként románba átkerült alakja.

Minthogy az itt hivatkozott közlemények megjelenése óta is jelentős számú idevonható jelenkori és történeti helynévi adalék gyűlt össze, megítélésem szerint nem árt ezeket most összesítve feldolgozni és a helynévkölesöznzési esetekből levonható, néhány általánosabb érdekű tanulság megfogalmazásával e helynévtípusnak a nyelvi kölesönhatás vizsgálatában való jelentőségére rámutatni.

2. Az ilyen célkitűzéssel összeállított alábbi felsorolásban a pillanatnyi teljesség kedvéért nemcsak az újabban előkerült adalékok, hanem az irodalomban eddig ismertek is helyet kaptak. Ez adattári résszel kapcsolatosan tájékoztatás céljából ezeket bocsátom előre: Az egyes helynévi esetekre vonatkozó rész minden címszava mindig a román helynévalak. Utána következnek a magyar történeti és jelenkori adatok. Ezeket jel választja el az őket követő román adatoktól. A román adatokat kivétel nélkül, a magyarokat azonban — helykimélés céljából — csak válogatva közlöm; nemegyszer csak az első és az utolsó említés adatát. Ha azonban az alakfejlődés szemléltetésének szempontja ezt megkívánja, a rendelkezésre álló magyar adatoknak is megközelítőleg

¹ L. tőlem: MNy. XXX, 166, XXXV, 112—3, XXXVII, 122—3, XLIII, 299—300; ErdMúz. XLII, 1 kk. és kny. ErdTudFüz. 91. sz., ErdMúz. XLIX, 138—9; Melich-Eml. 361—72. — További adalékokat közölt MÁRTON GYULA: MNy. XXXVII, 112, XL, 63, ErdMúz. XLIX, 221, és kny. ErdTudFüz. 180. sz. 6, ErdMúz. L, 281 kk. és ErdTudFüz. 197. sz. Az adatokra nézve l. még az alább idézendő adattárakat.

teljes sorát nyújtom. — A települési egységenként felsorakoztatott adalékok földrajzi elhelyezhetősége céljából ()-ben a települési egységet is megjelölöm. Az egyes települési egységek adatai után []-ben közölt, rövidített forrásutalások² a felhasznált anyag lelőhelyét illetően tájékoztatják az olvasót. Ha ugyanazon címszó alatt több település helynévkincséből származó anyagot közlök, az egyes települések adatait || jellel különítem el egymástól. — Íme az adatok:

Begba. 1599: *Bék.* 1698: az *Bekben.* 1746: *Beghben.* 1765: *A Bégben.* 1767: *A Bégbé.* 1830: *A' Békben.* 1947: *Bég. Bég* erdeje. | 1775: *La Bekbe.* In *Békbe.* 1793: *la fátzá Bétbi* (!). 1947: *Begba. D'alu Begba* (Búza) [SzDMon. II, 316; EHAd. 477]. — Az ismeretlen eredetű *Bék(g)* helynév határozóragos alakjaként *Begbe(a)* formát várnánk. A románban ma jelentkező mélyhangú ragos alak keletkezése a régebbi magashangú (*-be*) ragos után számomra nem világos.

Bekimbea. 1946: *Bökken.* | 1946: *Bekimbea* (Magyarpatatka, K.) [EHAd. 19]. — A magyar *bükköny* 'vicia, Wicke' nyelvjárási *bököny ~ bökény* (MTSz., EtSz.) alakjának *-be* határozóragos formájából. Egy ragos magyar *Bökémbe*, illetőleg *i-ző Bökimbe* alakból ő : e hanghelyettesítéssel a román alak szabályos fejlemény; a helynévvégi *-a* talán határozott artikulus.

Belciba. 1732: *belyke.* 1754: *A' Belykében.* *Bejke.* 1755: *Belke* pataka. 1947: *Bejke.* | 1947: *La Belciba* (Almásmálom) [SzDMon. V, 120; EHAd. 46]. — Az ismeretlen eredetű magyar *Belyke ~ Belke* helynév magyar inessivus ragos alakja. A mai román alak fejlődése számomra nem világos. A szóvég talán egy magyarból *-be* ragos alakban átkerült előbbi határozott artikulusos *-bea* végződésű alak (l. előbb *Bekimbea* alatt) fejleménye.

Beregbe. 1742: a *Bereken.* 1947: *Beregbe.* | 1947: *Beregbe.* Dupa *Beregbe.* (Kékes) [SzDMon. IV, 280; EHAd. 49]. — A helynévi szerepben használt magyar *berek* 'nemus, Hain' köznév *-be* helyhatározóragos alakjában az alapszó véghangzójának zöngésüléssel a kiejtésben *Beregbe* formában hangzott; ez az alak került át a románba.

Bigbe. 1810: *Bükk.* 1947: *Bügbe* | 1947: *Bigbe* (Felőr) [SzDMon. V, 355; EHAd. 49]. — A *bükk* 1. 'fagus, Buche', és jelentéstapadással alkalmasint egy *bükkerdő*-féle összetételből 2. 'silva fagina; Buchenwald' köznévből alakult, s helyhatározóragos formájában *Bügbe* alakban ejtett magyar helynév ilyen ragos formában és ü : i hanghelyettesítéssel került bele a románság helynévkincsébe.

Bodiba. XVIII. sz. vége: *Bodi* nevű Hellyben. 1835: *a' Bodiba.* 1947: *Bodiba* | 1947: *Bodiba* (Felőr) [SzDMon. V, 355, EHAd. 49]. — A magyar helynév alkalmasint a magyar *Boldizsár* régiségbeli és nyelvjárási *Bódizsár*

² Az alkalmazott rövidítések forrásutalások: BHn. = GERGELY BÉLA—SZABÓ T. ATTILA: A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei. Kvár, 1945. — DHn. = Uők: A Dobokai völgy helynevei; Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, 1944. Kvár, 1945. 339—414 és kny. Kvár, 1946. 78 l. — DRĂGANU, Rom. = Drăganu Nicolae, România în veacurile IX—XIX pe baza toponimiei și a onomasticeii. Buc., 1933. — EHAd. = Erdélyi Helynévtörténeti Adatok (Saját kéziratok helynévtörténeti gyűjteményem; a szám a megfelelő doboz számát jelzi. A gyűjteményre nézve l. MNy. LIV, 503 kk.). ErdMúz. = Erdélyi Múzeum (folyóirat). — ErdTudFüz. = Erdélyi Tudományos Füzetek. — KHn. = SZABÓ T. ATTILA, Kalotaszeg helynevei. I, Adatok. Kvár, 1942. — Melich-Eml. = Emlékkönyv Melich János hetvenedik születése napjára. Bp., 1942. — PESTY, MgHt. — a PESTY FRIGYES-féle Magyarország 1863—1864. évben összegyűjtött helyneveit magába foglaló gyűjtemény (az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában). — SzDMon. = KÁDÁR JÓZSEF, Szolnok Doboka monographiája. Deesen, 1901—1905. I—VII. köt.

alakváltozatának (vö. OklSz.) -i beceképzős *Bódi* formájából (erre nézve l. EtSz.; VARGHA KATALIN, Becéző keresztnéveink. Szeged, 1931, 32 és az ott id. ir.), tehát esetleg puszta személynévből alakulhatott. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy egy előbbi jelzős helynévi összetételből (pl. *Bódi erdeje*, *Bódi mezeje* stb.) kivált, pusztá személynévi alakjában másodlagos származék. A románba a magyar helynév -ba helyhatározóragos alakban került át.

Bodoloba. 1812: *Bodoló*. 1864: *Bodolóba*. | 1754: La *Bodoloba* (Magyarborzás) [SzDMon. II, 262; EHAd. 50]. — A helynévként használt, talán szláv eredetű magyar *Bodoló* személynév (DRĂGANU, Rom. 561—2) -ba ragos alakja. Mint a felsorolt történeti adatokból látható, a románba magyar ragos alakban átkerült helynévi forma egy jó félszázaddal korábbi (1754) adatolható, mint a magyar alak (1812). A viszonylag korai e típusba tartozó román helynévkölcsönzés érthetővé teszi, hogy a ragos alaknak románból magyarba való visszakölcsönzésére is már 1864-ből s aztán megint 1899 tájáról van adatunk.

Borsoserbea. 1759: A *Borso Szerben*. | 1946: *Borsoserbea* (Magyarpalatka) [EHAd. 19]. — A magyar *borsó* 'pisum; erbse' + *szer* 'ordo, series; Ordnung' köznévből alakult magyar helynév -be ragos átvétele; a román szlovégi -a határozott artikus lehet.

Čerbe. 1769, 1944: *Cser* | 1944: La *cerbe* (Ördöngösfüzes) [SzDMon. V, 367; ErdMúz. XLIX, 221, 229 és ErdTudFüz. 180. sz. 6, 14]. — A magyar *cser* 'quercus cerris; Zerreiche' köznévvvel alakult *Cser* helynév -be ragos formája.

Čerespodba. 1944. *Cserespad* | 1944: *Cerespodba* (Ördöngösfüzes) [ErdMúz. i. h.]. — Az előbb hivatkozott *cser* köznév -s melléknévképzős *cseres* alakjából és a *pad* 'dorsus collis planum; flacher Rücken eines Hügels' (OklSz.) térszíni formánévvvel alakult magyar helynév -ba határozóragos formája.

D'aiba. 1737: A *Diajban*. 1805: A *Diváj*. 1806: A' *Divajba*. | 1944: *D'aiba*. Gura *D'aibi*. Koste la *Divaïodal* (!) (Magyarókereke) [KHn. 92—3, 95, 97; Melich-Eml. 365—6]. — A magyar *dió* ~ R. *dia* 'nux; Nuss' (EtSz.) és a köznévi szerepében kihalt, de helynevekben nagyon gyakori régi magyar *aj* ~ *áj* 'vallis; Tal' (EtSz.) köznév összetételével alakult helynév -ba határozóragos formájának átkölcsönzése. Az 1805-ből és 1806-ból idézett magyar alak a magyarban szokásos hiátus-töltő *e*-vel formálódott. A román *Gura D'aibi* utótagja az alanyesetnek tekintett *D'aiba* helynév genitívusa.

Darogba. 1754: A *Daroczban*. | 1947: La *Darogba* (Almásmálom) [EHAd. 46]. — Egy bizonytalan jelentésű, alkalmasint szláv eredetű régi m. *daróc* foglalkozásnévből (erre nézve l. EtSz.) alakult magyar helynév -ba ragos kölcsönzéses alakja. Megjegyzendő, hogy Almásmálomról egyébként már 1334-ből ismerjük az átírt alakban közölt *Daróczpatak*, 1760-ból pedig a *Gyaluj* (!) *Daroczi* helynevet [SzDMon. V, 120—1].

Domba. 1775: A *Domb* | közbe. A *Domba* alatt. A *Domb* allyába. 1854: *Domba* alatt. | 1804: Szub *Domba*. Szub *Dombá*. 1864: Szub *Domb* (Magyar-köblös) [SzDMon. IV, 470; DHn. 48—9; EHAd. 46]. — A magyar helynév a *domb* 'monticulus; Hügel' köznévből alakult. A román helynévalak vagy egy magyar határozóragos forma átkölcsönzése, vagy a *Domb* alatt névutós szerkezetből szóhatártévesztéssel már a magyar lakosság ajkán tévesen elvonódott *Domba* helynév alak átkölcsönzése. Ez utóbbi esetben a címszóbeli helynév nem tartozik az itt tárgyalt típusú helynévkölcsönzések sorába.

Falodba. 1622: *Fellak*. 1812: *Fellakba*. | 1944: La *falodba* (Ördöngösfüzes) [ErdMúz. XLIX, 221, 233 és ETFüz. 180. sz. 6, 18; uo. és EHAd. 51 még több

adat]. — A magyar *fel* 'superior; ober-' és *lak* 'villa, domicilium; Wohnung' köznévből alakult helynév *-ba* ragos formájában a románba átkerülve ilyenféleképpen alakulhatott: magyar *Fellakba* (ejtve: *Fellagba*) > román *Fellogba* > *Falogba*. Azt, hogy a mai román alak — mint MÁRTON (i. h.) felteszi — a magyar *Pad* ~ román *Podba* helynévalak analógiás hatására keletkezett vagy esetleg hangképzésbeli „kényelemszeretet”-re vezethető-e vissza, nem tudom eldönteni.

Farba. Az egymással tőszomszédos Szeli^{se} és Tordaszentlászló határában egy szántóföldként használt területre a tordaszentlászlói magyarok *Far*, ragos alakban *Farba*, a teljesen román Szelicse lakói pedig *Farba* formában hivatkoznak (Janitsek Jenő szíves írásbeli közlése).

Fernehaba. 1741: *Ferhona*. 1746: *Ferhonab(an)*. 1784: *A' Ferhonába*. | 1896 körül: *Fernahaba*. 1937: *Férnéhába* (Nyíres) [ErdMúz. XLII, 31, 141; SzDMon. V, 278]. — A magyarban *Ferhona* helynév határozóragos *Ferhonába* alakjának románban hangátvetéssel keletkezett formája. Maga a magyar név ismeretlen, alkalmasint szász eredetű helynév, de hogy éppen a német *Fernehaber* magyarba átkerült alakja lenne (így SzDMon. i. h.), az csak csekély valószínűséggel állítható.

Gärgäsiba. 1760: *Görgöség*. 1947: *Görgösig*. | 1947: *Gärgäsiba* (Almásmálom) [SzDMon. V, 121; EHAd. 46]. — Valószínűleg a magyar *görög* 'volutor; rollen' ige melléknévi igenévi *görgő* alakjából és az elavult fgr. eredetű *ség* nyelvjárási *i-ző sig* 'collis, monticulus; Hügel' (OklSz.) köznévvvel formálódott helynévnek románba határozóragos formában átkerült változata. A román helynév alakba hanghelyettesítéssel került az *ö* (~ *o*)-k helyébe *ä*, a *b* előtti *-g* eltűnésének oka számomra nem világos, habár az idegenből átkerülő, az átvevő nép számára „értelmetlen” helynevek elalaktalanodása terén ennél még jóval különlegesebb esetekkel is találkozunk (l. alább a *Košniba* címszót is!).

Gät'aba. 1732: *Gatya* nevezetű helyben. 1751: *Gatyáb(an)* | 1947: *Gät'aba* (Almásmálom) [SzDMon. V, 121; EHAd. 46]. — A magyar *gatya* nyelvjárási *gagya* köznév magyar helyhatározóragos helynévi használata révén románba átkerült helynév.

Goromba. 1767: *Gorom* hegy. 1773: A nagy *Goromba*. 1776: A Nagy *Goromba*. 1947: *Goromba* | 1947: La *Goromba* (Retteg) [SzDMon. V, 531—2; EHAd. 51]. — A román *goron* 'tölgy' köznévből alakult nagyon gyakori *Goron* (~ *Gorun*) helynév (DRĂGANU, Rom. 333) kölcsönzéssel átkerült a magyarba, a magyarságtól gyakran hallott helyhatározóragos *Goromba* alakot vette aztán vissza a románság. A további nyelvi kölcsönhatás eredményeként ez a forma kerülhetett vissza a magyarba.

Härsämba. 1684: *Harsán* nevű helyb(en). 1826: *a' Felső Harsämba a'* Lapos föld. Az *Harsämba*. 1828: *Harsányban*. 1851: *a' Harsämba a'* Széles folden innen. 1942: *Harsämb* ~ *Harsämba*. *Harsämb* uttya. *Harsämbi* út. *Harsämbi* árok. | 1844: Lá *Harsämba*. 1942: *Härsämba*. Drumu kätä *Härsämba*. Drumu *Härsämbi*. Päräu *Härsämbi* (Csomafája, K.) [BHN. 61—4]. || 1754: Az *Harsányban*. *Harsányban* a Patak mellett. 1756: *Harsänbéli* Láb. 1777: *Harsány*. 1941: *Härsämba* árka. 1792: In *Hersána*. La *Harsamba*. 1941: Päräu *Härsämbi* ~ Päräu *Härsämbi* (Koloszborsa) [BHN. 115—7, 119, 122—3] || 1816: *a' Harsányban*. 1845: La szinyi (?) mari vagy *Harsany*. 1864: „*Harsämb* mind a két nyelven (ti. magyaron és románon) így neveztetik ma is mint láttzik régi magyar elnevezés”. | 1942: *Härsämba* (Koloszgyula) [BHN. 128—9]. —

Az itt fennebb, három falu helynevei közül idézett adatok három szomszédos falu határa szélén fekvő területre vonatkoznak. Az adatokból megállapítható, hogy a magyar *hárs* 'tilia, Lindenbaum' köznév denominális *-ány* képzővel alakult *Hársány* helynévi származéka *-ba* ragos formába a románba került, ott részint *Hársamba*, részint meg ebből elvont *Hársamb* alakban élt tovább. A kétnyelvű magyarság aztán visszakölcsönözte a két román alakot; így a kolozsborsai és csomafáji magyar is ma a *Hársámbába* megy. A tőszomszédos Kolozsgyulán és Csomafáján az emellett hallható magyar *Hársamba* alak tehát lényegében nem a *Hársán(y)* helynév *-ba* ragos alakjának, hanem a román *Hársamba* helynévformából tévesen elvont *Hársamb* névváltozat inessivus ragos alakjának tekinthető, csak természetesen fonetikai okokból az ejtett alak egybeesik a magyar *Hársán(y)* helynévalakból képezhető *-ba* ragos alakkal. — (Minderre l. még Melich-Eml. 365.) A *Hársámbi árok* és a *Hársámbi út* helynév előtagja lehet ugyan a román *Părău Hărsămbi* helynévalakulat genitivusi utótagjának visszamagyarosított alakja, de — talán több joggal — a románból visszakölcsönzött *Hársamb* helynévalak *-i* képzős formájának is tekinthető.

Hidekutrea. 1673: *Hitegh* (!) *kut* allyaban. 1947: *Hidekkut* | 1947: *Hidekutrea* (Almásmálom) [SzDMon. V, 120—1; EHAd. 46]. — A magyar *hideg* 'frigidus; kalt' és *kút* 'fons; Brunnen' köznévvel alakult *Hidegkút* helynév *-ra* határozóragos alakjának átkölcsönzése. A román *-rea* szóvég nem hozható a magyar *-ra* névutói eredetű rag ómagyar-kori *rea* alakjával közvetlen kapcsolatba, minthogy ilyen régi, e típusba tartozó átvételre helynévtörténeti adatok hiányában nem gondolhatunk. Nem lehetetlen azonban, hogy a román helynévalak itt a *-ra*, *-re* ragnak, ha nem is olyan régi, de viszonylag mégiscsak régies *-ré* formáját őrizte meg. (L. HORGER, Mnyj. 127.) A román helynév szóvégi *a*-ja alkalmasint határozott artikulus.

Hojomba. 1643: *Halvány*. 1767: *Hojvám*. *Hollyván*. 1774: In *Hajvány* dicto. 1779: A *Holoványban*. Az *Haloványban*. 1796: *Holvány*. 1816: A' *Holvánban*. 1823: *Holvány*. 1826: A' *Haloványban*. 1830: a *Halvány*. 1853: *Hojván* vagy *Holvány*. 1857: a *Halványba*. 1862: a *hojván*. 1868: *holvány*. 1947: *Hojván*. | 1774: In *Hojvánu*. 1947: *Hojomba* (Retteg) [SzDMon. V, 531—2; EHAd. 51]. — A magyar helynév a magyar *halvány* (~ *halavány* ~ *halovány*) ~ *holvány* (~ *holovány*) 'alveus fluvii vel lacus aqua destitutus; einstiges Flussbett, einstiger See' köznév helynévként való alkalmazásával alakult. Véleményem szerint a történeti adatok tanúsága szerint e helynévnek már a rettegi magyarság nyelvében is több alakváltozata lehetett; ezek esetleg különböző időkben keletkezettek ugyan, de a különböző időkben keletkezett alakok egy időben egymás mellett párhuzamosan is élhettek. Szerintem csak így érthető meg a történeti adatokban jelentkező, kavargó sokféleség. A felsorolt adatok között a szabályos *Halovány* ~ *Halvány* ~ *Holvány* helynévalak figyelmen kívül hagyásával csak az 1767. évi *Hojvám*, *Hollyván* (olv. *Hojván*), az 1853-ból, 1862-ből és a mai rettegi néprnyelvből ismert *Hojván* forma szorul magyarázatra. Úgy nézem, hogy ez az alak vagy a magyarban, vagy a románban az első szótagbeli szótagzáró *l* és a második szótagbeli ugyanilyen fonetikai helyzetben levő *ny* hang képzésbeli egymásra hatásával, illetőleg hangképzésbeli cseréjével érthető meg: a nem palatalizált *l* a szóvégi *ny* hatására jésült, az *ny* pedig a *-ba* ragos helynévalakban palatális nazálisból bilabiális nazális alakult. Számomra valószínűnek látszik az is, hogy az így keletkezett *Hojvám* > román *Hojvam* helynévi forma *v*-je a románban, sőt esetleg már a magyarban is

bilabiális jellegű β , illetőleg η -szerű hang lehetett, és ez az illabiális $\acute{a}$ hatására illabiális színezetű η a magyarban és a románban egyaránt „értelmetlen” *Hojvám* ($\sim$ román *Hoivam*) helynévben a románság ajkán képzés szempontjából könnyen beleolvadhatott a rákövetkező illabiális $\acute{a}$ ($\sim a$)-ba. Szerintem ilyenformán az 1774. évi román *Hojvānu* alak **Hoivanu*-nak, de **Hoibanu*-, illetőleg **Hoivanu*-nak is olvasható. Így keletkezhetett aztán román szájon a **Hoiban* ($\sim$ **Hoivan*)-ból, illetőleg a -ba ragos **Hoibamba* ($\sim$ **Hoiyamba*) alakból előbb *Hoian*, illetőleg *Hoianba*, majd az első szótagbeli o hatására a ragos formában a *Hoimba* helynévi alak. A rettegő magyarság máig megőrizte a *Holvány*-ból az előbb jelzett módon fejlődött *Hojván* formát (a β kérdésére nézve l. PETROVICI EMIL, MNy, LII, 8—10 és MNyTK. 93. sz. 4—6). — Uő.: Studii și Cerc. Filiala Cluj V (1954), 447 és tölem: MNy. LIII, 345 kk., ill. MNyTK. 97. sz. 13, MNy. LVI, 31 kk.; Nyr. LXXXIV, 99).

Holumba. 1714: Az *Halom* alatt. 1753: Az *Halmok*nál | 1747: La *Holumba* (Kolozsborsa) [BHn. 112—4] || 1782: Gye kltre *Holumba*. Gye kltre *Holumbá* (Mánya) [EHAd. 50]. — Kolozsborsa jelenkori helynévanyagában az 1941-ben lejegyzett román *Holomburi* $\sim$ *Holomburile* helynévalak mellett a magyar *Halombak* $\sim$ *Halambak* névváltozattal is találkozunk [i. h. 124]. Ugyanílyenféle megfeleléssel kell számolnunk a máshonnan idézhető következő román és magyar helynévadatokban: 1715: in loco vulgo dupe *Holamul* dicto. 1749: *Halom* alatt, az *halmok* alatt, az *halmokon* innét. 1766: A *Halom*. *Halmok* alatt. *Halmokon* innét. A *Halmokon* tul. Az *Halmok* felett a' Gardon. 1942: *Halambak*: *Halombak* $\sim$ román *Holomburi* (Ormány) [EHAd. 51; SzDMon. V, 309] || 1942: *Halombok* $\sim$ román *Holomburi* (Girólt, SzD.) [EHAd. 51]. — Az itt felsorolt adatok alapján számomra valószínűnek látszik, hogy a kolozsborsai románság nyelvébe még a XVIII. század első felében átkerült a magyar *Halom* helynév határozóragos *Holumba* alakban (l. az 1747. évi adatot!); ebből román ajkon egy tévesen kikövetkeztetett *Holunb* helynévváltozat keletkezhetett (l. MÁRTON GYULA' A rumén nyelvatlasz első három kötetének magyar eredetű anyaga: Az Erdélyi Tud. Int. Évkönyve 1940—41. 152 és kny. 36.). Minthogy a fenti történeti adatok tanúsága szerint a régebbi magyar *Halom* helynévalak mellett használatos volt a többes számú magyar *Halmok* forma is, román ajkon szintén keletkezett többes *Holomburi*, illetőleg *Holomburile* helynévi alak. A kétnyelvű magyarság aztán a román többes számú alak hatására a románból visszakölcsönzött *Halomba* helynevet -k többesjellel is ellátta; így a mai borsai magyarság nyelvében élő *Halombak*, illetőleg a-zó *Halambak* alak románból való visszakölcsönzéssel és román alaktani hatással magyarázható (l. még erre nézve tölem: *Halombok* $\sim$ *Halambak*. ErdMúz. XLIX, 138—9 és az ott id. irodalmat, illetőleg adatokat).

Hosuaija. 1642: *Hoszu Ayban*. 1732: Az *Hosszszu Ájban*. 1942: *Hosszuáj* $\sim$ *Hosszáj* $\sim$ *Ószajba*. *Hosszuáj* torka. *Hosszuáj* feneke. *Hosszuáj* ódala | 1764: La Fundu *Osojbi*. 1770: La *Hosszszuáj*bá lá alig (?) 1942: *Osojba*. Gura *Osojbd'i*. Fundu *Osojbd'i*. (Páncélcseh, SzD.) [DHn. 54—5, 57, 61]. — A magyar *Hosszuáj* helynév a *hosszú* 'longus; lang' és az *áj* 'vallis; Tal' köznév összetételével alakult; e helynév hangkivetéses és -ba határozóragos *Hosszájba* (l. az 1942. évi *Hosszáj* változatot!) formájának átvételeként tekinthető a román helynévalak. Ez utóbbiban feltűnő a szőeleji h eltűnése. A magyar *Oszajba* alakváltozat a románból visszakölcsönzött forma.

Hosuba $\sim$ **Husuba** $\sim$ **Husube**. 1642 után: ad locum Setét Rakottyá vocatum ... In *Hosszszu*. 1864: *Hosszszuk*. 1947: *Hosszu* | 1820: Lá Kapu

*Hosszsube*³ (Baca) [SzDMon. II, 99; EHAd. 46] || 1820: Kete Láz in *Husube*. In *Huszube* szub Kaszte. In *Huszube*. In *Huszube* sub Kaszte la Szedries. In *Huszube* kete Láb. In *Huszubá* tseje lálte. Pinge *Huszube*. 1825 körül: In *Huszuba*, gyela valarét. La *Huszuba* kete Lelestyilor. *Huszube* kete Lelest. *Hosszsuba* gye sub Kaszte Lelestyilor. La *Hosszsuba* szub Kaszte Lelestyilor. 1864: *Husubele* (Csicsómihályfalva) [SzDMon. II, 433; EHAd. 47] || 1804: La *Hószsuba* (Dellőapáti, SzD.) [EHAd. 47] || 1622: *Hozzu*. 1754: *Hosszsuba*. 1947: *Hoszuba* | 1947: *Hosube* (Felőr) [SzDMon., V, 355, EHAd. 49] || 1767: Kurta *Hosszu*. 1774: In *Hosszu*, XIX. sz. első fele: Az *hosszsuban*. 1823: A *Hosszsuba*. 1898: *Hosszuk*. 1947: *Hoszubák* | 1947: La *Hosubá* (Retteg) [SzDMon. V, 533; EHAd. 51] || 1696: *Hosszú*. 1823: Kő pataka mellett a *hosszsuba*, a *hosszsuba* a Szőlők alatt. A *hosszsuba* a falu végén. 1898: *Hosszuba* dülöl | 1864: In *hosszsubá*. 1899: in *Hosszuba* (Szépkenyerűszentmárton) [SzDMon. VI, 432—3; PESTY, MgHn. XIV/2. 294b.; EHAd. 52] || 1947: *Hoszuba* | 1947: *Hosuba* (Várkudu, SzD.) [EHAd. 52] || 1767: A *Hosszsuba* kuthoz jövő végel. 1822: a' *Hosszsuban*. 1825: A' *Hosszsuba*. | 1767: La *Hosszsuba* nevű helyben. La *Hosszsuba* in Rezure. *Hosszsuba* alias La kérére. 1823: In *Hosszsubá*. 1824: In *Hoszubá*. 1825: La *Hosszsuba*. 1840: Lá *Hosszsuba*. 1849 körül: Lá *Hosszsuba*. XIX. század közepe: lá *Hosszsuba* intre Péráje (Mócs, K.) [EHAd. 20] || 1832/XIX. század közepe: Lá *Hosszsubá*. 1856 körül: In *Hosszuba* (Novaj) [EHAd. 20] || 1891: *Hosszu*. 1942: *Hosszu* | 1942: *Husuba*: In *Hosuba* (Kalotadámos) [KHn. 47; Melich-Eml. 365] || 1891: *Hosszu* | 1941: *Hosuba* (Nagypetri) [KHn. 304] || 1941: *Hoszubaji* rét. 1864: *Huszduba* (!) | 1941: Ritu d'ela *Hosuba* (Magyarsárd) [KHn. 229]. — A magyar *hosszú* 'longus; lang' köznév -ba határozóragos alakja *Hosuba* ~ *Husuba* formában átkerült előbb a románba, majd onnan visszakölcsönzéssel a magyarba. Az új, határozóragos alak aztán kiszorította a régi magyar ragtalan alakot. A román *Hosube* és *Hosubele* forma talán egy magyar *Hosszúk* helynév hatására úgy keletkezett, hogy a román lakosság a *Hosuba* alakot -á végű alanyesetnek érezte, s belőle formálta aztán a *Hosube*, illetőleg határozott artikulussal is ellátott *Hosubele* helynévváltozatot. Az ilyenféle alaktani hatásra nagyon érdekes példát találhatni a fennebb Rettegről közölt helynévadatok között. Itt az 1767-ből idézett Kurta *Hosszu* helynév mellett 1898-ból ismert többes számú *Hosszuk* is nyilván úgy keletkezhett, hogy a jelzett település határában két *Hosszu* lehetett: egy Kurta *Hosszu* (1767) és egy ennél hosszabb *Hosszunak* nevezett terület. A két *Hosszú*-t összefoglalóan természetesen *Hosszuk*-nak nevezték (1898). Miután azonban a románba helyhatározóragos formában átkerült magyar *Hosszu* helynevet a rettegi magyarság a románságtól kizárólag *Hosuba* alakban hallotta emlegetni, *Hosszuba* formában visszakölcsönözte e helynevet, de a két *Hosszu* összefoglaló neveként addig használt *Hosszuk* helynévalak helyett a többesjellel megtoldott *Hoszubák* helynévi formát kezdte használni. Alkalmasint román nyelvi hatásnak tekinthető a szóközépi, ikerített *sz* megrövidülése, illetőleg ikertelenedése is.

Hotarba. 1885, 1913: *Határba*. 1942: *Hotárba*. *Hotárbaji* patak. *Hotárba* feneke | 1942: *Hotarba*. *Valea Hotarbi*. Dunga *Hotărbi*. Ulitsa spre *Hotarba* (Ördögkeresztúr) [BHn. 159—60]. — A románban a magyar *határ* 'territorium; Gebiet' köznév -ba helyhatározóragos alakja; a románban az első szótag-

³ Alkalmasint elírás *Hosszsubi* helyett; ez a feltehető *Hosszsuba* (*Hosuba*) genitivusa lehetne.

beli *o* nyilván hanghelyettesítéssel került a magyar *a* helyére. A románból magyarba visszakölcsönzött *Határba* alakból *-i* birtok (nomen possessi) -képzős *Határbaji* formában a *j* inetimologikus, hangűrtöltő sarjadékhang.

Kementsibea. 1643 után/1770 k.: *Kementze*. 1747: *Kemence*. 1754: *Kementzében*. 1898: *Kemenczeben*. 1958: *Kemence* | 1958: *Kementsibea* (Szék) [SzDMon. VI, 423—4; EHAd. 52, az 1958-ból való adatokat Janitsek Jenő volt szíves rendelkezésemre bocsátani]. — A magyar *kemence* 'fornax, Ofen' köznév helynévként használt és a románba *-be* helyhatározóragos formában átkerült alakja. A román helynév szóvégi *a*-ja nyilván határozott artikulus.

Kerbe. A Kolozsvárral tőzsomszédos Kolozstótfalu határából 1812-ből a következő adat idézhető: „La *Kertbe* és la Roze nevezetű Helyekben” (erdő) [EHAd. 18]. JANITSEK JENŐ szíves írásbeli közléséből tudom, hogy a címszóul írt helynév a falutól északnyugatra eső — a falu öregei szerint — egykori urasági gyümölcsöskertre vonatkozik. Az ejtett alak fonetikai okokból kétségtelenül csak a *Kerbe* forma s nem az 1812-ből idézett *Kertbe* alak lehet.

Ketserbe. 1644, 1765: *Keczer*. 1947: *Kecerbék* | 1947: *Ketserbe* (Várkudu) [SzDMon. IV, 533; EHAd. 52]. — Az ismeretlen eredetű *Kecer* helynév *-be* helyhatározóragos alakban átkerült a románba, majd onnan visszakölcsönzéssel *Kecerbe* formában a magyarba. Minthogy azonban alkalmasint két *Kecer* (pl. *Hosszú-* és *Rövid-* vagy *Nagy-* és *Kiskecer* is) lehetett, ma a két *Kecer* összefoglaló neveként a magyarban a többes számú *Kecerbék* helynévi alakot használják. (L. még előbb a kolozsborsai *Halombak* és a rettegi *Hosszubák* helynévvel kapcsolatban mondottakat).

Kisába. 1932: A *Kisábába* | 1820: In *Kisábe*. Gyin szusz gye *Kisábe*. In Ritu *Kisébi*. In ritu *Kisébi*. In *Kisábe* mnyike. In *Kisábá* tse mnyike. In *Kisábe* máre. La *kisábe* káre éj máj máre. Lá *Kisábe* átse mnyike. In *Tyis ábe* (!). 1825 körül: In *Kisaba*. In *Kisábi*. Ritu *kisebi*. 1932: Ritu *Kisébi* (Csicsó Mihályfalva, SzD.) [EHAd. 46]. — Magyar nyelvű történeti adatok hiányában egy feltehető *kis* 'parvus; klein' + *áj* 'vallis, Tal' helynévi összetételnek a románba határozóragos formában való átkerülésével magyarázható a román *Kisaba* és ennek magyarba való visszakölcsönzésével a magyar *Kisába*, inessivus raggal *Kisabába* helynévalak.

Kisámalomb. 1754: A' *Kis Malomba*. 1820: *Kis Malomba*. A' *Kis Malomnál*. 1932: *Kisámalom* | 1932: la *Kisámalomb* (Baca) [EHAd. 46]. — A magyar *kis* 'parvus; klein' és a *malom* 'molendinum; Mühle' köznévvvel alakult magyar *Kisámalom* helynév egy *malomra* és később jelölésköri tágu lással ennek környékére vonatkozhatott. E helynév *-ba* helyhatározóragos alakjából vonódhatott el a románban a címszóbeli helynévváltozat.

Kistelebe. A marostordai Mezőbánd 1864-ben feljegyzett egyik Kistelekfalva helynevével kapcsolatban az összeíró megjegyzi, hogy az uraji románok „lá *Kistelebe* alakban mondják” (PESTY, MgHt. XXVIII). A magyar helynévalakkal kapcsolatban a következő történeti adatok idézhetők: 1668: A' *Kis Telekben*. 1669: A' *Kis telek* bertzén. 1856: A' *Kis Telekbe* (IMREH BARNA, ErdMúz. XLVII, 318). A címszóbeli helynévalak feltehetőleg a hivatkozott magyar helynév rövidebb *Kistelek* változatának *-be* ragos formájából (*Kis-telegbe*) az uraji románság ajkán alakatlanodott el.

Kizsirbe. 1737: A *Kis Nyirban*. 1805: A *kis Nyirben*. 1941: *Kisnyir* | 1941: La *Kizsirbe* (Magyarókerke) [KHn. 92, 95, 97]. — A magyar *Kisnyir* helynév a *kis* 'parvus; klein' és a *nyír* 'betuletum; Birkenwald' köznévvvel

alakult. Minthogy a *nyír* szó *i*-je feltehetőleg eredetibb *í*-ből fejlődött, e szóhoz régebben mélyhangú toldalékok járultak. A címszóbeli román helynévalak azonban nem a régibb magyar határozóragos *Kisnyírba* (1737), hanem az újabb *Kisnyírbe* (1805) magas hangú határozóragos helynévváltozat átkölcsönzésével került át a románba.

Kolimbă. 1784: *A' Kojinkba*. *A' Kojimba*. 1825: a *Kóinknál*. 1937: *Kójink*. *Kójink* feneke | 1937: *Kolimba*. Fundu *Kolimbi* (Nyíres) [ErdMúz. XLII, 248 és ErdTudFüz. 91. sz. 55]. — Az ismeretlen, alkalmasint százsz eredetű helyhatározóragos magyar *Kojimba* helynévalak románba való átvétele. A címszóbeli nominativusi és a *Fundu Kolimbi* szerkezetben előforduló genitivusi alak arra mutat, hogy az átkölcsönzött helynév a románban az *-ă* végű főnevek csoportjába tagolódhatott bele.

Koroiba. 1766: *Korodgya*. 1864: *Korogy*. 1944: *Kórógy*, *Kórógycsorgója* | 1944: *Korőiba*, Părau *koroibi*⁴ (Ördöngösfüzes) [ErdMúz. XLIX, 221, 238 és ErdTudFüz. 180. sz. 6, 23]. — A magyar *Kórógy* helynév a *kóró* 'frutex; dűrre Pflanze' köznév *-gy* névszóképzős származéka lehet. A magyarból inessivus raggal átkerült helynévben a *-ba* rag előtti *-gy*-ből az *i* feltehetőleg román fejlemény.

Košniba. 1947: *Kosnyiba*.⁵ | 1947: *Košniba* (Almásmálom, SzD.) [EHAd. 46]. — A ma értelmetlennek tetsző helynév nagy valószínűséggel a régebbi magyar *Kovácsné* vagy *Kovácsnyíl* helynév elalakatlanodásával keletkezett. Ez utóbbi két helynévre a következő történeti adatok állanak rendelkezésemre: 1751: *Kovács nyílban*. 1754: *A' Kovácsnéba*. 1760: *A' Kovácsnéba* a' kutnál [EHAd. 46]. A forrásokban irodalmias-köznyelvies formában megőrzött *Kovácsné* helynév *-né* nőnévképzője az *i*-ző almásmálomi nyelvben kétségtelenül *-ni* alakú volt. A magyar határozóragos *Kovácsniba* vagy a *Kovácsnyílba* helynévből már magyar szájon is keletkezhetett **Kovácsniba* > *Koásniba* > *Kosniba* helynévváltozat, véleményem szerint természetesen úgy, hogy e változatok alakulásában szerepet játszott a helyi román lakosság is. A címszóbeli forma véglegesen a románban az *n* Jesúsével alakulhatott ki, s innen kölcsönözte vissza az almásmálomi magyarság.

Krisajba. 1760: *Krisájba*. 1782/1798: *A' Krisájbaban* | 1782/1798: In Gyalu *Krisajbi*. In gyalu *Kriseibi*. In nyisloku *Krisybi*. In Mnyisloku *krisejbi* (Forró) [MŰy. XXXV, 113; EHAd. 2]. 1782: Gyalu *Krisajbe* (Marosgezse) [MŰy. i. h.]. — Mindkét pontról idézett helynév hihetőleg egy eredetibb magyar *Kőrisáj* helynév *-ba* ragos alakjából román szájon keletkezett olyanféle helynévforma, mint a kolozsbarsai *Keresztájból* románba átkerült, majd onnan visszakölcsönzött *Kresztáj* ~ *Krisztáj* [BHn. Mut.]. Az elsőként közölt történeti adat tanúsága szerint a forrói magyarság ragos alakban visszakölcsönözte, és már a XVIII. század végén kétszeres inessivus-raggal használta a helynevet.

Lodba. 1769: *Lak*. 1831: *Lakba*. 1944: *Lak* | 1944: *Lodba* (Ördöngösfüzes, SzD.) [ErdMúz. XLIX, 221, 240 és ErdTudFüz. 180. sz. 6, 25.]. — A román helynév egy ejtésben *Lagba*-nak hangzó magyar inessivus-ragos helynévforma átvétele; ebből *a* : *o* hanghelyettesítéssel feltehetőleg *Logba*, majd a mai román alak fejlődött (l. még i. h.).

⁴ Érdekes megjegyezni, hogy ugyanott a magyar *Kórótyhígya* helynévnek már a románban is *Podu korodului* a megfelelője.

⁵ E helynevet a magyar lakosság helyhatározóként természetesen ilyenformán használja: „*Menyek a K o s n y i b á b a*”.

Malomba ~ Molumba. 1868: *Malomagya*. 1931: *Malomba*. | 1931: *Malomba* (Marosdécse) [EHAd. 55]. — A magyar *Malom* helynév helyhatározói *Malomba* alakban átkerült a románba, majd onnan ilyen határozóragos formában visszavette a magyarság is. A helynév eredetileg kétségtelenül egy *malom*ra és környékére vonatkozó helynév lehetett, a *malom* elpusztulása után azonban a marosdécsei magyarság a román szájról gyakran hallott *Malomba* (olv. *Malombá*) alakban már nem érezte a magyar *malom* köznévbeli alakulást, s így román szájról visszakölcsönözte a *Malomba* alakot. Ezért ma a kérdéses helyre igyekvő marosdécsei magyar tudakozódó kérdésre így felel: „*Menyek a Malombába*” [l. még MNy. XXX, 166 és tölem: Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket? Kolozsvár, 1938, 10]. A Balázsfalva környéki Buzásbocsárdról a következő idevonható helynévalakot ismerjük: 1794: A *Molumba* nevezetű helyen. 1806: A Kis *Malomba* Padgyába. A Nagy *Malombába*. 1819: A *Malomba* nevezetű helyben. a *Malombába*. 1826: A *Molumba* Padján. A *Molumbába*. A nagy *Molumbába*. 1864: *Molumba* [PESTY, MgHn. XV, 56a; EHAd. 1]. A Buzásbocsárdal tőszomszédos Alsókarácsonyfalváról is idézhető 1864-ből a buzásbocsárdi határrésszel szomszédos terület nevéként a román *La Molumba* helynév (PESTY, MgHn. 54]; ez a helynév kétségtelenül szintén a magyar *malom* köznév régiségbeli vagy nyelvjárási *molom* alakjának román szájra helyhatározóragos formában átkerült fejleménye.

Martomba. 1754: a' *Martonbann*. 1941: *Martonfenik* | 1941: *La Martomba*. D'alu *Martombi*. Băjile *Martombi* (Farnos) [KHn. 286, 289; Melich-Eml. 366]. — A magyar helynév alkalmasint a magyar *Márton* ~ *Marton* személynévvel azonos; ennek a *-ba* határozóragos alakja került át a románba. Hogy maga a helynév pusztá személynévből alakult helynévnek vagy valamilyen jelzős szerkezetből elvont helynévformának tekintendő-e, az a címszóbeli román átkölcsönzéses alakkal kapcsolatban lényegtelen kérdés.

Meskementsiba. 1947: *Mészkemence* | 1947: *La Meskementsiba* (Almásmálom, SzD.) [EHAd. 46]. — A román helynév a *mész* 'calx; Kalk' és a *kemence* 'fornax; Ofen' köznévbeli alakult helynév *-ba* helyhatározóragos alakja. Mint-hogy a magyarban a ragos alak csak magashangzós *-be* ragos forma lehetett, feltehetőleg az e település helynévanyagából ismert mélyhangú *-ba* határozóragos alakban átkölcsönözött helynevek (*Gărgășiba*, *Gațaba*, *Koșniba*, *Ned'iba*, *Sikraba*, *Solomba*) hatásának lehet tulajdonítani a címszóbeli alak mélyhangú voltát.

Nadba. 1864, 1891: *Nád*. 1941: *Nátpatak*. *Nátpataka* | 1941: *Părău d'ila Nadba*. *Părău la Nadba* (Magyarókerke) [KHn. 94—5, 97, 100; Melich-Eml. 366]. — A román helynévalak esetében a magyar *nád* 'arundo, canna; Rohr' köznévvel alakult helynév *-ba* helyhatározóragos formájában átkölcsönzésről van szó.

Nad'ajba ~ Ned'iba. 1673: *Nagy Ayba(n)*. 1947: *Nagyáj* | 1947: *Ned'iba* (Almásmálom) [EHAd. 46]. || 1785: *A nagy-ájban*. 1834: *A' Nagy Ajba*. *A' Nagy Allyba*. *A' Nagy Ajbéli* Nevendék Erdők között | 1834: *La Nagy Ajba*. *La Gura Nagy Ajbi* (Gőc, SzD.) [EHAd. 49]. — A címszóbeli román helynév a magyar *nagy* 'magnus; gross' és a köznévszerepben kihalt *áj* 'vallis; Tal' köznévvel formálódott helynév *-ba* helyhatározóragos alakjának átkölcsönzésével került át az almásmálomi és a gőci román helynévanyagba.

N'irba. 1793: *Nyír* n. Bokros hely. 1941: *Nyír*. | 1941: *N'irba* (Magyar-kiskapus) [KHn. 171, 173]. — A magyar *nyír* 'betuletum; Birkenwald' köznév *-ba* ragos alakja (l. még Melich-Eml. 366).

Oradba. 1754: Az *orád*ba. Az *Orát* (!) felet. 1809: az *Orad*ba v. *Órád*ba. 1941: *Óráti* kut. *Óráti* düllő | 1941: *Fintína* la *Orad*ba. La *Orad*ba (Szucság) [KHn. 153—4, 156; Melich-Eml. 366]. — Az először 1343-ban jelentkező, majd elpusztult, illetőleg Szucság határába olvadt *Orad* nevű település [l. CSÁNKI, V, 389—90; KHn. 243, 252] nevének *-ba* helyhatározóragos alakja.

Oroskutrá. 1407: intra loca *Oroz*kuth... appellata. 1673: *Orosz*kut alatt. 1795: Az *oroszkut*nál. 1947: *Orosz*kut | 1947: La *Oroszkuträ* (Almásmálom) [SzDMon. V, 120—1, EHAd. 46]. — A magyar *oros*z nép-, esetleg belőle alakult családnév és a *kút* 'fons; Brunnen' köznév összetételével képződött *Oroszkút* helynév *-ra* határozóragos átkölcsönzése. A magyar ragvégi *-a* helyén a román *-ă* feltehetőleg határozatlan artikulussal.

Padba ~ Podba. 1754: a' *Pad*bann. 1813: A' *Pad*ban. 1891, 1941: *Pad* | 1941: *Pod*ba (Magyarókerke) [KHn. 92—5, 97; Melich-Eml. 366] || 1864: *Pad*. 1944: *Pad*. *Pad* uttya. *Padi* sikátor | 1944: *Pod*ba. *Drumu podbi*. *Uličora podbi* (Ördöngösfüzes) [ErdMúz. XLIX, 221, 246] || 1868: *Pad*. 1941: *Pad*. *Kispad*. *Padjuka* | 1941: *Pad*ba. *Pad*ba mika. *Uda* la *Pad*ba (Sztána) [KHn. 308, 310]. — A magyar *pad* 'dorsum collis planum; flacher Rücken eines Hügels' helynév *-ba* határozóragos alakja. A magyarókereki és az ördöngösfüzesi román változat a: o ~ q hanghelyettesítéssel átalakult forma, a sztánai magyar *Pad*ba a románba illabiális *a*-kkal került át.

Paloba. 1754: A' *Pallo*ba. 1820: *Paloba*. A' *Palubaba* | 1820: Pe *Paloba* (Baca) [EHAd. 46] || 1810: *Palló* | 1947: *Paloba* (Felőr) [SzDMon. V, 355, EHAd. 49] || 1864, 1944: *Palló* | 1944: *Paloba* (Árpástó) [SzDMon. II, 69; ErdMúz. L, 310, és ErdTudFüz. 197. sz. 32]. — A magyar *palló* 'ponticulum' köznévvvel alakult helynév *-ba* határozóragos formája. Az 1820. évi adat tanúsága szerint a magyarból románba átkerült határozóragos alakot a bacai magyarság már legalább a XIX. század elején visszakölcsönözhetette.

Perečembea. 1946-ban végzett mezőségi gyűjtésem rendjén Magyarpalatán jegyeztem le a címszóbeli román és a magyar *Perecen* helynévalakot. Ezeknek egymáshoz való viszonya nyilvánvalóan csak az lehet, hogy a román forma egy magyar határozóragos *Perecembe* helynévalak átkölcsönzésével keletkezett. — Az *-a* szóvégre nézve l. a *Bekimbea*, *Boršoserbea*, *Hidegkutrea* és *Kementsibe*a címszó alatt mondottakat.

Pokolbă. 1731: *Pokol*. 1789: A *Pokol*ba. 1937: *Pokol*hid | 1937: *Pokol*ba (Nyíres) [ErdMúz. XLII, 257 és ErdTudFüz. 91. sz. 64]. — A magyar *pokol* 'infernus, Hölle' köznéből alakult *-ba* ragos helynév románba átkerült formája.

Popojaba. 1754: a *Popalyá*ban. A *Popojaban* | 1754: In Gura *Popojá*bi. In *Popojaba* linge paro. 1794: In *Popajaba*. 1797: Un gurá *Popojá*ba. 1864, 1899: *Popojaba* (Vízszilvás) [EHAd. 52; PESTY, MgHn. XIV/2. 315a]. — A magyar *pap* 'sacerdos, parochus; Priester, Pfarrer' és az *áj* 'vallis; Tal' köznévvvel alakult magyar *Papája* helynév *-ba* helyhatározóragos alakja. Ez a teljesen elrománosodott Vízszilváson már 1754-ben előforduló román helynévalak a legkorábbi ilyen típusú helynévkölcsönzéses esetek közé tartozik.

Reskudba. 1754: A *Réz* kutnál. 1769: A *Rézkut*ba. 1899: *Rézkut*. 1947: *Rézkut* | 1947: *Reskud*ba (Vice, SzD.) [EHAd. 52]. — A magyar helynév a *réz* 'cuprum; Kupfer' és a *kút* 'fons; Brunnen' köznéből alakulhatott, bár az előtag esetében gondolhatunk a *rész* 'pars; Teil' köznévre is. A helyhatározóragos *Rézkut*ba helynév már a magyar kiejtésben is tulajdonképpen *Rézkud*ba-nak hangzott, s így érthetően a címszóbeli alakban került át a románba.

Rokot'aba. 1793: *A' Rakottyába*. 1941: *Rakottya* | 1941: *La Rokot'aba*. Parau la *Rokot'aba*. Marzine la *Rokot'aba* (Magyarókereke) [KHn. 93—5, 97, 100; Melich-Eml. 366]. — A magyar *rakottya* (~ *rekettye*) 'siler; Bachweide' köznév *-ba* helyhatározóragos alakja.

Samožba. 1947: *Szamosbá* | 1947: *Samožba* (Felőr, SzD.) [EHAd. 49]. — Nyilván a *Szamos* folyónévnek a románba magyar *-ba* helyhatározóragos formában átkerült és onnan a magyarba visszakerült alakja. A mai magyar helynévi forma *á* véghangzója nyilván román nyelvi kölcsönhatással került be a román nyelvet második anyanyelvként beszélő felőri magyarság e helynévébe.

Sáralimba. 1754: *A' Sárájimba*. 1784: *A' Sárájimba*. 1937: *Sarájing*. *Sarájing* uttya | 1937: *Sárálimbá*. Drumu la *Sárálimbá*; Ulicá lá *Sárálimbá* (Nyíres) [ErdMúz. XLII, 254 és ErdTudFüz. 91. sz. 66]. — A címszóbeli román helynév az ismeretlen eredetű magyar *Sárájim* helynév határozóragos alakjának *j* : *l* hangcserével átkerült formája.

Sárasztaliba. 1942: *Sárostele*. *Sárosteleji* ut | 1942: *Sarastaliba*. Drumu la *Sarastaliba* (Ördögkeresztúr) [BHn. 160]. — Bár támogató történeti helynévadatunk nincs rá, az 1942-ben lejegyzett magyar helynév egy **Sárostelek*, illetőleg *a*-zó **Sárasstelek* (*sáros* 'lutosus; kotig' + *telek* 'ager et campus incultus; Wüste, unbebauter Acker' [vö. NySz., OklSz.]) helynévváltozat fejleménye lehet. Ez határozóragos alakban átkerülhetett a románba, s ottan keletkezett elalaktalanodott formájában visszahatva az eredeti magyar helynévváltozatra, hangalakjában ezt is megváltoztatta.

Šimbokorba. 1769. *Sombokor*. 1779: *A Sombokorba*. 1831: *Sombokorba*. 1944: *Sombokor* | 1944: *Šimbokorba* (Ördöngösfüzes) [ErdMúz. XLIX, 221, 248 és ErdTudFüz. 180. sz. 6, 33]. — A magyar *som* 'cornum; Kornelkirsche' és a *bokor* 'dumus; Gebüsch' főnévből alakult helynévi összetétel *-ba* helyhatározóragos formája.

Šožba. 1648: *Az Soosban*. 1686: *A Sósba(an)*. 1822: *A Sósba*. 1823: *A Soosban*. 1825: *A Sosba*. 1849: *Sosba*. 1864: *A Sosbába*. 1941: *Sózsba* | 1822: *In Sosba* ketre Teu. 1864: *Pe Sosbá*. XIX. század közepe: *Lá Sosbá* gyny susz (Mocs) [EHAd. 20, PESTY, MgHn. 22, 365b; MNy. XXXVII, 122—3] || 1643: *Sós*. 1947: *Sózsba* árka | 1947: *Päräu Šožbi* (Kismonostorszeg) [SzDMon. V, 196; EHAd. 50]. — A magyar *sós* 'salsus; salzig' köznévvvel alakult eredetibb *Sósföld*, *Sósmező*, *Sóspatak*-szerű helynévi összetételből jelentéstapadással kivált *Sós* helynév *-ba* határozóragos formája. A románság e ragos helynévalakot legalábbis a múlt század elején már használhatta, s aztán ugyane század derekán már a ragos alak visszakerült a magyarság helynévkincsébe is. Az 1864-ből való adatból ugyan a magyarban raghalmozásos alapalakra következtethetnénk, 1941 táján azonban az itteni magyarság a *Sózsba* alapalak mellett a határozóragos *Sózsbába* formával élt.

Savakutra. 1947: *Szavakut*. 1947: *La Savakutra* (Almásmálom) [EHAd. 46]. — A román *Sava* család- és a magyar *kút* 'fons; Brunnen' köznévvvel alakult magyar *Szavakút* helynév *-ra* határozóragos formája.

Sejkekutra. 1673: *Szőke kuttyanal*. 1898: *Szőjkekut* patak. 1947: *Szőjkekút* | 1947: *La Sejkekutra* (Almásmálom) [SzDMon. V, 120—1; EHAd. 46]. — A magyar *szőke*, régiségbeli és nyelvjárási *szőjke* (OklSz., MTsz.) és a magyar *kút* 'fons; Brunnen' köznévből alakult *Szőjkekút* ~ *Szőjkekút* helynév *-ra* helyhatározóragos alakjának átkölcsönzése.

Sekelbe. 1755: *A Székelbe* | 1754: *In Székellyben*. 1804: *In Szekellyben*. *La Szekelben* (Magyarborzás) [EHAd. 50]. — A viszonylag csak későbből adatolható magyar *Székel* ~ *Székely* helynévről nem dönthető el, vajon a

székely 'sculus' nép-, esetleg a belőle alakult családnévből vagy pedig a *szék* 'stagnum, loca lutosa; Sumpf' és az *el(ü)* 'pars ulterior; entferntere Seite' köznév összetételével formálódott helynév-e. Ez utóbbi eset olyan alakulat lenne, mint az *Erdély* országrész-név. A román jétlen *Sekelbe* alak inkább az utóbbi származtatásra utal, mert egy magyar határozóragos *Székelybe* alakból a románban inkább *Sekeibe* formát várnánk. Még ez utóbbi megfontolás esetében sem zárható azonban ki a *székely* nép-, illetőleg családnévből való származás, hiszen e népnévnek volt a régiségben s van ma is a nyelvjárásokban jétlen alakváltozata (*székel*) is.

Sikraba. 1850—60: *Szék.* 1947: *Szik* | 1947: *Sikraba* (Almásmálom) [EHAd. 46]. — A román helynév a kétszeres határozóragos át- és visszakölcsonzésnek érdekes esete. Az eredetibb magyar *i-ző Szik* helynév *-ra* határozóragos alakja **Sikra* formában kerülhetett át a románba. Ezt feltehetőleg visszakölcsonőzhatta a magyar lakosság úgy, hogy aztán a magyarban a ragtalan *Szik* alak mellett párhuzamosan a ragos **Szikra* alak is élt. Ebből természetesen a magyar lakosság ajkán is határozói formában *-ba* helyhatározóragos *Szikrába* alak volt használatos. A továbbiakban aztán a magyar lakosság nyelvében a kettős alakból (*Szik* : **Szikra*) ragtalan alakként az előbbi győzött, a románság nyelvében azonban a közben már átkerült kétszeres magyar határozóragos forma állandósult.

Silajbe. 1716: a' *Szilájba*. 1753: Az *Szilajban*. 1789: az *Szilájban*. 1804: A *Szilaj* n. Lábba | XIX. század közepe: *Szilájbe* (Kolozsorsa) [BHn. 112—5, 117, 119—20, 122—4]. — A magyar *szil* 'ulmus; Ulme' és az *áj* 'vallis; Tal' köznévből alakult kolozsorsai *Sziláj(a)* helynév román történeti és jelenkori adatai ezek: 1792: In *Szilája*. In *Szilaja*. 1864: *Silaja*. 1941: *Silaja* (i. h.). Az egyetlen múlt század közepi *Szilájbe* adatból tehát csak rövid életű kölcsonőzésre lehet következtetni. A kolozsorsai román helynévanyagban van ilyen *-ba* határozóragos átkölcsonőzés meg több más ilyenféle érdekes eset (l. előbb a *Häršamba* alatt és a Melich-Eml.-ben, 363—71).

Silba ~ Silbe ~ Silbea. 1730: Az *Szilba* nevü helyyén. 1766: a Kis *Szilba* nevezetü Föld. 1813: a' *Szirba* nevü alsó Lábba, a' *Sirba* (!) nevü Felső Lábba. | 1807: In *Szilbe*. La *Szilbe* Szubt Pogyeréj. 1899: *Silba* (Szentmargita, SzD.) [EHAd. 52] || 1759: A *Szilben*. 1946: *Szil* | 1946: *Silbea* (Magyarpalatka). A helynévként használt n. *szil* 'ulmus; Ulme' köznév magyar *-ba* határozóragos formájából átkölcsonőzött román helynév-formaként inkább régebbi *Silba* alakot várnánk, s helyette mégis előbből idézhető a magashangú *Silbe* alak. Ebből arra következtethetünk, hogy a szentmargitai magyarság nyelvében egy időben párhuzamosan együtt élhetett a régebbi mélyhangú és az újabbnak tekinthető magashangú ragos forma. Az átkölcsonőzött kettős román helynév-változat alkalmasint egy ilyen, az átadó nyelvben a múlt században meglevő ejtésbeli ingadozás visszatükrözöttójének tekinthető. Az 1813-ból idézett *Szirba* alakváltozat alkalmasint csak a tollbamondással író forrásszerkesztő kezétől, a hasonhelyi (homorgan) képzésű *l* és *r* felcserélése és esetleg a *sirba* táncnév alaki hatása révén került bele a forrásba.

Silbe. A Nagyenyed környéki Magyarbagóról egy főként román helynév-alakot tartalmazó keltezetlen, de 1850—1860 közötti időre tehető forrásból ismert *Szilbé* helynév nyilván a magyar *szél* 'confinium, finis; Gegend, Grenze' köznév *i-ző szil* formájának *-be* határozóragos alakja. A helynévre ugyaninnen az előbbi századból a következő magyar alakot idézhetjük: 1764: A *Szélben* [az adatokat l. EHAd. 3].

Siložba. 1769: *Szilos*. 1864: *Szilas*. 1944: *Szilas*. *Szilazsbüke* | 1944: *Siložba*. Päräu *siložbi*. Fäžetu *silojbi* (o : *siložbi*) (Ördöngösfüzes) [ErdMúz. XLIX, 250 és ErdTudFüz. 180. sz. 35] || 1899: Lá *szilosba* (Szamosújvárnémeti, SzD.) [EHAd. 52]. — A magyar *szilas* ~ *szilos* 'ulmis copiosus; reich an Ulmen' köznévből alakult határozóragos magyar *Szilosba* (o : *Szilozsba*) helynév átkölcsönzése.

Solomba. 1754: A' *Szalvánban*. A' *Szalványba*. 1947: *Szelvány* | 1947: La *Solomba* (Almásmálom) [EHAd. 46]. — A magyar *aszal* 'torreo; trocken, rösten' ige deverbális -*vány* névszóképzős származékából a magyarban szóeleji szóhatártévesztéssel alakult a magyar *Szalvány* helynévváltozat olyanformán, hogy az eredeti helynév szókezdő *a*-ját határozott névelőnek fogták fel (vö. pl. *Amadéfalva* > *Madéfalva*). Ez a rövidült alak került át -*ba* határozóragos formában a románba. Megjegyzendő, hogy az 1754-ből idézett adat tanúsága szerint az eredetibb magyar nyelvjárási ragos alak a *Szalvám*ba, sőt esetleg *Szalbám*ba lehetett; ennek az alaknak a románba való átkerülése, úgy látszik, a magánhangzók vonatkozásában hanghelyettesítéssel, illetőleg a β hatására hasonulással volt kapcsolatos.

Surdukaba. 1732: az *Szurdokáb(an)*. 1788: A *Szurdokajban*. 1942: *Szurdukáj* : *Szurdukába*. *Szurdukájtorka*. *Szurdukájfeneke* | 1770: „In *Szurdukábá* in Fedset a Fiak irtottak egy darab kaszállot”. 1942: *Surdukaba*. Gura *Surdukáb'd'i*. Fundu *Surdukáb'd'i* (Páncélcseh) [EHAd. 51; DHn. 56, 60]. — Érdekes, hogy a *szurdok* 'angulus, latebra; heimlicher Winkel' és az *áj* 'vallis, Tal' köznév összetételével alakult *Szurdukáj* ~ *Szurdukáj* helynévnek alkalmasint román nyelvi hatásra a magyarban is már 1732 táján keletkezett *Szurduka* formája, s a feltehetőleg eredetibb **Szurdukáj* csak a század végéről mutatható ki, akkorról, amikor jelentkezik már a románba átkerült helyhatározóragos alak is.

Telegbe. A régi szolnok-dobokai Dellőapáti román helynévanyagából idézhető 1804-beli *In Telegbe* helynévi adatban [EHAd. 47] a magyar *telek* 'ager et campus incultus; Wüste, unbebauter Acker (?)' -*be* helyhatározóragos alakja őrződött meg. 1864-ben ugyanonnan ismert *Telegd* (SzDMon. III, 261) alighanem a címszóbeli névalak tudálékos visszamagyarítása.

Teret'ibe. 1727: *Terethe*. 1732: *Teréte*. 1747: *Tereti*. 1825: *Teréte*. 1958: *Teréte* | 1958: *Teret'ibe* ~ *Teret'ebe* (Szék) [SzDMon. VI, 423—4; EHAd. 52; az 1958-ból való adatokat JANITSEK JENŐ volt szíves helyszíni gyűjtéséből rendelkezésemre bocsátani]. — Az ismeretlen eredetű magyar *Teréte* helynév -*be* határozóragos alakja. A jétlen magyar alakkal szemben az átkölcsönözött román helynévi formában a *t'* kétségtelenül román nyelvjárási fejlemény. A mezősgéi román nyelvjárás különben nagymértékben jésítő jellegű.

Tohelbe. A régi szolnok-dobokai Dellőapáti helynévanyagában 1804-ből ismerjük az *In Tohelbe* adatot [EHAd. 47]. Mint az 1864-ből idézhető *Tóhelybe* írásváltozat is mutatja, a címszóbeli helynévalak a magyar *tó* 'lacus; See' és a *hely* 'locus; Ort' köznévvvel alakult -*be* határozóragos helynévkölcsönzés eseteinek tekinthető.

Varbă. 1765: *Vár*. 1947: *Várba* | 1947: Pe *Varba* (Várkudu) [SzDMon. IV, 533; EHAd. 52]. — A magyar *vár* 'fortalitium; Burg, Festung' köznév a magyar helynévi használatból -*ba* helyhatározóragos alakban került át a románba; az 1947. évi magyar adat tanúsága szerint onnan ezt a ragos alakot kölcsönözte vissza a várkudui magyarság.

Veret'ibea. 1766: *Verétej.* 1766: *Veréte.* 1779: *A Verétébenn.* 1944: *Veréte.* *Veréte* ajja. *Veréte* teteje | 1944: *Veret'ibea.* Su *veret'ibea.* D'alu *veret'ibea.* (Ördögösfüzes) [ErdMúz. XLIX, 221, 252 és ErdTudFüz. 180. sz. 6, 37]. — Az ismeretlen eredetű *Veréte* helynév magyar határozóragos formájának átvétele. A román szóvégi *-a* nyilván nőnemű artikulus (így i. h.).

Vigbe. 1891: *Végd(ülő).* 1941: *Vig.* | 1941: In *Vigbe* (Kalotadámos) [KHn. 46, 48]. — A magyar *vég* ~ nyelvjárási *víg* 'finis, extremitas; Ende' köznév *-be* helyhatározóragos alakjának átvétele. A helynév valóban a dámosi határ szélének egy részére vonatkozik (l. i. m. 47. lapján levő térkép 101. számát).

Zedembe. 1766: *Zséden.* 1864: *Kis-Zséden.* Nagy *Zséden.* 1944: *Zséden.* *Kizzsédem.* *Nazzsédem* | 1944: *Zedembe* mniku. *Zedembe* mare (Ördögösfüzes) [ErdMúz. XLIX, 221, 237, 244, 252 és ErdTudFüz. 180. sz. 6, 22, 29, 37]. — Az ismeretlen eredetű magyar *Zséden* helynév *-be* határozóragos alakjának átkölcsönzése.

3. Az itt fennebb külön-külön elemzett Isztambul-típusú helynévadatok részlettanulságainak összegezése során elsőként arra kell ráirányítanom a figyelmet, hogy a magyarból románba a helynevek szinte kizárólag *hol?*, illetőleg *hová?* kérdésre felelő *-ba*, *-be* helyhatározóragos formában kerültek át. Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartom megjegyezni a következőket:

Elégge ismeretes, hogy a *hol?* kérdésre felelő eredetileg *-ban*, *-ben* ragos határozói alakok nemcsak az erdélyi, de más magyar nyelvjárásokban, sőt a köznyelvben is csaknem mindenütt szinte teljesen elavultak (a nyelvjárásokra nézve l. HORGER, MNyj. 125); így a *hol?* kérdéses *-ban*, *-ben* helyhatározók ma a kiejtésben egybeesnek a *hová?* kérdésre felelő *-ba*, *-be* ragos helyhatározókkal. Érthető tehát, hogy a magyarból az erdélyi román helynévkincsbe is csak *-ba*, *-be* helyhatározóragos helynévalakok kerülhettek át, és természetesen csak ilyen ragos helynévi formákat kölcsönözhetek vissza a románból és láthattak el helyhatározói használatban újra inessivus-raggal az erdélyi magyar nyelvjárások is. Az e típusba tartozó eddig ismeretes esetek legtöbbször ilyen *-ba*, *-be* ragos formában átkölcsönözött helynévalak. Mindössze egy település, Almásmálom jelenkori helynévanyagából tudunk négy csak *hová?* kérdésre felelő *-ra*, *-re* sublativus-ragos kölcsönzéses esetet kimutatni (l. fennebb a *Hidekutrea*, *Oroskutra*, *Savakutra*, *Sejkekutra* címszót). Jóllehet a *-ra*, *-re* ragos átkölcsönzéses alakok számát az ezutáni helynévgyűjtés majd szaporíthatja, nagy valószínűséggel állítható, hogy a további kutatás is majd többségében inessivus-illativus és nem sublativus-ragos átkölcsönzéses formákkal gyarapítja ilyenmű adatainkat, hiszen a magyarban jóval gyakoribb a helyneveknek inessivus-illativus, mint sublativus-ragos használata. Számmra feltűnő ugyan, de az egyes címszók alatt mondottak értelmében talán kielégítően megmagyarázható az, hogy ugyanazon település román helynévkincsében a magyar *-ra* ragos helynévalaknak kétszer *-ra* (*Savakutra*, *Sejkekutra*), egyszer *-ră* (*Oroskutrá*), egy esetben pedig *-rea* szóvég felel meg. (A valószínű magyarázatot l. az egyes címszók alatt.) A történeti adatok között nem akadtam egyetlen ilyen *-ra*, *-re* ragos átkölcsönzéses alakra sem.

4. Ha aztán képzeletben térképre vetítjük az eddigi kutatás eredményeképpen előkerült ilyen típusú adatokat, és tekintetbe vesszük a vizsgáldásunk körébe vont ilyen jellegű helynévadatok előfordulását, illetőleg az egyes ilyen

típusú adalékokat szolgáltató pontok népi összetételét, gondolom, mind nyelvföldrajzi viszonylatban, mind pedig az át-, illetőleg visszakölcsönzés nyelvi körülményeinek vonatkozásában figyelemre méltó észrevételeket tehetünk.

A máig ismert adatok arra mutatnak, hogy az itt tárgyalt típusúba tartozó át-, illetőleg visszakölcsönzéses helynévformák elterjedési területe nyugaton Kalotaszeg egyik legnyugatibb pontja (Magyarókerke), kelet felé a Nagyszamos mentének Bethlentől nyugatra eső szakasza, a Mezőségnek a Nagy- és Kisszamos meg a Maros közé eső része, a Kisszamos mente, illetőleg a beletorkolló Dobokai meg Borsa völgy vidéke. E nyelvföldrajzi területtől kissé elkülönödvé délebbre, Nagyenyed és Balázsfalva táján is van néhány olyan település, ahonnan a történeti és jelenkori anyagból *-ba*, *-be* ragos helynévadatok kerültek elő. Az itt vizsgált típusba tartozó helynevek földrajzi elterjedésének ez a körülhatárolása korántsem tekinthető véglegesnek. Teljesen valószínű, hogy az ezutáni levéltári és helyszíni gyűjtőmunka az itt rögzített nyelvföldrajzi kereteket jelentősen szétfeszíti dél-délkeleti irányban a Marostól délre a Küküllők felé, délnyugatra a régi Hunyad megye, sőt északnyugatra a Szilágyság és Szatmár vegyes román—magyar lakosságú részei irányába is.

5. A vizsgált helynévkölcsönzéses típus nyelvföldrajzi elterjedése mellett érdemes figyelmet szentelni az át-, illetőleg visszakölcsönzés nyelvi körülményeire is. Az előbb körülhatárolt területen olyan vegyes, magyar—román településpontokról származnak adataink, ahol a magyarság évszázadok óta szoros gazdasági, társadalmi, sőt rokonsági kapcsolatban él a románsággal. Ennek természetes velejárója az olyan jellegű kétnyelvűség, amelyben a román lakosság számbeli túlsúlya miatt a két nép érintkezésében a román nyelv sokkal inkább a mindennapi érintkezés nyelve, mint a magyar. Ennek pedig természetszerű következménye, hogy e településpontok magyar lakossága az esetek többségében valóban olyan értelemben kétnyelvű, hogy egyformán beszéli anyanyelvét és a román nyelvet, a számbeli túlsúlyban levő románság viszont legfeljebb ért, de — az esetek többségében — jóval gyengébben beszél magyarul, mint románul a magyar. Véleményem szerint elsősorban éppen a románságnak ez a csekély mérvű magyar nyelvtudása az oka annak, hogy a magyarok egymás közti magyar beszédében szinte kizárólag helyhatározóragos alakban hallott helynévi formák átkerültek a románság nyelvébe. Minthogy pedig az ilyen helynevek sok esetben már a magyarság ajkán is különböző okokból annyira elalaktalanodtak, hogy eredeti értelmük teljesen elhalványult, mikor ezek a helynevek a románba átkerültek, nyitva állott a teljes és gyakran olyan mérvű további nyelvi átformálódásra az út, amely a magyar ragos alakban átkerült helynevet a románság ajkán az eredeti magyar helynévalakhoz képest sokszor a felismerhetetlenségig elváltoztatta. A romános helynévalakoknak magyarba való visszakerülése leggyakrabban a helynevek elalaktalanodásának éppen ezen a fokán következett be úgy, hogy a románság és magyarság mindennapos — többnyire — román nyelvű érintkezésében használt ilyen elalaktalanodott helynévformák a magyarság egymás közötti magyar beszédébe is könnyen átcúsztak. Egészen természetes, hogy például a magyar beszélő számára értelmetlen *Husduba* (< magyar *Hosszúba*), a *Kriszajba* (< magyar *Kőrishajba*), vagy még inkább az ismeretlen eredetű *Ketserbe* (< magyar *Kecerbe*) helynévalak már a magyar beszélő számára is toldalék nélküli alapformának tetszhetett, s ezért a beszélgetés során magától értető-

dően ragozott *Huszdubába* és *Krisájbába*, illetőleg *Kecerbé(k)* alakban élt velük. Még ha valamennyire világos alapszóból származó helynévalakról volt is szó, mint például a marosdécei román *Malomba* esetében, a helynév eredeti jelentésének elhalványulását a magyar beszélő számára nagymértékben elősegíthette, hogy a szóban forgó helyen álló *malom* eltűnt, s így a helynév elsődleges jelentése a románban hallott *Malomba* (olv. *Málomba*) ragos alakban könnyen elfakulhatott, sőt adott időpontban a magyar beszélő tudatában teljesen el is mosódhatott. Nem feltűnő tehát, hogy az ilyen formában visszakölcsönzött helynevet aztán a magyar beszélő újabb toldalékkal látta el, azaz például *hová?* vagy *hol?* kérdésre felelve *Malombába* formában használta.

Ritka esetként arra is hivatkozhatom, hogy az ilyen helynévkölcsönzést elősegíthették egy harmadik nyelvből, az erdélyi szászból átkerült helynévalakok is. Például a szászníryesi román *Fernehaba* (< magyar *Ferhonába*), *Kolimba* (< magyar *Kojimba* ~ *Kojingba*), illetőleg *Saralimba* (< magyar *Sarájimba* ~ *Sarájingba*) helynév esetében feltehetőleg a magyarban szászból kölcsönzött és már itt elalaktalanodott helynevekről van szó. Az át-, illetőleg visszakölcsönzések nyelvi körülményeinek vizsgálata tehát mindenképpen a kétnyelvűséget jelöli meg az itt vizsgált kölcsönzéses helynévtípus kialakulásának kedvező feltételeként. A kétnyelvűség körülményei között, úgy látszik, érdekesen mindig az egyik, az átvevő fél csak gyengébben érti az átadó nyelvet. Ez teszi lehetővé az egyébként is egyes helyneveknek a ragozó nyelvből a hajlító nyelvbe ragos formában való átkerülését.

• Az itt bizonyos mértékig, gondolom, megnyugtató módon tisztázódott (de később, éppen e fejtegetések hiányosságainak kitöltése után majd véglegesen is tisztázódó) kérdések mellett érdekes szemügyre vennünk a szóban forgó típusú helynévkölcsönzéses esetek időbeli jelentkezését is. Ezzel kapcsolatban már mindjárt előljáróban meg kell jegyeznem, hogy az ilyen típusú helynévkölcsönzéses adatok legnagyobb részével ugyan csak az utóbbi évtizedek új módszerű erdélyi magyar helynévkutatása ismertetett meg, mégis az ilyenféle magyarból románba való átkölcsönzésre, sőt a románból magyarba való visszakölcsönzésre is vannak több mint két százados levéltári adataink is. Úgy vélem, nem érdektelen az okleveles jelentkezés évről-évre települési egységenként a következőképpen csoportosítani az eddig ismert legrégebbi — XVIII—XIX. századi — adatokat:

A) A magyarból románba átkerült történeti helynévadatok: 1747: Kolozsborsa (1).⁶ — 1754: Magyarborzás (2), Vízszilvás (1). — 1764: Páncélseh (2). — 1767: Mocs (1). — 1770: Páncélseh (1). — 1775: Buza (1). — 1781: Mánya (1). — 1782: Forró (1), Marosgezse (1). — 1794: Buzásbocsárd (1). — 1804: Magyarköblös (1), Dellőapáti (1). — 1807: Szentmargita (1). — 1820: Baca (2), Csicsó Mihályfalva (2). — 1822: Mocs (1). — 1832: Novaj (1). — 1834: Göc (1). — 1844: Csomafája (1). — XIX. sz. közepe: Kolozsborsa (1). — 1850—60: Magyarbagó (1). — 1864: Csicsó Mihályfalva (1), Dellőapáti (1), Kolozsgyula (1), Magyarsárd (1), Mezőuraj (1), Szépkényerűszentmárton (1). — 1896: Szászníryes (1). — 1899: Szamosújvárnémeti (1).

B) A románból magyarba visszakölcsönzött helynevek történeti adatai: 1730: Szentmargita (1). — 1767: Mocs (1). — 1782: Forró (1). — 1816: Kolozsgyula (1). — 1820: Baca (1). — 1826: Buzásbocsárd (1). — 1854: Magyar-

⁶ A ()-be tett szám az előforduló helynévesetek számát jelzi.

köblös (1). — 1864: Magyarsárd (1). — 1885: Ördögkeresztúr (1). — 1898: Szépkényerűszentmárton (1).

A többi, fennebb részletesen elemzett adalék mind az 1930—1947 között végzett, tehát jelenkori helynévgyűjtő munka eredményeként vált ismertessé.

A történeti adatok időbeli jelentkezésének szemléltetése céljából itt közölt felsorolásból látható, hogy az e típusba tartozó első helynévkölcsönzési adatok csak a XVIII. század harmincas éveitől mutathatók ki. A levéltári forrásokban — érdekesen — valamivel előbb jelentkeznek a románból magyarba visszakölcsönzött, tehát másodlagos kölcsönzéses alakok, mint a magyarból románba átkerült helynevekre vonatkozók: az első románból visszakölcsönzött helynévre ugyanis fennebb 1730-ból, az első magyarból románba átkerültre meg csak 1747-ből idézhettem történeti adatot. A románból magyarba visszakerült másodlagos helynévkölcsönzéses alakoknak valamivel előbb való okleveles jelentkezése olyan esetlegességnak látszik, amely az alig másfél évtizedes időbeli különbség miatt egyáltalában nem feltűnő. Nem kétséges azonban, hogy a magyarból románba való elsődleges kölcsönzésnek már 1730 előtt meg kellett történnie. E meggondolás alapján az ilyen típusú helynévkölcsönzés kezdőkorát a XVIII. század első felére kell tennünk. A térbeli jelentkezéssel kapcsolatban érdekesen és érthetően jellemző, hogy a történeti adatok mindegyike, mind a magyarból románba, mind pedig az innen magyarba visszakerült adatok valamennyije az erdélyi magyar szórványok területéről: a Mezőségről, valamint Balázsfalva és Nagyenyed környékéről való. Az itt jelzett területen kívül eső egyetlen pont, a kalotaszegi Magyarsárd is olyan szórvány jellegű település, amely már a múlt század közepén a teljes elrománosodás útján volt.

7. Arra nézve, hogy az itt tárgyalt típusú átkölcsönzés és visszakölcsönzés kétségtelenül a kétnyelvűség feltételei között jelentkezett, a fennebb részletezett pozitív bizonyítékokon kívül azt a megfigyelésemet is közölhetem, hogy ilyen át-, illetőleg visszakölcsönzéses adatot egyet sem tudok idézni olyan pontról, ahol a magyarság az öt környező vegyes lakosságú vagy pedig teljesen román környezetben nyelvszigetszerűen, de egységes magyar nyelvközösségben éli a maga nyelvi életét. Például a Lápos-menti Domokoson (SzD.), ezen a jellegzetes nyelvjárásszigeten, a Dés közelében csaknem teljesen egyenmű lakosságú Magyardécsen vagy a Beszterce közelében fekvő, ugyancsak magyar nyelvjárásszigetként számon tartott Zselyken a helyszíni kutatás (s természetesen a levéltári sem!) egyetlen át-, illetőleg visszakölcsönzéses helynévadatot sem vetett, illetőleg nem is vethetett felszínre. Az előbb elmondottak alapján ugyanis egészen érthető, hogy az átkölcsönzéses jelenségek kifejlődésére jobbra csak két népnek egy településen belül való huzamos együttélése esetén van meg a nyelvi lehetőség.

8. A vizsgált helynévkölcsönzési típus tárgyalásával kapcsolatban tett megállapítások után még a következő valószínű feltevésem kell közölnöm: Nem kétséges, hogy az ezutáni levéltári és helyszíni kutatás majd jelentősen szaporíthatja az e helynévkölcsönzési típus körébe vonható helynévesetek számát, és még jobban kiszélesítheti e típus tér- és időbeli határait. Számomra valószínűnek látszik az is, hogy az eddig csak a román és a magyar nyelv viszonylatában jelentkező ilyen helynévkölcsönzési esetek a továbbiakban

Erdélyben, majd a szász és magyar, illetőleg a szász és a román nyelv vonatkozásában is kimutathatók. Ahhoz azonban, hogy e kérdésben további megállapításokra juthassunk, nyilvánvalóan nagyarányú levéltári és főként helyszíni gyűjtőmunkára van szükség. Csak ez teheti a mainál jóval pontosabbá a magyar, román, sőt esetleg majd a szász nyelvi kölcsönhatás vonatkozásában is olyan figyelemre méltó *I s z t a m b u l*-, illetőleg *M a l o m b a*-típusú helynévkölcsönzésre vonatkozó ismereteinket.⁷

SZABÓ T. ATTILA

Über die Entlehnung von Ortsnamen von Typ *I s t a m b u l* bzw. *M a l o m b a*

Der Aufsatz untersucht jene Art der Entlehnung von Ortsnamen, wo die entlehrende Sprache einen Ortsnamen mit Präposition oder mit Adverbialsuffix als eine Wortform in Nominativ auffaßt und diese dann mit ihren eigenen Suffixen weiterbildet. So entstand aus dem ungarischen Ortsnamen *Malom* (Mühle) und dem beigefügten Inessiv-Illativ-Suffix *-ba* (in) nach seiner Entlehnung ins Rumänische das Wort *Malomba*. Es wurde später sogar in dieser Form ins Ungarische zurückentlehnt und hat gelegentlich auch wieder das Suffix *-ba* aufgenommen: *Malombába* (nach *Malomba*).

Verfasser führt zuerst die Wörter an, welche aus der ungarischen Sprache in Siebenbürgen in ihren mit Adverbialsuffixen versehenen Formen ins Rumänische übergingen und von dort gelegentlich wieder ins Ungarische rückentlehnt wurden. Er analysiert in 73 Wortartikeln sein Beispielmateriale, das er aus den Sprachdenkmälern und den heutigen Mundarten gesammelt hatte. Die Wortartikel folgen in alphabetischer Reihenfolge der Titeltwörter nacheinander.

Nach der Darstellung und Analyse der Belege kommt Autor zu einigen wichtigen Folgerungen. Er weist darauf hin, daß die ungarischen Ortsnamen meist mit dem Suffix *-ba*, *-be* ins Rumänische übergingen; was sich eben mit dem recht häufigen Vorkommen dieser adverbialen Form in der Umgangssprache erklären läßt. Er führt Varianten mit der Endung *-ra*, *-re* nur in vier Fällen an. Die Ursache dieser Erscheinung findet er darin, daß im Ungarischen die Hauptwörter mit Inessivsuffixen auch im allgemeinen viel häufiger sind, als die mit Lativsuffixen.

Er grenzt das Sammelgebiet dieser Belege auch in sprachgeographischer Hinsicht. Er führt dabei aus, daß derartige Ortsnamenentlehnung nur unter der Bedingung der Zweisprachigkeit möglich ist. Es kann besonders in dem Falle vorkommen, wenn in einer Gemeinde Ungarn und Rumänen in enger wirtschaftlicher, sozialer und verwandschaftlicher Verbindung miteinander stehen. Die entlehrenden Rumänen fühlen die mit Adverbialsuffix versehene Form als undekliniert, da sie der ungarischen Sprache nicht vollständig im Besitze sind. Von den Ungarn dagegen wird das Wort deshalb rückentlehnt und mit ungarischen Suffixen versehen, da das Volk infolge seiner entstellten Lautgestalt in ihm nicht die suffigiertere Form eines ungarischen Wortes erkennt.

Bei der Untersuchung der Belege kommt Verfasser in Bezug auf die Zeitfolge des Vorkommens zu diesem Schluß, daß die ersten ungarischen

⁷ Magyar—szlovák viszonylatban egy hasonló példát l. KÁLMÁN: MNy. XL, 232.

Wörter mit beigefügten Suffixen in die rumänische Sprache erst in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts aufgenommen worden sind. Auch die Rückentlehnung wurde bald darauf begonnen, wir besitzen einen Beleg dafür schon aus dem Jahre 1730. Zum Schluß macht uns der Verfasser darauf aufmerksam, daß ähnliche Ortsnamen-Entlehnungen nicht nur zwischen der ungarischen und rumänischen Sprache, sondern auch zwischen der siebenbürgisch-sächsischen und ungarischen, bzw. zwischen der sächsischen und rumänischen vor sich gegangen sind.

A. T. SZABÓ

XVI. századi jobbágymeveinkhez

A névtani kutatások érdemes múlttal dicsekedhetnek, és a legutóbbi években megjelent sok szép tanulmány után jelenük is igen biztató (vö. pl. BERRÁR: MNy. LVI, 267 kk.). A XVI. század neveire vonatkozólag a legnagyobb anyag alapján KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND végzett kutatásokat. Eredményeinek egy részét közzé is tette (MNy. L, 379—86). Statisztikai adatokat közöl az egyes keresztnévek előfordulásáról, társadalmi megoszlásáról, a nevek előfordulási sorrendjéről. A névanyagot eredet szerint csoportosítja: martirológiumi (latin, német, szláv stb.), őszövétségi, újszövétségi nevek. Ezen belül vizsgálja azt is, hogy mely nevek gyakoribbak a nemeseknél, melyek inkább a polgárságnál vagy a szolgáknál (jobbágynál). Összesen 19 093 adatából 7283 vonatkozik nemesre, 3068 polgárra, 2440 a szolganév, hódoltsági 5642 és társadalmi hovatartozását nem lehet megállapítani 660-nak.

BÁRCZI GÉZA ugyancsak a XVI. századból, gyakorlatilag annak második feléből való adatokat rendszerez (MNy. LII, 144—57). Anyagát FEKETE LAJOS „Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung” (Bp. 1955) c. két-kötetes török paleográfiai munkájából veszi. Kb. 750 nevet vizsgál. Ezek azonban társadalmi szempontból viszonylag egységesek: jobbágys, polgárok és adófizető-sorba süllyedt nemesek. Eredményei nagyon érdekesek, több szempontból kiegészítik, részben módosítják Karácsony megállapításait.

Magam a SZABÓ ISTVÁN kiadásában megjelent 1522. évi dézsmalajstrom (MNyTK. 86. sz.) adatait vizsgáltam meg. A vizsgált névanyag ugyan lényegesen kisebb Karácsonyénál (3896), de három szempontból egységesebb. Először is a dézsmalajstromokban foglalt nevek viselői mind jobbágys voltak, másodsor helyileg eléggé egységes, mert mindhárom megye dézsmakerületei a mellékelt térkép tanúsága szerint is a Duna—Tisza közének déli részén terültek el, a XX. sz. eleji Bács-Bodrog vármegye területén, harmadszor a nevek mind 1522-ből valók.

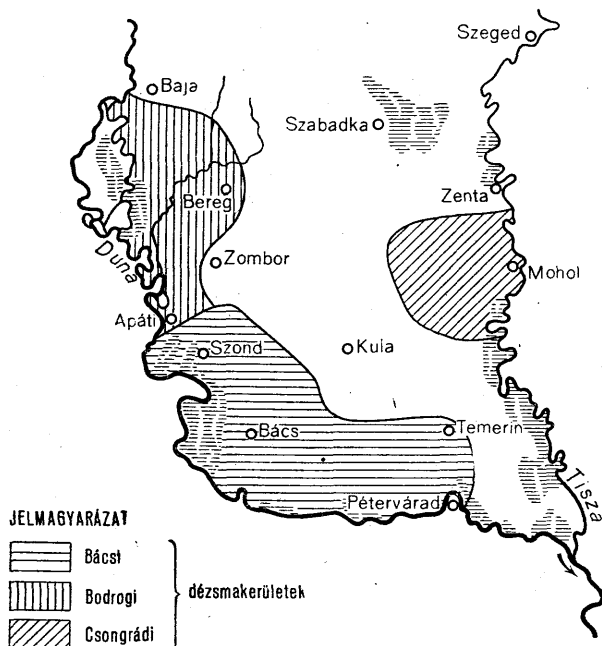
I. Keresztnévek*

A XVI. században, mint ahogy SZABÓ ISTVÁN is helyesen megállapította (i. m. 14) már teljesen egyházi jellegű a névadás, csekély kivétellel a martirológiumi és a bibliai nevek fordulnak elő keresztnévként.

Az 1522. évi dézsmalajstromokban a keresztnév rendszerint latin alakban és sorrendben van föltüntetve. Magyar alakú keresztnév és magyaros

* A keresztnév műszót használom akkor is, ha nem keresztségben jutott hozzá az illető. Ez tehát csak a kételemű nevekben magyar sorrendben a név második, latinban az első tagját jelenti.

FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉSE

sorrend ritkán fordul elő férfiaknál, a nőknél valamivel többször. A csekély számú szláv nevet nem tudták latinosítani a dézsmafedők, és így meghagyták szláv alakjukban: *Marko, Centko* stb. Magyar alakú keresztnévek: *Elek, Lenard, Kereszthes, Calman, Genes, Lazlo, Yosa, Farkas, Sandor, Forys, Adoryan, Pelbarth*. Másoknál nemigen lehet megállapítani, latin vagy magyar-e a név (a sorrend latin): *Tobias, Adam, Abraham, Barnabas, Gaspar*. Többször találjuk a neveket magyarosan asszonynevekben: *Balasne, Chizar Balasne, Rigoh-janosne*.

Ezenkívül jó támaszt adnak a keresztnévek magyar alakjára a keresztnévből származó vezetéknevek, amelyek, mint a vezetéknevek tárgyalásakor is majd kitűnik, ezeknek egy igen tekintélyes csoportját alkotják.

A keresztnéveket a könnyebb áttekintés végett táblázatban közlöm. Az első rovat mutatja a név előfordulását, a második a százalékot. Ezután külön-külön is áttekinthető megyénként a százalék (ezekben csak tizedszázalék pontossággal). Amely névhez megadják — bemutatom Karácsony és Bárczi százalékait is.

Összesen 86 férfinév fordul elő anyagomban.

4—4 adattal szerepel (0,103%): Bernát, Boldizsár, Gábor.

3—3 adattal (0,077%): Ádám, Markó, Kozma.

Név	Összes		Százalék			Karácsonynál (zárójelben Bárczinál)
	szám	százalék	Bács	Bodrog	Csongrád	
1. János	275	7,051	7,2	6,4	8,2	10,046 (9,74)
2. Péter	230	5,895	5,8	5,8	6,5	5,18 (3,60)
3. György	206	5,308	5,2	5,0	6,2	5,736 (6,27)
4. Mihály	205	5,226	6,0	5,0	3,9	5,82 (5,88)
5. István	187	4,795	4,7	4,9	5,4	6,0 (4,81)
6. Gergely	183	4,769	4,0	6,2	4,1	4,0 (3,87)
7. Pál	164	4,205	4,1	4,1	4,9	3,823 (5,47)
8. Benedek	154	3,948	3,9	4,0	4,2	
9. Balázs	151	3,872	3,9	4,3	2,9	3,22
10. András	137	3,514	4,0	3,0	3,3	3,96
11. Tamás	133	3,410	3,3	3,8	3,3	
12. Máté	127	3,256	4,0	3,3	1,1	
13. Miklós	120	3,066	3,0	2,9	3,9	3,32
14. Imre	110	2,820	2,6	4,2	0,9	2,292
15. Bálint	109	2,795	3,2	2,4	2,5	
16. Dömötör	97	2,487	2,1	2,2	4,4	
17. Lőrinc	84	2,154	2,5	2,0	1,3	
18. Mátyás	84	2,154	2,2	2,1	2,3	
19. Ambrus	83	2,128	2,6	2,2	1,9	
20. László	71	1,821	1,5	1,4	3,8	
21. Márton	66	1,692	2,0	1,5	0,9	
22. Barnabás	65	1,666	1,8	1,5	1,6	
23. Bertalan	65	1,666	1,4	1,8	2,3	
24. Ferenc	60	1,538	1,4	2,1	0,9	
25. Fábrián	58	1,487	1,8	1,4	0,5	
26. Jakab	56	1,436	1,6	1,4	1,1	
27. Lukács	51	1,308	1,6	0,7	1,3	
28. Gál	44	1,128	1,2	1,5	0,1	
29. Albert	39	1,0	0,9	1,2	0,9	1,356
30. Illés	39	1,0	1,0	1,3	0,5	
31. Orbán	37	0,949	1,1	0,9	0,6	
32. Fülöp	36	0,923	1,4	0,9	0,1	
33. Kelemen	35	0,897	0,7	1,3	0,6	
34. Antal	33	0,846	0,6	1,0	1,3	
35. Sebestyén	28	0,718	0,95	0,3	0,8	
36. Ágoston	27	0,693	0,75	0,6	0,8	
37. Simon	25	0,643	0,65	0,6	1,0	0,582

Név	Összes		Százalék			Karácsonynál (Zárójelben Bárczinál)
	szám	százalék	Bács	Bodrog	Csongrád	
38. Domonkos	18	0,461	0,35	0,8	0,2	
39. Damján	17	0,436	0,4	0,2	1,0	
40. Gellért	14	0,359	0,25	0,6	0,3	
41. Keresztes	13	0,334	0,45	0,2	0,2	
42. Vince	12	0,309	0,3	0,2	0,6	
43. Osvát	11	0,284	0,2	0,4	0,3	0,063
44. Márk	9	0,234	0,1	0,1	1,0	
45. Egyed	9	0,234	0,3	0,2	—	
46. Elek	9	0,234	0,1	0,6	—	
47. Gáspár	8	0,209	0,1	0,4	—	
48. Farkas	6	0,156	—	—	1,0	
49. Ábrahám	5	0,131	0,2	0,1	—	

2—2 adattal (0,051%): Centko (Bács), Bereck (Bács), Fóris, Lázár, Zsigmond (Bács), Szilveszter (Csanád), Tóbiás (Bács), Vitalis, Vitus. (Bács).

1—1 adatunk van Bácsból: Bán, Józsa, Calixtus, Kristóf, Lénárd, Mózes, Loránt, Pelhárt, Venk, Kálmán, Radonya.

Bodrogból: Adorján.

Csanádból: Sándor, Bogoja, Milos, ? Bozsó, Dobrov, Nesatha, Paprajak, Rajna.

Karácsonynál korábbi adataim vannak a következő nevekre (zárójelben Karácsony első adata): *Adorján* (1537), *Kozma* (1574), *Vitus* (1549), *Kálmán* (1553), *Elek*, *Szilveszter* (1560), *Gellért* (1533), *Ádám* (1528), *Józsa* (Karácsonynál *József* 1550), *Ábrahám* (1572), *Márk* (1528).

A Karácsonynál csak nemesi nevek szinte teljesen hiányoznak az 1522. évi dézsmaalajstromokból, mint a *Dániel*, *Jób*, *Károly*, *Ákos*, *Fridrik*, *Nikodémus*, *Rafael*, *Salatiel*, *Áron*, *Cirill*, *Ésaiás*, *Faust*, *Gedeon*, *Gyula*, *Julius*, *Leo*, *Lampirt*, *Manassé*, *Szervác*, *Viktor*, *Szórád*. Az egész nemesi névsorból az egyetlen *Mózes* fordul elő nálam egyetlen adattal. Elsősorban nemesi nevek Karácsonynál (i. m. 385) a *Gábor*, *Lajos*, *Farkas*, *Sándor*, *Kristóf*. Ezek a *Lajos* kivételével megtalálhatók ugyan vizsgált anyagunkban, de mind a ritka nevekhez tartoznak, egyik sem éri el a 0,2%-ot. A majdnem négyezer név közül a *Farkas* hatszor, a *Gábor* négyszer, a *Sándor* és *Kristóf* pedig egy-egy jobbagy neveként fordul elő. Hiányzik azonban több más név is, mint *Eustach*, *Jeromos*, *Ignác* (1547-ben fordul elő először!), *Erasmus* (1581!), *Tódor*. A *Keresztély* (Christianus) sincs meg dézsmaalajstromainkban. Nem hiszem, hogy a *Crucis* = *Keresztes* azonosítható vele. Hiányzik még a *Henrik*, *Gothárd*, *Lipót*, *Konrád*, *Menyhért*, *Szaniszló*, *Pongrác*, *Dávid*, *Zakariás*, *Izsák*, *Jónás*, *Félix* is, de néhány előfordul vezetéknevként.

Olyan keresztnév alig fordul elő 1522-ben, amit Karácsony ne említett volna. Ilyen a *Loránt*, *Pelbárt*, *Calixtus* 1—1 előfordulással, néhány becenév: *Berta* (< *Bertalan*), *Petus* (< *Péter*) vagy délszláv nevek, mint *Markó* (3), *Centko* (3) és 1—1 adattal egyelemű nevek: *Milos*, *Paprajak*, *Nesatha* (vel *Demetrius*), *Bosso* (inkább vezetéknev, mert ilyen van több a környéken).

Másoknál a vezetéknev is mutatja, hogy inkább szláv a név viselője, mint magyar; *Bogoya Branchan, Dobraw Rach, Rayna Milos, Radonya Voch.* A *Wenk* keresztnévet nem tudom miből magyarázni. (Talán eredeti név: *vén + k* kicsinyítő képző?)

Amint a táblázatból láthatjuk, a nevek földrajzi eloszlása ezeken az egymáshoz közel eső területeken sem egyforma. Az összes előforduló 86 név közül Bács megyében 73, Bodroiban 57, Csanáiban 61 található. Ha mellőzzük a táblázat végén felsorolt 20 egyszer előforduló nevet, akkor is feltűnik, hogy a *Farkas* név csak Csongrádban fordul elő, de ott megközelíti az 1%-ot. Hiányzik viszont Csongrádban az *Egyed, Elek, Gáspár* és *Ábrahám*, holott e nevek egyenként a másik két megyében 5—9 személlyel vannak képviselve.

A leggyakoribb személynév mindhárom megyében veretlenül a *János*, de százalékaránya messze elmarad Karácsony több mint 10%-ától. A Karácsonynál második helyen levő *István* a mi anyagunkban az ötödik helyre szorult. A második leggyakoribb név összesítve ugyan a *Péter*, de az egyes megyék közül Bácsban megelőzi a *Mihály*, Bodroiban a *Gergely* és csak Csongrádban második. Bács megyében a nevek gyakoriságát tekintve kiugrik a másik két megyéhez viszonyítva a Mihályon kívül az *András, Máté, Bálint, Lőrinc, Ambrús, Márton, Barnabás, Fábián, Lukács, Fülöp*. Bodroiban kedveltebb nevek a másik két megyével szemben: *Gergely, Balázs, Tamás, Imre* (feltűnően), *Ferenc, Gál, Albert, Illés, Kelemen*. Még nagyobb ingadozást mutat a másik két megyéhez viszonyítva Csongrád, ahol egyes nevek előfordulási aránya gyakran egész lényegesen eltér. Nagyobb százalékban fordulnak elő a következő nevek: *Péter, György, István, Pál, Benedek, Miklós, Dömötör* (feltűnően), *László* (feltűnően), *Bertalan, Antal, Simon*. Feltűnően ritka nevek Csongrádban: *Mihály, Balázs, Máté, Imre, Lőrinc, Márton, Ferenc, Gál, Fülöp*. A különbség egyes megyék közt több százalékot is kitehet (pl. *Gergely*: Bodrog 6,2, Bács 4%; *Máté*: Bács 4, Csongrád 1,1%; *Imre*: Bodrog 4,2, Csongrád 0,9%; *Dömötör*: Bács 2,1, Csongrád 4,4%; *László*: Bodrog 1,4, Csongrád 3,8%).

A falu védőszentjei talán szerepet játszhatnak a névadásban, de a szent-előtagú falunévek, amely faluk föltehetőleg templomuk védőszentjéről kapták nevüket, nem mutatnak ilyen törekvést. Így pl. Szentandrás (Bács m.) csupán egyetlen Andrást találunk, noha András egyébként a gyakori nevek közé tartozik. Szentlőrincen (uo.) egyetlen Lőrinc sincsen. Szentmártonban (uo.) találunk ugyan egyetlen Mártont, de Szentgyörgyön (Bodrog m.) már egyetlen György sincs, noha György gyakoriság szempontjából a 3. helyen áll. Miklós sem ritka név, de Büdiszentmiklóson (uo.) nem fordul elő.

Azt a névjegyzékek alapján nem lehet megállapítani, vajon a fiúk közül az egyik az apa nevét vette-e fel, mert forrásunk nem jelzi a családi viszonyokat. Az a tény viszont már szinte magától beszél, hogy a legnagyobb ritkaság, és csak a nagyobb helységekben fordul elő egy-kétszer ugyanaz a keresztnév ugyanazon vezetéknev mellett, tehát két Tóth János vagy két Rácz István nemigen található ugyanazon községben. Ha a vezetéknevek már apáról fiúra szálltak, akkor ez a tény arról tanúskodik, hogy az apa keresztnévét fiai nem örökölték.

*

Női nevek dolgában már — akárcsak Karácsony és Bárczi — sokkal kisebb, a férfinevekhez képest elenyészően kicsi anyagra támaszkodhatom. A dézsmalajstromokban felsorolt nők általában özvegyek. A dézsmajegyzék többféleképpen jelöli őket:

1. latinosan a férj nevével: relictá *Johannis Kys*,
2. magyarosan a férj nevével: relictá *Chizar Balasne*,
3. pusztá keresztnévvel: relictá *Agatha*,
4. lánynéven latinul: relictá *Caterina Nagh*,
5. lánynéven magyarul: rel. *Varga Bhorbala*,
6. a férj vezetéknévvel: rel. *Bhuzine*,
7. nem tudhatjuk, vajon a *Balasne* névvel a férj vezeté- avagy keresztnévéhez függesztették-e a *-né* képzőt,
8. a férj keresztnévvel latinosan: relictá *Valentini*.

Mivel mindegyik elnevezésmód használatos, a 4. és 5. számúban azt sem tudjuk eldönteni, hogy a vezetéknév a férj neve vagy lánykori vezetéknév. A női nevek száma amúgy is nagyon kevés a férfiakéhoz viszonyítva, mert csak az özvegyeket tünteti föl az összeírás. De női keresztnév szempontjából csak a 3—5. sz. elnevezés ad útbaigazítást.

Így összesen 112 adatból vagyunk kénytelenek következtetéseket levonni (Bács 55, Bodrog 55, Csongrád 2). Mivel a csekély anyag miatt a földrajzi megoszlást nem lehet megnyugtatóan tisztázni, az egyes megyék százalékait elhagyva csak az összesített előfordulási arányt mutatom be. A nevek száma alig több, mint a férfinevek egynegyede, összesen 24.

1522-ben		Karácsony- nál %	1522-ben		Karácsony- nál %
név	%		név	%	
1. Katalin	18	13,82	6—7. Magda	5	—
2—3. Ágota	15	—	6—7. Orsolya	5	5,—
2—3. Ilona	15	—	8. Anna	4	16,08
4. Margit	11	9,23	9—10. Zsófia	3	6,85
5. Erzsébet	7	6,99	9—10. Klára	3	—

2—2 adattal fordul elő: Apolónia, Anasztázia, Borbála, Dorottya, Márta.

1—1 adattal: Ágnes, Apalin (az Apolónia változata l. BERRÁR i. m. 37), Lucia, Veronika, ? Sabaji (? talán a Sebe középkori női név, vö. BERRÁR i. m. 15), Skolasztika, Eufémia, Krisztina, Benedicta.

Ez a csekély számú női név a kérdéses *Sabaji* kivételével mind egyházi (martirológiumi és bibliai). A ritkábbak között van olyan (*Anasztázia*, *Eufémia*), amelyen a görög egyház hatása látszik. Érdekes, hogy az egész névanyagnak jóval több mint a fele (59%) négy név (*Katalin*, *Ágota*, *Ilona* és *Margit*) között oszlik meg. Bodrogon két név (*Katalin* és *Ilona*) az egész névanyagnak több mint a felét alkotja (55 név közül 23). A továbbiakban a *Sabajit* figyelmen kívül hagyva megállapíthatjuk, hogy a *Zsófia* kivételével mindegyik név előfordult már 1400 előtt is (vö. BERRÁR, Női neveink 1400-ig. MNyTK. 80. sz.). Csak úrnő (domina) neveként fordul elő ott az *Apollónia*, *Anasztázia*, *Borbála*, *Dorottya*, *Lucia*, *Márta*, *Orsolya*, *Veronika*, *Skolasztika*, *Eufémia*, *Benedikta*. KARÁCSONYNÁL (i. h. 383—4 és 386) is csak úrnő neveként találjuk a *Márta* és *Veronika* nevet, főleg úri név az *Anna* és *Katalin*. Még kell jegyeznünk, hogy a régi oklevelekben nagyon ritka a szolgálok neve, mind Berrár, mind Karácsony adataiban a túlnyomó többség nemesi név. Így tehát, ha anyagom nagyon csekély is, a közrangúak, jobbágyság névanyaga

szempontjából mégis jelentős. Az egyelemű nevek idejében a szolgálók (ancilla) neve közt gyakori volt az eredeti magyar elnevezés, de a századok folyamán egyre ritkult (BERRÁR i. m. 47). Karácsonynál már csak négy személy visel eredeti (nem egyházi) nevet. Az én névanyagomban eredeti név még csak mutatóba sem akad. Karácsony még 46 nevet tart számon, nálam már csak 24 fordul elő. Karácsony adatainál (zárójelben az első előfordulás Karácsonynál) korábbi dézsmalajstromunkban az *Ágota* (1557), *Skolasztika* (1559) és a *Márta* (1543).

Bármennyire csekély anyagon végeztük szükségszerűen számításainkat, meg lehet állapítani, hogy a női nevek közül 1400-ig ugyanazok a nevek voltak a legdivatosabbak, mint a XVI. században nemeseknél, jobbágyoknál egyaránt. 1400-ig a nálunk is előforduló női nevek közt a gyakorisági sorrend: Erzsébet, Katalin, Margit (200 adaton felül), Anna, Ilona, Klára (100 adat fölött), Ágnes, Magda, Borbála, Skolasztika, Ágota, Dorottya, Lucia (10—40 adat). Karácsony gyakorisági sorrendjével is sokban egyeznek a dézsmalajstromok nőneveinek előfordulási arányai. Feltűnő különbség csak az *Anna* név gyakorisága Karácsonynál. A *Mária* csekély előfordulását KARÁCSONY (i. m. 384) a XVI. században a protestantizmus Mária-kultusz ellenességével próbálja magyarázni. Ebben nem nagyon hiszek, mert a *Mária* név 1400-ig is a ritkább nevek közé tartozik (összesen 29, BERRÁR i. m. 27). 1522-ben egyszer sem fordul elő, pedig akkor még a protestantizmus hatásával nem lehet számolni. Sokkal valószínűbb, hogy tabu-féle név volt, mint pl. a *Jézus*, amely a Pireneusi-félsziget kivételével mindenütt tabu-név, a spanyoloknál (főleg Dél-Amerikában) viszont egészen közönséges. Ezzel szemben a *Mária* a spanyoloknál tabu-név, és csak jelzői vagy szimbólumai, a *Dolores*, *Asunción*, *Concepción*, *Carmen* terjedtek el (DAUZAT, Les noms de personnes. . . Paris, 10. kiad. 1934, 45. l.). Franciaországban is csak a középkor végén (XV. sz.) kezd a *Marie* név elterjedni (uo. 36—7).

A női nevek jelentékeny része egyelemű, a 3. megnevezési típusba tartozik. Némelyik a magyar alakjában mutatkozik, mint *Annos*, *Annws*, *Borbála*, *Kata*, *Magda*, *Margit*. A legtöbbről azonban lehetetlen eldönteni, vajon latin vagy magyar alak: *Anna*, *Agnes*, *Apolonia*, *Anasthasia*, *Clara*, *Martha*, *Sophia*, *Veronika*, *Scolastica*, *Eufemia*, *Cristina*, *Benedicta*. Világosan latin az *Agatha*, *Barbara*, *Dorothea*, *Elena*, *Elisabeth*, *Catherina*, *Margaretha*, *Ursula*.

II. Egy- és kételemű nevek

A paraszti osztály, a jobbágyság nevei a XIV. század végéig egyeleműek. A Váradi Regestrumban és a Tihanyi apátság népeinek összeírásában a szolgálószemélyeket kizárólag egy néven nevezik. Szórványosan megemlítik ugyan az apa vagy a testvér nevét vagy a származási helyet, „... az írásbeliség e formáinak azonban aligha van valami köze a kételemű névadáshoz. A nevek ilyen módon való leírása tisztán a pontosabb meghatározás céljából történt” (BENKŐ, A régi m. személynévadás 7).

BENKŐ a vezetéknév kialakulását a jobbágyságnál a XV—XVI. századra teszi (i. m. 18, 20, 22). Hangsúlyozza azonban, hogy csak a családnevek kialakulásáról, nem pedig megszilárdulásukról van szó (i. m. 22). Szerinte (uo. 17—8) a teljesen vagyontalan és jogtalan zselléreknél nem volt szükség a másodlagos név, a családnév kifejlődésére. Nem tehetjük fel, hogy e

szolgák valójában kételemű nevet viseltek, és csak az írásbeliség nem jelölte ezt, hiszen ezen nevek legnagyobb része olyan jobbágyösszeírásokból való, ahol a személyek jórésze két néven van már megnevezve. Nyilvánvaló, hogy itt is kitették volna már a másodlagos nevet, ha meglett volna (i. m. 17). BÁRCZI (MNy. LII, 145—50 és Szók. 140—1) szerint a XVI. században a vezetéknév a jobbágyok körében is egyre állandóbbak lesznek. A kételemű név általános, de bizonyos megszorításokkal. Helyenként a nőtlenek, másutt a szolgák egyelemű nevet viselnek. Gyakori az egyelemű név a tisztségviselők, egyes mesteremberek között. Ezeknek címük pótolja a nevüket.

SZABÓ ISTVÁN szép, logikus érveléssel bizonyítja, hogy „a dézsmalajstromok a parasztok neveit a kettős névrendszer kialakulásának nem éppen első pillanatában örökítik meg” (i. m. 9). Utal arra, hogy a legtöbb családnévből rendszerint ugyanazon faluban vagy egymáshoz közel több személy is viseli ezeket a neveket. A nevek egy-egy faluban egy csoportban vannak föltüntetve. Tekintve, hogy a decimátorok házról házra jártak, így az egymás mellett fölbukkanó azonos második név (a latin sorrendben) már öröklődő vezetéknévnek látszik. Szellemesen bizonyítja be a *Bíró* családnéveken, hogy a bírói tisztség viselőinek egy tizede sem viseli a *Bíró* vezetéknévet, hanem más vezetéknéve van. Egy-egy faluban pedig három-négy *Bíró* nevű ember is akad, akik természetesen nem lehettek valójában mind bírók, a név csak leszármazás útján sokszorozódhatott. A dézsmalajstrom vezetéknévei tehát általában már öröklődőknek tekinthetők, de természetesen nem a mai vezetéknévvel teljesen azonos változatlanúságban. Még a jóval későbbi századokban is voltak névváltozások, az újabb ragadványnév kiszorította az addig öröklődő vezetéknévet. A szökött jobbágyoknak meg természetesen saját érdekük is volt, hogy addigi nevük feledésbe menjen (i. m. 9—11).

SZABÓ ISTVÁN (i. m. 7—8) röviden foglalkozik az egyelemű nevekkal is, amelyek szórványosan fordulnak elő a dézsmalajstromokban. Megállapítja, hogy az özvegyasszonyoknál gyakrabban mutatkozik. Az egynevű férfiak szerinte főképpen a jövevények közül kerülnek ki, akiket vezetéknévük nem kísért el új környezetükbe, ott pedig még idő kellett, amíg a közösség új megkülönböztető névvel látta el őket. Megfigyelte, hogy a szegényebb zsellértelepekben gyakoribb az egynevűség. Ebben a rétegben volt a legerősebb a vándorlás. Jól látta meg, hogy az egy- vagy kétnevűség a decimátortól is függött. Volt, aki könnyen belenyugodott az egynevűségbe, de olyan is akadt, aki félreérthetetlenül meg akart jelölni minden jobbágyot, és így jobban utánajárt a faluban esetleg használatos ragadványnévnek.

Bírálatában PAPP LÁSZLÓ (MNy. LI, 258 kk.) szintén foglalkozik a XVI. sz. egyelemű neveivel, és számos példát hoz fel a nevek változásaira, nem mindig öröklődő voltukra.

Megvizsgáltam a dézsmajegyzékekben magam is az egyelemű neveket, és mindenben megerősíthetem Szabó István megállapításait. Táblázatban közlöm az egyelemű neveket dézsmakerületek szerint:

A női nevek közül idevettem a „relicta Elena” és a „relicta Johannis” típust egyaránt. Ha az egyelemű férfineveket vizsgáljuk, akkor valóban meglepően csekély a számuk, az egész anyagnak 2%-át is alig teszik ki. Meg kell jegyeznem, hogy Csongrád m. I. dézsmakerületében csak egyetlen egynevű zsellér van, a másik: Benedictus mendicans.

Nem számítottam bele az egyelemű nevek közé a *Faber*, *Aurifaber*, *Ignifaber* és *Mercator* neveket, mert ezeket éppenúgy fordításnak lehet venni,

mint a *Parvus* és *Ambrosius* vezetékneveket. Számuk különben sem nagy, és jellemző rájuk, hogy csak egy-egy decimátornál fordulnak elő. Így a *Faber* megnevezés csak a Bács megyei I. és csongrádi II. kerületben található 4, illetve 3 esetben. Az utóbbi kerületben viszont nincs *Kovács* nevű. Az *Aurifaber* és *Ignifaber* 1—1 névhez járul csak a Bács megyei III. kerületben, a *Mercator* is csak egyszer jelentkezik a csongrádi II. kerületben. A bodrogi II. kerület decimátora pedig tizenkétszer *Parvus* vezetéknevet ír. Ez pedig már igazán nem lehet más, mint a *Kis* vezetéknev lefordítása. Az egynevűség tehát viszonylagos. Alig képzelhető el, hogy egynevű bírók csakis a bácsi IV. és a bodrogi II. kerületben lettek volna, illetőleg, hogy azoknak nem lehetett esetleg másik nevük is. Nehezen tehető föl az is, hogy a Bács megyei II. és IV. dézsmá-

		Faluk száma	Összes név	Egyelemű név			Bíró
				Özvegy	Zsellér	Jobbágy	
Bács m.	I.	16	311	4	4	—	—
	II.	17	448	31	8	12	—
	III.	18	441	3	1	3	—
	IV.	13	304	2	16	2	5
	V.	35	532	—	—	—	—
Bodrog m.	I.	25	706	43	7	5	—
	II.	20	544	21	1	5	2
Csongrád m.	I.	10	335	—	2	5	—
	II.	10	275	2	—	4	—
Összesen		164	3896	106	39	36	7

kerületben 16—17 egynevű zsellér és jobbágy volt, az V. kerületben azonban egyetlen sem akadt még az özvegyek közt sem. Illetve meg is fordíthatjuk a dolgot. Ha az V. kerület 33 falujában egyetlen ember sem volt, akkor bizonyára az egy néven följegyzett többi embernek is lehetett második neve.

Ha ugyanis vakon megbízunk a decimátorok följegyzéseiben a névhasználatot illetőleg, akkor csak az egyetlen Bodrog megyei Udvardon 5 teljesen névtelen ember lakott 1522-ben, mert a dézsmalajstrom csak „messor” és „messor ibidem” személyről emlékezik meg. Előfordul a teljesen névtelen özvegy is: „relicta ibidem”. Többször az arató neve gazdája után következik „messor ejus” megnevezéssel. Gyakran persze teljes néven szerepel, de egynevű még véletlenül sem akad köztük. A teljes névtelenség természetesen minden társadalomban és osztályhelyzetben lehetetlen. Még az olyan esetekben is, mikor a zsellért, szolgát uráról nevezik el, egyik névelem a sajátja, és ha a közösség egy része számára csak „Tóth András aratója”, ez nem jelentheti azt, hogy azok számára, akik közelebbről ismerik, ne volna neve. Az ilyen „névtelen” aratók valószínűleg csak idénymunkára, néhány hétre vagy hónapra jöttek át egy másik faluból, nem voltak állandó lakosok.

Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az egynevűeknek jelentékeny része igen ritka keresztnévet visel, olyat, amelyből nemcsak a faluban, de messze környéken sincs más. Az egy-kétszer előforduló nevek közül többeppen olyanok viselnek, akiknek nem volt vezetéknevük, vagy a faluban

nemigen használták, és így a decimátor sem tartotta szükségesnek följegyezni, hiszen a puszta keresztnév elég megkülönböztető név. Így például mindkét előforduló *Szilveszter* egyelemű név, az egyetlen *Kálmán*, *Loránt*, *Pelbárt*, *Calixtus* és *Mózes* hasonlóképpen. A ritka vagy vidékenként ritka nevek közé tartozik még az egyelemű nevek közül a *Gáspár*, *Ábrahám*, *Egyed*, *Gellért*, *Ádám*, *Tóbiás*, *Elek*, *Farkas*. Természetesen a közönséges nevek alkotják az egyeleműeknek több mint felét. Azt a gyanúmat sem hallgathatom el, hogy pl. Répásszentkirály községben, ahol egymás után így következnek a nevek (69): *Adam*; *Andreas Adam*; *Stephanus Adam* stb., az első egyelemű *Adam* vezetéknév, vagy pedig a vezetéknév születésének egy érdekes pillanatát ragadtuk meg, mikor föltehetőleg az apa: az egynevű *Ádám* fiait már *Ádám Andrásnak* és *Ádám Istvánnak* hívják.

Hogy a viszonylag ritka keresztnév tovább megmaradhat egyelemű névnek, és hogy vezetéknévnek is alkalmasabb, azt a név egyénítő funkciója magyarázza meg. Ma is, ha valakinek *Samu*, *Dénes*, *Attila* a keresztnéve, azt munkatársai (pl. egy kisebb üzemben vagy hivatalban) csak a keresztnévén szokták emlegetni. Ha azonban *László*, *István* vagy *Béla* nevet visel valaki, és az illető közösségben több is van ugyanilyen néven, akkor már, hogy az azonosítást megkönnyítsük, önkéntelenül is *Szabó Lacit*, *Tóth Pistát* vagy *Kovács Bélát* emlegetünk.

III. Vezetéknévek

1. Mint ahogy a mai nemhivatalos vagy félhivatalos ragadványnevek jelentékeny része az apa keresztnéve (vö. LÖRINCZE: MNyelvj. I, 75 kk.), éppen így a megkülönböztető nevekből fejlődött és a XVI. században már valószínűleg jórészt öröklődő vezetéknévek közt is nagy számmal vannak keresztnévi eredetűek.

a) Ennek a ma is igen elterjedt vezetéknév-típusnak az első alfaja, mikor a *-fi* szó járul az apa, illetőleg — ha a vezetéknév már öröklődik, akkor — a nagyapa, vagy valamelyik előd nevéhez. Erről a névtípusról BENKŐ a következőket írja: „Az *-i* képzővel azonos szerepe van a teljes alakú keresztnemekhez kapcsolódó *-fi* szócskának is. A történeti névanyagban nem túlságosan nagy az effajta nevek száma, és szinte kivétel nélkül a nemesi nevek közt fordulnak elő: Antalfi, Gálfi, Imrefi, Lászlófi, Mátéfi, Simonfi stb.” (Msn. XVII, 70). BENKŐ még nem ismerhette dolgozatának megírásakor dézsmajegyzékeink jobbágyneveit. Itt nem tartozik a ritkaságok közé, ha nem is nagyon gyakori. A következők fordulnak elő: *Banphy* (a *Bán* előfordul a ritka keresztnemek között), *Galfy* ~ *Galfy*, *Emrefi*, *Jacabffy* ~ *Yacabfy* ~ *Yacaffy*, *Lazloffy* ~ *Lazlaffy*, *Marthonfy*, *Mathefy*, *Mihalffy*, *Palfy* ~ *Palphi*. Becézett névhez járul a *-fi* szócska a következő nevekben: *Beneffy*, *Petrefy*, esetleg a *Saffy* (= *Salfi*, a *Salamon* rövidüléséből?), egyéb ősi egyelemű névhez: *Apfy*, *Bekfy*. 14 ilyen nevet 30 személy visel.

b) A második alfaj az *-i* képzővel ellátott keresztnév. Ezt a csoportot nehéz elkülöníteni a helynevekből képződött vezetéknevektől. Így pl. az *Ysaky* vezetéknév valószínűleg nem az *Izsák* apanéből, hanem a dézsmalajstromban is megnevezett *Izsák* falu nevéből ered. (A helynév egyébként puszta személy-

¹ Én ritkítottam — K. B.

névből keletkezett.) Hasonlóan nehéz eldönteni, vajon a *Janosi* vezetéknev nem a *Jánosi* helynévből származik-e. Kétségtelenül idetartozik a *Balasy* ~ *Balassy*, *Bereczky*, *Elyesy*, *Ferenchy* ~ *Ferenchj* ~ *Ferenci*, *Genesi* és a *Lukachi* ~ *Lukacy*. A *Jánosit* belevéve 7 név tartozik ide, amelyet 18 személy visel.

c) Jóval gazdagabb az eddigieknél a teljes keresztnév (apanév) vezetéknevként. Az ilyen típusú vezetéknevekből egyébként azt is megtudhatjuk, hogy a keresztnéveket, amelyeket forrásunk egyébként latin alakban közöl, hogy ejtették annak idején. Ide a következő nevek tartoznak: *Abraham* ~ *Abran*, *Adam*, *Adoryan*, *Albert* ~ *Alberth*, az *Ambrosius* már valószínűleg latinositott vezetéknev, *Antal* ~ *Anthal* ~ *Anthyal*, *Balash*, *Ban*, *Barabhos* ~ *Barnabas*, *Benche* ~ *Benceh*, *Benedek* ~ *Benedewg*, *Bereczk*, *Bereck* ~ *Berech*, *Bertalan* ~ *Berthalam*, *Chipan* ~ *Cypan* (Csépán = István), *Chyrak* (Cirják ~ Cirjék), *Damyan*, *Damonkos* ~ *Damakws*, *David*, *Dyenes* ~ *Genes*, *Eged* ~ *Egyed*, *Helek* ~ *Elek* ~ *Elekh*, *Elyes* ~ *Illes*, *Fabyan* ~ *Fabian*, *Farkas* ~ *Pharkas*, *Ferench*, *Phylep*, *Foris* ~ *Phoris*, *Gal*, *Galos* ~ *Galus* ~ *Galws*, *Gaspár*, *Gelet* ~ *Gelerd* ~ *Gelerth*, *Gothar*, ?*Hirman*, *Ipoth*, *Ysaak*, *Iwan*, *Jacob* ~ *Jakab*, *Job*, *Karol*, *Kelemen*, *Kerezthes* ~ *Keresthes* ~ *Kherestes* ~ *Kerestews* ~ *Keresthus*, *Kollath* ~ *Korlath* ~ *Korlyath*, *Kholos*, *Khozma* ~ *Cozma* ~ *Kozma*, *Lazar*, *Lazlo* ~ *Lazloh*, *Lenarth*, *Lukas*, *Mark*, *Marcus*, *Marthon* ~ *Marton*, *Mathe*, *Mathyas*, *Morich* ~ *Morych*, *Osuarth* ~ *Oswald* ~ *Oswald* ~ *Vsvalrth*, *Pal*, *Palus* (lehet helynévből is), *Pelbar*, *Peter* ~ *Pether*, *Zandor*, *Sebestyen*, *Simon* ~ *Symon*, *Zanislo*, *Thomas*, *Vrban* ~ *Orban*, *Vasaly* (?Vászoly), *Vid*, *Vince* ~ *Vinche* ~ *Winch* ~ *Vinchie* (talán egy *Vinke* adat — íráshiba vagy bizonytalan olvasat — is idetartozik). Összesen 67 név, viselőik száma: 223. A leggyakoribbak: *Farkas* (17), *Simon* és *Vince* (10—10), *Antal* és *Keresztes* (9—9), *Kozma* (8).

Talán meglepő, hogy a leggyakrabban előforduló keresztnévek, mint a *János*, *György*, *Gergely*, *András* legalábbis teljes alakjukban nem találhatók a vezetéknevek közt, viszont elég sok az olyan keresztnévből keletkezett vezetéknev, amely forrásunkban keresztnévként nem fordul elő. Ebben a típusban is egy kissé ki kell igazítanunk BENKŐ egyik megállapítását. Ő ugyanis idézett cikkében több ilyen nevet nem ajánl névváltoztatás céljaira: „Botlásokat persze itt is el lehet követni. Vigyáznunk kell a névdivatra, mert pl. az Árpád-kor végére már kihalt keresztnéveknek (*Ipolt*, *Korlát*, *Leustáh*, *Sikstus*, *Tímót* stb.) nincs létjogosultságuk a magyar családnévanyagban” (Msn. XVII, 69). Ez a megállapítás egyelőre vonatkozhatik a három utóbbi névre (bár a *Sikstus* becézó alakjai előfordulnak, l. később), de az 1522. évi dézsmalajstromban 4 *Ipót* és 3 *Korlát* vezetéknevű személyt találunk. A keresztnévek között tényleg nem fordulnak elő, de alig hihető, hogy az Árpád-kor végére kihalt volna e két név, ha a XVI. sz. első negyedében vezetéknevként fönnmaradt.

A felsorolt nevek közül keresztnévként nem fordulnak elő a következők: *Cirjék*, *Dávid*, *Gothár(d)*, *Izsó*, *Ipót*, *Jób*, *Izsák*, *Kolos*, *Korlát*, *Károly*, *Móric*, *Szaniszló*, *Vászoly*. Egy részük azonban megvan keresztnévként Karácsony anyagában, mint a *Dávid*, *Gothárd*, *Jób*, *Izsák*, *Konrád* (de nem *Korlát* alakban), *Károly* és *Szaniszló*.

Az egyik bodrogi dézsmaszedő egy jobbágy vezetéknevét *Ambrosius*-nak írja. Aligha így hangzott az illető vezetékneve, sokkal valószínűbb, hogy az összeíró latinositotta az *Ambrus* nevet.

Hogy miért éppen a közepes sűrűségű vagy éppen ritka keresztnévekből lettek vezetéknevek, annak az lehet a magyarázata, hogy ezek jellemzőbbek

voltak, könnyebben váltak megkülönböztető nevekké, mint a lépten-nyomon előforduló *János, András, György, Mihály* stb. Mint ahogy a későbbiekben látjuk, hogy a földművességre, a magyar nemzetiségre kevés név utal, a ritkább, jellegzetesebb, foglalkozás- és nemzetiségnevek gyakoribbak, éppen úgy az apanevék közül is a ritkábbak, jellegzetesebbek jobban megfeleltek megkülönböztető névnek, mint a legközönségesebbek.

d) Az újabbkori ragadványnevek közt is gyakori, hogy az apa becézett neve válik megkülönböztető névvé (vö. LŐRINCZE i. m.). Így volt ez a vezetéknévek kialakulásakor is. A régebbi becézésnek három fajtáját ismerjük: 1. A név csonkulása: *Barna, Bene, Deme*, 2. Becéző képző járul a teljes névhez: *Ivánka, Mátyása*. 3. A becéző képző a csonka névhez járul: *Gere, Mikó*.

Egy-egy keresztnévből gyakran egészen nagy számú becéző változat keletkezhetik. A következőkben az alapnév szerint sorolom fel a vezetéknévvé vált becéző formákat: az Ágostonból *Ago*, Antalból *Anthá*, a Barnabásból *Balla, Bharla ~ Borlah, Barich, Barna, Baroch*, a Bálintból *Balko, Baloh* (talán a *Beloh* is, ha íráshiba vagy téves olvasat), a Bánból a *Bank* és talán a *Banchyo*. Igen gazdag a Benedek (részben talán a Benjamin) névből alakult becézőnevek csoportja: *Bede ~ Bedeh* (EtSz.), *Bedeck* (uo.), *Bench, Bende, Bene ~ Bhene, Benech, Beno* (ez keletkeztetett helységnévből is, vö. 80. l. 5. jegyz.), Bertalanból a *Berchyk, Berek* (de van *Berky* név is), a Boldizsárból *Bodis*. Dániel: *Dancz ~ Danch, Danká, Danko*; Demeter: *Demeh* (egyszer *Dene*, talán íráshiba), *Demsed, Demsek*; a régi Dezsiderből: *Dese ~ Desew*; Dávid: *Dosa* (EtSz. Dózsa c. a.), *Doka*; Domokos: *Doma ~ Domah, Domo ~ Domoh*; Fábrián: *Faboh*; Fülöp: *Phyleh*; Gáspár: ? *Gasa*; Gergely: *Gherche, Gere*; György: *Gurko, Gursah*; Illés: *Ela, Ilko, Illo*; Ézsau: *Iso*; Iván: *Ivánka*; Jakab: *Jakoch*; János: ? *Jane* (talán íráshiba Jano helyett); József: *Joza*; Károly: *Karloh*; Kolos: *Khola ~ Khohla ~ Kwla*; László: *Laacho*; Lukács: *Lucha ~ Luka*; Márton: *Marich ~ Marko* (ez lehet Márk is); Máté: *Matha*; *Mátyás ~ Mathyasa*; Miklós: *Myka, Miche ~ Myke, Micho, Mikws*; Mózes: *Moy, Mosa* (az egykori ejtés Mojszes ~ Mózsés lehetett); Orbán: *Orba*; Pongrác: ? *Panka, Pancho*; Péter: *Petho*; Pál: *Pocha ~ Pocya, Poka, Phosa ~ Posa*; Sebestyén: *Sebeh ~ Zebeh ~ Sebi, Sebewkh*; Sikstus: *Syk, Siko*; Tamás: *Thamoh, Tanko ~ Thankho ~ Thanko, Thoma*; Vid: *Vida ~ Wida*. Az ebbe a típusba tartozó 78 nevet 148 egyén viseli.

e) Nem ritka az „anyanév” sem, tehát mikor az anya neve válik vezetéknévvé. Ez nemcsak akkor történhetett meg, ha a gyermek házasságon kívül született, hanem akkor is, ha a családban az asszony volt a tekintélyesebb. Nagyon érthető az is, ha a korán özvegyiségre jutott asszony gyermekei, akiket egyedül nevel föl, ilyen megkülönböztető nevet kapnak, akárcsak ma, mint pl. a Hont megyei Kemencén *Gizél János*. Hivatalos nevén *Bedros János*, de a faluban anyja keresztnévéről *Gizél János*-nak hívják (LŐRINCZE: MNyelvj. I, 75). Forrásomban vezetéknévként a következő női neveket találtam: *Afra, Agotha, Anna, Bhorbala ~ Borbola ~ Borbara* és ennek becenevei: *Borbis, Borka*, a Dorottya becenevei közül: *Dor, Dora, Dorka, Dorko, Doroo* (ez lehet, hogy keresztnév, mert „relieta Doroo” 27), *Katha, Katho, Magda, Magdo, Vrsula, Wernike* (Veronika). A 17 nevet 27 személy viseli.

f) Ehhez a csoporthoz csatolható függelékként annak az ősi névesoportnak a maradványa, amely az Árpádok korában olyan gyakori volt személyneveinkben (vö. BENKŐ: RMSzem. 5 és Msn. XVIII, 4). Ezek ritkábban képzőtlenül, de legtöbbször *-is, -sa, -cs, -ka ~ -ke* stb. képzővel ellátva jelentkeznek

a névanyagban. Idesoroltam még néhány, a XI—XV. században is többször előforduló egyelemű nevet, amely forrásunkban vezetéknevként előfordul: *Barizlo* (vö. EtSz. *Boroszló* c. a.), *Basa* ~ *Basah* (vö. EtSz. *Bas* és *Basa* c. a.), *Batis* (vö. EtSz. *Batiz*), *Beke*, *Bhoda* ~ *Bodah* ~ *Boda*, *Bodo*, *Bodoch*, *Botha*, *Bhota*; *Cyatho* (vö. EtSz. *Csát*), *Cheke*, *Cheko*, *Chendel* (vö. EtSz. *Csender*) *Chethe* ~ *Cyete*, *Chon*, *Chondok* (az előbbi származéka), *Chonok* (ua.); *Dako*, *Daxa*, *Deche*, *Dorgo*, *Dwko* (vö. EtSz. *Duka*); *Kosah* ~ *Kosa* ~ *Koza*, *Koka*, *Kokws*, *Konth*, *Maxa*, *Modis*, *Modra*, *Mok*, *Wrsa*. Az itt felsorolt 30 név 55 személy közt oszlik meg.²

2. A tulajdonnevekből keletkezett vezetéknevek másik nagy csoportját a helynévből rendszerint *-i* (forrásunkban *-i*, *-y*, *-j*, néha *-e*, *-ee*) képzővel, de nem is ritkán képzőtlenül is előforduló helynevek alkotják. A képzőtlen helynevek egyike-másika talán nem is volt élő név, hanem csak a latinos névhasználat következtében keletkezett a kétfajta jelölésmód keveredésével (*Joannes Chery* × *Joannes de Cher* kontaminációjából: *Joannes Cher*).

A helynevekből keletkezett vezetéknevek a nemességnél általában a birtokot jelölték, tehát a Báthoriak Bátor faluban levő birtokukról kapták vagy vették föl nevüket, a Széchenyiek Szécsény községről stb. A jobbágyság között viszont éppen Bodrog városában nincsen *Bodrogi* nevű, Cseren nincs *Cseri*, Szaton nincs *Szati*, holott e nevek más községekben előfordulnak. Persze kivételek itt is akadnak, de ezek inkább a szabályt erősítik. Ahol a túlnyomó többség bodrogi, ott a *Bodrogi* név nem megkülönböztető, tehát nem is neveznek el így senkit. Ha azonban bármi volt eredeti neve, és a vezetéknevek még nem állapodtak meg, akkor új faluba költözésekor könnyen megkaphatja megkülönböztető névként a *Bodrogi* nevet, amely a már az új lakóhelyén született utódoknak is megkülönböztető, majd vezetéknevévé válhatik. Ma is a ragadványnév keletkezésének gyakori módja ez a típus, pl. a Zala megyei Becsvölgyén Bencsik József Tilaj községből költözött a faluba, és ezért *Tilaji Jóska* az ottani neve. A Baranya megyei Szébenyben a *Várkonyi Józsi* nevet hasonló ok miatt kapta Németh József stb. (LŐRINCZE: MNyelvj. I, 91, 93).

A dézsmalajstromok bevezetésében már SZABÓ ISTVÁN is megállapítja, hogy: „az ilyen nevek bizonyos mértékben kifejezik a jobbágság vándorló mozgalmát. A jobbágyköltözködés e nevek tanúsága szerint Bács, Bodrog és Csongrád megyékben is szűk földrajzi térben folyt le, jóformán e megyékre és a szomszédos megyék határos területére szorítkozott. Az ilyen nevekben foglalt helységeket ugyanis csaknem teljesen meg lehet találni az említett környéken” (13). E megállapítás föltétlenül helyes, valóban a nevek túlnyomó többsége a közvetlen környékre vonatkozik. Azt sem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a távolabbi vidékről beköltöző jobbágyokat rendszerint nem falujukról, hanem megyéjükéről vagy nagyobb országrésről nevezik el, mint: *Somogyi*, *Szalai*, *Szerémi*, sőt *Felföldi*, *Erdélyi* vagy éppen *Székel*, *Tót* stb.

Ebbe a csoportba 256 név tartozik 600 személlyel. Egy-egy név használatára elég csekély, a leggyakrabban a következő nevek fordulnak elő: *Zeremy* ~ *Zeremj* ~ *Zeremi* (18), *Valkay* ~ *Valkaj* ~ *Walkay* (18), *Chikay* ~ *Chikaj* ~ *Chykay* ~ *Chychay* (13), *Chery* ~ *Cheri* ~ *Ceri* ~ *Cher* (11), *Cherhegy* ~ *Chyrgy* ~ *Cheregy* ~ *Chergy* ~ *Cyrgi* stb. (9), *Banchy* (9). *Szerém*

² A d) és f) szakaszokban mintegy 8—10 név (pl. *Agó*, *Tankó*, *Csató*, *Cseke*) besorolását BENKÓ LORÁND szíves tanácsai alapján végeztem. Segítségéért ez úton mondok köszönetet.

megye határos volt délről Bács megyével, Valkó megye és Valkó város sem messze a Dráván túl feküdt, *Csika*, *Csereg*, *Cser* és *Báncsa* Bács megyei községek. A névanyag teljes felsorolását mellőzöm, csak mutatóba közlöm az A—B kezdetű helynevekből lett személynéveket: *Achy*, *Alatki* ~ *Alatkay*, *Alpari*, *Haranyadi*, *Aranyani*, *Arnaty*, *Bach* ~ *Bachi* ~ *Bachy*, *Bakdan* ~ *Bagdany*, *Baykadj* ~ *Baykodj*, *Baka*, *Bakochy* ~ *Bakachy*, *Balathon*, *Baly*, *Banchy*, *Baronya*, *Baranya* ~ *Baronyay* (talán a *Baroya* is téves írás vagy olvasat *Baronya* helyett), *Bathai*, *Becyei* ~ *Bechei* ~ *Bechy*, *Bekes* ~ *Bekesy*, *Belay*, *Berky*, *Betheree* (Betér község nevéből), *Bochari* ~ *Bachary*, *Bodrogy* ~ *Bodrogi* ~ *Bodrogy*, *Bhogardi*, *Bogyani* ~ *Bogyany*, *Bondj* ~ *Bondi* ~ *Bhondy*, *Bony*, *Borhy* ~ *Bhorhi*, *Borsodj*, *Bosoky*, *Botkay*, *Bozay*, *Bozosity*, *Brasoh*, *Bwdah* ~ *Bwdaj* ~ *Buday* ~ *Bwdaj*, *Budakochy*, *Budi*, *Bwdozlay*, *Bhuzi* stb.

Pusztá falunév a nevek mintegy 10%-a, ami elég tekintélyes mennyiség. Nagy részük egymás mellett fordul elő képzős és képzőtlen alakban, mint *Bács* ~ *Bácsi*, *Bogdán* ~ *Bogdáni*, *Baranya* ~ *Baranyai*, *Békés* ~ *Békési*, *Buda* ~ *Budai*, *Hagyó* ~ *Hagyai*, *Sár* ~ *Sári*, *Sopron* ~ *Soproni* stb.

3. Rokon az előbbi csoporttal, mert szintén népmozgalomra utal a nemzetiséget jelző név. Ezek egyike-másika bizonyára ragadványnév, mint a *Török* és *Tatár*. Mivel valószínűleg már nemzedékeken át öröklődött nevekké van dolgunk, a nemzetiséget jelző név már nem biztos hogy mindig idegen anyanyelvűeket is takar. Ebből a csoportból itt is a legnagyobb számú a *Tót*, akárcsak BÁRCZI XVI. századi anyagában (MNY. LII, 155). A név a legkülönbözőbb írásmódokban fordul elő: *Thot* ~ *Toth* ~ *Thoth* ~ *Tolt* stb. Összesen 197 személy viseli, tehát több mint a többi népnév viselőinek száma együttvéve. Jelentése természetesen 'szlovén'. Gyakorisági sorrend szerint még a következő névnevekből lett vezetéknévek fordulnak elő: *Therek*, *Therech* ~ *Terrek* ~ *Thurwk* ~ *Teurekh* (21), *Rach* (17), *Horuat* ~ *Horwath* ~ *Horwat* (16), *Cheh* ~ *Ceeh* ~ *Czech* ~ *Chee* ~ *Ceeh* ~ *Cyeh* (13), *Kun* ~ *Kwn* ~ *Khwn* (10), *Ola* ~ *Hola* ~ *Olah* (10), *Zekel* (6), *Nemeth* ~ *Nemet* (4), *Cygan* (3), *Magar* (2), *Geregh* ~ *Georegh* (2), *Thatar*, *Kaloz* és *Korontal* (1—1). A *Kaloz* ~ *Kálaz* török népelem volt, a *Korontál* a karintiaiak neve; az utóbbira I. HORPÁCSI: MNY. XLVI, 78—80. Népnév vezetéknévként összesen 15 fordul elő, de 304 személy neve!

4. A méltóságot, tisztséget, foglalkozást jelentő neveket nagyon nehéz elhatárolni a ragadvány- és gúnynevektől. Ha egy jobbágyot *Császár*-nak neveznek, ez mindenképpen gúnynév. A *Pap* és *Nemes* lehet gúnynév, de lehet a pap vagy nemes szolgája is. A *Király* lehet gúnynév is, de lehet helynévből (pl. *Szentkirály*) keletkezett személynév, ejtése is lehet *Királi* vagy *Királyi*. A *Bán* vezetéknévet nem sorolom ide, mert névjegyzékünkben előfordul keresztnévként is, tehát valószínűbb, hogy az első csoportba tartozik, a török eredetű *Bajan* személynévből való (EtSz.).

A nemesség közt a foglalkozásnév, tisztségnév természetesen ritka volt. A főnemesi *Eötvös* család csak a XVII. században kapta meg a nemességet, tehát származhatott a név a család valamely kézműves ősétől is. Természetes, hogy ez a névtípus inkább a jobbágyok és a városi polgárság körében terjedhetett el. A mesteremberek nevét többször latinra fordítják, vagy pedig valóban egyelemű nevet viselnek, mert mesterségük, tisztségük megnevezése pótolja

a vezetéknevet. Nem ritkák az egynevű tisztségviselők, bírók és deákok (literatusok). „Ezeknek címük pótolja nevüket, s ebből a címből lassanként új családnév alakulhat. E folyamat már a XVI. században megindul” (BÁRCZI, Szók. er. 2. kiad. 141. l.). Forrásunkban is találkoztunk ilyen latinul megnevezett tisztség- vagy mesterségnévvel az egynevűek közt: van egy *Aurifaber*, két *Faber*, egy *Ignifaber*, hét *Judex*, öt *Literatus* és egy *Mercator*, tehát összesen 22 személy.

Azt névjegyzékeinkből általában nehéz eldönteni, hogy a foglalkozás- vagy tisztségnevet viselő egyénnek valóban mi volt a foglalkozása. Egy-két *judex* neve *Bíró*. Az egyik *Barber* adóját elengedték „propter lavacionem capit- tis”, tehát itt a név megegyezett a mesterséggel.

A vezetéknev megkülönböztetésül szolgált, és így a legáltalánosabb, leggyakoribb foglalkozás nem vált névvé, mert nem volt megkülönböztető jellege. A magyar földműves jobbágyok lakta Bodrog városkában például senkit sem hívtak Bodroginak, mert mindenki az volt, senkit sem neveztek el magyarnak, mert mindenki magyar volt. Éppen így senki sem kapta vezeték- névként a *Jobbágy*, *Paraszt* vagy *Pór* nevet, mert néhány mesteremberen, pásztoron és kereskedőn kívül mindenki az volt. Csak az kap származási helyére utaló nevet, aki nem bodrogi származású, csak az visel népnévet, aki nem magyar eredetű, és csak az kap nevet foglalkozásáról, aki nem földműves. Városi lakosság közt persze kaphat a földműves *Szántó* vagy *Pór* nevet, mert ott már lehet megkülönböztető név.

Dézsmaalajstromunkban a következő iparos és kézműves elnevezések fordulnak elő vezetéknevként: *Alch* ~ *Hach*. *Azthalgiarho*, *Bako* ~ *Bhako* (jelenthet mészáros is, de lehet a megyei székhelyek ítéletvégrehajtója), *Bakos* ~ *Bakus* ~ *Bakws* ~ *Bokws* (olajútó, vagy bak tulajdonosa, vagy ledér természetű), *Barber* (borbély), *Borotwas* (borbély), *Chapo* ~ *Czapo* ~ *Capo* ~ *Cyapo* ~ *Capoh* (gubakészítő), *Czerepes*, *Chizar* ~ *Chyzar* ~ *Chyzer* ~ *Cyzer* (fegyverkovács), *Ehws*, *Farago*, *Fazekas* ~ *Fazakas* ~ *Fazekos*, *Gombos* (gombkötő), *Gurws* (? ötvös), *Khardos* (lehet, hogy másfajta ragadványnév), *Kepiro* (rajzoló, festő), *Kerekes*, *Kerekgyarho*, *Couacz* ~ *Khowach* ~ *Kowach*, *Kowac*, *Kwmywes*, *Mazlo*, *Mezaros* ~ *Mezarus* ~ *Myzarws* ~ *Mezarws*, *Mezes* (mézes vagy meszes), *Monar*, *Monus* ~ *Monos* (malmos, molnár), *Olayos* ~ *Olaws* (olajútó), *Pinter* ~ *Pynther*, *Pogachas* (pogácsasütő), *Seres* ~ *Serws* ~ *Seorus* ~ *Serews* (sörkészítő vagy sörívő), *Sithe* ~ *Zythew* ~ *Sito* (pék), *Zabo* ~ *Sabo* ~ *Zabho* ~ *Zaboh*, *Zappanws* (szappankészítő), *Zapws* (? kádár), *Zegyes* (szeges), *Zygyarho*, *Sithagyarho*, *Zyw* (szövő, takács), *Zwlch* ~ *Zwch* ~ *Zewlch* ~ *Swch* ~ *Zuch* ~ *Zyws*, *Zwetho* (? szövető), *Thymar* ~ *Tymar*, *Varga* ~ *Vargha* ~ *Warga* ~ *Wargah*.

Mezőgazdasági és pásztorfoglalkozások, csőszök, favágók stb.: *Bacho* ~ *Bachyo* (bacsó, juhász), *Bycas* ~ *Bykas*, *Cherwago*, ? *Chykw* (bár BÁRCZI ide sorolja a MNy. LII, 155. lapján a hasonló nevet, de inkább a *Harczás* típusú halásznevekhez tartozik, tehát a *csík* hálnévhez, mert a *csíkós* csak a XVIII. sz. második felében bukkan fel a SzófSz. szerint), *Chordapasztor*, *Chor- das* ~ *Chyordas*, *Chwz*, *Halaz* ~ *Halas*, *Yhaz* ~ *Yhas* ~ *Yohaz* ~ *Johaz*, *Kechkes* ~ *Chechkes* ~ *Kechches* (kecskepásztor vagy kecske tulajdonosa), *Kertez* ~ *Kertes*, *Louos* ~ *Lowas* ~ *Lovas* ~ *Lovaz*, *Nadwago*, *Pendevetho* (pen- delyhálóval halászó), *Saythws* (sajtkészítő), *Sawos*, *Souago*, *Zantho* ~ *Santo* ~ *Zanto*, *Thomester*, *Thwros* ~ *Twros* (túrőkészítő vagy esetleg a *túr* 'fekély' szó -s képzős mellékneve?), *Vayas* (vajkészítő).

A közlekedéssel kapcsolatos foglalkozásokra utalnak a következő nevek: *Hayos, Reuez, Zekeres*.

Kereskedelem: *Kalomár ~ Kalamar ~ Kalmar, Zatoch ~ Zathoch, Tewser ~ Thwser* (pénzváltó).

Határvidék lévén, gyakoriak a katonaságra utaló nevek, mint: *Garabant* (darabont), *Hwzar ~ Huzar, Kathona ~ Kathonah ~ Katonya, Kopyas, Soldos, Thalpas* (gyalogos), *Vasas*. Valószínűleg a katonasággal függ össze a sok zenész-név: *Dobus ~ Dobos, Hegedws ~ Heghedws ~ Hegedews, Kirthews, Lanthws, Regews, Sypws ~ Sypus ~ Sipus ~ Sipos ~ Zypws ~ Sypos*.

Tisztségviselő-nevek (némelyik közülük gúnynév is lehet): *Bíró ~ Bhíro ~ Byro, Diak ~ Deak ~ Deyak* (esetleg egy *Dak* adat is ide tartozik), *Dekan ~ Decan* (harangozó, egyházfi), *Esketh, Fonagh ~ Fonyad, Fwtho ~ Phutho* (kengyelfutó, hírnök), *Hirdetho* (kisbíró), *Ispan ~ Hyspan, Khantor ~ Kanthor ~ Cantor, Kenez, Kwchyar, Mestre* (? tanító), *Porcolab ~ Porkolab, Safar, Wdwarbiro, Wayda ~ Vayda*.

Társadalmi helyzetre utal a *Yobagh* (keletkezhett falunévből is), *Palogar, Poor, Rab, Rabotas*.

Ebbe a csoportba a latin elnevezéseket nem számítva 102 név tartozik, viselőik száma: 960. Sok név közülük nagyon elterjedt, a legnépszerűbb vezetőnevek közé tartozik. A leghasználatosabbak (gyakorisági sorrend szerint): *Varga* 175, *Szabó* 116, *Kovács* 54 (de a *Faber*-ek egy része is bizonyára ide tartozik), *Bíró* 41, *Mészáros* 29, *Sipos* 28, *Hegedűs* 27, *Dékán* 24, *Szűcs* 22, *Szántó* 21, *Bakos* 17, *Csapó* 17, *Fazekas* 16, *Molnár* 15, *Molnos ~ Mónus* 15, *Bakó* 14, *Juhász ~ Ihász* 14, *Deák* 14, *Ács, Halász, Kenéz* 13—13, *Huszárr, Dobos, Vajda* 12—12, *Kántor* 11, *Ispán, Kalmár, Katona, Seres* 10—10.

5. A ragadványnevek szinte áttekinthetetlenül bonyolult csoportját megkísérlem valamilyen jelentéstani elvek szerint rendszerezni, bár hangsúlyozom, hogy ezeknek az egyik-másik csoportba való sorolása gyakran önkényes. Talán logikusabb volna (és ilyen csoportosítás is elképzelhető), ha szófajok szerint csoportosítanók anyagunkat, tehát: 1. főnév, 2. melléknév, a) egyszerű, b) -s képzős melléknév, c) folyamatos melléknévi igenév, 3. egyéb szófaj. Mégis a jelentéstani felosztást kísérelem meg, bár így is a nevek egy részét kénytelen vagyok az „egyéb” rovatba sorolni.

a) Az első elég népes csoportba veszem azokat a ragadványneveket, amelyek valamilyen foglalkozásra, mesterségre utalnak, a mesterség eszközeit vagy eredményét jelölik. Így bizonyára hivatásos vagy műkedvelő halászra utalnak a halnevek és halászati eszközök nevei, illetve a belőlük képzett mellékevek: *Cyk* (valószínűleg a *Chykws* is), *Chwhka, Halnyal, Harchas, Halo, Pendewetho, Sillis* (? süllős), *Zegya* (egy halász-szerszám), *Zakws* (vö. *szak* 'egy hálófajta'). Földműves mesterségre vonatkozik a termesztett és gyomnövények és háziállatok, mezőgazdasági szerszámok neve, valamint a belőlük képzett mellékevek: *Arpas, Babos* (de lehet a jelentése 'himlőhelyes' is, vö. KÁLMÁN: MNy. XLII, 179), *Byka, Bogach* (bogáncs), *Bhagylas Bhoglas* (bogyás vagy boglyas, kócos), *Bor, Bhoros ~ Burws ~ Burus ~ Borus, Borws ~ Boros* (bortermelő vagy borkedvelő), *Bosso, Boza, Bwzah, Bwzas, Chyras* (tinópásztor), *Chordah, Chwpws ~ Chepews* (kendermunka), *Dynyes, Dyos, Diznos* (disznópásztor), *Egres, Ekeh, Fyvis, Foka* ('falka' vö. *Chordah*), *Fewldes, Gabonas, Galambos* (galambtenyésztő), *Hassas, Yoborw, Yoffeldy, Johows* (juhos), *Ywh ~ Yw, Kapas, Kapros, Kepee, Komlos, Konkol, Konkhs* (e két

utóbbi valószínűleg gúnynév, célzás az elhanyagolt, konkolyos földre), *Lenchyes* ~ *Lenches* ~ *Lencyes*, *Mehes* (méhes, azaz méhész), *Ochu*, *Paragh*, *Pare* ~ *Pareh*, *Peryes*, *Pernys*, *Pincyes*, *Rechcs* ~ *Reces*, *Sarlo*, *Zelevs* ~ *Zwlvcs*, *Zwrv* (szérű vagy szűrő), *Thykas*, *Torma*, *Thorma*, *Thuro* (túró 'tejtermék' vagy melléknévi igenév a *túr* igéből), *Weraus*. A nevek egy része inkább a háztájékra vonatkozik, a kertben termesztett dióra, virágoskertre stb., tehát nem föltétlenül utal földműves vagy pásztor foglalkozásra. Mesterséggel hozhatók kapcsolatba a következő nevek: *Arany* ~ *Aranyh*, *Aranas* ~ *Aranyas* (ötvös, de lehet bóknev is), *Bichak* és *Kes* (késes), *Bito* (bakó), *Borda*, *Bordas* (bordakészítő a szövőszékhez), *Chakan*, *Chille* (egy szekérfajta vő. EtSz.), *Cerna* (ha *cérna*, akkor szabóra utal, de az írás megengedi a *cserna* olvasatot is), *Dara* (molnár), *Fagyas* (gyertyakészítő), *Fazek* (Fazekas), *Geken* ~ *Gekenh* ~ *Gyeken* és *Zathyor* (gyékényfeldolgozó), *Hayv* (révész), *Kahya* (kályhás), *Kere* (? kérő, koldus), *Kherék* (kerékgyártó), *Kethew* ~ *Kothe* (gombkötő), *Kyneres* (pék, de lehet 'sok kenyeret evő' is), *Kirth* (kürtös), *Kobor* (kosaras, vő. *kóbor* 'kosárfajta' MTSz.), *Kwlvcs* (küllös vagy kölyűs), *Lech* (ács), *Remek* (céhbeli mesterember), *Sceres* ~ *Zerws*, *Zykra* (? kovács), *Zytha* (szitagyártó), *Theoke*, *Vago* ~ *Vagyo* (favágó), *Vidrvcs* (kádár). A ruhakelmék és ruhadarabok nevei mint vezetéknév jelenthették a kereskedőt, a szabót és kalapost, de valakinek kedvenc vagy feltűnő ruházatát egyaránt. Ilyen neveink: *Bakachyn*, *Barsyon*, *Ghoch* (gyölcs), *Kedmen*, *Kwnthws*, *Swegh* ~ *Sywegh*. Az a) alcsoportban felsorolt 98 név nem nagyon gyakori, összesen 175 jobbágy neve. A leggyakoribb a *Boros* (10) és *Süveg* (6).

b) Testi tulajdonságra számos név vonatkozik. Ilyenek a haj vagy bőr színét, a haj göndör voltát vagy kopaszságot jelentő nevek, mint a *Bodor*, *Bondor*, *Deres*, *Fodor*, *Feketew* ~ *Fekete* ~ *Pheketw*, *Feyer*, *Fako*, *Yozynew*, *Condor*, *Seoke*, *Sethet*, *Zordon* (szürke vő. NySz.), *Thar* ~ *Tar*, *Weres* ~ *Verws* ~ *Vwrvcs* ~ *Veres*.

Egyéb testi tulajdonságra, főképpen testi fogyatkozásra vonatkoznak a következő nevek: *Baywz*, *Balago* (jellegzetes járásról), *Bhalog* ~ *Balog* ~ *Balogh* (balkezes), *Bena*, *Bethek* ~ *Betegh*, *Bhicho* (? bicegő), *Borseme* (apró termetről), *Bhotos* ~ *Bothos* ~ *Bothws* (bottal járó), *Chyapa* (csipa), *Chyche* ~ *Ceche* (a *csecs* szóból ?), *Chyntalan* ~ *Chintalan* (régőbbi jelentése 'rendetlen, tisztátlan; gonosz, pajkos' EtSz.), *Cypeh* (? csipő), *Cyrah* (meddő), *Chonka* ~ *Conka*, *Eros*, *Feyes* ~ *Pheyes* (nagyfejű), *Philes* (de volt hasonló nevű község Csongrád megyében, a falunévből is válhatott vezetéknévvé), *Genge* ~ *Gyengeh*, *Gherbhe* ~ *Gherbe*, *Gegew* (gége, azaz gögös), *Hadaro* (beszédhibás), *Kayza* (ferde vő. MTSz.), *Kaytha*, *Khaytor* (talán a *kaj*-től képzett szó, vő. *kajla*), *Khesken*, *Kwuer* ~ *Kewer* ~ *Keuer*, *Kys* ~ *Khys* ~ *Kis* (a 2. Bodrog megyei dézsmakerületben többször latinra fordítva: *paruus*), *Konya* (lógó fülű, csapott fülű vő. MTSz.), *Magus*, *Monyoh*, *Nagh* ~ *Nag* ~ *Nagj* ~ *Nagy*, *Nema*, *Orros*, *Phup*, *Rebege* (dadogó), *Rutha* (? *rút* + a képző), *Sandal* (sanda, kancsal), *Santha*, *Siketh*, *Sowan*, *Saniar* ~ *Sanyar*, *Suga* (sugó, aki valamely gégebetegség vagy sérülés folytán nem tud hangosan beszélni), *Zakal*, *Zakalos*, *Seles* (széles vagy szeles), *Zep* ~ *Seph* ~ *Sep* ~ *Zeph*, *Thoka* ~ *Toka*, *Twrch* ~ *Twrchyn* ~ *Twrcyn* ~ *Throcyn* (? pisze orrú). Ebbe az alcsoportba 63 név tartozik 440 személlyel. Sok köztük a gyakori, elterjedt név, mint *Nagy* 128, *Kis* (beleszámítva a Bodrog megyei 12 *paruus*-t is) 71, *Fodor* 28, *Balog* 27, *Sánta* 19, *Fekete* és *Veres* 14—14. A most felsoroltak ma is nagyon gyakori nevek.

c) Lelki tulajdonságra, szokásra a következő nevek utalnak: *Bantha* (? bántó), *Barat* ~ *Barath* (lehet 'szerzetes' jelentésű gúnynév is), *Bhizo* ~ *Bizo*, *Byzas* (ua.), *Bolgo* ~ *Bolgygo*, *Bontho*, *Bws*, *Cyalah* (csaló 'csalogató', vö. BERRÁR i. m. 14, de még valószínűbb, hogy a régebben nagyon gyakori női névből származó „anyanév”), *Chengeth* ~ *Cyengetew*, *Chook*, *Chokos*, *Eklele* (öklelő, azaz öklöző, verekedő), *Enekes* ~ *Enekeus* (lehet foglalkozásnév is), *Feke* (fekő, azaz fekvő, heverő), *Forgo* (serény), *Fordwlt* (megtért, keresztény hitre tért), *Ygaz*, *Hygassagh*, *Ysteneus*, *Jambor*, *Yo* ~ *Jo*, *Yobyk*, *Kemen*, *Keserw*, *Mockws* (mocskos), *Peres*, *Pechkes*, *Pogan*, *Puha* ~ *Pwha* ~ *Hpuha*, *Siwo* ~ *Sywo* ~ *Syw* (kiáltozó, kiabálós), *Zano*, *Zenge* (zengő, vö. *Siwo*), *Zent*, *Zylay*, *Synvalya* (? sivalló 'kiáltó' vö. *Siwo*), *Zyz* (szűz), *Zolo*, *Szuro* (bicskázó, verekedő természetű ember, de lehet foglalkozásnév, 'hentes' is), *Thako* (hazug MTSz.), *Tanchos* ~ *Thanchws* (lehetett hivatásos is), *Tathos* (táltos, varázsló, rendkívüli képességű ember), *Thiztha*, *Thwda* ~ *Thuta* ~ *Twta* (? együgyű, ostoba vö. MTSz. *tuti*, *tutás* c.a.), *Wadh*, *Weraztho*, *Wythez* (lehet foglalkozásnév is: katona). Az ide tartozó 46 nevet 119 személy viseli. A leggyakoribb nevek: *Jó* 18, *Barát* 9, *Jámbor* 8.

d) Vagyoni helyzetre mutat a *Bodogh* (gazdag), *Dus*, *Dwska*, *Forintos*, *Kazdagh* ~ *Gazdag*, *Kenches* ~ *Kences* ~ *Kenchyas*, *Zegyen* (szegény).

e) Méltóságnév, lehet gúnynév vagy jelentheti az illető úr szolgáját: *Chazar* ~ *Cyasar*, *Ersek*, *Hercegh* ~ *Herchegeh*, *Kheral* ~ *Keral* ~ *Kyraly*, *Nemes*, *Pap*.

f) Szavajárási nevek. Egyes emberek egy-egy szólásmódot, fordulatot olyan gyakran mondanak, hogy ez válik egyik jellemző sajátosságukká. A nem mindig kíméletes népi humor ragadványnevet csinál belőle, amely vezetéknévvé is válhatott. Mai szavajárási ragadványnévre találunk néhány példát, PÁKOZDI J. e. kötetben megjelent tanulmányában (*Badár*, *Bugër*, *Vaszisztentó*, *Kukhin* stb.). Ilyesféle neveknek látszanak a *He*, *Hoho*, *Hyzedee* (hiszed-e), *Lassan* ~ *Lasson*, *Mindepha*, *Naza* (? nosza!), *Pokol* (káromkodós, aki a poklot sokat emlegeti).

g) Nemre, életkorra vonatkozó nevek: *Anyoka*, *Apus* (ez valószínűleg azonos az *Apos* Bodrog megyei község nevével), *Fy*, *Phyas*, *Fiyok*, *Firfy*, *Hewsas* (vö. *hős* 'ifjú'), *Koros* (vagy kóros), *Reres* ('sógoros' vö. *rér* 'sógor'), *Zete* (vőtárs, vö. MTSz.), *Zyleh* (szülő).

h) Számnév és ünnepnév is előfordulhat vezetéknévként. Ha valaki neves ünnepen született, már az előző századokban is névül kaphatta az ünnepnap nevét. Számnév: *Feyl*, *Khet*, *Ketthes*, *Masfel*. Ünnepnap: *Hosweth*, *Karachon* ~ *Karachyon*.

i) Növény- és állatnevek. Az állatnevek egy része metaforikus, más részük azonban kétségtelenül az ősi totemisztikus madárnevek maradványa. Növénynevek: *Bors* (az ősi nevek közt is előfordul), *Monyaro*, *Rusa* ~ *Rosa* ~ *Rwsa*, *Som*, valamint a földműveléssel kapcsolatos termesztett és gyomnövények. Madárnevek: *Bago* (bagoly), *Bese* (egy rágadozó madár, EtSz.), *Chako* ~ *Cakoh* (cakó, a gólya egyik neve), *Czerko* (sterna hirundo; noha csak a XVIII. sz. óta van köznévként följegyezve, vö. EtSz., Tisza vidéki és Szeged környéki tájszó; könnyen meglehet, hogy a XVI. században is élt már), *Coka* ~ *Chyoka*, *Darw*, *Gago* ~ *Gaga* (gólya), *Harkan* (harkály, de származhatik helynévből is), *Hollo*, *Kakas* (metaforikus név), *Kanya*, *Rigoh* ~ *Righo*, *Sas*, *Sarka*, *Varyw*. Egyéb állatnevek: *Bhoryu*, *Chwra* (csikó MTSz.), *Mokws* (lehet az ősi *Mok* név képzett alakja is), *Neste*, *Nesthe* (1400 előtt gyakori női név,

vö. BERRÁR i. m. 21—2), *Sarkan*. A *Herchek* név valószínűleg helynévi eredetű, a Bács megyei *Bercsek-Hercsek* község nevéből.

A *d*)—*i*) csoportba 60 név tartozik 131 személlyel. A leggyakrabbi nevek: *Kirdly* 12 és *Pap* 10.

j) A következőkben már csak szófajok szerint csoportosítom anyagomat. Ahol a névadás lélektani okát sejtem, ott megjegyzést teszek. Főnevek: *Agh*, *Aranka* (bóknév), *Chanak* (ivóedény, vö. MTSz.), *Chomo*, *Cywkor* (csokor), *Cwrka* (? bél, hurka, vö. MTSz. *hurka* c. a.), *Del*, *Ferthe*, *Furthamoth*, *Haynal*, *Yna* (talán a régi *in* 'szolga' + *a* képző), *Inach* (ua. további képzővel), *Kasa*, *Mochar*, *Monka*, *Pathak*, *Zel*, *Zemche* (ősi név: *szem* + *cse* képző), *Zemere* (ugyancsak ősi nemzetségnév, a *szem* továbbképzése), *Scerenche*, *Zubor* (? szobor), *Vas* ~ *Was*, *Vasa* (az előbbi -*a* képzővel), *Vegh* ~ *Weg* ~ *Wegh* ~ *Veg*, *Vellam*, *Veer*. Melléknévek: *Dely*, *Melegh*, *Naghterew* (összetett szó, második tagja nem egészen világos), *Nehez*, *Zeld*, *Wy*; -*s* képzővel (vagy fosztóképzővel) ellátott melléknévek (többnek az alapszava is előfordul vezetéknévként): *Chomos*, *Darabos*, *Darwas* (helynév is), *Gekeres*, *Genges* (gyöngyös), *Habos*, *Kasas*, *Khues*, *Machkas*, *Medwes*, *Ormos*, *Rothas* (vö. *rota* 'csapat' MTSz.), *Rusas*, *Saytalan*, *Saros*, *Sos* ~ *Soos*, *Varjas*, *Verebes*; folyamatos melléknévi igenevek: *Churw*, *Dobo*, *Lwko*, *Sozo*, *Zekhe* ~ *Zeke* ~ *Zekeh* (szökő, de kaphatták nevüket a *Zeke* ruhadarabról is, mint a *Ködmön*, *Köntös* nevűek), *Zede* (szedő). Ebbe a csoportba 56 nevet soroltunk 151 személlyel. A két gyakori név: *Vég* 31 és *Vas* 29.

6. Az utolsó csoportban csak felsorolom azt a nem is csekély számú névanyagot, amelynek olvasása bizonytalan, vagy mikor a decimátor nem írta le teljesen a nevet, a végét csak elrántotta. Ide kerültek azok a nevek is, amelyekről semmiféle vagy csak igen bizonytalan magyarázatot tudok nyújtani. Ide soroltam a néhány kétségtelen szláv nevet is: *Boga* (talán *buga* 'gubacs' EtSz.), *Babo* ~ *Bobo* ~ *Bobon*, *Badan* (íráshiba *Bodah* h. ?), *Bayda* (? *Vayda*), *Baliba* ~ *Balika*, *Barbitonsor* (? vö. görög βαβιτων 'egy zeneszerszám'), *Beytew* ~ *Beytthe*, *Bella*, *Berysnya*, *Bethes*, *Bibo*, *Bykcha*, *Bobys*, *Bodym*, *Borgya* ~ *Bhorgya*, *Boso*, *Braytha*, *Bran*, *Branchan*, *Branko*, *Brattho* ~ *Bratho*, *Bresa*, *Bwthka*, *Bwthyan*, *Calko*, *Charna*, *Chelber*, *Cyermez*, *Cernoh*, *Cyertw*, *Cyertew*, *Chetthko*, *Cheza* ~ *Ceesah* (? talán csésze), *Chimes* (? *Chemes*), *Chynak* (? *Chanak* h.), *Chintha*, *Chiple*, *Cheoo* ~ *Cho* (vö. a *Csó* helynévvel?), *Choboth*, *Choha* (? *Choka* h.), *Chukath*, *Dadak*, *Danaycho*, *Daz*, *Dee* (vö. *Del*), *Despoth*, *Dyko*, *Diorgan*, *Dobras*, *Dobrasin*, *Dobro*, *Dobrowo*, *Donyas*, *Dragman*, *Draxa*, *Drasa*, *Dwbitka*, *Dwyalh*, *Dwyth*, *Duldo*, *Dwoyn*, *Faraw*, *Fiher* ~ *Fire* (vö. *Firfalva*, Bács m.), *Fondok*, *Frank* (már korábban is előforduló nemesi név EtSz.), *Gardan*, *Gykeus*, *Gekez*, *Gerhi* (vagy *Gerchi*), *Glwba* ~ *Goloba* (szláv), *Gora* (szláv), *Gugoch*, *Gwhok* (vagy *Sulwk*), *Gwranka*, *Hampo*, *Hannenyssa*, *Hasso*, *Hawachy*, *Huga*, *Hwgnó*, *Huhar*, *Ichjes*, *Ykewch*, *Yko*, *Ytko*, *Ywal*, *Ivethe* ~ *Hywethew* (? íjvető, ? üvöltő), *Jaxit* (szláv apanév), *Jando*, *Kakal* (elírás *Kakas* h. ?), *Kanda* ~ *Cando* ~ *Kando* (összefügg talán a *Kandi*, vö. BERRÁR i. m. 12 névvel), *Kadrah*, *Kardis*, *Katres*, *Kerhen*, *Cobad*, *Khodor*, *Koha*, *Komayt*, *Khona* (? kónya), *Kratho*, *Khocha*, *Crowo* ~ *Crowth*, *Kwpha*, *Kwlin* (szláv 'kulai'), *Lereh*, *Linos*, *Mango*, *Mankwch* (vö. mókusz), *Maritha*, *Meche*, *Mykladyn*, *Milach* ~ *Milak*, *Myglas* ~ *Millos* ~ *Milos*, *Myrko*, *Myttho* ~ *Mytto*, *Momer*, *Monchylo*, *Nayak*, *Nena* (elírás *Nema* h. ?), *Nanghos*, *Noho*, *Oly*, *Opera* ~ *Opra* ~ *Opara*, *Paytor*, *Palhwga* (Pál húga vagy Palugya?),

Pamos, Panicha, Pypo ~ Pipo (? pipacs), *Pochocha, Radah, Radna, Radych, Rado ~ Radoh, Radowan, Rados, Pykus* (? vö. *pikós* 'becsípett' MTSz.), *Racho, Rede, Rvsthan, Sagatha, Sango, Sanyk, Sapa, Sapel, Sarta, Sorkas* (talán *Forkas* ?), *Stocha, Zwdar, Zanbo, Zatok* (elírás a *Zatoch* h. ?), *Zeger, Zehoo, Zelah, Zerken, Zobonya, Zylka ~ Zyko ~ Zylko, Zor, Zotan, Zwna, Thalamer, Tondor, Wadak, ? Vag, Vanga* (elírás a *Varga* h.), *Var* (talán a *Varga* kezdete), *Vecherin, Vezel, ? Virbius, Voch* (szláv személynév), *Vokachin, Vochetka, Wokyth* (szláv apanév), *Voza*.

Az ebbe a csoportba tartozó nevek mind ritkák: a 180 nevet 247 egyén viseli.

Kettős vezetéknevű embert csak kettőt találtam: *Totgal* és *Thot Warga*.

Igazat adhatunk SZABÓ ISTVÁNNAK, aki kiadványának bevezetésében azt írja: „nem nyomhatjuk el azt a benyomásunkat, hogy családneveinkben az idők folyamán elszegényedés és elszürkülés ment végbe” (13). Ez részben érthető is. A névadás 1522-ben még friss, eleven, a nevek legnagyobbik része még csak néhány nemzedéken át öröklődött, új nevek keletkezésének még megvan a lehetősége, a név és viselője között még néha megvan a kapcsolat vagy annak emléke. Azt sem szabad számításon kívül hagynunk, hogy az itt érintett terület néhány év múlva áldozatul esett a török hódításnak és nagy része egy—másfél évszázadig lakatlan terület lett. Az itt említett családok közül tehát csak nagyon kevés menthette át nevét az utókorra.

Az már névadási rendszerünk következménye, hogy dézsmajegyzékünkben ugyanazok a nevek a leggyakoribbak, mint manapság is: *Tóth, Varga, Nagy, Szabó* stb. A mesterségnevek gyakorisága és elég tekintélyes csoportja egy ilyen várostalan, teljesen mezőgazdasági vidéken eléggé meglepő, és a vártnál fejlettebb kézműves-iparra, gazdasági differenciálódásra mutat.

Mivel hely- és időbeli megoszlás szempontjából érdekes összehasonlításokat lehet tenni egyes vidékek és korok névadási típusai között, közlöm a dézsmalajstromok névtípusainak hozzávetőleges megoszlását.

	Név	Egyén
	% -ban	
Keresztnévből keletkezett vezetéknev	19	14
Helynévből keletkezett vezetéknev	23	17
Népnévből keletkezett vezetéknev	1	9
Foglalkozásnévből keletkezett vezetéknev	10	26
Egyéb ragadványnévből keletkezett vezetéknev	30	28
Ismeretlen és bizonytalan vezetéknev	17	6
	100	100

KÁLMÁN BÉLA

Les noms de serfs au XVIe siècle

Plusieurs articles témoignent de l'intérêt que portent les chercheurs à l'étude des noms de personnes au XVIe siècle. Il faut noter, cependant, que dans la plupart des cas les recherches effectuées se sont bornées à l'examen des noms nobiliaires (chartes). Grâce à une publication de I. SZABÓ (Régistres

des dîmes dans les départements Bács, Bodrog et Csongrád en 1522, Budapest, 1954), l'auteur a dépouillé quelque 4000 noms de serfs. Le procédé avait plusieurs avantages, notamment celui d'une mise au point homogène: tous ces noms appartenaient à des serfs vivant à une époque déterminée (1522) et dans une région bien délimitée, celle qui s'étend dans la Yougoslavie actuelle, entre le Danube et le Tisza.

Dans le premier chapitre, l'auteur dépouille les noms de baptême, et il constate que les noms d'origine hongroise disparurent presque entièrement à cette époque pour céder la place à des noms de martyrs, à des noms bibliques. Dans les registres des dîmes, on trouve 86 noms masculins dont 30 seulement dépasse une fréquence des pour cent dans l'emploi. Voici les dix noms masculins les plus fréquents (d'une fréquence de 7 à 3,5 pour cent): *János* (Jean), *Péter* (Pierre), *György* (Georges), *Mihály* (Michel), *István* (Étienne), *Gergely* (Grégoire), *Pál* (Paul), *Benedek* (Benoît), *Balázs* (Blaise), *András* (André). Si le nombre des noms féminins est minime, c'est que le registre ne retient que le nom des veuves qui figurent le plus souvent sous le nom de leur mari.

Le chapitre II aborde la question de l'homonymie. Souvent, les veuves portent un seul nom (par ex. relict *Agatha*, relict *Balasne*). Le nombre des hommes portant un seul nom n'atteint pas les 2 pour cent: ce sont, en partie, des juges, des scribes et des forgerons dont la charge ou le métier rendaient inutile l'emploi d'un nom de famille. Les autres sont des colons, des mendiants et quelquefois des serfs. Quant aux personnes possédant un seul nom, on peut démontrer que dans leur cas presque la moitié des noms de baptême est d'un emploi rare. Il ne fait pas de doute, cependant, qu'au seizième siècle la majorité des serfs portèrent deux noms. Le fait que les personnes ayant le même nom de famille figurent ensemble sur le registre, semble prouver que les noms de famille étaient héréditaires.

Les divers types de noms de famille sont les suivants (ces types correspondent, en général, à ceux que nous connaissons aujourd'hui):

1. a) le nom de baptême du père + *fi* (*Pálfi*, *Petrefi* = le fils de Paul, le fils de Pierre).
- b) le nom de baptême du père + *i* (*Lukácsi*, *Mihályi* = de Lucas, de Michel).
- c) le seul nom de baptême du père (*Balázs*, *Antal* = Blaise, Antoine).
- d) la forme hypocoristique du nom du père (*Bene*, *Dancs* pour Benoît et Daniel; cf. *Jeannot*, *Jacquot* en français).
- e) le nom de la mère (*Magda*, *Dorka* = Madelaine, Dorothée).
- f) survivances de noms anciens (*Boda*, *Cseke*).

2. Il y a des noms de famille désignant des localités et munis le plus souvent d'un formatif *i* (*Bácsi*, *Szegedi* = de Bács, de Szeged).

3. Noms désignant la nationalité (*Tót*, *Kun* = Slovène, Coman; cf. Lallemand, Langlois en français).

4. Noms désignant une profession, un métier, une charge (*Bíró*, *Ács*, *Halász* = juge, charpentier, pêcheur).

5. Noms de famille provenant de surnoms ou de sobriquets désignant une particularité physique ou morale, une habitude etc. (*Nagy*, *Fekete*, *Székál*, *Csóka*, *Herceg*, *Botos*, *Sós* etc. = grand, noir, barbu, choucas, duc, homme portant un bâton, salé).

6. Une partie des noms est très mal lisible: le dépouillement de ces données est très difficile.

B. KÁLMÁN

Néhány, a szinkron dialektológiával összefüggő kérdésről

Néhány olyan problémát szeretnék magyar nyelven fölvetni vagy újra fölvetni, amelynek közelebbről vagy távolabbról köze van a mai magyar nyelvjárások vizsgálatához. Nem lévén főhivatású dialektológus, inkább extenzíven mint intenzíven szemlélem ezeket a problémákat. Talán jobb volna egyes pontokat nem ennyire szélesen, hanem mélyebben megtárgyalni. De esetleg ez a nagyobb összefüggésekbe történő beágyazás sem teljesen haszontalan.

1. Legelőször arra kellene felelnünk, hogy van-e dialektológia mint önálló nyelvészeti ágazat, s ha van, hát miben áll önállósága, sajátossága.

Gyakorlatiasabban föltéve így hangzik ugyanez a kérdés: miben különbözik a nyelvjárások leírása a nem-nyelvjárási nyelvi egységek leírásától.

Teljesen világos, hogy ha komolyan vesszük a szinkron nyelvi alakulatok leírását, akkor elvileg semmilyen különbség nincs egyetlen adatközlő (idiolektus), egy család, egy helység, egy kisebb vagy nagyobb nyelvjárási egység, egy kisebb vagy nagyobb nem-nyelvjárási, de nyelvi egység (pl. városi nyelvrétegek), valamint egy nyelv grammatikájának és fonológiájának elkészítésében. Mindegyik azonos elveken épül fel, azonos módszerrel áll elő az előkészített nyersanyagból, s azonos részekből áll; bár meglehet, hogy a részek sűrűsödési zónái eltérőek, ám a leírásban ez nem elvi szempont. Természetesen az elvi vonatkozásokon túl vannak egyéb szempontok is, amelyek nagymértékben hatnak a dialektológiai munka jellegére. Ilyen szempont például a gazdaságosság; a dialektológia hagyományosan kialakult helye és profilja egy nyelv lingvisztikáján, filológiáján és egész tudományosságán belül.

A nyersanyag előkészítése, vagyis a források tekintetében természetesen más a helyzet; ez azonban még a feldolgozás előtti stádiumhoz tartozik, bár egyáltalában nem közömbös magára a feldolgozásra nézve sem. Az egyik részletesebben megvizsgálandó kérdés tehát a források problémája lesz. (Vö. a 3. pontot.)

2. Ha egy nyelvi *corpus*¹ leírásában az elvek és módszerek azonosak, akkor fölvetődik a kérdés: mi a helyzet két vagy több corpus együttes vizsgálatában.

Két corpus állhat egymással elméletileg alá- és fölérendeléses viszonyban (pl. a magyar nyelv és a dél-göcseji tájszólás viszonya) vagy mellérendeléses viszonyban (pl. a dél-göcseji és az őrségi tájszólás, illetőleg Velemér és Szijártóháza község nyelve). Több corpus viszonyai már bonyolultabbak le-

¹ *Corpus*-nak nevezem a leíró vizsgálat tárgyát, vagyis a leírandó és elemezendő, szervesen összefüggő lingvisztikai egységet.

hetnek: 1. lépcsőzetesen alárendelés (pl. magyar nyelv—nyugati nyelvjárás—dél-göcseji tájszólás); 2. mellérendelés (pl. dél-göcseji—hetési—őrségi tájszólás); 3. különféle, tovább részletezhető vegyes viszonyok (pl. magyar nyelv: dél-göcseji és őrségi tájszólás).

Lingvisztikai (strukturális) szempontból összevethető két vagy több corpus teljes rendszerében; illetőleg vagy csak grammatikai (elsősorban morfológiai) rendszerében, vagy csak fonológiai rendszerében. (A lexikológiai rendszerek összevetése — véleményem szerint — nem tisztán lingvisztikai feladat. A lexikológiára vonatkozó kérdésekre visszatérek a 10. pontban.)

Az összevetés szempontjai azonosak a nyelvek osztályozásának módszereivel. Mint ismeretes, három fő módszert tartanak számon: a genetikus, az areális és a tipológiai módszert. „A genetikus módszer a rokonsággal [kinship] operál, az areális az affinitással [affinity], a tipológiai pedig az izomorfizmus-sal. A rokonsággal és affinitással ellentétben az izomorfizmus nem foglalja magában sem az időbeli, sem a térbeli tényezőt.” (Vö. R. JAKOBSON, *Typological Studies and Their Contribution to Historical Comparative Linguistics: Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists*. Oslo, 1958. 19.)

A genetikus módszer világosan a történeti dialektológiába tartozik; ezzel itt nem foglalkozunk.

Az areális megközelítés a dialektológiában, az izoglosszák és izophonok problematikájának elkülöníthető része. (Vö. A. MARTINET összefoglalását a londoni nemzetközi nyelvészkongresszus következő kérdésére beérkezett válaszként: „Vannak-e a grammatikai affinitásnak és a fonológiai affinitásnak a genetikus nyelvcsaládokat átszelő területei?” *Proceedings of the Seventh International Congress of Linguists*. London, 1956. 121—4.) Itt arról van szó, hogy bizonyos szomszédos, de eltérő struktúrák némely tekintetben azonos jelenségeket mutatnak. Ezek a közös vonások természetesen más és más helyzeti értéket kapnak az egyes rendszereken belül. Ha az egyes területi-nyelvi egységeket döntő szereppel bíró izoglosszákkal vagy azok sűrűsödési vonalával, nyálábjával határoljuk el, akkor világos, hogy areális szempontból épp az elhatárolásban számba nem jövő, másodlagos jelentőségű izoglosszák a fontosak. Ezek ugyanis azáltal, hogy strukturális lingvisztikai szempontból kevésbé fontos, de reális földrajzi, folytonos (lineáris) összefüggésekre hívják föl a figyelmet, — alkalmasak arra, hogy egyéb nem szinkron lingvisztikai, hanem nyelvtörténeti vagy egyéb nyelven kívüli törvényszerűségek (településbeli, etnikai, szubsztrátum stb.) mutatói legyenek.

A fő téma természetesen a tipológiai összevetés; ennek klasszikus formája két vagy több mellérendeléses viszonyban álló corpus összevetése. Magyar viszonylatban azonban, azt hiszem, az alárendeléses és egy különleges vegyes viszony (ti. a magyar nyelv és két vagy több szomszédos nyelvjárás vagy tájszólás) vizsgálata a legcélszerűbb. Ennek két okát látom: az egyik a magyar nyelvnek viszonylagos morfológiai egysége, a másik a nagymértékű diglosszia (lásd a 9. pontot).

Végeredményben a két vagy több corpus összevetése tekintetében elméletileg ugyanolyan problémák fordulnak elő, akár egy nyelv több nyelvjárási alakulatát vizsgáljuk, akár pedig több, nem egy nyelvhez tartozó nyelvi alakulat viszonyát kutatjuk. A gyakorlatban azonban nagy különbség van egy ilyen szigetszerű nyelvnek, mint a magyarnak belső elemzése és bármely két szomszédos és nem rokon nyelvnek összevetése között. Eza különbség voltképpen nem minőségi, hanem csupán mennyiségi természetű; azonban tudjuk,

hogy a mennyiségi tényező is mennyire jelentékeny lehet bizonyos esetekben. — Ezekben a mennyiségi eltérésekben rejlik a dialektológia egy másik sajátossága.

3. A forrás problémára rátérve bevezetőben én is hangsúlyozom annak a — BÁRCZI GÉZA által többször is idézett — FELLER-féle tételnek az igazságát, amely szerint a dialektológia valamennyi forrása kölcsönösen kiegészíti egymást. Ez nemcsak a dialektológiára, hanem az egész leíró nyelvészetre érvényes.

Van azonban egy vízválasztó jellegű határvonal a „régí” és az „új” nyelvészet forrásszemlélete között.

Az alapkérdés így hangzik: mi a vizsgálat tárgya a „régí” és az „új” nyelvtudományban? A réginek az írott szó, az újnak a beszélt szöveg a tárgya, vagyis végső kiindulópontja. Ez a kettős ellentét felbontható két különálló ellentétre is: az írás és a beszéd, valamint a szó és a szöveg ellentétére.

Tekintettel arra, hogy az újkor nyelvtudománya s maga az egész nyelvtudomány mindenekelőtt a filológiából, mégpedig a történeti jellegű filológiából nőtt ki, semmi meglepő sincs az írásnak kiindulópontul való felvételében. A beszéd és az írás viszonya elméletileg egészen világosan kettős viszony. Egyrészt a beszéd és az írás a tartalom kifejezésének két izomorf² formája (vö. J. GREENBERG, *Essays in Linguistics*. Chicago, 1957, 3); ez tehát az alapvető jelviszony tekintetében meglevő azonosságnak a megállapítása. Másrészt azonban a beszéd és az írás viszonyában a beszéd az elsődleges, az írás pedig másodlagos. Ez az elsőbbségi viszony mind történeti, mind „logikai” szempontból érvényes. Minden írás alapja valamilyen beszéd; ugyanakkor azonban nem minden beszédnek van szükségszerűen írásbeli eredménye.

Az előző megállapításokból következik, hogy a nyelvtudomány vizsgálatának elsődleges tárgya a beszélt nyelv. Az írott nyelv a nyelvtudománynak másodlagos vizsgálati tárgya; illetőleg amennyiben bizonyos nyelvi típusok nagymértékben vagy kizárólag írásban élnek, ennyiben az írott nyelv a lingvisztika különleges vizsgálati tárgya.

Itt két óvó megjegyzést kell tennem. Az egyik arra vonatkozik, hogy a beszélt és az írott nyelv viszonyát nem szabad a „hangtan” (fonológia és fonetika), illetőleg a többi nyelvészeti ágazat ellentéte gyanánt értelmezni. Egyyszerűen arról van szó, hogy mind a grammatika (morfológia és szintakszis), mind pedig a fonológia a beszélt (és nem az írott) nyelvi anyag vizsgálatából indul ki. Tehát ugyanúgy van beszédre épülő grammatika, mint ahogy régen volt írásra épülő „betűfonetika”. A másik megjegyzés azt kívánja elhárítani, hogy a túlnyomórészt írott irodalmi nyelvi alakulatnak (vagy éppen a szépirodalmi stílusnak), valamint a túlnyomóan beszélt köznyelvnek (vagy a nyelvjárásoknak) az ellentétéképpen fogjuk fel a beszéd és az írás viszonyát.

Ami a leíró dialektológiát illeti, itt a dolog természete szerint a kiindulópont végső soron mindig a beszélt nyelv volt, csak hogy nem közvetlenül, hanem közvetve. A beszélt nyelvi adat ugyanis átalakult följegyzéssé; s ez a metamorfózis általában a gyűjtő nyelvészeti elképzelései s ismeretei, sőt gyakran a nyelvész elemző szempontjai szerint ment végbe. Ez az átalakítás vissza

² Az *izomorf* itt némileg más árnyalatú, mint az előző Jakobson-féle idézetben. Itt körülbelül azt jelenti, hogy 'egy tartalomnak két, elvileg azonos formájú kifejezése'.

nem fordítható folyamat volt: a „lejegyzett” adatból nem lehet rekonstruálni az élő nyelvi adatot. A dialektológiai, nyelvészeti lejegyzés eredménye is a beszélt nyelvnek egy sajátos izomorf — néha többé, néha kevésbé szubjektív áttételeken át megkapott — megfelelője, de már nem objektíven maga a beszélt nyelv. A további vizsgálatnak a tárgya pedig már szinte minden esetben ez az izomorf változat volt, s nem a beszélt nyelv. (Az élő nyelvi adatok és a dialektológiai lejegyzés izomorfizmusának problémáival foglalkozik IMRE SAMU módszertanilag úttörő tanulmánya: Egy közös nyelvatlasz-kiszállás néhány hangtani tanulsága. Magyar hangtani dolgozatok. Bp., 1958, 86—100.)

Itt jegyzem meg, hogy a beszélt szöveg nemcsak az irodalmi nyelvi, alfabetikus írással áll izomorf viszonyban, hanem bármilyen átírással is. Tehát akármilyen fonetikai vagy fonológiai átírás, legyen az durva vagy finom, csupán megközelítőleg adja vissza a beszélt szöveg testét, de nem azonos azzal. Az átírások megközelítése természetesen nagyobb, mint az irodalmi írásé, s éppen ezért jelent a „fonetikai” (árnyalatokat ábrázoló), majd pedig a fonológiai (csak a fő ellentéteket ábrázoló) átírás nagy fejlődést a beszélt nyelv vizsgálatában is. A grammatikai kutatások jó része elvégezhető a beszélt nyelv bármilyen izomorf változatán is: a fonológiai rendszer s a végleges mondatstruktúra azonban a beszélt nyelv közvetlen vizsgálata nélkül aligha állapítható meg.

4. A szó és a szöveg ellentéte az első látásra talán meglepően hat. TAMÁS LAJOS hivatkozott a III. Országos Nyelvészkongresszuson tartott „Általános nyelvészet és magyar nyelvtudomány” című referátumában RIESnek arra a megjegyzésére, „hogy valamilyen központi hősnek a nyelvtan minden részében kell lennie (Was ist Syntax? 95). Ez így el is fogadható: a hangtan hőse a h a n g, a szótané a s z ó, a mondatané a m o n d a t” (Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. Bp., 1956, 45). Most figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy ezzel a hármassággal valaki egyetért-e, vagy nem; csak arra szeretném felhívni a figyelmet: mennyire tömör összefoglalása ez a GOMBOCZ utáni budapesti iskola nyelvtani felfogásának. Arra már nem találtam ilyen frappáns összefoglaló idézetet, hogy mi a három hős egymáshoz való viszonya. Inkább egyetemi emlékeimre és magánbeszélgetéseken szerzett élményeimre alapítom azt a benyomásomat, hogy a hagyományos és részben a sok tekintetben modernebb nyelvészeti felfogásban a fő hős a s z ó. Azt hiszem, erre a központi magra épült az egész grammatika; a szótan (szóalaktan, illetőleg szóképzéstan, a szófajtan, a szójelentéstan) alatt helyezkedett el a szó részeinek, valamint elemeinek tana, fölötte pedig a szó szerkezetének vagy csoportjának tana. Egyedül a mondatot nem lehetett bekebelezni a szótanba; a hagyomány mellett ennek eredménye például az olyan szótanra és mondattanra oszló „modern” grammatika, mint pl. J. ERBENÉ (Abriss der deutschen Grammatik. Berlin, 1958.) LAZICZIUS GYULA a szót tekintette nyelvi jelnek (Általános nyelvészet. Bp., 1942, 49 és passim), GYÖRKE JÓZSEF „Tő, képző, rag” című kiváló művének alcíme: „Szó- vagy jelrésztan” (MNyTK. 67. szám. Bp., 1943.).

A szó központi helyzetét segítette a történeti szemlélet is, hiszen a történeti nyelvészetnek egyik fő ágazata az etimológia volt. Egy olyan iskolában, amely a belső és a külső nyelvészet szempontjait nem kívánja föltétlenül megkülönböztetni, a szó mint kultúrtörténeti egység külön súlyt kaphat. (A magyar hagyományban az etimológia leginkább a magyar társadalom- és

népiségtörténet, illetőleg a művelődéstörténet szempontjából fontos szavak eredetével foglalkozott.) Nem áll messze ettől SCHUCHARDTNak az a híres nézete, hogy csak egy grammatika van, és azt jelentéstannak [vagyis szó-jelentéstannak] hívják (Hugo Schuchardt-Brevier. Halle, 1922. 127).

A fentiekhez még hozzájönnek a szóról mint a logikai fogalomnak és a lélektani képzetnek megfelelőjéről vallott nézetek. Ezekre azonban itt nem kívánok kitérni.

Azt hiszem, az említett nézetekben keresendő azoknak az eljárásoknak az alapja, amelyek a szót állítják mind a lingvisztikának, mind pedig a tágabb értelemben vett grammatikának a középpontjába.

Az újabb felfogások megegyeznek abban, hogy a szónak nem jár ez a központi hely. A szó központi helye két szempontból rendült meg:³ a lingvisztikai kategóriák hierarchiájában, valamint az elemzés kiindulópontjának minőségében. A nyelvi kategóriák hierarchiájában a morféma vette át a helyét; manapság egyre többen hallgatólágosan a morfémaival azonosítják a nyelvi jelet.

Az elemzés kiindulópontja pedig a szöveg (a beszélt szöveg) lett egyre általánosabban. A beszéd nem más, mint végtelen szöveg; s az elemzés nem egyéb, mint a szövegből a rendszer kibontása. Szövegen olyan szerves egységet alkotó monológikus vagy dialógikus lineáris beszéd folyamatot értek, amelynek kommunikatív szerepe van, és legalább egy mondatnyi (vagy „nyelvi nyilatkozatnyi”) terjedelmű. A szöveg felső határa gyakorlatilag nem határozható meg, vagyis végtelen.

Az talán már érthető, hogy *miért nem a szó* a vizsgálat tárgya; de *miért a szöveg* lép a helyére? Miért nem a lingvisztikai elemek hierarchiájának valamely másik, biztosabb tagja? A válasz a szöveg és a rendszer ellentétéből adódik. Ha ugyanis a szövegből annak elemzése útján jutunk el a rendszerhez, akkor nem lehet a vizsgálatunk kiindulópontja magának a rendszernek bármely alkotóeleme. A vizsgálat tárgya és a vizsgálat eredménye egymással sajátos elvi ellentétben áll. A rendszer a szöveg tulajdonságainak általánosítása. Az természetesen más kérdés, hogy gyakorlatilag nem mindig föltétlenül szükséges a vizsgálatához a szöveg a maga teljességében, hanem esetleg elegendő annak valamely következetesen elszigetelt részlete is.

5. A szöveg elemzése eddig a nyelvészet előzményének vagy keretének számító filológia privilégiuma volt. A filológia azonban sohasem számított önálló tudománynak: nem volt saját elmélete, csupán saját módszere és tárgya volt. Tárgya az írott szöveg a maga tartalmi és formai teljességében; módszere pedig „történeti”-kritikai és sajátosan „komplex” módon humán. Célja a szöveg teljes megértése, pontosabban a kutató által történő megértése; illetőleg másodsorban tolmácsolása, vagyis más, nem tudós egyének számára történő átadása.⁴

³ A szó sorsáról a modern grammatikában máshol szeretnék írni.

⁴ FÖRSTER AURÉL megfogalmazásában: „Filológia... a történelmi megismerésnek az a formája, amely a múlt ismeretének forrásaira mint olyanokra vonatkozik. Vagy más fogalmazásban: a filológia a történettudománynak az az ága, amelynek szemében a múlt megismerésének forrásai egyszersmind a megismerés tárgyai is. . . a filológus vizsgálódásának előterében maga a mű áll, szövegének megállapítása, szerkezete, keletkezésének története, alaki és tartalmi interpretációja.” (A filológia fogalma: Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből XXV, 532.)

A beszélt szöveg vizsgálata új keretet kapott: az információelméletet, illetőleg az arra épülő kommunikáció-kutatást. Ez azonban már maga is tudomány, nem pedig csak módszer. Természetesen ez egyáltalában nem zavarja a lingvisztika önállóságát, hiszen a nyelv mint önálló „mozgásforma-féleség”, mint „sui generis” jelenség teljesen jogosan rendelkezik a saját kérdéseivel foglalkozó tudománnyal.

Egyelőre még messze tartunk attól, hogy a lingvisztika és az információelmélet, illetőleg a kommunikáció-kutatás kapcsolata áthatná a leíró nyelvészeti elemző munkát.

A kommunikáció-kutatás dialektológiai alkalmazására szép példát nyújtott B. CAZACU (Sur la réaction du sujet parlant par rapport au fait linguistique: Mélanges linguistiques. Bucarest, 1957. 175—88). CAZACU alighanem az elsők között kísérli meg a dialektológia szokásos munkafolyamatának kommunikációs elemzését; ezen a téren azonban még igen sok vizsgálandó kérdés akad.

6. Én itt inkább csak példa gyanánt az *optimális kód* kérdését vetném föl a nyelvjáráskutatás viszonylatában. R. JAKOBSON és M. HALLE írja: „Amikor a fonémák és az azokat alkotó megkülönböztető jegyek sémáját [pattern] elemezzük, akkor az adott beszélők birtokában levő [at the command] legteljesebb, optimális kódhoz kell fordulnunk [recur].” (Fundamentals of Language. 'S-Gravenhage, 1956. 6.) Más szóval és némileg általánosítva: vizsgálatunk célja nem akármilyen rendszernek a kihámozása az anyagból, hanem csak annak a rendszernek a megkeresése, amely a legjobban és egyedül is reprezentálja az adott nyelvi corpus törvényszerűségeit.

Az optimális kód nyilván az optimális „message”-ekből nyerhető.⁵ Vegyünk például egy falut. A vizsgálat célja a falu nyelvi helyzetének leírása. A feladat két részre bontható: az optimális kód megállapítására és az egyéb tényezők fölmérésére. Ha felsoroljuk, hogy mik ezek az egyéb tényezők, akkor mindjárt világos lesz: mi is az optimális kódja, nyelvrendszere a falunak. Az „egyéb szempontok” azonosak azokkal a szempontokkal, amelyeket szem előtt tartva a nyelvjáráskutató általában kiválasztja a megfelelő adatközlőt.

A Magyar Nyelvjárások Atlaszában viszonylatában az eljárás a következő: „Célunk az, hogy olyanoktól szerezzük be adatainkat, akik a falu, illetőleg a település többségének vagy pedig egy bizonyos réteg átlagának a nyelvét képviselik. Ne legyenek tehát egyéni, c s a k rá (esetleg egy-két emberre) jellemző nyelvi (különösen hangképzésbeli) sajátosságai. Természetes beszédű legyen, aki idegenek előtt is a megszokott, a saját környezetében szokásos nyelven beszél, illetőleg tud beszélni. Értelmes ember legyen, hogy a kérdéseket, a néha bonyolultabb körülírásokat megértse, de ne legyen nagyon olvasott, mert az írás természetesen befolyásolja a nyelvét. Ugyanígy hatással lehet rá más vidékek nyelvjárása is, ezért választunk lehetőleg olyant, aki minél kevesebbet volt távol a falujától, itt született, itt nevelkedett, s a környezetétől (szüleitől) is csak az itteni nyelvi sajátosságokat örökölhette. [Bekezdés.] ... ne legyen beszédhibás, fogatlan, süket stb.” (LŐRINCZE LAJOS, A Magyar Nyelvatlasz anyaggyűjtésének módszere: A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere. Bp., 1955, 122.)

Nyilvánvaló, hogy olyan jellegű műben, mint a Magyar Nyelvatlasz, az egyes kutatópontok (vagyis települési egységek) földrajzilag optimális kódjainak vagy azok valamely szempontból kiválasztott részeinek összehason-

⁵ Itt nem kívánok részletesebben foglalkozni a „message” és a kód viszonyával.

lítása a feladat. Falumonográfiákban s esetleg regionális monográfiákban azonban az említett „egyéb tényezők” is felmérendők, hiszen sokszor ezek nagymértékben hozzájárulnak magának az optimális kódnek az alakulásához is.

Az optimális kód látszólag egy vezető generáció nyelvhasználatának szabályaival azonosítható. A generációk kérdésével kapcsolatban helyesen állapítja meg VÉGH JÓZSEF, hogy „A nyelvészeti vizsgálatok számára elsősorban nem az az érdekes, hogy az öregek vagy a fiatalok hogyan beszélnek (ez inkább szociológiai szempont), hanem az, hogy a nyelvjárás elemei közül melyek ma a leggyakrabban használtak, az ún. főalakok, melyek a kiveszőben levők, és végül melyek azok, amelyek csak most vannak terjedőben” (Őrségi és hetési nyelvatlasz. Bp., 1959, 76).

A szinkron optimális kód csakugyan nem más, mint a főalakok rendszere. Azonban a „mellékalakok” is részei a falu szinkron nyelvi képezének vagy tágabb értelemben felfogott nyelvi szisztemájának. Valamennyi nyelvi adat együttesen adja meg a falu nyelvének corpusát, azonban nem egyenlő értékben; a feldolgozás, vagyis a rendszer középpontjában az optimális kódnek kell állania, mivel ez a kommunikáció fő típusa, s minden egyéb kommunikációs típus csak ehhez viszonyítva kapja meg helyi értékét.

Egy sorrendi kérdés. Mi látszik célszerűbbnek: előbb az optimális kódot körvonalaezni, s utána ehhez viszonyítani az „egyéb tényezők”-et s azok nyelvi vetületét vagy pedig megfordítva: először általános és válogatás nélküli anyaggyűjtés szükséges, s ebből fokozatosan bontakozna ki az optimális kód körvonala. Jól tudom, hogy a gyakorlatban a kettő párhuzamosan (vagy „spirálisan”) folyik; a kérdés azonban elméletileg nem haszontalan. Nyilvánvalóan elvileg a második út a helyes, vagyis a corpus mint a „message”-ek összessége adja — megfelelő módszerű elemzés útján — az optimális kódot. Viszont az is természetes, hogy az elemzés módszerében igen nagy nehézséget jelentene szigorúan csak belső nyelvészeti, disztribúciós kritériumokat alkalmazni, s a külső nyelvészetiakat (mint nyelvészociológia, fonetika, jelentéstan) figyelmen kívül hagyni. Valahogy úgy áll a dolog, hogy erre közelebb, arra hamarabb. S bár elvileg mindig a corpusból kellene kiindulni, az anyaggyűjtés jelenlegi technikája mellett ez egyelőre megoldhatatlan volna. Így átmenetileg vagy az a tisztább, de veszélyesebb módszer áll a rendelkezésünkre, hogy az előzetesen megállapított (vagy föltett) optimális kód alapján rendezzük az anyagot, vagy pedig az a kevésbé tiszta, s kevésbé veszélyes eljárás, amely menetközben fokozatosan korrigálja a föltett optimális kódot különféle belső és külső nyelvészeti kritériumok alapján.

7. A filológia azonban nem szűnik meg, csak átalakul. Amíg szöveg lesz, s a tudomány a szöveggel foglalkozik, addig a filológiára szükség lesz.

Nem mintha a filológia nem fejlődött volna többé-kevésbé a szükségletekkel párhuzamosan. „A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere” című kötetben LŐRINCZE LAJOS és IMRE SAMU tanulmánya a sajátos atlaszfilológiának már szép képét nyújtja. Hasonlóképpen figyelemre méltó MARIUS SALA tanulmánya a Román Nyelvatlasz protokollumainak alapján (Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'„Atlas linguistiques roumain”: Mélanges linguistiques. Bucarest, 1957, 189—199). A kézzel lejegyzett szövegek filológiai problémáinak figyelemre méltó írása KERESZTES KÁLMÁN fejtegetése (Nyelvjárási adatok Sajóvámosról, Bátorból és néhány szó a nyelvjárási szövegközlésről: MNyj. III, 162—73).

A dialektológiának új forrástípusa a gépi úton fölvett szöveg. Ezzel kapcsolatban is számos filológiai probléma vetődik föl; a következőkben ezeknek vázlatos összefoglalására tennék kísérletet.

A gépi felvételek filológiájába tartozik minden körülménynek megfigyelése és följegyzése, amely az élő, beszélt szöveg lejegyzett, átírt szöveggé való válásának folyamatában jelentőséggel bírhat. Ezek a tényezők részben egybeesnek a normális dialektológiai jegyzőkönyvek szempontjaival, részben azonban túlmennek ezeken. Az idevágó, külön megfigyelendő és följegyzésre méltó jelenségeket öt csoportban foglalom össze.

a) A kommunikáció helyzete: hol történik a felvétel (otthon, az iskolában vagy a tanácsolóban stb.); kik tartózkodnak a gyűjtőn és az adatközlőn kívül a helyiségben; milyen napszakban, illetőleg milyen alkalommal tartózkodunk ott (pl. hétköznapi délelőtt, vasárnap este, karácsonykor, névnapon, lakodalmon stb.); milyen tevékenység folyik a felvételen kívül a helyiségben.

b) Akusztikai tényezők: szabadban vagy zárt helyen folyik-e a felvétel; milyen és mekkora helyiségben (konyhában vagy pl. a tiszta szobában); milyen a padló (cement, föld, fa); állandó vagy időlegesen működő zajforrások (óraketyegés, udvari zaj, ajtónyitogatás, a tűzhelyen sístergő fazekak stb.).

c) A kommunikáció folyamata: tud-e az adatközlő a felvételtől; mennyiben zavarja a gép, a mikrofon és a gyűjtő jelenléte; hogyan fogadja, kommentálja az esetleg visszajátszott felvételt; mennyiben változtat beszédén a felvétel alkalmával az adatközlő; esetleges megjegyzések a gyűjtő személyéről, az adatközlővel való személyes kapcsolatról (rokonság, régi ismeretség stb.), valamint a beszélgetés légköréről.

d) A hangrögzítésből kimaradó kommunikációs tényezők: kinetikai jellegűek (az adatközlő kéz- és arcjátéka); optikai jellegűek (a jelenlévő csak rámutatással bekapcsolt beszéd tárgy); az előzményi tényezők (az adatközlő életrajzából esetleg itt fontos részletek, a megelőző és nem rögzített beszélgetés); idetartozik még a jó adatközlők és jelentékeny beszélgetési tárgyak (ha épp ilyenek vannak, pl. szövevények) lefényképezése.

e) A gépi eszközök adatai: a magnetofon típusa, a mikrofon típusa, a hangszalag típusa; a felvétel sebessége; esetleges egyéb technikai megjegyzések (földelés, gyenge feszültség, közeli villanymotorok zavarása stb.).

Természetesen egyelőre lehetetlen volna egyetlen gyűjtőnek (aki egyúttal félig-meddig technikus is) ennyiféle följegyezni. Gondolnia azonban mindezt kell. Két gyűjtő esetén már megvan az alkalom ilyen körülmények jegyzőkönyv készítésére. Ne felejtjük, hogy ezekből a soha meg nem ismételt, hanem kommunikációs folyamatokból valamikor fontos nyelvtörténeti források lesznek!

A fenti különleges szempontokat még szaporítják az archiválásból, a diktafon segítségével történő lejegyzésből, s a faluban készült felvételeknek szembesítéséből adódó följegyzések. Mindehhez még hozzájönnek a hangfelvételek „objektív”, eszközfonetikai elemzésének adatai.

Úgy látszik, hogy ez az új filológia is méltó segítőtje lesz az érdemi lingvisztikai kutatásnak. Ez az új filológia még abban különbözik a régittől, hogy nem utólag kommentálja a múltban létrejött szöveget, hanem a szöveg születési folyamatával egyidőben, sőt némileg előtte adja meg a szöveg megértéséhez és feldolgozásához szükséges körülmények ismeretét.

8. A Magyar Hangarchívumban — főleg HEGEDŰS LAJOS úttörő és fáradhatatlan tevékenysége következtében — ma már szép számú magyar köznyelvi és nyelvjárási hanglez és hangszalag található. Az ezzel összefüggő kérdéseket HEGEDŰS LAJOS több ízben is összefoglalta (legbővebben: Eszközfonetika a Nyelvatlasz szolgálatában: A Magyar Nyelvatlasz munka-

módszere. Bp., 1955, 221—34). A hangfelvételekről szóló DEME LÁSZLÓ tanulmánya ugyanabban a kötetben (A közös lemezhallgatások: i. m. 211—20).

Hangfelvételeinknek csupán kis részét tartjuk minden szempontból megfelelőnek. Leginkább a belső stúdiófelvételeknek jó a technikai minősége; a tipikus terepfelvételek, tehát az adatközlő otthonában készített gépi rögzítések még sok kívánnivalót hagynak maguk után. Ennek a kérdésnek a tárgyalása annál időszerűbb, mivel 1960 őszén, a Magyar Nyelvatlasz ellenőrző munkálataival párhuzamosan, mintegy az atlaszmunkálatok részeként lehetőség nyílt egy országos méretű hangfelvétel-program lebonyolítására (vö. MNy. LV, 401 és LVI, 398). A kérdés adminisztratív és szervezési vonatkozásait megelőzve a hangfelvételek központi problémáját szeretném fölvetni.

A hangfelvételekkel szemben támasztandó követelmény az volna, hogy megrögzítse és bármikor reprodukálja a nyelvközösség tagjai tipikus kommunikációs tevékenységének a legfontosabb: hallható részét. (A teljes kommunikációs folyamat rögzítése csupán hangosfilm segítségével volna lehetséges; a hangosfilmmel való rendszeres gyűjtésnek azonban egyelőre még nem érkezett el az ideje.)

A hangfelvétel és a helyszíni, kézzel történő lejegyzés között az elvi különbség az, hogy a gépi felvétel bármikor reprodukálható és ellenőrizhető; ez nem a szöveg izomorf változata, hanem — megfelelő technikai feltételek mellett — maga a szöveg.

Ezekkel a megfelelő technikai feltételekkel kapcsolatban ma a következő a fő dilemma. Vagy az adatközlőt hozzuk be a stúdióba, vagy pedig a stúdió-lehetőségeket teremtyük meg az adatközlő természetes környezetében. Ha az atlasz adta kivételes lehetőség miatt a helyszíni gyűjtés, a terepmunka az egyedül reális lehetőség, akkor nyilván ennek megoldásán, megszervezésén kell fáradoznunk. Ehhez elsősorban ún. vágókocsira volna szükség, de legalább a jelenleginél könnyebb és nemcsak hálózati táplálással működő magnetofonokra. Gazdasági életünknek és a technikának fejlődési üteme előbb-utóbb lehetővé teszi ezeknek az eszközöknek az alkalmazását. A dilemma feloldását tehát nem a dialektológiának, hanem a hangrögzítés technikájának fejlődésétől várom.

A rejtett mikrofon segítségével történő ún. orvfelvételről egyelőre le kell mondanunk. Ez nemcsak azért történik, mivel a jelenlegi atlással kapcsolatos felvételek során erre nincs sem idő, sem technikai lehetőség; hanem főleg azért, mivel a gyűjtő irányítása nélkül egyelőre nem tudnánk biztosítani még ennyire változatos és viszonylagosan értékes tartalmú szövegnek a felvételét sem. A rejtett mikrofon helyett azonban már a közeli jövőben megvalósíthatónak látszik a „csaknem rejtett mikrofon”. Ez abban állna, hogy a gyűjtő zsebkendő-zsebébe dugja vagy nyakkendőjére csípteti a mikrofont. Ez már kétségtelenül kevésbé zavaró, mint az asztal közepére elhelyezett bármilyen kicsiny, de szem előtt levő mikrofon. Elméletileg kiküszöbölhető a gép jelenléte a helyiségben. HECKENAST GÁBOR és SZABÓ MIKLÓS, a Magyar Rádió és Televízió két elektroakusztikai kutató munkatársa megalkotott már egy olyan kicsiny, zsebbe rakható URH-adót, amelynek segítségével a felvétel színhelyétől akár 50 méternyi távolságban is elhelyezhető a magnetofon. Az előzővel szinte egyenértékű újítás a két vagy több mikrofon együttes alkalmazásával készített hangfelvétel. S ha még ezekhez hozzávesszük annak a várható lehetőségét, hogy mind a magnetofonoknak, mind a mikrofonoknak, mind pedig a hang-

szalagoknak nagymértékben javul majd a minősége és teljesítő képessége, akkor talán sikerült érzékeltetnem, hogy az idevágó optimizmus nem alaptalan.

További idevágó probléma a szövegek kommunikációs változatosságának a növelése. Eddig ugyanis két fő kommunikációs típusra van sok felvételünk, a többire meg alig akad egy-két töredékünk. A két fő típus: az adatközlőnek (a gyűjtő által előkészített) monologikus elbeszélése, valamint a gyűjtő és az adatközlő dialógusa. Nyilvánvaló, hogy egyik sem tipikus nyelvi helyzet, bár mivel mindenütt ugyanez fordul elő, aránylag könnyen összemérhetők az ilyen típusú főlvételek. Gondoljunk csak arra, hogy alig van példánk a szerves, közvetlen használatban előforduló felszólításra vagy éppen kérdésre, és még mi minden ezernyi árnyalatra! Azt hiszem, hogy még a legelőjén tartunk a gépi hangfelvétel módszerének kidolgozásában.

Itt említem meg, hogy a beszélt szöveg mint nyersanyag a fonetikai vizsgálatok számára is nagyobb távlatokat nyit. Szupraszegmentális vizsgálatok objektív módszerrel csak gépi szövegfelvételen végezhetők el. (A jövő nyelvatlaszában, azt hiszem, külön lapok szentelhetők majd az intonáció, a tempó, a szünet stb. földrajzi megoszlását is.) De a szegmentális fonetikát is megújítják majd a szövegfelvételek, mivel csak megfelelő hosszúságú homogén szövegen végezhetők statisztikai vizsgálatok. Ez a legutóbbi követelmény arra figyelmeztet, hogy a szövegfelvételt ne tördeljük csupa apró darabra, hanem legalább egy „jó” fő adatközlőtől vegyünk fel egy „hosszabb” (legalább 8–10 perces) szöveget is.

A szupraszegmentális vizsgálatok, illetőleg egyáltalában a beszélt szövegek lingvisztikai vizsgálatai esetleg döntő mértékben eltoltják a magyar dialektológia súlypontját a fonológiáról a lingvisztika egyéb ágazatainak irányába.

9. Ebben a pontban a kétnyelvűség problémájának dialektológiai vonatkozásait vetném föl. A kétnyelvűségnek három kategóriáját különböztethetjük meg.

A bilingvismus tömör meghatározása: „két nyelv anyanyelv-szerű birtoklása” (I. BLOOMFIELD, *Language*. New York, 1958, 56). Az idevágó problémák legutolsó igényes összefoglalása URIEL WEINREICHTől származik (*Languages in Contact*. New York, 1953).

Jobb híján kétnyelvűség volt eddig annak a jelenségnek is a neve, amikor egy beszélő vagy inkább beszélőtípus egyszerre volt egy nyelvjárási-anyanyelvi kódnak, meg egy irodalmi nyelvi vagy köznyelvi kódnak a birtokában. FERGUSON módszertanilag példamutató cikke óta azonban ezt helyesebb elvileg is megkülönböztetni, s *diglossia*-nak nevezni (*Diglossia*: Word XV, 325–40).

A harmadik típus az egy nyelven belül két mellérendelt nyelvjárást beszélő. „Nyelvjárástanulmányi szempontból kétnyelvűnek kell minősítenünk mindenkit, aki saját nyelvjárásán kívül még egy nyelvjárást (ideértve ma a köznyelvet is) beszél, illetőleg ismer” — írta 1951-ben SULÁN BÉLA (MNy. I, 29, jegyzet); ma azonban — saját szóbeli közlése szerint — ezt a jelenséget nem minősítené kétnyelvűségnek.

Magyar szempontból mindhárom jelenség figyelembe veendő. A bilingvismus és a diglossia természetesen nem, illetőleg nem elsősorban belső lingvisztikai kérdés, hanem a szociológia problémája. Lingvisztikai tanulmányozásuk azonban elengedhetetlen; a bilingvismus a nyelvi kölcsönhatásnak, a diglossia pedig a nyelvi egységesülésnek szinte laboratóriumi jellegű tanul-

mányozására nyújt alkalmat. A diglossziára vonatkozóan számos utalás és több külön közlemény található a magyar dialektológiai irodalomban; a legutóbbiakat VÉGH JÓZSEF értékelte regionális atlaszában bevezetőjében (A köznyelvi hatás: i. m. 74—8). Idetartoznak még a sajnálatosan csekély számú írások a városok nyelvi kérdéseiről. A bilingvizmusról azonban rendkívül szegényes a magyarországi termés. Talán a most folyó szláv és német dialektológiai vizsgálatok pótolják majd némileg ezeket a hiányosságokat. (Vö. HUTTERER MIKLÓS, Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn: Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig, 1961.) Ne felejtjük el, hogy a francia, az olasz és a román nyelvatlasz a kutatóterületen található „allofón” (idegen nyelvű) településekből is fölvelt néhány kutatópontot. Nálunk ez egyelőre nem lehetséges: atlaszunk jellege sem teszi ezt szükségessé; számos hazánkban található nyelvre pedig egyszerűen nincs dialektológus szakemberünk.

Külön kérdéskör a bilingvizmus és a diglosszia együttes jelentkezése. Gyűjtés közben a nagymarosi és nagybörzsönyi németek között általánosabban, a mátraszentistváni és mátraszentlászlói szlovákok között, meg a nagykőrösi cigányok között ritkábban talákoztam olyan adatközlőkkel, akiknek idegen nyelvjárási anyanyelvi ismeretük magyar köznyelvi ismerettel párosult; kevésbé ismerték az ottani, vagy környező falvakban hallhatók magyar nyelvjárást, egyáltalában nem vagy alig ismerték anyanyelvük köznyelvét. (Itt jegyzem meg, hogy a mátravidéki szlovákok többsége magyarul beszélve palócos nyelvjárást használt; érdemes volna megfigyelni, hogyan illeszkedik bele az ő „palócoságuk” a környező terület nyelvi képébe.)

Mindhárom jelenség vizsgálata többféle viszonylatban végezhető el: az egyén, egy kisebb csoport, egy vegyes település vagy egy nagyobb regionális egység méretében. A leíró dialektológia számára, azt hiszem, a vegyes településeken belüli nyelvi kölcsönhatás, kiegyenlítődés a legérdekesebb probléma. Elméletileg megfogalmazva a kérdést: két (vagy több) eltérő típusú kód konvergenciája hogyan eredményez egy (közbülső, érintkezési) kódot. Idetartozik még annak a DEME LÁSZLÓ által fölvetett értékes gondolatnak a vizsgálata is, amely szerint a köznyelvi hatás elsősorban a köznyelvnek a szomszédos nyelvjárásban is megtalálható elemein keresztül érvényesülhet. (DEME LÁSZLÓ szóbeli közlése.)

10. Végül a szinkron dialektológiának a szinkron társadalmi tudományokkal való közvetlen és közvetett kapcsolataira térnék ki. (A közvetett kapcsolatok a lingvisztikán keresztül értendők.)

Az élő társadalommal s a benne élő emberrel foglalkozó valamennyi tudományt tárgyak egy nagyobb tudománycsoportba egyesíti: a szociológiába (kevésbé találó néven társadalmi vagy kulturális antropológiába). Ennek az egyesítésnek vagy szövetkezésnek megvan az a nagy előnye, hogy a résztvevő tudományok képviselőit állandóan figyelmezteti: vizsgálatuk tárgya az ember, a maga társadalmi életének bonyolultságában.

A társadalmi tudományok együttesében a lingvisztika sajátos helyet foglal el. Nem mint egy társadalmi tudomány áll szemben külön-külön a többi társadalmi tudománnyal; hanem mint a kifejezés tudománya szembenáll az összes tartalommal foglalkozó tudománnyal. A lingvisztika a társadalmi kommunikációnak és a tudati tartalom kifejezésének legfontosabb fajtájával: a nyelvvel foglalkozik, s a maga módján nagymértékben hozzájárul a társa-

dalomnak s az embernek megismeréséhez. (A társadalomtudományok és a lingvisztika összefüggésére nézve vö. A. C. CSIKOBAYA, Bevezetés a nyelvtudományba [oroszul]. Moszkva, 1953; Results of the Conference of Anthropologists and Linguists. Baltimore, 1953.)

A bonyolult kérdéskörből — példa gyanánt — itt csupán három problémát érintek:

a) A lingvisztikának a szociológiával közös területe a lexikológia. Ez is kétféleképpen művelhető: egy nyelvi alakulat (egy adatközlő, egy család, egy helység, egy kisebb vagy nagyobb nyelvjárási egység, egy kisebb vagy nagyobb nem-nyelvjárási egység, egy nyelv) lexikológiai rendszerének leírásában; illetőleg több nyelvi alakulat, több corpus rendszerének összevetésében.

A lexikológiai leírás azon a föltevésen alapul, hogy a jelentés birodalma is strukturális törvények szerint működik (vö. az oslói kongresszus idevágó vitáját, i. m. 636—704; magyar ismertetése: KÁLMÁN BÉLA: NyK. LX, 200—1 és MNyTK. 98. sz. 11—2).

Divatos dolog a Wörter und Sachen módszer fontosságát hangsúlyozni. Én a dolgok s nevük viszonyában az összefüggések mellett a különbségeket is aláhúznám. Hisz az — és csak az — adja meg az önálló lexikológiai leírás létjogosultságát, hogy a dolgok rendszerétől eltér a nevek rendszere. Ha ez nem így volna, akkor a lexikológia csupán az etnográfiának (vagy bármi másnak egy terminológiai fejezetévé redukálnódna.

b) A dialektológia természetesen nem azonos a nyelvföldrajzzal. A nyelvföldrajz a nyelvi alakulatok földrajzi (areális) aspektusának elméleti és módszertani kérdéseit foglalja össze. Ez sem önálló tudomány,⁶ már csak azért sem, mivel a nyelv lényege szempontjából közömbös a földrajzi aspektus: a „linguistique externe” körébe tartozik (vö. F. SAUSSURE, Cours de linguistique générale. Paris, 1955, 41.).

Amennyiben a nyelvjárásoknak is van földrajzi aspektusuk, természetesen van nyelvjárásföldrajz is. De ez sem meríti ki a dialektológiát; sőt még csak nem is központi része annak.

A kérdés mármost az, hogy a lexikai egységek esetében fölfedezhetők-e olyan önálló törvényszerűségek, amelyeknek oka, alapja areális jellegű. Kiszélesítve a kérdést: vannak-e a társadalomnak areális jellegű törvényszerűségei; s ha igen, akkor a nyelvföldrajznak (s elsősorban a lexikális részének) mi ezekhez a viszonya.

Nyilvánvaló, hogy az areális törvényszerűségek nem azonosíthatók a földrajzi viszonyokkal, sem az ún. természeti földrajzi, sem az ún. emberföldrajzi viszonyokkal. Az areális törvényszerűségek ez utóbbiak konkrét anyagára épülő általánosabb, elvi kategóriák. A lexikológiai anyag területi megoszlásának, valamint a földrajzi viszonyokkal való kölcsönhatásának a kutatása a vizsgálat tárgya; egy nyelvnek, illetőleg a nyelvnek az areális törvényszerűsége pedig vizsgálat eredménye.

c) Harmadik példa az onomasziológiai módszer. (Az idevágó problémák történeti és bibliográfiai vonatkozásait legutóbb BRUNO QUADRI foglalta össze: Aufgaben und Methoden der onomasiologischen Forschung. Bern,

⁶ Ezt a nyelvföldrajz legkiválóbb képviselői is elismerik: „La géographie linguistique n'a pas la prétension de créer un corps de doctrines particulières.” (KARL JABERG, Aspects géographiques du langage, Paris, 1936, 42.)

1952.) A módszer lényege — mint ismeretes — a neveknek a dolgokból kiinduló vizsgálata. A módszer nem föltétlenül szinkronikus és nyelvjárási jellegű. Azonban GILLIÉRON nyelvatlasza óta kialakult az onomasziológiának egy erős dialektológiai válfaja. A Magyar Nyelvjárások Atlaszának ún. szóföldrajzi lapjai mind megannyi onomasziológiai monográfia nyersanyagául szolgálhatnak. E téren a magyar lehetőségek igen biztatóak. Szükséges volna azonban az is, hogy a magyar nyelvjárások onomasziológiai összetevésének alapjai még szélesebbek, még biztosabbak legyenek. A regionális és helyi szótárak fontosságára gondolok. Elképzeltető és szükséges volna egy közös tartalmi (signifié) törzsanyag összeállítása, amelyet valamennyi nyelvjárási szótár szerkesztője alapul venne anyagának összegyűjtésében és megszerkesztésében. Ezzel kapcsolatban hasznos volna W. WARTBURG és R. HALLIG lexikográfiai célzatú analitikus fogalmi osztályozási rendszerét behatóbb vizsgálat alá vetni, sőt esetleg a magyar viszonyoknak megfelelően átdolgozni. (Be-griffsystem als Grundlage der Lexikographie. Berlin, 1952.) Természetesen a regionális és helyi lexikonok nemcsak lexikológiai szempontból volnának hasznosak, hanem — a kialakult hagyománynak megfelelően — az egész lingvisztikai kutatások szempontjából. Az is nyilvánvaló azonban, hogy a szótár nem pótolja nemhogy a grammatikai vagy fonológiai monografikus leírást, de még a lexikológiai monográfiát sem.

Legvégül megemlítem, hogy az itt extenzíven tárgyalt, voltaképpen csak érintett kérdések közül egyikre-másikra részletesen vissza kívánok majd térni.

SZÉPE GYÖRGY

Some Remarks on Synchronic Dialectology

1. There are two possibilities when dealing with dialects: *a*) description of any given dialectal corpus; *b*) comparison of two or more different dialectal units. Synchronic dialectal description does not essentially differ from non-dialectal, synchronic linguistic description. As a matter of fact, there are some differences in the character of their sources only. 2. But differences will be evident when comparing two or more different languages, or different dialects within one and the same language. In this paper the genetic aspect has been left out of consideration. The subjects discussed here are: areal and particularly typological methods. 3. In discussing the problem of the sources of synchronic linguistics the writer examines firstly into the opposition of spoken and written sources. 4. thereafter he examines into the opposition of text and word — or any other component of the text — as well. 5. The interpretation of texts has so far been the privilege of philology (in the sense of „Philologie”). Yet it would be more advantageous to examine texts in a new framework furnished by the study of communication. 6. In this paragraph the writer gives an example of the application of the categories of the study of communication to the scope of dialectology. This is the problem of the optimal code in the description of a local linguistic corpus. 7. Traditional philology must necessarily be improved by the new points of view suggested by technical recording of texts. The writer tries to sum up what circumstances must be considered during the process of tape recording in order to be able to reconstruct the original situation (verbal and non-verbal behavior) as

fully as possible. 8. In this paragraph some linguistic and technical methods of tape recording in linguistic field work are discussed. 9. Subsequently the author deals with the problems of bilingualism, diglossia, and bi-dialectal behavior. 10. Finally an attempt has been made to clear up the interrelations of dialectology, resp. linguistics on the one hand, and of the social sciences (cultural anthropology) on the other. As examples illustrating this point mention is made of lexicology, and geographical and onomasiological methods.

G. SZÉPE

Adalékok az argó — különösen a közép-európai argó — szókincsének tanulmányozásához¹

1. A címben szereplő *argó* francia szó (*argot*) mint nyelvészeti terminus technicus nem pontosan kidolgozott műszó; jelentése — különösen a francia nyelvű régebbi szakirodalomban — elég tág: jelenthet általában városi nyelvet, csoportnyelvet (*zsargont*), illetve jelenti a különböző városi csoportnyelvek összességét és keverékét is. Tanulmányomban a francia eredetű *argó* műszót egyértelmű, egyjelentésű műszóként használok: megfelelője a németben a *Rotwelsch* vagy a *Gaunersprache*, a csehben a *hantýrka*, a magyarban a *tolvajnyelv* vagy *jassznyelv*. Az *argó* tehát szerintem egy-egy nyelvközösségen belül a hivatásos bűnözők (tolvajok, orgazdák, hamiskártyások stb.) és a velük valamiféle érdekközösség alapján érintkező egyének (pl. az alvilági lebujok tulajdonosainak és pincéireinek, a prostituáltaknak, a koldusoknak, a foglalkozás-nélkülieknek stb.) csoportnyelve.²

Az argó, akárcsak a többi csoportnyelv is, csupán szókincsében különbözik a köznyelvtől, szerkezete — nyelvtani rendszere természetesen azonos a köznyelvével.³ Így tulajdonképpen helytelen az *argó* műszó helyett a bűnözők *nyelve*, *la langue* des malfaiteurs, a németben *Gaunersprache*, a magyarban

¹ A tanulmányomban használt rövidítések feloldása a következő: BALASSA = SZIRMAI — BALASSA: A magyar tolvajnyelv szótára. Budapest, é. n. [1924.] — BÁRCZI = BÁRCZI GÉZA: A „pesti nyelv”. MNy. XXVII, 228–242. és 284–295 [1931]. MNyTK. 29. sz. Bp. 1932. — BARTOŠ = FRANTIŠEK BARTOŠ: Dialektologie moravská. I–II. Brno, 1886., 1895. — BREDLER = FRANTIŠEK BREDLER: Slovník české hantýrky. H. n. 1914. — ČMF = „Časopis pro moderní filologii” folyóirat. Praha. — DAUZAT (A.) = ALBERT DAUZAT: Les argots, Paris 1929. (Bibliothèque des chercheurs et des curieux). — GUIRAUD = PIERRE GUIRAUD: L’argot. Paris, 1958. (Que sai-je 700.) — HKES. = HOLUB — KOPEČNÝ: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1952. — [JIRÁT = JIRÁT ismeretése RIPPL művéről] ČMF. 14:71. — KOTT = FRANTIŠEK ŠT. KOTT: Česko-německý slovník zvláště fraseologický. I–X. Praha, 1878–1906. — LEBEDA = JOSEF LEBEDA: Učebnice kriminalistiky. Praha, 1931. — MALINA = IGNÁT MALINA: Slovník nářečí mistříckého. Praha, 1946. — Nř. = „Naše řeč” folyóirat. Praha. — OBERPF. ~ OBERPFALCER = FRANTIŠEK OBERPFALCER: Argot a slangy. Československá vlastivěda, III, 311–375. Praha, 1934. — PLOTNA = OTAKAR NOVÁČEK: Brněnská plotna. Brno, 1929. — PODZIMEK = JAROSLAV PODZIMEK: Slovníček „Světská hantýrka.” (Nákladem časopisu „Bezpečnostní služba” v Praze.) É. n. [1937] — PSJČ = Příruční slovník jazyka českého. I–VIII. Praha, 1935–1957. — RANK = JOSEF RANK: Neues Taschenwörterbuch der böhmischen und deutschen Sprache. 4. kiad. I–II. Prag, 1882. — RIPPL = EUGEN RIPPL: Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch. Reichenberg, 1926. — TRÁVN. = FRANTIŠEK TRÁVNÍČEK: Slovník jazyka českého. 4. kiad. Praha, 1952. — TREIMER = KARL TREIMER: Das tschechische Rotwelsch. Entstehung und Schichten. Heidelberg, 1937.

² Az *argó* műszónak egyértelmű műszóként részemről való használatát indokolja az is, hogy „a nyelvtudományban újabban általános műszóként a francia *argot* elnevezés honosodott meg” (OBERPF. 311.). Az *argó* nemzetközi irodalmának legfontosabb bibliográfiáját és monográfiáit l. OBERPFALCERNÉL, 315. l. 3. jegyzet. A cseh és a magyar *argó* legfontosabb irodalmát tanulmányom megfelelő helyein idézem.

³ Vö. pl. OBERPF. (311) és BALASSA (5).

a tolvajnyelv 'langue des voleurs' stb. kifejezéseket használni, mert az argó nem valami külön nyelv, amelynek önálló nyelvtana is volna; itt olyan „nyelvről” van szó, amely az össznépi vagy nemzeti köznyelvnek csupán egyik változata, amely csupán a nyelv egyik tagozatának, szókinscének összetételében különbözik az össznépi-nemzeti köznyelvtől. Ezért amikor mégis a fenti nem pontos kifejezéseket használjuk, ezeken a bűnözők (más csoportnyelvek esetében más érdekközösségek tagjainak) sajátos *szóhasználatát* értjük.⁴

2. Az argónak — amely a törvényen kívül, illetve a törvénnyel hadilábon állók csoportnyelve — van azonban ezenkívül egy a többi csoportnyelvtől (zsargon) eltérő másik sajátossága is: nevezetesen az, hogy titkos nyelv, azaz funkciója: lehetetlenné tenni, hogy a csoport tagjainak beszédét a bűnözők érdekközösségéhez nem tartozók megértsék.⁵

Ezt azzal biztosítja, hogy szótári jelentésű szavakként (igék, főnevek, melléknevek, számnevek, indulatszók) főleg a köznyelvben ismeretlen szavakat használ, illetve köznyelvi szavakat és szólásokat a köznyelvben ismeretlen jelentéssel használ, míg a csupán nyelvtani jelentésű szavakat (névmások, névelők, igekötők, kötőszók) az össznépi-nemzeti köznyelvből veszi. Ebből következik, hogy az argotikus szókinsz kialakulásában, illetve fejlődésében mindennél nagyobb szerep jut a tudatos nyelvalkotó tevékenységnek és a tudatosan formált konvenciónak, vagyis a megállapodásos szóalkotásnak mind a szavak alakjának, mind a szavak jelentésének vonatkozásában.

A cseh argóba gyakran — helytelenül — beleértik a morvaországi vándor herélok, az úgynevezett *miskárok* nyelvét is. A miskárok — mint a többi házaló iparosok és kereskedők — nyelvhasználata szintén csoportnyelv (zsargon), szókinscének egy része szakmai jellegénél fogva természetesen ismeretlen a szakmán kívül állók előtt, más része meg szándékoltan titkos rendeltetésű: feladata lehetővé tenni, hogy a miskárok mások előtt is megbeszélhessenek bizonyos dolgokat. Ennélfogva a miskár-csoportnyelv ugyan *titkos csoportnyelv*, de mégsem tolvajnyelv, hiszen a miskárok iparukat legálisan űző házaló iparosok voltak, akik általában nem álltak érdekközösségben a hivatásos bűnözők világával. Ezenkívül a miskárok titkos csoportnyelvében nem találjuk meg a közép-európai argók legfőbb jellemző vonásait: már JAGIĆ rámutatott, hogy a morva miskárok nyelvében kevés az idegen szó (és hozzáteszem, hogy azok sem tartoznak a szókinsz titkos rendeltetésű rétegébe: pl. a magyar környezetből átvett *disna* 'disznó', *vároš* 'város', *katanák* 'katonák', *saláš* 'nomadizáló birkapásztorok hegyi tanyája; szállás', *dármek* 'gyermek'), továbbá, hogy kevés benne az önkényes jelentésátvitel is,⁶ noha ez utóbbi képezi az argotikus szókinsz legfőbb rétegét és megújulásának egyik fő forrását is.

3. Az argó-szókinszben tapasztalható tudatos nyelvalkotó tevékenységgel szorosan összefügg az argó eredetének, illetve keletkezésének a kérdése.

⁴ Az argó szocialista társadalmunkbeli helyzetére és perspektívájára nézve osztom DEME LÁSZLÓ véleményét (vö. Nyelvmi velésünk főbb kérdései. Szerk. LŐRINCZE LAJOS. Budapest, 1953, 22. l.). Ezzel a problémakörrel azonban jelen tanulmányomban nem kívánok részletesebben foglalkozni.

⁵ Az argó . . . , a hivatalos bűnözők nyelve, azaz rétegnyelv, de elsősorban titkos nyelv” (vö. L. GÜNTHER, Die deutsche Gaunersprache. 1919, idézi JIRÁT, ČMF. XIV, 71).

⁶ WATROSLAV JAGIĆ, Die Geheimsprachen bei den Slaven. (Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Classe. Band CXXXIII.) Wien 1895, 37. l.

DAUZAT (A. 19—21) az argót természetes fejlődés útján létrejött alakulatnak tartja, ezzel szemben pl. SAINÉAN (Sources de l'argot ancien II, 378), BÁRCZI (A „pesti nyelv” 3—4) és TREIMER (44) szerint mesterséges úton jött létre.⁷ Ezt az álláspontot osztom én is, de az indokolásban eltérek TREIMERTŐL, aki e tekintetben az argót önmagában, az azt használó társadalmi réteg szükségleteitől, azaz társadalmi funkciójától elszakítva, mintegy öncélúan vizsgálja.

Az eredet kérdésének elemzésében éppen ez utóbbiból kell kiindulnunk: azt kell vizsgálnunk, mi az argó funkciója az adott társadalomban. A nyelvről általában tudjuk: társadalmi funkciója az, hogy lehetővé tegye az emberek érintkezését, gondolataik közlését és kicserélését. Az argóé lényegében ugyanez, csak hogy bizonyos szempontból szűkebb területen: a társadalomnak csupán egy szűk kis rétege, a bűnözők és a törvénnyel általában hadilábon álló emberek rétege körében, ugyanakkor azonban a köznyelvtől eltérően, e réteg létredekeiből folyó kíváncsiaktól meghatározott módon — bizonyos mértékig árnyaltabban: úgy, ahogy ezt az argót használó réteg sajátos érdekei, mindenekelőtt a törvénnyel és a társadalomnak a törvénytől védett részével szembeni védekezés megköveteli. A bűnözők és a velük érdekközösségben állók természetes érdeke és önmagával szembeni elsőrendű kötelezettsége ez a védekezés. Az argó társadalmi funkciója tehát az egymás közötti érintkezés, gondolatközlés és gondolatcsere lehetőségének biztosítása mellett védeni e társadalmi réteget, e csoport önvédelmének a szolgálata. Az eszköz, amellyel az argó alkalmassá válik e védelem ellátására — a szókincs szótári jelentésű elemeinek, tehát a szókincs nagyobb részének a titkossága; a szókincs nagy részének titkos jellege miatt az argó valóban érthetetlen a bűnözők zárt csoportján kívül állók számára.

Az argó tehát a bűnözők mesterséges módon, azaz tudatos nyelvalkotó tevékenységgel létrehozott titkos csoportnyelve, mint OBERPFALCER (311) mondja találóan: „Az argó a társadalommal folytatott harc eszköze.”

4. Az argó fejlődését is csak az argó társadalmi funkcióján keresztül tudjuk megmagyarázni és megérteni.

Mínthogy az argó titkosságának megőrzése és tökéletesítése használóinak állandóan szinte életbevágó érdeke, az argó szókincsének élete sokkal mozgalmasabb, mint a köznyelvi szókincsé: a szavak gyorsabban avulnak el, illetve pusztulnak ki és adják át helyüket új szavaknak, illetve új jelentéssel ruházzák fel őket. Amióta ugyanis argó van, a törvény emberei igyekeznek azt megismerni, hogy eredményesebben küzdhessenek a hivatásos bűnözők ellen. Minden titkosság és óvatosság ellenére ugyanis az argó-szókincs elemei is-

⁷ TREIMER itt (44—5) két alkotó elvet különböztet meg, amelyek azonban nem mindig tudatosan érvényesülnek az argó használóinak nyelvalkotó és beszédtevékenységében, hanem részben az argó belső teleológiájának megnyilvánulásai is: 1. a szótést eltorzulása a nagy távolságokra való közlés következtében („... welche Kunst der Singstimme einstmals die Moldauflößer und Elbefischer gepflogen haben. . .”), 2. a fogalom akusztikai jelképeknek (a szó hangalakjának) a redukálása — az ellenőrzés veszélye közepette való sugdolózás közbén. E kettő érvényesülése vezet az eredeti hangkép megbontására, illetve rombolására (Zerstörung), ami az argó őseredeti és tulajdonképpeni kohója („... führt zu . . . dem ureigentlichen Schmelzherd der rotwelschen Geheimsprache, zur Teleologie, nämlich zur beabsichtigten Zerstörung der ursprünglichen Lautgebilde”).

mertté válnak a hatóságok előtt, és így időről időre szükségessé válik az „illetéktelenek” által is már ismert szavak kiiktatása, illetve pótlása. Az argószókinsz állandó gyarapítását szükségessé teszi másrészt a bűnözés és a bűnüldözés technikájának fejlődése, sőt az általános technikai haladás is, amely folyamatosan több és több tárgyra, a vagyonos osztályok életének újabb és újabb vonatkozásaira terjeszti ki, és fokozatosan differenciálja a hivatásos bűnözők tevékenységét is. Ennek eredménye a bűnözők társadalmán belül az egyre nagyobb specializálódás is (zsebmetszők, táskarablók, betörők, kassza-fúrók, gyermekrablók stb.), amelybe újabban belejátszik a vagyonos osztályok körében állandóan és gyorsan változó divatszerű szokások és kedvtelések térhódítása, illetve kimúlása is (kutya- és macskatulvajok és hasonló). Így érthető, miért olyan gyors az argó szókinsznek változása; de érthető az is, hogy az első argotikus szójegyzékeket többnyire a bűnözés elleni védelmet szolgáló szervek, az úgynevezett rendészet képviselői készítették — nem éppen nyelvészeti tanulmányok céljából —, mint ahogy ezeknél a szerveknél vagy ezek megbízásából, illetve ezek számára készült több argotikus szótár is.⁸

⁸ Ilyen eredetűek a cseh argotikus szókinszre vonatkozó első — a XVI. századból származó — feljegyzések, amelyeket OBERPFALCER adott ki „Smolné Knihy” archívú táborského a nymburského u okresního soudu mladoboleslavského címen (A tábori és nymburki levéltárnak a Mladá Boleslav-i járásbírószágon található „szurkos könyvei”). Ilyen a bécsi egyesített kancelláriának egy kb. 1800 körül összeállított vocabulariuma, amely másolatban maradt ránk a prágai Cseh Országos Levéltárban (Český zemský archiv), és a Český lid c. folyóirat adta közre (XV, 46 és kk.). Ugyancsak hivatalos használatra készült egy további cseh argotikus szójegyzék a múlt század végén, amelyet R. JUDA adott közre 1902-ben a Český lid c. folyóiratban (XI, 225 és kk.). „Tajná řeč zlodějův a šibalův” címen. E. RIPPL, Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch (Reichenberg, 1926) c. művében az előtte közölt cseh argot-szóanyagot kiegészítette a maga gyűjtésével és a prágai rendőrségtől rendelkezésére bocsátott szójegyzékkel. Ugyanezt a rendőrségi szójegyzéket felhasználja J. LEBEDA is Učebnice kriminalistiky (Praha, 1931) c., a rendészeti szervek kiképző tanfolyamai részére készült tankönyvében. FR. OBERPFALCER a cseh csoportnyelvekről írt kitűnő összefoglaló tanulmányában (Argot a slangy. Československá vlastivěda III [Praha, 1934.], 311–375) a régebben közölt argot-szóanyag mellett felhasználja a prágai Igazságügyi Minisztérium szógyűjteményeit is. A JAROSLAV PODZIMEK-től szerkesztett Slovníček „Světská hantýrka”, amely a „Bezpečnostní služba” (Biztonsági Szolgálat) c. folyóirat kiadásában jelent meg (Praha, é. n. [1937]), természetesen rendészeti használatra készült. Ilyen eredetű már az első magyar argot-szójegyzék is, amely az „Anno 1782 az Hajtű városokban megfogattatott bizonyos sereg vásári tolvajok között, a lopás mesterségének könnyebb űzése végett gyakoroltatni szokott némely szóknek le írása” címet viseli. Ezt a szójegyzéket Magyarországon máig kilencszer tették közzé. A kiadások felsorolását l. SCHREIBER SÁNDOR közleményében (MNY. LII, 230). Ilyen rendeltetésű továbbá az 1862-ből származó első nyomtatott argotikus közleményünk is, amely „A rablónak, tolvajoknak és kozákoknak együtt való hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezésül összeíratott és kiadatott a köznépek óvakodási hasznára és a rossz emberektől való őrizkedésére Toronyai Károly által Békéscsabán, Pesten.” Rendészeti rendeltetésű magyar argot-kiadványok még többek közt pl. a következők: BERKES KÁROLY, A tolvajélet ismertetése. 1888. (Szójegyzékkel.) — ENDRŐDI GÉZA, A bűnügyi nyomozás kézikönyve... Budapest 1898. (Újra közli BERKES szójegyzékét); TÁBORI KORNÉL — SZÉKELY VLADIMÍR, A tolvajnép titkai. 1908. (BERKES-nél jóval gazdagabb szógyűjteménnyel); (Szerző nélkül), A tolvajnyelv szótára. Kiadja a budapesti államrendőrség főkapitányságának bűnügyi osztálya. 1911 (az előzőnél is bővebb szójegyzékkel); SZIRMAY ISTVÁN, A magyar tolvajnyelv szótára. Budapest é. n. [1924] (BALASSA JÓZSEF-nek az argó kérdését elméleti igénnyel tárgyaló bevezető tanulmányával). A magyar argó könyvészetére nézve l. CSEFKÓ GYULA cikkét: Adalékok tolvajnyelvi szótáraink könyvészetéhez. (MNY. XXI, 70–72.)

5. Az argó szókinsének alakításában érvényesülő tudatos nyelvalkotó tevékenység célja tehát a titkosság, a beavatatlanok előtti érthetetlenség elérése. A titkosság követelménye, mint az argó használóinak létérdeke, az argó-szókins alakításának sokféle módját fejleszti ki. Nem feladatomban, hogy itt részletesen foglalkozzam a cseh és a magyar tolvajnyelvi szókins alakításában érvényesülő tudatos nyelvalkotó tevékenység különböző módjaival; elég lesz itt utalni a cseh tolvajnyelvre vonatkozóan OBERPFALCERnek és TREIMERnek, illetve a magyarral kapcsolatban BÁRCZINAK már idézett alapvető monográfiájában foglaltakra.⁹ Rá szeretnék azonban mutatni a cseh tolvajnyelvi tudatos szóalkotás egy sajátos módjára, amely — úgy látszik — elkerülte a kérdéssel foglalkozó elődeim figyelmét.

TREIMER (45. l. 6. §.), amikor a cseh tolvajnyelvi szókinsnek a képzésmód szerinti rétegeivel foglalkozik, az ilyen cseh tolvajnyelvi szavakat, mint pl. *barbora* 'Kasten', *káča*, *kačena* 'Geldschrank', *nákladní* 'Staatsanwalt', *klimák* 'Schlüssel, Haken', *míhat*, *míchat* 'haben', *majtral* 'Stall' stb., a szó eredeti hangképének szándékos rombolása útján létrejött szavakként tárgyalja; szerinte tehát például a *barbora* 'Kasten' az *armara* 'ua.' —, a *káča* 'Geldschrank' a *Kassa* 'ua.' —, a *nákladní* 'Staatsanwalt' a *navládni* 'ua.' —, a *klimák* 'Schlüssel' a *klič* 'ua.' stb., stb., szavak hangalakjának — a szónak titkossá tétele érdekében történő — rombolása útján keletkeztek. Ha azonban figyelmesebben megnézzük ezeket a példákat, más alakítási módra is gondolhatunk. Véleményem szerint ezekben az esetekben a tolvajnyelvi szóvá alakítás nem az *armara*, *kassa*, *navládni* stb. szavak hangalakjának *barbora*, *káča*, *nákladni* stb. hangalakokat eredményező szétrombolása útján történt, hanem két — ugyan rokonhangzású, de — különálló szó tréfás, játékos kontaminációjával úgy, hogy a két kontaminált szó közül az egyik adta az új tolvajnyelvi szó hangalakját, a másik meg a jelentését. Pl. *armara* 'Kasten' + *barbora* 'leánynév' > *barbora* 'Kasten'; *Kassa* 'Geldschrank' + *káča* 'Ente' > *káča* 'Geldschrank'; *navládni* 'Staatsanwalt' + *nákladni* 'teher' > *nákladni* 'Staatsanwalt' stb. E véleményem kialakításában és megerősítésében közrejátszott az is, hogy a cseh tolvajnyelvnek a magyarral egyeztethető néhány szavát vizsgálva világossá vált előttem az, hogy a magyarral egyeztethető néhány cseh adat esetében csakis ilyen játékos-tréfás kontaminációról lehet szó, mert a cseh szónak a magyarral való összefüggése kétségtelennek bizonyult (rendszerint jelentéstani szempontból), csupán a csehből való magyarázata (akárcsak alakítási szempontból is) viszont nem volt lehetséges. Itt csak egy-két ilyen magyar vonatkozású cseh tolvajnyelvi szót említenék a játékos-tréfás kontaminációnak, a cseh tolvajnyelvben érvényesülő szóalkotási eljárásnak jobb szemléltetése érdekében.

Pl. a magyar *száz* 'hundert' és *százaz* 'Hunderterbanknote' kontaminálódott a *Sázava* cseh folyónévvel, amely a magyar *száz* számnévvvel és *százaz* melléknévvvel, illetve főnévvel asszociációs kapcsolatban van annál fogva, hogy tövének hangalakja azonos a magyar *száz* szónak, illetve a magyar *százaz* tövének hangalakjával; a kontamináció eredményeként létrehozott új cseh tolvajnyelvi szó a 'Geld' jelentésű *Sázava*, amelynek hangalakját a kontamináció cseh tagjától, jelentését pedig a kontaminációban részt vett magyar szóból veszi: magy. *száz* 'hundert' ~ *százaz* 'Hunderterbanknote' + cseh *Sázava*

⁹ A csehvel kapcsolatban l. még OBERPFALCER ismertetését RIPPAL „Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch” c. művéről (Naše řeč 11: 176 kk.), valamint JIRÁKNAK ugyanerről a műről szóló recenzióját (ČMF, 14:71 kk.).

'folyónév' > cseh argotikus *sázava* 'Geld'. Hasonlóképpen alakult ki a *vašek* 'Hunger' cseh argotikus szó is: magy. *éhség* 'Hunger' + cseh *Vašek* 'becéző keresztnévi alakváltozat' (< *Václav*) > cseh argotikus *vašek* 'éhség'.

Az ide tartozó magyar vonatkozású többi példám egy későbbi fejezetben fogom bemutatni (l. 7. §. D. pont). Úgy hiszem azonban, az eddigi példák is elégségesek annak bizonyításához, hogy két rokon hangzású cseh vagy egy-egy rokon hangzású cseh és idegen szónak játékos-tréfás alakí és jelentési kontaminációja a cseh tolvajnyelvi szóalkotásnak egy eddig fel nem ismert módja.

6. Az argó-szókincs gyarapításának, illetve alakításának egyik fontos módszere (éppen a titkosság megőrzése, esetleg fokozása céljából) szavak kölcsönzése más nyelvekből.

A) Általában úgy vélik, hogy minden nemzeti argó jellemző sajátja az idegen jövevények magas számaránya.¹⁰ A magam vizsgálatai alapján úgy látom, hogy a k ö z é p - e u r ó p a i argókra valóban jellemző a jövevénytiszta nagy száma; ebből azonban nem tudok általános következtetést levonni, annál kevésbé, mert pl. a francia tolvajnyelvvvel kapcsolatban P. GUIRAUD — a jegyzetben idézett művében — kifejezetten figyelmeztet arra, hogy a francia argóban a jövevénytiszta szavak száma teljesen elenyésző.

Ha el is fogadnók a francia argó-szókincsre nézve GUIRAUD megállapítását, mégsem érthetnénk egyet azzal, ahogy ő ebből a — állítólag a francia argóra jellemző — tényből általánosít, és azzal sem, ahogy ő ezt a tényt magyarázza. Szerinte ugyanis a tolvajnyelvet beszélő, akárcsak a nép is, nem kölcsönöz szavakat egyrészt azért, mert kulturálatlan és nincsenek kapcsolatai, másrészt meg valamiféle mély xenofóbia következtében. Véleményem szerint a tudós kölcsönzések kivételével (amelyek átvételre esetleg könyvi, de mindenesetre egyéni úton kerültek sor) a köznapi használatban polgárjogot nyert jövevénytiszta szavak döntő többsége közvetlen népi érintkezés útján és rendszerint kétnyelvű környezetben került az átvevő nyelvbe. Ott, ahol két nyelv érintkezik, és a két nyelvi közösség tagjai kölcsönösen — legalább passzív fokon — ismerik a másik nyelvet is, alkalmi szókölcönzésre a beszéd folyamán lépten-nyomon sor kerül, és az alkalmi kölcsönzések gyakorisága következtében egy-egy szó szintén igen gyakran végleg polgárjogot nyer az átvevő nyelvben. Ilyen környezetben a szóátvétel elkerülhetetlen a mindennapi életben szükséges nyelvi érintkezés következtében; a szóátvétel tehát nem a kulturáltság és az idegen ajkúak iránti rokonszenv vagy ellenszenv függvénye, hanem a különböző nyelvi közösségek mindennapi érintkezésének a következménye; az érintkezés folytán átvett idegen eredetű szavak számossága pedig általában az érintkezés intenzitásától és időtartamától függ. Az argónál mint titkosnyelvnél az érintkezés intenzitása és időtartama mellett természetesen nagy szerepet játszik, vagy legalábbis egyes esetekben játszhat az argó tit-

¹⁰ Vö. pl. P. GUIRAUD, L'argot 87: „C'est un lieu commun que l'argot fait de nombreux emprunts aux langues étrangères.” (Megjegyzendő azonban, hogy ő ezt a tételt mint helytelen általánosítást a későbbiek során mereven elveti: „Rien de plux faux” 87, vagy: „En fait l'argotier, autant que le peuple, n'emprunte pas; par manque de contact et de culture, mais, je pense, par une profonde xérophobie.” 88, és végül is csak két fogalomkörbe tartozó szavak átvételét tartja lehetségesnek: a népneveket és pénzegységneveket (89). — Vö. továbbá pl. OBERPFALZER (330) következő általános igényű fogalmazását: „Argot pronikavé mění domáci prvky slovniku. Vedle toho přejímá bez rozpaků slova cizí.” ('Az argo mélyrehatóan alakítja a szókincs „haza”-elemeit. E mellett habozás nélkül vesz át idegen szavakat').)

kossága fenntartásának, illetve elmélyítésének az állandóan érvényesülő követelménye is. Úgy vélem azonban, hogy az idegen elemek elterjedésében egy-egy nemzeti tolvajnyelvben a döntő szerep a más etnikumú, más nyelvű népcsoportokkal való érintkezés lehetőségének jut.

B) Nézzünk néhány példát.

BÁRCZI (i. m. 15) pl. megvizsgálta a kb. 1400 szót tartalmazó JENŐ—VETŐ-féle magyar tolvajnyelvi szótár anyagát az eredet szerinti megoszlás szempontjából, és a következő eredményre jutott: a múlt század végi magyar tolvajnyelvi szókinész kb. 25%-a magyar, 33 német (köznyelvi és tolvajnyelvi), 20 héber, 12 jiddis, 5 cigány és 5 egyéb (szláv, francia, latin, angol) eredetű. Hasonló módon megvizsgálta a majdnem egy negyedszázaddal későbbi SZIRMAI-féle magyar tolvajnyelvi szótár szóanyagát, és ebben már kb. 35%-nyi magyar elemet talált, és hozzávetőleges számítások alapján a harmincas évek eleji magyar jassznyelv kétségtelenül magyar elemeit is maximálisan 35%-ra becsülte.

OBERPFALCER (i. m. 330—34) szerint a cseh argóban a legnagyobb számú idegen eredetű szórészt a német (köznyelvi és rotwelsch-eredetű) jövevényszavak képezik. Ezután a héber és jiddis eredetű, majd a cigány eredetű jövevényszó-részek következnek. A szomszédos népek nyelvéből is kerültek a cseh argóba jövevényszavak, így a lengyelből és a magyarból is, sőt pl. a nem szomszédos, hanem elég távoli olaszból is. Az igazi jövevényszavaktól OBERPFALCER (334) teljesen megkülönbözteti az idegen tolvajnyelvi kifejezések szó szerinti fordítását képviselő argotikus alakokat, amelyek a cseh argóban egy szintén igen számos csoportot tesznek ki.

TREIMER a cseh argó-szókinész eredet szerinti összetételét sokkal nagyobb szóanyag alapján vizsgálta, és így eredményei némileg eltérnek OBERPFALCERétől. Szerinte a cseh argó-szókinész alapanyagát a szláv szóanyag képezi, amely magában foglalja a belső cseh keletkezésű és a más szláv nyelvekből származó jövevényszavakat (54—56). A német (55—63), a héber—jiddis (63—71) és a cigány (74—81) jövevényszavak rétegét a három legjelentékenyebbnek tartja, ezek mellett igen népesnek találja a magyar eredetű argószavak rétegét (70—74), amit azzal magyaráz, hogy a nyugati szlávoknak a magyarokkal való érintkezése már egy évezrednél is hosszabb időre tekint vissza, és a magyar népi szókinészbeli hatás a morva—szlovák nyelvjárási területen át egyre erősebben érvényesül a csehben (72).¹¹ A szomszédos nyelvek közül kiemeli még TREIMER a lengyel hatását a cseh argószókinész gyarapításában (85—6), a nem szomszédos rokon nyelvek közül az oroszét és horvátét (86—7); a csehvel nem szomszédos és nem rokon nyelvek közül pedig az olasz (81—5), a török (88—90) és a román (90—1) eredetű jövevényszavak szerepét a cseh argó-szókinész eredet szerinti összetételében.

A magyar és a cseh argó-szókinész etimológiai összetételéről elmondottakon kívül (aminek ismerete nemigen terjed túl a magyar és cseh szakírók körén) általánosan ismert tény a nemzetközi szakirodalomban, hogy a német Gaunersprache ~ Rotwelsch etimológiai összetétele is ilyen sokrétű. Ismeretes továbbá az is, hogy az orosz argóban igen jelentős a nyugat-európai, valamint a héber—jiddis és cigány jövevényszavaknak a száma.¹²

¹¹ Megjegyzendő azonban már itt, hogy TREIMER számos magyar egyeztetése nem látszik megalapozottnak, és felülvizsgálatra szorul.

¹² Sajnálatos módon nem volt lehetséges, hogy erre vonatkozólag megismerjem B. A. ЛАРИН, М. М. ФРИДМАН és А. П. БАРАННИКОВ tanulmányait az orosz argó nyugat-

C) A felsorolt példák alapján mindenesetre túlzás nélkül megállapíthatjuk a következőket: a) GUIRAUD általános igényű tétele — mely szerint az argó nem kölcsönöz idegen nyelvekből szavakat, vagy ha igen, úgy legfeljebb csak népneveket és pénzegységneveket — a franciára is aligha érvényes, de semmiképpen sem érvényes a Közép-Európában, illetve a Középkelet-Európában kialakult argókra; a magyar, a cseh, a német és az orosz argó szókincsének etimológikus elemzése kétségtelenül mutatja, hogy ezek az argók számos más nép köznyelvéből és argójából kölcsönöztek szavakat saját argójuk szókincsének gyarapítására is, és titkosságának megőrzésére, illetve fokozására is. b) A közép-európai argók szókincsének idegen jövevényei olyan népek nyelvéből valók, amelyekkel a) az adott (cseh, magyar, német vagy orosz) nép együtt élt egy államban vagy egy területen, amely gazdasági egységet képezett, illetve gazdasági szempontból egységes irányítás alatt állt, vagy β) amelyek szomszédságában élt, vagy γ) amelyek területén rendszeresen átvonultak (pl. a vándorló cigányok), közben ott rövidebb-hosszabb időre letelepedtek, egy részük esetleg felszívódott a helyi lakosságba; vagy δ) amelyekkel más (pl. kereskedelmi) kapcsolatai voltak. Mindenesetre mindig olyan népek nyelvéből való szókölcsonzésről van szó, amelyekkel az átvevő sűrűbb-gyérebb, hosszabb-rövidebb ideig tartó érintkezésben volt. Ez azt mutatja, hogy — GUIRAUD magyarázatával szemben — a szóátvétel mindig a népek közötti érintkezés eredménye, a szókölcsonzés mennyiségi viszonyai pedig az érintkezés intenzitásának és időtartamának a függvényét képezik.

De igazolni tudjuk ezt a tételünket más adatokkal is. Itt elsősorban GUIRAUD adatait érdemes közelebbről elemezni.

GUIRAUD az *argó* és a *sabir* viszonyáról beszélve megállapítja, hogy Észak-Afrika meghódítása után számos arab szó került a francia argóba (és népi nyelvbe) — a kaszárnyák nyelvén keresztül (30). Ez utóbbi megszorítást azért teszi, hogy itt is tarthassa azt a nézetét, mely szerint a tolvajnyelv nem vesz át idegen szavakat; ugyanezért szerinte a francia argóban levő arab eredetű szavakat (*flouss* ~ *flouse* — 'argent', *chonia* ~ *chonye* — 'un peu', *fissa* 'vite', *befez* ~ *becif* 'beaucoup' stb.) nem szabad jövevényt szavaknak tekinteni (i. m. 30). GUIRAUD különböző fenntartásai ellenére azonban szerinte is tény, hogy a francia argóban az arab elemek az afrikai hadjáratok után, tehát azután jelentek meg, miután a franciák az arabokkal érintkezésbe kerültek. Az sem véletlen — ha egyáltalán helyes GUIRAUDnak ez a megállapítása —, hogy a régi francia argóban négy évszázadon keresztül, *Villontól Vidocq*-ig, csupán néhány a spanyol (la germania) és az olasz argóval (le fourbesque) közös elem található, de nem mutatható ki egyetlen angol vagy német jövevényt sem: szóátvétel csak olyan nyelvből lehetséges, amellyel az átvevő nyelv érintkezik.

Arra, hogy az egy nyelvből eredő jövevényt szavak mennyisége az átadó és átvevő nyelv közötti érintkezések időtartamától és intenzitásától függ, a fentebb említett magyar és cseh példán kívül csupán még egy példát említenék meg. A lengyel tolvajnyelvnek és a különböző lengyel házaló-vándor iparosok

európai illetve héber—jiddis, illetve cigány elemeiről, amelyeket a Язык и литература, VII. kötete közölt (hivatkozik rájuk OBERPFALCER, 330). Így nincs lehetőségem arra, hogy az orosz argó szókincsét részletesebben elemezzem eredet szerinti összetétele szempontjából. Úgy vélem azonban, hogy ennek hiánya nem fogja a következőkben kifejtendő felfogásom érvényét csökkenteni.

és kereskedők csoportnyelvének általános közös jellemző vonása — szoros kapcsolata a cári Oroszország analóg orosz csoportnyelveivel. Ez részben az egy államon belüli évszázados együttélés, részben pedig az évszázados együttélés során az érintkezés intenziválódásának következménye. Ukrajna és Belorusszia jelentős része Lengyelország felosztása előtt Lengyelországhoz tartozott, majd a központi lengyel területek Ukrajnával és Belorussziával együtt Oroszországhoz tartoztak. A kapitalizmus korszakában a lengyel és orosz területek közti kapcsolatok jelentősen megnövekedtek, különösen miután 1850-ben megszűnt a vámhatár Oroszország és a Kongresszusi Királyság közt (l. WANDA BUDISZEWSKA: *Żargon ochweśnicki*, Łódź 1957, 8. l.).

D) Az eddigiek alapján megállapíthatjuk a következőket: a) Az idegen eredetű szavak átvételének lehetősége régen is, újabban is adva volt abban, hogy minden argó használói érintkezésbe kerülhettek az adott ország területén élő nemzetiségek, illetve a saját nyelvterületükkel érintkező népek nyelvével. Ez a lehetőség a gazdasági élet — és ezen belül különösen a közlekedés — fejlődésével állandóan fokozódott. — b) Újabban, a kapitalizmus kifejlődésével párhuzamosan egyre nagyobb mértékben a szókölcsonzésnek új lehetősége adódott és ez a lehetőség egyre bővebb forrást jelentett: kifejlődött a hivatásos bűnözők nemzetközi érintkezése és ezzel az egyes nemzeti tolvajnyelvek egyre sűrűbb érintkezésbe kerültek egymással. Ezt a folyamatot elősegítette az egész kapitalista fejlődés, de különösen a közlekedés fejlődése és az egyre nagyobb gazdasági-területi egységek (vámuniók, és más gazdasági jellegű nagyobb egyesülések) létrejötte. — c) Ezen a két fő úton állandóan megvolt, illetve a második út létrejötte után egyre és rohamosan növekedett az idegen nyelvi, köznyelvi és argotikus elemek behatolásának, illetve átvételének a lehetősége. E lehetőségek különösen akkor képezhetik egy-egy nyelv viszonylatában az argó-szókincs gyarapításának, illetve felfrissítésének bőséges forrásait, ha az argó használói kétnyelvűekké (esetleg többnyelvűekké) válnak, azaz annyira elsajátítják a másik nyelvet, hogy egészen jól megértik, és azon is meg tudják magukat érteni. Az első világháború végéig a magyar, a bécsi német és a cseh argó közötti ilyen állandó és egyre fokozódó érintkezésnek rendkívül kedvező feltételei voltak a Habsburg-monarchia keretében. — d) A jövevényszavak számának újabkori nagymérvű növekedésében az egyes argókban szerepe lehetett és lehet a rendőrség fejlődésének is, amely szintén a kapitalista gazdaság kialakulásával párhuzamosan zajlott le a kapitalista magántulajdon védelme érdekében. A rendőrség fejlődésével egyre égetőbben jelentkezik az argó használóinak táborában sajátos szóhasználatuk titkosságának megőrzése és fokozása. Ennek egyik módja az argó-szókincs gyakoribb felfrissítése idegenből átvett szavakkal. Ezek a jövevényszavak kezdetben megőrzik eredeti hangalakjukat és jelentésüket. Mivel azonban az idegen elemek az argót nem tudók számára ismeretessé válhatnak, hamar bekövetkezik az átvett idegen szavak eltorzítása, hogy felismerhetetlenné, a csoportnyelvi közösséghez nem tartozók előtt érthetetlenné tegyék. A torzítás módja nagyjából kétféle szokott lenni: vagy a szó hangalakját torzítják el, vagy a szó eredeti elentését más jelentéssel cserélik fel.¹³

¹³ Az idegenből átvett szavak torzításának módjaival nem tudok e cikk keretében foglalkozni; az érdeklődők egyébként erre vonatkozóan minden lényeges általános érvényű és a magyar és cseh tolvajnyelvvvel kapcsolatos ismeretet megtalálnak BÁRCZI GÉZÁNAK „A pesti nyelvről” szóló, illetve OBERPFALCERNEK, TREIMERNEK és JIRÁTNAK már idézett tanulmányaiban.

7. Az 5. §-ból, valamint a 6. §. B) pontjából már kitűnt, hogy a cseh argóban jelentős számú magyar jövevényszó, illetve magyar elem található: (Ennek okairól l. a 6. §. D) pontját.)

A cseh argó eddigi irodalmában kb. hatvan cseh argotikus szót tartanak magyar eredetűnek; ezek közül kb. 40—50 valóban magyar elem a cseh argóban, illetve nagy valószínűséggel a magyarral egyeztethető, a többi viszont erősen kétes vagy biztosan nem magyar. Ezeket a szavakat talán helyesebb magyar elemeknek és nem magyar jövevényszavaknak nevezni, mert a közvetlenül magyarból való átvételt egy esetben sem tudom igazolni, noha a közvetlen átvétel lehetősége a két nyelvterület földrajzi közelsége és a két nyelvterületen élő tolvajnyelvi nyelvközösség tagjainak nemzetközi érintkezése mellett ugyanolyan joggal feltehető, mint pl. a szlovák nyelvi, illetve morva-szlovák és cseh nyelvjárási vagy más közvetítés lehetősége. Az átvétel lehetséges útjai, illetve a közvetítő szerepet játszott gócek közt figyelembe kell vennünk a bécsi nyelvet, továbbá az egész Közép- és Kelet-Európában ismert morvaországi úgynevezett *miskárokat* (herélőket és népi állatorvosokat), valamint szlovák (főleg sáfrányt és illatos olajokat árusító) vándor-kereskedőket és házaló iparosokat (ablakosokat, fazékfoltozókat stb.) és végül a vándorcigányok nyelvének esetleges közvetítő szerepét is. Tekintve azonban azt, hogy — argóról lévén szó — a nyelvi kapcsolatok és hatások mindig élőszóbeli és nagyrészt népi érintkezés útján valósulnak meg, és így e kapcsolatok alakulásáról írásos emlékeink nincsenek, nem tudom ez idő szerint eldönteni, vajon a felsorolt lehetséges utak közül melyiken került át egy-egy magyar elem a cseh argóba.

A következőkben azt kívánjuk megvizsgálni, hogyan kerültek át, illetve hogyan illeszkedtek be ezek a magyar elemek a cseh argóba, milyen torzulást szenvedett hangalakjuk és jelentésük a cseh argó titkosságának erősítése érdekében.

A cseh argóban található magyar elemeket öt csoportba oszthatjuk aszerint, hogy milyen módon illeszkedtek be e szavak, illetve szóelemek a cseh argóba.

A) A legszámosabb magyar szó egyszerű átvétel útján, vagyis a hangalak és a jelentés eltorzítása nélkül (legfeljebb a szónak a cseh hang- és ragozási rendszerbe való beillesztésével) került át a cseh argóba. Ilyenek:¹⁴

baganče (TREIMER) 'Schuh' < magyar *bak(k)ancs*, amelyben zöngésülés történt, és a szó egy szóvégi -e felvételével illeszkedett be a cseh főnévragozási rendszerbe: a *baganče* vagy hímnemű plurale tantum, vagy egyes neutrális alak (többese ez esetben *bagančata*).

bagouni (BREDLER, RIPPL) 'drobné peníze; apró pénz'. A cseh köznyelvi *bagoun* (vö. PSJČ., TRÁVN.) 'uherský vepř; magyar disznó' többes számú

¹⁴ A következő szócikkekben először félkövérrel szedve címszóként közlöm a szónak a cseh argóban használt fő alakváltozatát, utána zárójelben rövidítéssel utalok a cseh szakirodalomban való előfordulási helyre, majd ehhez a megfelelés jelével (~) kapcsolva közlöm az esetleges mellékes alakváltozatokat; ezután ' ' jelben a szónak a cseh argóban használatos jelentését, majd < jel után közlöm — *kurzívval* szedve — azt a magyar szót, illetve szóalakváltozatot — ' ' jelben magyar jelentésével együtt —, amelyből a cseh szót származtatom. Ezután következnek az átvétel módjával stb., az átvett szóalakváltozatban történt változásokkal stb., illetve a korábbi szakirodalomban esetleg előforduló magyarázási kísérletekkel kapcsolatos észrevételeim, illetve megjegyzéseim.

alakja. Ez a *bagoun* — cseh etimológusok szerint — (vö. pl. TRÁVN.) < a m. *bakonyi* disznó átvétele. Az átvétel régi (már JUNGMAHN szótározza !), és valószínűleg a morva nyelvjárások közvetítésével került a cseh köznyelvbe; a morva nyelvjárásokban van *bagouh*, -a, m. és *bagoun*, -a, m. alakváltozata is (MALINA). Ezt látszik igazolni az a körülmény is, hogy a morvaországi és dunántúli tájak közt élénk piaci kapcsolatok (vásárolás) voltak, továbbá az is, hogy a morva erdős vidékeken vándor disznókereskedők a Dunántúlról hajtott bakonyi malacokat helyeztek el bérhizlalásra. Ez a szokás még a századforduló táján eleven volt a cseh-morva határhegység falvaiban is — odavaló adatközlőim szerint.

buzi (Plotna, RIPPL) 'Päderast' < a magyar *buzi* 'ua.' átvétele. Ennek cseh képzővel képzett alakváltozatai a *buzík* és a *buzec* 'ua.'

čarda (TREIMER) 'Einkehrgasthaus' < a magyar *csárda* 'ua.' átvétele. A többeli mgh. rövidülése (m. — á — > cseh — a —) valószínűleg a hangalak tudatos torzításának eredménye (minthogy a magánhangzók kvantitása mind a magyarban, mind a csehben releváns). Az sem lehetetlen azonban, hogy a rövidülés csupán a magyar hangsajátságoknak az átvétel közben való hiányos megfigyelésének a következménye (vö. pl. m. *csavargós* > cs. *čavargoš*; m. *jámbor* > cs. tolvajnyelvi *jambora* stb.).

čavargoš¹⁵ 'cikán, more, rom' a magyar *csavargós* mn. 'csavargásra hajlamos', vagy esetleg ennek a már főnevesült *csavargó* 'tulák; Wagabund' participiummal kontaminált átvétele, esetleg cigány közvetítéssel; ez esetben a 'csavargó' → 'cigány' jelentésváltozás már a cigányban megtörténhetett.

čik (TRÁVN.) 'cigarettavég' < a magyar *csik*, *csikk* 'ua.' átvétele.

dišna (BREDLER) 'Sau; disznó' < a magyar *disznó* 'ua.' átvétele valószínűleg cigány közvetítéssel (-sz- > -š- !). A szóvégi -ó > -a „hangváltozás” voltaképpen morfológiai értékű hanghelyettesítés, azaz formáncsere; a csehben és a szlovákban ugyanis hosszú -ó nem állhat szóvégen, ezért a magyarból átvett szavak szóvégi hosszú -ó-ját -a vagy -o formánssal helyettesítik; vö. pl. m. *csákó* 'Helm' > cseh *čáka*, m. *fakó* > morva nyelvjárási *faka*.

darmek (BREDLER, TREIMER, OBERPF.) 'Kind' a magyar *gyermek* 'ua.' átvétele. A többeli a bizonyára magyar nyelvjárási eredetű: egy igen nyílt e-nek helyettesítése a hozzá legközelebb álló cseh a-val.

ezer (TREIMER) 1. 'Tausend'; 2. 'tisícikoruna; ezerkoronás' (OBERPF.) < a magyar *ezer* 'Tausend' átvétele.

fazik (TREIMER) 'Topf' < a magyar *fazék* 'ua.' egy í-ző nyelvjárási *fazik* vagy *fazik* változatának átvétele.

fóty (BREDLER) 'hadry; rongyok' < a magyar *folt* 'ein Fleck' nyelvjárási *fót* alakváltozata cseh átvételének többes számú alakja; a csehben ugyanis a *rongy* plurále tantum (vö. *hadry*). A 'fót' → 'rongy' jelentésváltozás, esetleg jelentésbővülés már a magyarban megtörténhetett a *fótos-rongyos*-féle ikerszókön keresztül, de lehet, hogy a jelentésnek a cseh tolvajnyelvben történt torzításának egy példájával van dolgunk. BREDLER (44) felveti ugyan, hogy a szót „szó szerint a cigányból vették át”, ott is azonban a m-ből való. A cigány közvetítés lehetősége mindenestre fennáll. Ebből a szempontból több itt tárgyalt szavunk további vizsgálatot igényelne (vö. pl. a *haranges*, *inepos*, *dišna* stb. címszavakat).

¹⁵ Ezt a szót JÍŘI LÍPA volt szíves közölni velem egy még eddig kiadatlan cseh tolvajnyelvi szójegyzékből. Szívességeért ezúton is köszönetet mondok.

házba (BREDLER, TREIMER, de mindketten BARTOŠBÓL) 'Hütte; chalupa' a magyar *ház* 'Haus' 'im Hause' jelentésű inessivusi, illetve 'ins Haus' jelen-tésű illativusi ragos alakjának átvétele; ez esetben a szónak a leggyakrabban hallott *-ba* ragos alakja került átvételre. (Vö. a *katanák* címszót.)

hiaba ~ **hiava** (PODZIMEK) 'zdarma; um sonst' < a magyar *hiába* 'ua.' átvétele; a többeli mgh. rövidülésére vö. a *čarda* címszót; az intervokalikuss *-b- > -v-* hangváltozás cseh nyelvjárási sajátosság. — PODZIMEK (31) szerint a cseh szó a cigány *hiaba* 'ua.' átvétele; ennek feltevése szükségtelen. Egyébként a cigány szó is a magyarból való. A magyarban a szó igen régi (első írásos előfordulásai a XV. századból valók) és végső soron finnugor eredetű, tehát a magyar szókincs legősibb rétegébe tartozik.

hidek (BREDLER, PODZIMEK, TREIMER) 'kalt' < a magyar *hideg* 'ua.' átvétele. A szóvégi *-g- > -k-* változás itt természetes, minthogy a csehben szó végen zöngés mássalhangzót nem ejtenek. (Vö. DÉCSY: MNy. LI, 463.)

hintov (BREDLER, TREIMER) 'Kutsche' < a magyar *hintó* 'ua.' átvétele. A szóvég alakulásmódjára l. a *dišna* címszó alatt mondottakat. — BREDLER (48) szerint a cseh *hintov* a cigány *hintóva* 'ua.' szó átvétele volna. Ez a feltevés azonban helytelennek látszik, mivel l. a cigány szó hangalakja egy a magyarral szomszédos szláv nyelvből (vö. szerb—horvát, bánáti bolg. nyelvjárási, kárpát-ukrán, közép- vagy kelet-szlovák nyelvjárási *hintov* 'ua.'), illetve nyelvjárásból való átvételre utal, ahol is a leggyakrabban hallott genitivusi alak került átvételre; 2. a cigányból való átvétel esetén a cseh szó valószínűleg *hintová* hangalakú volna, minthogy így is tökéletesen beilleszthető volna a tövektől és nemektől meghatározott cseh ragozási rendszerbe. — A *hintó* a magyarban régi szó, a XV. század óta fordul elő írásos alakban.

jambora ~ **jamtora** ~ **jamborka** (BREDLER, LEBEDA, PODZIMEK, TREIMER) 'ženská, děvče, holka, potulná žena, vojanda; Weib, Mädchen, Dirne' < a magyar *jámbor* 'sanft, fromm' melléknév átvétele, amely egy *jámbor leány* jelzős szerkezetből vált ki, jelentéstapadással megőrizve az egész szerkezet jelentését; az így átvett *jámbor* szó egy a nőneműek csoportjára jellemző szóvégi *-a* formáns felvételével illeszkedett be a cseh főnévragozási rendszerbe (vö. SULÁN, MNy. LII, 312). A *jamtora* alakváltozat a hangalak tudatos torzítása útján jött létre; a *jamborka* változat cseh *-ka* kicsinyítőképzős származék. — A *jámbor* szó a magyarban régi (már a XIII. század végén előfordul személynévként és a *jó + ember* ('guter Mann') jelzős szerkezet összevonása (SzófSz.) — PODZIMEK (35) egy „esetleg”-gel fölöslegesen megkockáztatja a cseh szónak a cigány *žambori* 'kis béka' szóval való egyeztetését.

katanák (BREDLER, OBERPF., TREIMER) 'soldat' < a magyar *katonák* 'soldaten' többes számú alak átvétele. Mivel a magyar nyelvhasználatban a *katona* főnév gyakrabban többes számú alakjaiban fordul elő, ez került átvételre (vö. a *házba* címszót). A cseh szó második szótagbeli *-a-* ja régebbi átvételre vall; a magyar régiségben volt ugyanis a szónak 'pandúr' jelentésű *katana* alakváltozata is.

lanec (BREDLER, RIPPL, TREIMER) ~ **lanec**, **klanec** (PODZIMEK, TREIMER) ~ **lancok**, **lancoch** (PODZIMEK, RANK) ~ **lancoun** (PODZIMEK) ~ **lancouch** (KOTT VI) ~ morva nyelvjárási **lancúch** (MALINA) 'Kette; řetěz' < a magyar *lánc* 'ua.' átvétele; a *lancok* alakváltozat < valószínűleg a magyar többes számú nominativus *láncok* 'Ketten' átvétele, és a *lancoch* ennek csehesített alakváltozata; a *lanec* a cseh *-ec* képzővel képzett származék, a *klanec* ennek alakváltozata; a szóeleji *k-* ugyanis a hangalak torzítását szolgáló járulék-

hang; de lehetséges, hogy a cseh *lanec*-ben nem a cseh *-ec* képző lappang, hanem ez a végződés csupán a magyar szóvégi *-nc* hangcsoport pusztá feloldása egy *-nec* szóvéggé, minthogy az *-nc* mássalhangzócsoporthoz szóvégen a csehben és a szlovákban szokatlan (vö. német *tanz* 'tánc' > cseh *tanec*; magyar *ránc* > cseh katonanyelvi *ranec* stb.). A *lancoun*, *lancouch* és *lancúch* cseh augmentatív képzős származékok. A többeli *-á-*, *-a-* rövidülés magyarázatára vö. a *čarda* címszó alatt mondottakat. — BREDLER (64) a magyarból származtatja, de helytelenül felveti a cigányból való eredeztetés lehetőségét is. PODZIMEK (44) a cigány (*lancos* 'lánc')-ból magyarázza; a cigány *lancos* azonban a magyar *lánc* a cigány *-os* képzővel továbbképezve:

medek (TREIMER) 'warm, meleg (melléknév)' < a magyar *meleg* átvétele és kontaminációja a *hideg* 'kalt' melléknévvel. A szóvégi zöngétlenülésre nézve l. a *hideg* címszót.

melek (BREDLER, PODZIMEK) 'teplo; meleg (főnév)' < a magyar *meleg* 'ua.' főnév átvétele. A szóvégi *-g-* > *-k-* zöngétlenülésre l. a *hideg* címszó alatt mondottakat.

pér (Plotna, OBERPF., TREIMER) 'Gerichtshandlung; soudní přelíčení' < a magyar *per* ~ *pör* 'ua.' átvétele. A magyar *per* alakváltozatban az *e* rövid és zárt (*ē*) ejtésű; mivel azonban a hangsajátságok aperciálásánál a kvantitás érzékelése bizonytalanabb, ezt a rövid zárt *ē*-t hosszúnak hallották a csehek (minthogy a magyar köznyelvben valóban csak hosszú zárt *é* van), és a cseh nyílt hosszú *é* (*ē*)-vel helyettesítették. Ezzel a szóval alakult cseh tolvajnyelvi kifejezés: *dát do péra* 'einen Diebstahl verraten', szó szerint: 'pörbe adni'.

salaš (BREDLER) 'nocleh; éjjeli szállás, hálólhely' < a magyar *szállás* 'ua.' átvétele. A szó jelentése teszi éppen kétségtelenné a magyarból való átvételt. A kárpáti valach pásztorkodás szókinésébe tartozó szlovák és morva *salaš* szó, amelynek jelentése 'a havási, legelőn levő nyáj fix helye, ahol a karámok, aklok és a pásztorkalyibák állnak' szintén magyar eredetű, de igen korai átvétel. A *szállás* főnév a magyarban igen régi, a XIII. században már nemcsak köznévként, hanem személynévként és helynévként is előfordul írásainkban. BREDLER (87) is a magyarból származtatja.

sáb (Plotna, OBERPF.) 'podíl na kořisti' (PODZIMEK) 'maso'; ez utóbbi jelentésváltozat kérdésesnek látszik: a PODZIMEKEN kívül a többi forrás ezt a jelentést nem ismeri. < a magyar *sáp*, jelentése lényegében szintén 'Anteil an der Beute; podíl na kořisti'. A szóvégi *-p* > *-b* zöngésülés kétségkívül a hangalak tudatos torzítására vall, minthogy a csehben zöngés mássalhangzó szóvégen nem állhat. — OBERPFALCER (332) a cseh szót hebraizmusnak tartja.

sátor (BREDLER) 'Krámm, zboží; üzlet ~ bolt, áru'. < A magyar *sátor* 'vásári sátor' szó átvétele némi jelentésváltozással: 'sátor' → 'vásári sátor' → 'sátor-üzlet' → 'üzlet ~ bolt' → a 'sátor-üzletben levő áru' → 'áru'. — E magyar átvételnek foglalkozások megnevezésére szolgáló főneveket képző cseh denominális *-ník* képzős származéka a *sátorník* (BREDLER) 'kramár; boltos'.

talka (BREDLER, TREIMER) 'Pritschwagen; bryčka'. Valószínűleg egy *taliga* főnévből való magyar nyelvjárási 'Karren' jelentésű *talga* ~ *talka* átvétele. Ilyen magyar nyelvjárási szót ugyan ez idő szerint nem tudok kimutatni, de feltevésemet valószínűvé teszi az, hogy a MTsz. Szatmár és Szolnok-Doboka megyéből, valamint a Székelyföldről közöl egy *jé-ző talga* alakváltozatot. Egy ilyen magyar alakváltozat átvételét azért is fel kell tennem, mert a ma-

gyarból jól ismert két nyílt szótagos hangtörvény (szláv *malina* > magyar *málna*, szláv *palica* > magyar *pálca* stb.) a csehben és a szlovákban nem érvényesül.

vároš (BREDLER, OBERPF., TREIMER) 'Stadt; město' < a magyar *város* 'ua.' átvétele.

B) Sok magyar szó a cseh tolvajnyelvbe való átvétel következtében cseh képzőt kapott, és annak segítségével illeszkedett be a cseh szavak hangtani-szerkezeti- és ragozási rendszerébe. Ilyenek:

balík (BREDLER, LEBEDA, OBERPF.) 'sedlák, venkován, paraszt (pejoratív értelemben), vidéki' ~ **balda** (BREDLER, LEBEDA) 'ua.' ~ **baldoun** (TREIMER) 'bolond; Narr'. TREIMER szerint a *baloun* és a *balík* (ő a *balda* alakváltozatot nem ismeri) a magyar *bolond* 'Narr' átvétele volna. Ez nem fogadható el, mert a 'Bauer — paraszt' jelentés a 'bolond' jelentéssel nehezen hozható összefüggésbe, és mert nem valószínű, hogy ennek az egyetlen magyar szónak két cseh tolvajnyelvi alakváltozata is úgy jött volna létre, hogy a cseh képzőt a magyar szó tövéhez rakják, noha a magyar szó végszótagja (-*ond*) nem fogható fel a csehben képzőként, tehát nem vonható el. Az itt vizsgált magyar elemek közt egyébként ilyen képzésmód egyetlen más esetben sem fordul elő. A szó azonban mindhárom alakváltozatában — mert azokról van szó — szerintem is magyar eredetű, mégpedig a magyar vulgáris *balek* 'együgyű' átvétele. Ezzel a cseh tolvajnyelvi 'paraszt' jelentés összefüggésbe hozható, és ebből mind a két cseh alakváltozat könnyen megmagyarázható: a magyarból átvett *balek* szót a cseh -*ek* kicsinyítő képzővel való alakulatnak fogták fel a csehben, és úgy torzították, hogy a vélt képzőt egy ritkábban előforduló kicsinyítő képzővel helyettesítették: a 'szó *balík* alakváltozata azzal a cseh -*ík* deminutív képzővel alakult, amely a későbbi *húšovina* ~ *hužík* címszavunkban is fellelhető (részletesebben róla l. majd ott). A *baloun* alakváltozatban viszont a cseh köznyelvben igen ritkán, a városi népnyelvben azonban már sokkal gyakrabban előforduló, vulgáris jelentés- és stílusárnyalatú -*oun* denominális augmentatív képzővel van dolgunk, amely bizonyos — a fő jelentésében jelzett — tulajdonsággal rendelkező személyt jelöl, vö. pl. *blb-oun*, 'hülye, hülyéske', *hrb-oun* 'púpos emberke', *zrz-oun* 'vöröshajú (ember)' *šplh-oun* '(felfelé) kapaszkodó, törtető (ember)' stb.

A *balda* alakváltozat meg a csehként felfogott -*ek* képző elvonása útján létrehozott *bal-* többől alakult a familiáris-becéző stílusértékű cseh -*da* képzővel, vö.: *Tonda* < [An]ton[ín] + -*da* 'Tóni', *Janda* < Jan[ík] + -*da* 'Jani', *strejda* < prágai köznyelvi kiejtésű *strej*[c] + -*da* 'nagybácsi' stb. Ez a -*da* képző a cseh tolvajnyelvben személyek és tárgyak nevéhez egyaránt járulhat. Vö.: c. *pol[icajt]* > *pol-da* 'Wachmann' (l. TREIMER, 43), *ran[ec]* > *randa* 'Sack, Beutel' (TREIMER, 44) stb. — és köznyelvben van a cseh tolvajnyelvben egy *balíkov* 'vesnice, venkov: falu, vidék' szó is; ez a *balík* 'paraszt, vidéki' -*ov* nomen possessi → helynévképzős származéka.

fitle (TREIMER) ~ **fiňáry** (TREIMER, LEBEDA) ~ **finčáry** (LEBEDA) ~ **finda** (HKES 115 és 417 *vindra* címszó alatt) ~ **findáry** (TREIMER) 'Geld; pénz' (LEBEDA és TREIMER), 'aprópénz; Kleingeld' (HKES). TREIMER (72) szerint ezek a cseh szóalakváltozatok a magyar *fillér* 'Heller' kontaminációi a cseh *vindrával*; a cseh *vindra* 'apró (bécsi) pénz' a német *wiener* ('bécsi apró pénzfajta' neve)-ből való (vö. HKES 417) — szerintem a német *vin-* fő cseh játékos-tréfás továbbképzésével. Éppen ezért TREIMERnek a *finda* ~ *fitle*

stb. különféle alakváltozatok keletkezéséről adott magyarázata téves: ezek az alakváltozatok nem a magyar *fillér* tövéből alakultak a *vindrával* való kontaminálódással, mert (egy ilyen folyamat eredménye csak egy **findra* szóalak lehetne, ilyen viszont alakváltozataink közt nem szerepel), máskülönben a *vindra*-nak is van egy régi *vinda* alakváltozata is (már JUNGSMANN szótározza), amely arra vall, hogy a *vindra* és a *vinda* a *vin-* tönek két különböző cseh képzővel továbbképzett származéka. Ugyanezt tartom a címszókként szereplő szóalakváltozatokról is: ezek a magyar *fillér* csehben kikövetkeztetett *fi-* tövének különböző vulgáris és játékos-tréfás cseh képzőkkel alakult cseh származékai. A *fillérből* egy *fi-* tö kikövetkeztetése a csehben nagyon is lehetséges, mert 1. a csehben a mássalhangzók kvantitása irreleváns, 2. a cseh *halěr* 'fillér' szónak (< német *Heller*) szabályos szótagolása *ha — lěr*.

fizetky (TREIMER; plurale tantum) 'Geld' < a magyar *fizet* 'zahlt' igealak megtoldva a cseh *-ka* kicsinyítő képző többes számú alakjával, amelynek egyben 'eszköz' jelentésárnyalata is van: 'fizetési eszköz' (mint deminutívum).

haranges (BREDLER) 'Glocke' < a magyar *harang* 'ua.' átvétele, megtoldva a cseh tolvajnyelvi *-es / ~ -os* (l. az *inapos* címszót) főnévképző képzővel (vö. SULÁN: MNy. L, 11, 311). Idézett cikkem megjelenése után JÍŘÍ LÍPA cseh ciganológus felhívta figyelmemet arra, hogy a *haranges* a csehben cigány kölcsönszó is lehet, minthogy az *-es / ~ -os* cigány főnévi képzők; én azonban úgy vélem, hogy a magyarból való közvetlen származtatása továbbra is fenntartható azért, mert az *-es* — valószínűleg a cigányból átvett cseh tolvajnyelvi szókból való gyakori előfordulás folytán, ezekből elvont — cseh tolvajnyelvi képzőnek számít, legalábbis úgy használják (l. OBERPF. — RIPPL művéről szóló ismertetésében — Nř. 11:176); ezen kívül kedvelt képző a cseh tolvajnyelvben az *-as* is (pl. *koň-as* 'koňský řezník; lóhentes'; vagy *fur-as* 'zloděj; tolvaj' stb. OBERPF. i. h.).

húšovina ~ hužik (TREIMER) 'Fleisch' < magyar *hús*. A két címszó valószínűleg két külön átvétel eredménye; erre vall *a*) a kétféle képzésmód és *b*) a többeli magánhangzó kvantitása. Az első szó alapja egy, a szóban hosszú *ú*-t ejtő magyar nyelvjárási, illetve népnyelvi *hús*, míg a másik szóé egy rövid *-u-s* *hus*. Az első esetben a képző a cseh köznyelvből jól ismert *-ina*, amely *-ový* képzős denominális melléknemekhez járulva az esetek egy nagy részében anyagneveket képez (p. *měd* 'méz' + *ový* + *-ina* > *medovina* 'mézsör'; *lih* 'szesz' + *-ový* + *-ina* > *lihovina* 'szesz ital'; *vepř* ~ 'sertés' + *-ový* + *ina* > *vepřovina* 'sertéshús' stb.); a *húšovina* jelentése tehát 'hús-féle, hús'. — A második cseh szóban a képző az *-ík* kicsinyítő (pl. *červ-ík* 'kis féreg', *koň-ík* 'lovacska', *nož-ík* 'kis kés, zsebkés'), e szó jelentése tehát 'húscska'.

inapos (BREDLER) 'svátek; ünnepnap' < a magyar *ünnep* 'ua.' átvétele a cseh tolvajnyelvi *-os* képzővel megtoldva. BREDLER (53) is magyarnak tartja, noha ugyanazt a hangalakot a cigányból is ismeri. Alakulásmódjára nézve l. a *haranges* címszót.

palanka (BREDLER) 'vézení; börtön' < magyar *palánka* 'Festung; vár' átvétele. Cseh argotikus 'börtön' jelentése a csehben fejlődhetett ki: 'vár' → 'várbörtön' → 'börtön'.

leveska (TREIMER) 'Suppe' < magyar *leves* 'ua.' átvétele, megtoldva a cseh *-ka* kicsinyítő képzővel. Vö. a *fizetky* címszót.

rajtačka (LEBEDA) 'donucovací pracovna; kényszermunka-műhely'. Véleményem szerint ez a cseh argótőnév a magyar *rajta* 'los; gyerünk stb.' a munka megkezdésére és fokozására biztató vezényszóából alakult egy cseh

tolvajnyelvi **rajtati* 'rajtázni, hajszolni, hajcsározni' igeen keresztül a *houpati* 'hintázni' > *houpačka* 'hinta'-félék analógiájára.

šarohy 'boty; cipő'. Ez a legrégebb magyar elem a cseh tolvajnyelvben: egy 1597-ből való cseh kihallgatási jegyzőkönyvből (mely kihallgatás során a tolvaj nem tudott a kínzásnak ellenállni, és bevallotta a tolvajok néhány titkos szavát) idézi OBERPF. (i. m. 314): „... říkáme ... botům ... *šarohy*, ...” (a kiemelés OBERPF.-tól). A múlt század második felében így hívták még a cipőt (*šarohe*) a délnyugat-morvaországi Újezd faluból évente kirajzó népi zenészek, az ún. *šumaři* (l. OBERPF., i. m. 372). — A szó a csehben plurale tantum, mint egyes lábbeli-félék. Kétséggkívül a magyar *saru* 'cipőfajta' átvétele; az átvett alak szerintem egy *šaruh* volt, amelynek -h-ja a magyar *batu* ~ *batyu* ~ szlov., morva szlovák és cseh *batoh*; magyar *hajdú* ~ szlovák, morva szlovák és cseh *hajduch*; magyar *lapu* ~ szlovák *lopuch*, magyar *szapu* 'Köböl' ~ szlovák *sapuch* 'ua.' féle szópárok példáján alapuló analógia útján fejlődött ki.

šaroky (TREIMER) 'Schuhe; boty; cipő'. TREIMER szerint — a magyar *saruk* többes számú alak átvétele. Szerintem ez a feltevés alaptalan, mert a) a magyarban a *cipő*, *csizma*, *bocskor*, *kesztyű* (kéz, láb, fül, szem stb.) példája szerint a *saru* többes alakja nemigen használatos a népi szóhasználatban; b) a *saru* egyes számú alakja is ritkán használt, templomi vagy színpadi hangulatú szó. Szerintem a szó a magyar (cipő-, csizma-, láb-) *sarok* átvétele, megtoldva a keményítővű élettelen hímneműek többes nominatívusi -y ragjával, minthogy a cipő- (és általában lábbeli-) és kesztyűfélék a csehben plurale tantum.

zengetka (TREIMER) 'Hemd'. TREIMER szerint a magyar *ing* ('Hemd') egyes vagy többes tárgyragos alakjának (inget, ingeket) átvétele. Szerintem a többes tárgyesetet mint lehetőséget figyelmen kívül hagyhatjuk. A szó alapja, hogy úgy mondjam töve egy névelős *az + inget* tárgyragos alak volt; ehhez járult a cseh -ka nőnemű kicsinyítő képző, amely hozzájárult a hangalak torzításához is, de ugyanakkor lehetővé tette az új szó beillesztését is a cseh nőneműek ragozási rendszerébe. A szókezdő a- kiesése bizonyára a hangalak torzításának következménye. Abban, hogy a nyelvtani nem kijelölésénél a választás a nőnemre esett, a cseh 'ing' jelentésű *košile* szónak lehetett döntő szerepe, amely szintén nőnemű.

C) Ebbe a csoportba a cseh tolvajnyelv olyan elemei tartoznak, amelyek magyar szavaknak — a hangalak önkényes és nagymértékű eltorzításával létrehozott — alakváltozatai. Ilyenek:

bonikre 'Erdäpfel', amely TREIMER (72) szerint a magyar *burgonya* hangalakjának eltorzítása („Verhunzung des m. *burgonya* dss.”). Argotikus adatról lévén szó, a hangalak ilyen mértékű eltorzítását is lehetségesnek tartathatjuk.

kašna (TREIMER) 'Frauenrock' < a magyar tolvajnyelvi *kosznya* átvétele, a hangalak némi eltorzításával TREIMER (72). — A magyar tolvajnyelvi *kosznya* a köznyelvi *szoknya* hangátvetéses alakváltozata (l. BÁRCZI 27).

kepeňa (OBERPF.) 'hlava; fej' < a magyar *koponya* cseh *lebka*; *koponya* csont — átvitt értelemben *elme* és *fej* is' — átvétele, a hangalak eltorzításával.

kérko (BREDLER) 'kolečko; kis kerék'. BREDLER (57) szerint a magyar *kerék* ('kolo')-ból képezték és rámutat, hogy a szó *kerk-ka* 'ua.' alakban megvan a cigányban is. A torzítás itt kétirányú: a) a többeli magyar rövid e-t megnyúj-

tották; *b*) a magyar szövéget — (pl. a cseh *kolo* > *koleč-ko* analógiájára) — egy cseh semleges nemű *-ko* kicsinyítő képzővel felcserélve, az átvett magyar szót felismerhetetlenné torzították.

remoš (BREDLER) 'arany(tallér)' < a magyar *rénus* (tallér, forint) 'rajnai tallér' átvétele hangalaktorzítással.

šara (TREIMER) 'sör; Bier'. TREIMER (72) szerint a magyar *sör* 'Bier' átvétele a hangalak eltorzításával. (Szerinte a szerb—horvát tolvajnyelvben a sör neve *šore*.)

šokár (TREIMER) 'Einfall; ötlet'. TREIMER (73) szerint a magyar *szokás* 'Gewohnheit' átvétele a hangalak és a jelentés torzításával.

woblauk (TREIMER) 'Fenster; ablak' < magyar *ablak* átvétele TREIMER (72) szerint. A hangalak torzítása a második szótagban jelentkezik; a szókezdő *w* nem föltétlenül a hangalak tudatos eltorzításának terméke: lehet cseh nyelvjárási, illetve prágai népnyelvi hiátustöltő is, amely pl. a prágaiak nyelvében (és egyes cseh nyelvjárásokban is) minden magánhangzóra kezdődő szó elé járul (vö. *on, ona* stb. pronom. pers. > *von, vona* stb.; *otázka* 'Frage' > *votázka*; *otočit* 'umdrehen, umkehren' > *votočit* stb.).

D) A negyedik csoportba olyan cseh argotikus szavak tartoznak, amelyek egy-egy magyar szónak egy-egy rokonhangzású cseh szóval való játékos-tréfás kontaminációjával keletkeztek. (A cseh tolvajnyelv e szóképzési módjára nézve l. a jelen tanulmány 5. §-ában elmondottakat.) Ilyenek a következők:

holák 'Mond, Monat; hold, hónap' ~ **holajzna** 'Monat; hónap'. TREIMER (72) mindkettőt a magyar *hold* 'Mond' és *hónap* 'Monat' származékának tartja, a származtatás módját, indokait azonban nem fejti ki. Szerintem a magyarból való származtatásnál a magyar *hónap* 'Monat' szót elejthetjük, mivel ez nem hozható kapcsolatba az idézett két cseh címszóval, annak tövégi *-l-*-je miatt. A *hol-ák* és a *hol-ajzna* töve a cseh *hol-ý, -á, -é* 'kopasz, csupasz' melléknév *hol-* töve, képzője az egyik esetben a vulgáris stílusértékű denominális *-ák* nomenképző (vö. *pan-ák, ješ-ák, kraj-ák* stb.), a másik esetben pedig az úgyszintén vulgáris stílusértékű cseh *-ajzna* nomenképző (vö. vulg. *klap-ajzna* 'száj' = 'kereplő' értelemben). A *holák* jelentése tehát 'kopaszfejű, csupaszkepű, a *holajzna* szóé pedig vagy 'csupasztság, kopasztság' vagy 'valamilyen kopasz, illetve csupasz tárgy' volna. A cseh tolvajnyelvben azonban e szavaknak nem ez a jelentése, hanem 'hold, hónap'; illetve a *holajzna* esetében csak 'hónap'. A 'hold' jelentés onnan van, hogy a *holák*, illetve *holajzna* a magyar rokon hangalakú *hold* 'Mond' szóval kontaminálódott, és az eredmény a magyar szó jelentésével megtöltött cseh szó lett, amely megőrizte régi hangalakját. A 'hónap; Monat' jelentés másodlagos, amely a cseh *měsíc* 1. 'Mond; hold', 2. 'Monat; hónap' szó 2. jelentésének hatására fejlődött ki. (A cseh argotikus szóképzés e módjáról l. részletesebben a jelen tanulmány 5. §-ában.)

komposice (TREIMER) 'Schnallen; csat' TREIMER (72) szerint a magyar *gomb* 'Knopf' főnévből ered, szerintem a magyar *gomb* 'Knopf' és a cseh *komposice* ('ein musikalisches Werk, ein Verein, eine Aufgabe') játékos-tréfás kontaminációjá útján.

levandule (TREIMER) 'Mädchen; geliebte'. TREIMER (72—3) szerint a magyar *leány* 'Mädchen' főnévből származhat német környezet közvetítésével (?). Szerintem a magyar *leány* 'Mädchen' játékos-tréfás kontaminációjá a cseh *levendule* < latin *lavendula* szóval.

sázava (TREIMER, LEBEDA) 'peníze; pénz'. TREIMER a magyar *száz* 'Hundert' és *száz* 'Hundertbanknote' szavakból magyarázza, a cseh argotikus szó hangalakjának kialakulásáról azonban nem mond semmit. Szerintem a szó a magyar *száz*, illetve *száz* szavaknak a cseh rokon hangzású *Sázava* folyónévvel történt játékos-tréfás kontaminálásának az eredménye; a cseh folyónév adta az argotikus *sázava* 'pénz' hangalakját, a magyar *száz*, illetve főleg *száz* pedig a jelentését. (Vö. 5. §.)

vašek (TREIMER) 'éhség; Hunger'. TREIMER (73) szerint ez a szó „nyilvánvalóan a magyar *éhség* 'ua.' eltorzítása”. Szerintem ez a cseh argotikus szó — előző címszavunkhoz hasonlóan — egy magyar közszónak egy cseh becéző keresztnévi alakváltozattal történt tréfás kontaminálásának az eredménye; magyar *éhség* 'Hunger' × cseh *Vášek* 'becéző keresztnévi alakváltozat' > cseh argotikus *vašek* 'éhség'; azaz a cseh becéző keresztnév adta az argotikus szó hangalakját, a magyar közszó pedig a jelentését.

E) Két adat alapján feltehető, hogy a magyar -s melléknévképző magyar szavakban előforduló -ő-, -a- kötőhangzóval bővített változata analógiás hatás folytán cseh argotikus rokon jelentésű szavakba is behatolt. Ilyen magyar -s képzős cseh argotikus szavaknak tartom a következő kettőt:

dvaciáš (OBERPF. 318) 'šesták; hatos, húszfilléres' jelentésben; az -áš végződés mögött a magyar *husz-as*, *száz-as* szavakból elvont -aš „képző” lappang; a csehben ugyanis ilyen képző nincs.

patoš (OBERPF. 318) 'pěták; ötös, tízfilléres'; ennek az -oš végződése a magyar *hatos*-ból elvont, és képzőként felfogott és alkalmazott -oš; ilyen képző sincs a csehben.

*

A TREIMERNél magyar eredetüként számon tartott több cseh tolvajnyelvi szó vagy téves etimologizálás eredménye, vagy biztosan nem magyar eredetű. Ezeknek — a hangalak bizonyos mértékű egybecsengésén kívül — a magyar szókincshez semmilyen kapcsolata sem mutatható ki, tehát magyar eredetük még csak nem is valószínűsíthető. Ilyen téves etimológiák pl.:

cintor 'Kirche' TREIMER szerint a 'Kirchhof' jelentésű magyar *cinterem*-ből való, bár maga is látja, hogy a 'Friedhof' jelentésű szlovák *cintor* némileg zavarja ezt a magyarázatot. Szerintem a magyar eredeztetés indokolatlan: a szó akár a szlovák *cintor* puszta átvételével és jelentésének megváltoztatásával (*cintor* 'templom körüli temető' → 'templom'), akár a szlovák *cintorín*-ből megmagyarázható (az eredeti képzőnek hitt -ín szóvég elvonásával és az előbbi jelentésváltozással). Egyébként a magyar *cinterem* 'temető' viszonya a szlovák *cintorín*-hoz tüzetesebb vizsgálatot érdemelne.

hargen 'sich ärgern' TREIMER szerint a magyar *haragszik* 'zürnen, böse sein' ige tövével függ össze, annak származéka. Ez a feltevés azonban helytelen: a *hargen* (mely megvan a magyarban is *hargenol* 'verekszik' alakban) héber eredetű (vö. BÁRCZI, 19). De nem lehetetlen, hogy az ige cseh tolvajnyelvi 'bosszankodni, mérgeskedni, haragudni' jelentésének kialakulására hatással volt esetleg a magyar *haragszik* ige jelentése.

Teljesen önkényes egyeztetés eredménye pl. a következő cseh argotikus szavak vélt „magyar eredete”:

arábek 'Šaugling, Kleinkind' (állítólag a magyar *a rabok* 'die Hörigen'); *bajuhoz* 'schlechte Zeiten' (állítólag magyar *baj*, 'Plage, Not' + magyar *újév*,

újkor, újság) ; *kefák* < (< állítólag magyar *kés*) ; *klimenty* 'Darme' (< állítólag magyar *kiment* 'hervorgegangen' — az értelmezés is helytelen !); *trol* 'schwanger' (állítólag elvonás a magyar *állatról* „mit (!) einem Tiere” ragos alakból), *tužiš nelovej* 'gehörst du zur Bande' (első tagja állítólag a magyar *tudsz te is* átvétele, a szerkezet második — *nelovej* — tagja azonban „ist nicht zweifelsfrei geklärt”) stb.

SULÁN BÉLA

Contribution à l'étude du vocabulaire argotique en Europe centrale

Nous commençons par l'analyse des diverses significations du terme technique, en précisant que, dans son étude, il entend par *argot* une langue spéciale et d'un caractère secret, employée par des malfaiteurs professionnels et leurs complices. Cette „langue” n'est qu'une altération de la langue nationale dont elle diffère surtout par le vocabulaire. Dans l'emploi des constructions grammaticales et de certains éléments grammaticaux (pronoms, articles, préfixes verbaux, conjonctions) l'argot ne diffère en rien de la langue nationale.

Un des traits essentiels de l'argot consiste dans son caractère secret. Aussi est-il inadmissible de considérer, par exemple, la langue des châteleurs ambulants de la Moravie comme une langue argotique.

S'opposant à la théorie de Dauzat, nous voyons dans l'argot un produit artificiel dont la naissance (contrairement à la théorie de Treimer) est due à une nécessité objective: tout en assurant l'échange des idées, l'argot a une fonction spéciale, celle de servir, grâce à son caractère secret, de défense naturelle à un groupe social.

D'une part, à cause de son caractère secret qui exige de remplacer sans cesse les éléments déjà connus, d'autre part, à cause du progrès social et technique, les éléments argotiques sont sujets à des changements assez fréquents. En dehors des procédés déjà connus de la formation consciente de mots argotiques, l'auteur attire l'attention sur un procédé qu'on n'a pas encore remarqué jusqu'ici: il s'agit d'un type de mots qui provient d'une contamination fantaisiste. La forme phonique d'un mot épouse la signification d'un autre ayant avec lui une consonance analogue: ainsi dans l'argot tchèque *barbora* „armoire” vient de *armara* „armoire” + *Barbara* (nom de jeune fille).

Selon nous, les mots d'emprunt constituent une source importante dans l'enrichissement du vocabulaire argotique. P. Guiraud estime très peu le nombre des mots d'emprunt dans l'argot français; dans l'argot des Tchèques, des Hongrois et des Allemands, au contraire, on trouve un nombre considérable de mots d'emprunt. Ce n'est que très naturel: de même qu'ailleurs, parmi les personnes qui parlent un langage argotique, on voit apparaître le bilinguisme, condition sine qua non de l'emprunt. L'emprunt devient inévitable si l'on tient en considération le caractère international du capitalisme moderne et les liens naturels qui rattachent entre elles des couches sociales vivant en marge de la société. Le nombre des mots d'emprunt dépend — comme c'est le cas, en général — de la durée et de l'intensité des relations.

Nous soumettons à un examen minutieux les éléments d'origine hongroise de l'argot tchèque. Passant en revue les prises de contact qui ont permis l'emprunt, il classe en plusieurs catégories les mots qui peuvent être considérés comme d'origine hongroise.

Le groupe *A*) comprend les mots d'emprunt dont la forme phonique et la signification sont restées les mêmes: ce sont des emprunts simples qui constituent la catégorie la plus nombreuse des éléments hongrois. Le groupe *B*) comprend les mots hongrois munis d'un formatif tchèque. Le groupe *C*) réunit ceux des éléments argotiques dans lesquels la forme phonique du mot hongrois a subi une déformation profonde et arbitraire. Les formes contaminées (contamination fantaisiste) se trouvent dans le groupe *D*). Dans le groupe *E*) l'auteur analyse deux mots de l'argot tchèque, dans la formation desquels le formatif hongrois -s a joué un certain rôle.

A la fin de notre étude, nous démontrons que, dans les recherches étymologiques, certains éléments ont été attribué à tort à l'influence hongroise.

B. SULÁN

Megjegyzések egy magyar szócsalád történetéhez

BÁRCZI GÉZA (SzófSz.) az *iszkol* 'sich davonmachen, fortscheren' címszó alatt mindössze annyit állapít meg ennek az igének az eredetéről, hogy az valószínűleg az *iszki!* kutyaűző indulatszó származéka. Azonban semmi közelebbit nem mond az összefüggés természetéről és az indulatszó eredetéről, sőt ez utóbbit fel sem veszi külön címszónak szótárába. Ebből talán arra lehet következtetni, hogy ő az *iszki!* indulatszót elemezhetetlennek, esetleg egyesesen ősi nyelvelemnek képzei. Pedig ha egyéb nem, ennek a kutyaűző indulatszónak terjedelmes volta arra utal, hogy nem egyszerű nyelvelemmel s éppenséggel nem ősi szóalkotással van itt dolgunk, hanem új eredetű származékkal.

HORGER ANTAL (Melich-Eml. 157) az *iszkol* igét ítélte alapszónak, s ebből származtatta az *iszki!* kutyaűző indulatszót. Szerinte a szobában alkalmatlankodó kutyát régebben az *iszkolj ki!* kiáltással kergethették ki, a gyakori használat következtében azonban ez a kiáltás *iszki!*-vé rövidült, s elszakadt az *iszkol* ige családjától, önálló indulatszóvá vált, majd játszi szónyújtással *iszkiri!* változata is keletkezett. Ami az *iszkol* ige eredetét illeti, az nem egyéb szerinte, mint a BUDENZ ÁLTAL (MUSz.) kikövetkeztetett *isz-fluere, currere* igető gyakorító *-kol/-köl* képzős származéka. Ugyanennek az *isz-* tőnek származékai a régiségben található kezdőképzős *iszamik* és *iszamodik* igék is, amelyeknek eredeti jelentése 'futni kezd' lehetett, majd ebből fejlődött a 'csuszamodik' jelentés. Horger idevonja még MÉSZÖLY GEDEON és NYÍRI ANTAL (NépNyv. I, 202) véleménye alapján az *iszonyú* melléknevet is, amely eredetileg az *iszamik* igeneve volt *iszamó* alakban, de aztán hang- és jelentésváltozások révén elkülönült a nyelvhasználatból egyébként is kiveszett *iszamik* ige családjától. Amint látjuk, Horger meglehetősen tágra vonta az *iszkol* ige családjának körét, egyben pedig — a Budenztól finnugornak tekintett *isz-* tő alapján — az egész szócsaládot finnugor örökségnek ítélte nyelvünkben.

Horger véleményének azonban több körülmény ellentmond.

Először is Budenznek az az etimológiája, amelyre Horger támaszkodik, ma már — úgy látszik — a szakemberek körében elavultnak számít. Budenz a finn *juokse-* 'currere, fluere' igével egyeztetette az *iszamik* meg az *iszkol* igeinkből kikövetkeztetett *isz-* tövet. HAKULINEN (SKRK. II, 11) ezzel szemben a finnugor kornál fiatalabb finn szavak közt sorolja fel a *juosta* igét, tehát azok közt, amelyeknek a legtávolabbi rokon nyelvek — az ugarság — köréből nincsenek megfelelői. TOIVONEN a maga finn etimológiai szótárában (Suomen kielen etymologinen sanakirja I) a *juosta* címszó alatt annak megfelelőiként csak a legközelebbi rokon nyelvek köréből hoz biztos adatokat, az egyébként megemlített lapp adatokat is megkérdőjelezi, s így a finn *juosta* igét nem tartja

finnugor eredetűnek. COLLINDER (FUVoc.) nem vette fel szótárába sem a magyar *iszkol* igét, sem az *iszki!* indulatszót, sem pedig az *isz-* 'fluere, currere' igetövet. Viszont a finn *juokse-* igető megfelelései közt említi a magyar megfelelőt is, de nem az *isz-* 'fluere, currere' szót, hanem az *iv-* 'to spawn; to pair, copulate (esp. of fish)' igét. Ez a néhány utalás talán elegendő is annak igazolására, hogy — Horger véleményével szemben — a magyar *iszkol* nem lehet finnugor még abban az esetben sem, ha feltesszük, hogy az valóban egy régi magyar *isz-* 'fluere, currere' igető származéka.

Ez utóbbi feltevés azonban korántsem mondható biztosnak. Igaz, vannak a magyarban — ha kis számmal is — *-kol/-köl* gyakorítóképzős igei származékok. Feltűnő azonban, hogy az *iszkol* ige jelentésén semmiféle gyakorító mozzanat nem érzik, holott egyéb *-kol/-köl* képzős szavainknál a képzőbokor jelentéselhomályosulása nem történt meg (vö. *leskel, pörköl, tudakol, tuszkol, tüsszköl* stb.). Ez arra mutat, hogy mégsem *-kol* képzővel s így nem *isz-* tövel van itt dolgunk. Aztán bizonyára nem lehet pusztá véletlennek tekinteni azt sem, hogy a NySz. nem ismeri sem az *iszki!* indulatszót, sem az *iszkol* igét. Kétségtelen, hogy mindkét szó csak újabban tűnik fel nyelvünkben — egy olyan korban, amikor az állítólagos *isz-* 'fluere, currere' fő már nem élt, csak egyes elhomályosult származékai voltak meg, így azonban az *iszkol* és az *iszki!* aligha származhatik az *isz-* igetőből. Ha azonban így áll a dolog, akkor ismét időszerűvé válik a nyelvtudomány számára az *iszkol* és az *iszki* szavak eredetének kérdése.

Az kétségtelennek látszik — Bárczi is, Horger is ezt vette kiindulópontnak szómagyarázatában —, hogy a kutyaüző *iszki!* indulatszó és az *iszkol* ige valahogyan összetartozik. A két szóalak közt olyan megfelelés van, mint a *táncol* ige és a *tánci!* játszai felszólítómód közt. Ez utóbbi szóalakot véleményünk szerint CSÜRY BALINT (MNy. XXV, 128—9) értékelte helyesen akkor, mikor annak *i*-jében a kicsinyítő *i* képzőt sejtette. A dajkanyelvben közönséges *tánci-tánci mamának!* felszólítás eredeti értelme eszerint 'táncocska (legyen) a mamának'. Mivel azonban így a *tánci!* névszói kifejezéshez felszólító értelem fűződött, a nyelvérzék a *táncol* igéhez kapcsolta, s annak felszólító módjaként kezdte érteni. Az a kérdés mármost, lehet-e ilyenféleképpen magyarázni az *iszki* : *iszkol* viszonyát. Eredet szempontjából semmiképpen sem, hiszen nem tudunk rámutatni olyan főnévre, amelyből az *iszki!* indulatszó előállhatott volna. Ezzel szemben kétségtelen, hogy az *iszki!* második eleme, a *-ki* azonos a *ki* igekötővel. Mi lehet azonban az első eleme, az *isz-* ? CZUCZOR—FOGARASI (A magyar nyelv szótára) ezt az *iszmik* stb. igékből elvont, s menést, mozgást jelentő *isz-* gyökből származtatja — minden közelebbi alaktani és hangtani magyarázat nélkül. Mi magunk azt tartjuk, hogy nem egy elvont *isz-* gyöknél kell kereskednünk (aminek nehézségeit fentebb már láttuk), hanem egy másik „menést, mozgást jelentő” igénknél: magánál a *men-* 'gehen' igénél.

Hogyan is szokták a szobában alkalmatlankodó kutyát teljes, mondat értékű kifejezéssel kikergetni? Úgy, hogy *nem mész (= mégy) ki!* Az *é-t i*-re váltó, azaz az *i*-ző nyelvjárásokban ez a kifejezés így hangzik: *nem mész ki!* Tudvalevő, hogy a felszólító formák, ha szigorítani akarjuk a felszólítást, a megismétlés alkalmával egyre rövidebb hangalakot igyekeznek felvenni. A tömörítésre való törekvés eleinte csak a kifejezés teljes hangtani egybeesésében, továbbá a hosszú *i* megrövidülésében nyilatkozik: *nem-mész-ki!* A rövidebb és egyben hatásosabb kifejezésre való törekvése vezethető vissza az is, hogy a tagadást a megfelelő állító kifejezéssel igyekszünk felcserélni.

Ennek előfeltétele, hogy az egyébként már teljes hangtani egységbe olvadt *nemmiszki!* kifejezésben még a nyelvtudat érezte a *nem* tagadósztót, a *megy* ige *mész* alakját azonban már nem. Az *i* magánhangzó rövidítése mellett ugyanis a kettős *mm*-et is rövidíteni igyekeztek, vagy legalábbis azt gondolták a beszélők, hogy a kettős *mm* csak a komótos, kényelmes beszédmódban gyakran jelentkező kettőzés eredménye eredeti egyszerű *m* helyén, mint például *sebesen* eredeti *sebesen* helyett. Egy ilyenformán kialakult vagy legalábbis a nyelvtudatban felmerült *nemiszki!* kifejezést azonban a nyelvtudat csak így elemezhetett: *nem-iszki!* Ebből született meg a negatív értékű kifejezés mellé a pozitív jelentésű és erős felszólító értékű, egyben elemeiben elhomályosult s indulatszóvá formálódott *iszki!*

Az így előállott új nyelvelem, az *iszki!* kutyaüző indulatszó aztán továbbí új nyelvelemeknek vált kiindulópontjává és alapjává. Mindenekelőtt az *iszkol* ige keletkezett belőle, amelyet szintén a kutyaival kapcsolatban használunk, vagy ha emberre alkalmazzuk, világosan érezzük annak átvitt jellegét. Az új származék azonban nem egyszerű képzéssel, hanem analógia útján alakult ki. Analógiának kínálkozott a *tánci* : *táncol* viszony:

$$\cdot \text{ tánci} : \text{táncol} = \text{iszki} : x,$$

amelyből

$$x = \text{iszkol}$$

Ahogy a *táncol* ige az *-l* elemet érezzük 'vmit művel' jelentésű képzőnek, ugyanúgy az *iszkol* ige is csak az *-l* végső mássalhangzót értjük képzőnek, nem pedig — ahogy Horger gondolta — a *-kol* elemet.

Egyes nyelvészeink a történetiség buzgalmában minél több nyelvelemet igyekeznek az ősidők homályába visszatolni. Nem árt tehát olykor rámutatni arra, hogy nyelvtörémtes ma is folyik, mégpedig a régi nyelvkincs olyan átfarmálásával és átértékelésével, hogy az előállott új szók eredetiség dolgában vetekszenek legősibb szavaink tősgyökerességével.

PAPP ISTVÁN

Zur Geschichte einer ungarischen Wortfamilie

Den bisherigen Erklärungsversuchen gegenüber (GÉZA BÁRCZI, SzófSz, s. v. *iszkol* ; ANTAL HORGER, Melich-Emlékkönyv 157) stellt der Verfasser fest, daß die Interjektion *iszki*, mit der man Hunde verscheucht, und das Verb *iszkol*. 'sich davonmachen, fortscheren' zu den inneren Neuerungen und den jüngeren Schichten des ungarischen Sprachschatzes gehören.

Wenn man den im Zimmer ungelegenen Hund hinausjagen will, sagt man oft: *nem mész* (= *méggy*) *ki!* 'gehst du nicht hinaus'. In den Mundarten, die *é* zu *i* verwandeln, lautet der Ausdruck: *nem mész ki!* Bekanntlich nehmen die Formeln der Aufforderung in gestrengem Tone bei der Wiederholung stets eine kürzere Lautform an. Das Streben nach Gedrängtheit zeigt sich zuerst nur in der zusammenfließenden Aussprache des Ausdrucks, ferner in der Verkürzung des langen *i*-Lautes und in der Vereinfachung des geminierten *mm* : *nem-mész-ki* > *nemmiszki* > *nemiszki*. Ein so geformter oder im Sprachbewußtsein wenigstens so vorhandener Ausdruck *nemiszki!* konnte aber vom Sprachgefühl nur so zerlegt werden: *nem-iszki!* Daraus ist neben dem negativen

Ausdruck auch ein positiver mit starker Aufforderungsbedeutung entstanden, der — in seinen Elementen verdunkelt — sich zu einer Interjektion *iszki!* umbildete.

Das so entstandene neue Sprachelement, die Interjektion *iszki!*, wurde dann Ausgangspunkt und Grundwort weiterer neuer Sprachelemente. Vor allem entstand daraus das Verb *iskol*, das man gleichfalls oft im Zusammenhang mit Hunden gebraucht. Die neue Ableitung ist aber nicht durch einfache Weiterbildung, sondern durch Analogie entstanden. Als Analogie hat sich das Verhältnis *tánci* 'Tänzchen; tanze!' : *táncol* 'tanzen' empfohlen, also *tánci* : *táncol* = *iszki* : *x*; woraus *x* = *iskol*.

ISTVÁN PAPP

Vésztői ragadványnevek

I.

1. Dolgozatom anyagát 1956 nyarán gyűjtöttem. A község múltjára vonatkozó anyagot elsősorban megjelent monográfiák és a vésztői református egyház anyakönyveiben található feljegyzések alapján állítottam össze. A történeti anyag rövid vázlatát azért tartom fontosnak, mert csak ennek áttekintése után láthatjuk világosan, hogy Vésztő mai törzslakosságát mikortól tekinthetjük állandónak, voltak-e nagyobb változások a község életében, amelyek esetleg újabb betelepítést hoztak magukkal.

2. Vésztő nagyközség Békés vármegye északkeleti részén fekszik. Területe: 23 659 kat. hold, lakosainak száma több mint 11 000. (Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint 1949. jan. 1-én 11 246 volt a lakosok száma. Ennek 79,8%-a a belterületen (8976 fő), 20,2%-a külterületen, tanyákon élt (2270 fő). A lakosság főfoglalkozása ma is a földművelés.

Az oklevelek tanúsága szerint a XIV. században Vésztő a megye jelentős települései közé tartozik. Neve 1350-ben jelenik meg először az oklevelekben *Veyzetheu* : 1350; *Veeztheu* : 1364 (vö. PAIS: MNy. XXIII, 54). Gazdasági jelentőségét főleg a Sebes-Körösön felállított vízimalmoknak és a Körösön levő hídnak köszönhette. A Sárret mocsaras, közlekedésre alkalmatlan, sok veszélyt rejtő ingoványában nagy fontossága volt az itt átvezető ún. országútnak és a hídnak. Ez az „országút” kapcsolta össze az ország belsejét Erdellyel. A Pest felől Nagyváradon át Erdélybe irányuló forgalom jelentős része itt bonyolódott le. A vízimalmok és az átkelőhely vámja a községet birtokló földesuraknak fontos jövedelmi forrása volt.

A lakosság rengeteget szenvedett a török hódoltság idején. 1680 táján a törökök Vésztőt feldúlták és elpusztították, a lakosság a járhatatlan ingoványokban keresett menedéket. Bármily súlyos is volt a török pusztítás, a község a XVIII. század elejéig lakott település volt.

1705 táján a török pusztításnál is súlyosabb csapás érte a községet. A környéken garázdálkodó rácok óriási dúlást végeztek. Az életben maradt lakosok elmenekültek és Biharba költöztek. 1714-ig Vésztő lakatlan hely volt.

Majd egy évtized múltán 1714-ben költözik Vésztőre 18 szekéren egy kis számú, református vallású csoport Bakonszegről. Néhány év múlva Fásról települ még be néhány család Vésztőre. Ez a kis létszámú település adta a jelenlegi törzslakosság magját.

Az újratelepülés után fokozatosan növekedik Vésztő gazdasági jelentősége is. A szegedi kamarai praefectura 1719-ben kimutatást készített a Békés megyéből remélhető jövedelmekről. Eszerint Vésztőn 18 adófizető családot tartanak nyilván, s összesen 87 forint adóra számítanak (HAAN, Békés vm. 267).

A lakosság főfoglalkozása az állattenyésztés, a halászat és a vadászat volt. A földművelés a mocsarak lecsapolásáig nehézségekbe ütközött. A múlt

század hetvenes-nyolcvanas éveiben szabályozták a Körösöket és a Berettyót, kiszáradtak a mocsarak, s rohamosan tért hódított a földművelés.

1714-től Vésztő fejlődése egyenletesnek mondható. Nagyobb megrázkódást az 1739. évi pestisjárvány okozott, amely 269 embert ragadott el (Békés vm. évkönyvei, 1883/84, 45—46). 1717-ben 37 családot írnak össze Vésztőn. Az 1754. évi jobbágyösszeírásban már 91 jobbágycsalád neve szerepel.

Egészen pontos adataink vannak 1759-től kezdve. Ebben az évben kezdi a református lelkész jegyezni a születéseket, halálozásokat és a házasságokat. 1822-től évenként összegezi az egyház a lélekszámot. Az adatok hű képet adnak a község fejlődéséről. Vésztő lakosságának 98%-a ui. református volt.

3. A névanyag vizsgálatában az 1717. és 1754. évi összeírások és az egyház anyakönyveinek adatai nyújtanak nagy segítséget. Az 1717. évi összeírásban szereplő 35 családfő neve a következő:

Bíró: Varga István
Jegyző: Fekete Pál

Agot Benedek	László István	Péter András
Balog János	Mágori Balás	Péter István
Balog János	Nagy András	Sille István
Balog János	Nagy András	Sille László
Böncsök Mihály	Nagy Mihály	Tekenős István
Csizi János	Nagy István	Tóth András
Deák György	Nagy István	Tóth Mihály
Gonda János	Ökrös János	Varga András
Kis Miklós	Pap András	Varga János
Kovács János	Pap István	Vas István
Kovács Péter	Párdi István	Zöld Balás

A másik összeírás 1754-ből való. Ebben Vésztő jobbágy lakosainak neve szerepel. Itt új nevekkal találkozunk: *Barta, Borbíró, Bordás, Bereczki, Cirják, Csüllög, Csurai, Fazekas, Fehér, Füle, Felföldi, Győri, Hőgye, Kapás, Karsa, Kincses, Kutasi, László, Lázár, Lovas, Szabó, Szilágyi, Szombati, Turbucz, Zsira* stb. A nagyszámú új családnév arra enged következtetni, hogy 1714 után nem állt meg a betelepedés.

A későbbi anyakönyvi adatok és a jelenlegi családnevek viszont azt mutatják, hogy 1754 után a betelepedés nem volt jelentős. Az 1754. évi jobbágyösszeírásban szereplő 91 családfő családjai a következő kétszáz év alatt a természetes szaporodás révén növelték Vésztő lakosságát.

Az alábbi családfők neve szerepel az összeírásban:

Lovas István	R. Nagy András	Fazekas István
Balogh János	Pap István	Győri János
Balogh Pál	Jámbor János	Oláh Péter
Ökrös István	Kutasi Mihály	Marton István
Kis Pál Mihály	Kutasi Pál	Krucsó Gergely
Kiss Péter	Tóth János	Fazekas Gáspár
Pap Péter	Felföldi Mihály	Pardi Gáspár
Tóth Ferenc	Balog János	Nagy Mihály

Juhász Ferenc	Kiss Bálint	Fekete Jánosné
Fehér Mihály	Labrontz István (?)	Szabó Gáspár
Tóth Mihály	Kiss István	Horváth Imre
Varga András	Füle István	Csüllög András
Tóth Bálint	Füle Pál	Csüllög Mihály
Pardi György	Ökrös Mihály	Varga János
Kovács János	Molnár Ferenc	Tóth György
Pap Mihály	Nagy Péterné	Marhas György
Pap János	Nagy Ferenc	Gurmai István
Ö. Kis Pál	Ö. Nagy István	Tóth János
Balog Mihály	Karsa Péter	Zsira János
Csurai Péter	Bereczki István	Bordás János
Lázár János	Csüllög Ferenc	Balog Gáspár
Varga István	I. Csüllög Ferenc	Lázár János
Hógye István	Barta János	Nagy Gergely
Borbíró András	Turbucz István	Balog György
Magyar Pál	Szilágyi István	Kutasi Pál
Kovács István	Kincses Márton	Pardi István
Szabó István	Fazekas Pál	László István
Szombati András	F. Kiss Pál	Szabó András
Varga Péter	Kapás Mihály	Cirják Ferenc
F. Nagy Mihály	Bottyán János	(Vö. Vésztő község naptára 1927. Szerk. Gönczy Béla)*
Pap András	Mészáros János	

Ha megnézzük a fenti névsort, és összehasonlítást teszünk a ma élő és legelterjedtebb családok között, azonnal feltűnik, hogy a legszerteágazóbb családok a fenti neveket viselik. Egy rövid statisztika világosan mutatja, hogy a természetes szaporodás folytán mennyire kiterjedtek a törzslakosságot képező családok (a név utáni szám a családok számát jelenti):

Csurai	11	Ökrös	82
Csüllög	157	Papp	70
Földesi	21	Pardi	94
Kaszai	51	Pákozdi	47
Kincses	71	Szabó	208
Kiss	121	Szilágyi	58
Markás	53	Tóth	194
Molnár	59	Turbucz	80
Mike	30	Varga	123**
Nagy	183		

A statisztika meggyőzően mutatja, hogy a ragadványnevek kialakulását a gyakorlati szükségyszerűség segíti elő.

„Ha egy közösségen belül igen sokan viselik ugyanazt a családnevet, akkor a név már nem tudja betölteni eredeti funkcióját: új jegy hozzáadása

* *Megj.* Az összeírás a jobbágyokat lakásuk sorrendjében tünteti fel.

** A névsor az 1957. évi vésztői adókönyv adatait tartalmazza. Mivel ingatlannal a lakosok 95–98%-a rendelkezik, az adatok néhány százalékos eltéréssel veendőek figyelembe.

szükséges az eddigiekhez, vagy pedig az eddiginek másik jeggyel való felváltása. . . Különösen így van ez akkor, ha a név második eleme, a keresztnév sem segíti elő a megkülönböztetést” (LŐRINCZE, MNyelvj. I, 69). A vésztői ragadványnevek kialakulását is így magyarázhatjuk. S mint majd később látni fogjuk, a keresztnév-adáskor is 8—10 név képezi a használatban levő nevek jelentős többségét.

4. A jelenleg élő és használatban levő ragadványnevek kialakulásának időpontját nem tudjuk pontosan meghatározni.* A hivatalos iratok (anyakönyvek, szerződések, jegyzőkönyvek) nem tüntetik fel a megkülönböztető ragadványneveket. Elvértve találkozzunk az anyakönyvekben olyan esetekkel, amikor betűkkel különböztetik meg a személyeket pl. *B Szabó, Z Kovács*. Ezek a név előtti megkülönböztető betűk azonban nem ellenőrizhetők, vajon egy ragadványnév kezdőbetűi voltak-e.

Bármennyire elterjedt is Vésztőn a ragadványnevek használata — és egy-két esetet kivéve a használók nem tekintik gúnynévnek —, tiltakoznak azonban azellen, hogy hivatalos fórumokon — pl. bírósági tárgyaláson, községi vezetőségválasztáson, presbiterválasztáson stb. — ragadványnevükön szólítsák őket.

Több esetet hallottam, hogy amikor peres ügyekben a felperes ragadványnevének diktálta a vizsgálati jegyzőkönyvbe az alperes nevét, a tárgyaláson az alperes nem jelent meg mondván, hogy az idézés nem neki szólt, mert pl. ő nem *Vaji Sándor*, az ő becsületes neve *Szilágyi Sándor*.

Beszélgetések alkalmával állandóan azt tapasztaljuk, hogy a szomszédok és ismerősök neve a ragadványnevükkel együtt kerül szóba. Az illető ragadványnevének használata folytán a beszélgetők nyomban tisztában vannak azzal, hogy kiről van szó, a család melyik ágához tartozik, hol lakik, merre van a földje, tanyája stb.

A használatnak két típusával találkoztunk:

a) ragadványnév + családi név + keresztnév,

b) ragadványnév + keresztnév.

Az előbbi forma főleg akkor használatos — és ez a nagyobb számú —, ha távoli ismerősökről van szó, az utóbbi akkor, ha közeli ismerősökről: rokonokról, barátokról, szomszédokról.

Vésztőn a ragadványnevek a családnév és a keresztnév előtt használatosak. Általában három elemű neveket találunk: ragadványnév + családnév + keresztnév sorrendben alakultak ki, ritkán fordulnak elő négy vagy öt elemű nevek.

A ragadványnevek használata általánosnak mondható, nemcsak a legidősebbek, de a közép- és fiatalok is egyaránt használják. A fiatal korosztályokhoz tartozók, bár ismerik a ragadványneveket, nem szívesen használják. Csúnyának, sértőnek tartják. A tanítók tájékoztatása szerint a gyermekek elsősorban csúfolódásra használják fel, amiből legtöbbször heves verekedések származnak. Ez főleg azzal magyarázható, hogy a fiatalok közül sokan járnak városi — főleg budapesti — munkahelyekre dolgozni, s ahogy

* A településre vonatkozó adatok és a nemzedékről nemzedékre öröklődő hagyományok, melyeket az öregek híven őriznek, arra mutatnak, hogy a ragadványnevek kialakulása az 1700-as évek végén és az 1800-as évek elején kezdődött meg. A gyakorlati szükségyszerűség kényszerítette erre a lakosokat. Mint már fentebb utaltunk rá, 1754 után nem történt jelentős betelepedés, s a természetes szaporodás révén szerteágazó családok tagjainak megkülönböztetését segítette elő a ragadványnevek használata.

ők mondják, ez nagyon „parasztos”, s rájuk nézve sértő és kellemetlen, mert nevetségessé válnak, ha ragadványnevükön szólítják őket.

Éppen ezzel magyarázható, hogy újabb ragadványnevek ma már nem-igen keletkeznek. Ha ez néha előfordul, akkor sem történt más, mint hogy egy gúnynev alakult át ragadványnévvé, mint pl. a *Gilisza Fehér*, *Tökindalábú Kiss*, *Degesz Ökrös*, vagy a foglalkozás vált ragadványnévvé, mint pl. *Tojásos Kiss*, *Villanyos Tóth*, *Gépész Tóth*.

A ragadványnevek az alábbi csoportokba sorolhatók:

1. Foglalkozás alapján kialakult ragadványnevek;
2. testi tulajdonságot kifejező ragadványnevek;
3. szokás és viselkedés alapján kialakult ragadványnevek;
4. egykori lakóhely alapján kialakult ragadványnevek;
5. az apa keresztnéve vált ragadványnévvé;
6. az anya családneve vált ragadványnévvé;
7. az anya keresztnéve vált ragadványnévvé;
8. a feleség családnevéből alakult ragadványnév;
9. más személyhez való hasonlóság alapján kialakult ragadványnév;
10. valamilyen esemény alapján kapta a család a ragadványnevét;
11. vallásossáért kapta a család ragadványnevét;
12. a ragadványnév eredete ismeretlen.

A vésztői ragadványnevek vizsgálatakor mindjárt szembetűnik, hogy a nevek többsége az ősök hajdani foglalkozását tárja elénk. A ragadványnevekből szinte rekonstruálni lehet a másfél századdal ezelőtti Vésztő gazdasági életét. A pásztorkodás emlékeit őrzi a *Bivajos*, *Csaszkampó*, *Csikós*, *Gulyás*, *Kanos*, *Kondás* nevek. A Kissárrét halászó-vadászó embereinek is fennmaradt az emléke (*Halász*, *Péccös*, *Rókanyúzó*, *Vidrás*, *Vidrafejű* stb.), pedig ma már csak hírből ismerik a vidrát és a rókát.

Az újabb ragadványnevek már a megváltozott életet tükrözik: *Boragár*, *Depós*, *Futúrás*, *Gépész*, *Írnok*, *Postás*, *Villanyos* stb. Az újabban kialakult ragadványnevek többsége gúnynév volt. Később a gúnynév-jelleg elhomályosult, ma már teljesen ragadványnévként szerepel.

Kérdés természetesen, hogy ezek az újonnan kialakult ragadványnevek tovább élnek-e? Feltehetően csak ritka esetben, mert a „Futura”, a „fadepó” fogalma eltűnik a köztudatból, s ami még ennél is lényegesebb, az iparosok, kereskedők és hivatalnokok gyermekeinek nagy többsége tovább tanult, s elhagyta a községet, keveset tartózkodik a községben; így nem él a lakosok — csupán a közeli rokonok — tudatában az illető neve.

A felszabadulás óta, különösen a 18—30 évesek nagy tömegben hagyják ott a falut. Főleg az ipar, de a honvédség és az értelmiség is nagyszámú fiatal szív fel, s ezek igen ritkán kerülnek ismét vissza. S ami még ennél is fontosabb: a fiatalok éppen nagyobb műveltségüknél fogva nem szívesen használják ragadványnevüket. Ósdinak és sok esetben magukra nézve sértőnek tartják, ha ezen szólítják meg őket.

5. A keresztnévek vizsgálata arról tanúskodik, hogy ezen a téren nagyon hagyományörző a falu. Szembetűnően nagy az *András*, *István*, *János*, *Mihály*, *Pál*, *Péter*, *Sándor* keresztnévet viselők száma. Ennek kettős oka van. Az egyik helyi szokásra vezethető vissza. Az első fiúgyermek legtöbbször a nagypapa

vagy az apa keresztnévét örökli. Ha azonban az elsőszülött fiú meghal, a második fiú már sem a nagyapa, sem az apa keresztnévét nem örökölheti, mert ez a név nem szerencsés a gyermek számára, hisz az elsőszülöttnél szomorúságot, gyászt hozott a családra. Ilyenkor aztán valamelyik „divatban” levő nevet adják a gyermeknek.

A másik közkeletű formája a névadásnak, hogy azt a nevet adják a gyermeknek, amelyik „divatban” van. A *Sándor* név pl. 1759—1850-ig alig fordul elő, 1850-ben azonban úgrásszerűen megnőtt a *Sándor* névre keresztelt gyermekek száma.

Az 1754. évi jobbágyösszeírásban szereplő 91 családfő 13 keresztnévet visel:

András	7	Imre	1
Bálint	2	István	19
Ferenc	7	János	17
Gáspár	4	Márton	1
Gergely	2	Mihály	12
György	4	Pál	8
		Péter	7

Ez az arány a későbbi évek névanyagára is jellemző. A ref. egyház anyakönyvei alapján készített statisztika híven tükrözi ezt.

	1759	1760	1761	1770	1780	1790	1800	1850	1930	1957
András	3	—	1	—	3	1	1	2	5	2
Ferenc	2	1	1	3	5	8	5	14	5	5
Gergely	1	—	—	—	—	—	2	3	1	—
István	2	5	3	3	11	9	5	11	22	10
János	3	2	6	1	6	7	14	15	9	10
Mihály	2	5	5	5	2	5	8	16	9	5
Péter	—	2	—	1	5	4	4	—	—	1
Sándor	—	—	—	—	—	—	—	17	2	10
Született fiú	13	15	16	16	38	43	64	123	127	88
%	100	100	100	81,2	84,2	79,0	60,9	63,4	41,7	48,8

A statisztika alapján látjuk, hogy a keresztnévek törzsanyagát 8 név adja. A keresztnévadásnak az aránya napjainkban is hasonló.

A női keresztnevекnél lényegesen más a helyzet, nagyobb a hullámváz. A régen szokásos *Erzsébet*, *Julianna*, *Margit*, *Mária*, *Rebeka*, *Rozália*, *Zsuzsanna* neveket „újabbakkal” cserélik fel. Legtöbbször a falu értelmisége és az esetleges városi rokonság körében divatossá vált neveket adják lánygyermeküknek a szülők. Igen gyakori leánynevek ma az *Anna*, *Ágnes*, *Erika*, *Ilona*, *Irén*, *Katalin*, *Magdolna*, *Olga*.

A régebben használt keresztneveket „parasztosnak”, „csúnyának” tartják, s az újonnan felbukkanó, divatossá vált neveket érzik előkelőnek és szépnek.

Legnagyobb valószínűség szerint azért tűnik ez nekik csúnyának, mert a régen használt keresztnévek becéző alakjainak az *Erzsók, Böske, Rozi, Roszka, Rébék, Mari, Marcsa* stb. neveknek a hangulati velejárója kellemetlen érzéseket kelt. Az indokolások között sűrűn szerepelt: „Vínasszonynak való név az!” „A cselédjányokat híjják mindenütt Rozinak még Marinak!”

Szerencsére a fiúk névadásánál nincsenek ilyen problémák: az *István, János, Sándor* név, illetve a becenevek (*Ferkó, Geci, Gergé, Jankó, Jani, Pirke* [Imre], *Pista, Sandri*) ma is szépek tűnnek és élnek.

A keresztnév-anyag is hűen tükrözi a vésztői népnek e hagyományokhoz való ragaszkodását. Ugyanakkor amikor ezt az öröndetes tényt tapasztaljuk, láthatjuk azt is, milyen sok változás történt, és ez arra enged következtetni, hogy ez a gazdag hagyomány előbb-utóbb veszendőbe megy. Fontos lenne, ha ezt a nagy kincset meg tudnánk menteni, mert ez mind nyelvészeti és néprajzi, mind történeti és gazdaságtörténeti szempontból becses anyag.

II.

Dolgozatom második részében a felgyűjtött ragadványnév-anyagot rendszerezem, s egyben magyarázom is. A nevek kialakulásának körülményeit idős adatközlőim tájékoztatása s a köztudatban élő családi hagyományok alapján igyekeztem tisztázni.

A ragadványneveket a már fentebb említett beosztás szerint csoportosítottam. Ahol csak tettem, adatközlőim felvilágosító magyarázatait szó szerint közlöm.

Mivel dolgozatom nem hangtani jellegű, a gyűjtés során a finomabb hangtani sajátosságokat nem jegyeztem le. Ezt nem is tettem, mert fő célom az volt, hogy adatközlőim több mondatból álló, a ragadványnévre vonatkozó közlését szó szerint rögzítsem.* Az adatok mellett feltüntettem adatközlőim nevének kezdőbetűit:

FF Futás Ferenc, 62 éves asztalos.

FG Fazekas Géza, 54 éves földműves.

PB Pardi Bálint, 72 éves földműves.

1. Foglalkozás alapján kialakult ragadványnevek

Mészáros Bagó Lajos : Foglalkozása mészáros volt, innen kapta a nevét, ezt gyermekei is örökölték, holott nem lettek mészárosok (FF).

Futúrás Balogh Ferenc : Futura-bizományos volt (FG).

Vizes Csurai Bálint : A faluközponttól távol eső utcákba lajttal hordta az ártézi vizet, s azt árulta. Gyermekei és unokái is viselik a Vizes nevet (FG).

Csontvágó Csüllög Miska : „Hentes vót az apja, nagy erős ember, ojat ütött a húsrá, hogy a bárd némesak a húst, de a csontot is egyből vákta.” A név utódaira is öröklődött (PB).

* A szerző félig fonetikus (az *i*-zést és *é*-zést jelző, de a hasonulást és diftongust elhanyagoló) írásmódján a szerkesztő nem változtatott.

- Kukás Csüllög Pirke* : Nagypja dohánytermeléssel foglalkozott. Apját is, őt is egyszerűen *Kukásnak* nevezik (FF).
- Cukros Csüllög Ferenc* : „Cúkor kiállító vót egy időbe. Paraszt lítire, osztán az emberek eszt furcsállották, el is neveszték *cukrosnak*”. A név tovább öröklődik (PB).
- Liba Csüllög Ferenc* : Elődei még Lovas Csüllögök voltak. Ő azonban hosszú évtizedekig libával kereskedett. Ezért kapta a *Liba* nevet. Gyermekeit és unokáit már csak *Liba Csüllög* néven ismerik (FG).
- Nádverő Csüllög Ferenc* : A házakat régen sárréti náddal fedték be. Ma már csak a régi házakon van nádfedél. A tetőkészítőket *nádverőnek* nevezik. Fia is viseli a *Nádverő* nevet (FG).
- Csűrhes Farkas Sándor* : Sokáig falusi csűrhes volt. Gyermekei a *Csűrhes* ragadványnevet örökölték (FF).
- Mizes Fődesi Gergé* : „Sok dongója vót, ebből szērészte a vagyonát.” Méhtenyészéssel foglalkozott. Leszármazottait is *Mizes Fődesinek* hívják (FG).
- Koporsós Fődesi Miháj* : Asztalos volt és koporsókat készített. A ház még mindig a Koporsós Fődesi ház. „Nízd még Koporsós Fődesinél, ki hótt meg” — szokták mondani. Gyermeke a nevet örökölte (FG).
- Csikós Horváth János* : Uradalmi csikós volt (FG).
- Pacalos Juhász Gyúrka* : Hentes és mészáros, szakmája után kapta a ragadványnevet (FF).
- Tojásos Kiss Sándor* (FF).
- Kofa Kiss Gyúrka (apa)* : Kofa volt. A heti piacon baromfit és tojást vásárolt. Fia már nem a *kofa*, hanem a *tojásos* ragadványnevet viseli (l. feljebb !)
- (FF).
- Rostás Kiss Gyúrka* : Amikor még lóval csépeltek a kalászosokat, s a magot a toklásztól szórólápáttal választották el, elsőnek ő vásárolt a faluban modern rostáló gépet a mag kiválasztására. A rostával sorjába járta a szérűket, s meghatározott részért rostálta a terményt. Erről kapta a nevét (FG).
- Meszes Kincses Imre* : Mészarusítással foglalkozott. A név tovább öröklődött (FG).
- Séprűs Kincses Imre* : Seprűkötéssel foglalkozott. Gyermekei nem folytatják a mesterséget, mégis *séprűs* néven szólítják őket (FG).
- Végrehajtó Kincses Miháj* : Apja hosszú ideig végrehajtó volt a községnél (FG).
- Csosz Kovács Imre* : Elődjük csosz volt. Az egész rokonság viseli a *Csosz* ragadványnevet (FG).
- Herkáj Lovas* — Elődei harkályokat fogdostak (FF).
- Csödörös Marton Pirke* : Állandóan magcsödöre volt. A földművelés mellett ebből élt. Gyermekeit is *Csödörös Martonnak* nevezik (FG).
- Cimbalmos Nagy Tërka* : Elődje híres cimbalmos volt a faluban (FG).
- Gujás Nagy Zsiga* : Uradalmi gulyás volt a nagypjuk. A név tovább öröklődik (FF).
- Csikós Nagy János* : Uradalmi csikós volt. Gyermekeit és unokáit is *csikós* néven ismerik a faluban (FG).
- Pintér Ökrös Bálint* : „Azír Pintér, mer pintér mester vót az előggyök, a gyerekik nēm tudnának megcsinálni egygy hordót, oszt mégis pintérek” (PB).
- Herülő Ökrös Gergé és András* : „Jó lú herülők vótak. Az egygyik jól tutta vágni, a másik jól tutta kötni, így osztán jól összepászoltak. Szerettük is őket

- a parasztok. Az ú kezék alatt nem döglött meg a csikó.” Gyermekei a nevet öröklik, bár a mesterséget nem folytatják (FG).
- Csikós Ökrös János* : Elődei csikósok voltak (FG).
- Tímár v. Bűrös Ökrös Lajos* : Apja is, ő is tímárok voltak. Lányukat *Bűrös Ökrös Roszkának* hívják (FG).
- Zsandár Ökrös Sándor* : Hosszú ideig csendőr volt (FF).
- Depós Ökrös Sándor* : Fakereskedése (*fadepója*) volt. Gyermekei és unokája a nevet örökölték (FF).
- Írnok Ökrös Sándor* : Évtizedekig írnok volt a községházán, azért nevezik így (FG).
- Bögös Pálfi István* : Bögös volt a zenekarban. Lakodalmakban és ún. *cuhárék*-ban (házibál) muzsikált. Innen kapta a nevét, amit gyermekei is örökölték (FG).
- Pottyos Pap* — : Elődeik halászok voltak. A név öröklődik (FF).
- Nádás Papp Ferenc* : A nagyapjuk az érben a zsombokok között nádályt fogott, s azt árulta. Ezért nevezték el *Nádás*osnak. Gyermekei viselik a nevet (FF).
- Lisztés Papp Sanyi* : Liszt- és kenyér-árusítással foglalkozott. Leszármazottjait is *Lisztés* néven ismerik és szólítják (FF).
- Kertész Papp Sándor* : Hosszú ideig községi kertész volt. Gyermekei a mesterséget nem folytatták, azonban a nevet viselik (FF).
- Bakos Pardi Gergé* : Az apja az olajmalomban *bakos* volt. Ő ellenőrizte az olajútó munkáját. Azóta a család *Bakos Pardi* néven ismert (FG).
- Bikás Pardi István* : Elődjük bikatanyás volt. A név használatos, öröklődik (FG).
- Kútásó Pardi Zsiga* : Fiatal korában kútásással foglalkozott. A név az egész családra kiterjedt (PB).
- Kanos Pardi* — : Az uraságnál volt kanos. Mások szerint „*nagy természetű*” volt, s ezért az asszonyok nevezték el kanosnak. A név öröklődött (FG, PB).
- Meszes Pardi Sándor* : Mészárusítással foglalkozott az apa. A név az egész családra kiterjedt. Öröklődik (FG).
- Lajtos Parai Géza* : Szikvízgyára volt, ahova lajttal hordta a vizet. Ezért kapta a nevét (FF).
- Boragár Rábai Bálint* : Az apja borellenőr volt. Jó szimatával rájött mindig arra, hol a baj, ezért kapta a *Boragár* nevet. Fiát csak az apja ragadványnevével ismerik (FF).
- Dudás Rábai János* : Fúvós zenekarban muzsikál. Gyermekei a nevet örökölték (FF).
- Vámos Szabó Gábor* : *Vámos* vagy *Malmos* néven ismerik a családot. Nevük onnan ered, hogy évtizedekkel ezelőtt apjuk mászás volt a malomban (PB).
- Rendőrr Szabó Lajos* : Apjuk községi rendőr volt. Nevét gyermekei örökölték (PB).
- Csaszkampó Szabó Sándor* : Juhász volt. A juhászok fontos szerszáma a *kampó*. Ő igen szerette a díszes kampókat, és állandóan dicsekedett kampójával. Neve innen ered, gyermekei is örökölték.
- Hentés Szilágyi István* : A családban több hentesmester volt. A *Hentés* ragadványnevet a család földműves tagjai is viselik (FG).
- Rendőrr Szilágyi Miháj* : Községi rendőr volt. Gyermekeit is *Rendőrr* néven ismerik (FG).

- Kampó Szilágyi Sándor* : Uradalmi juhász volt. Mivel legfontosabb szerszámát, a kampót állandóan magánál hordta, elnevezték *Kampónak* (FG).
- Dobos Tóth Ferenc* : Valószínűleg dobos volt valamelyik elődjük (FF).
- Papucsos Tóth István* : Papucskészítő mester volt. Gyermekai is viselik a *Papucsos* nevet (FF).
- Bögös Tóth Laci* : „Muzsikus vót valaméjék őse, azír nevesztík el bögösnek, azúta minden bögösök, máshogy nem is ismerik” (PB).
- Csirkes Tóth Imre* : Csirkekereskedő volt. Foglalkozása révén különböztették meg a nagy számban levő *Tóth* nevűektől (FF).
- Vidrás Tóth Miháj* : „Amikor még a Kérészt nem vették körül gáttal, a Sebes-Kérés partyán sok vót a vidra. Az apjuk nagyon szeretett vidrákat fogni.” A név öröklődik (FF).
- Gátör Tóth KároJ* : Az apjuk gátör volt. Ezért kapták ezt a nevet (FF).
- Villanyos Tóth István* : Foglalkozása villanyszerelő. Gyermekai főiskolát végeztek, a *villanyos* nevet azonban rájuk is alkalmazzák (FF).
- Gépész Tóth Miháj* : Gépész. A foglalkozása lett a megkülönböztető ragadványneve (FF).
- Dudás Tőcsír (Tölcsér) István* : Fúvós bandában volt zenész (FG).
- Halász Turbucz Gábor* : Szenvedélyes halász volt. Egész életében a halászatot tekintette főfoglalkozásának (FF).
- Péccős Turbucz Miháj* : „Nagyon ’szeretett halászni, mán gyerek korába is. Éccér léméntek a Kérészre péccőzni, és amikor a halat ki akarta rántani, a péccő a szájába akatt, úgy tudom, hogy a kovács vette ki.” A név öröklődik (PB).
- Fuharos Turbucz István* : Fuvarozásból él. Gyermekai is örökölték a nevet (FG).
- Harangozó Turbucz Miháj* : Harangozó volt a református templomban, ezért kapta a nevet (FG).
- Kondás Varga Pista* : Uradalmi kondás volt. Gyermekai a ragadványnevet továbbra is viselik (FG).
- Kertész Varga János* : Elődjük községi kertész volt. Gyermekait *Kertész* néven szólítják (PB).
- Bivajos Varga Imre* : Bivalyos volt az uradalomban. A név tovább öröklődik (FG).
- Kuckós Varga Miháj* : „Kemencecsináló vót az öreg Miháj. Jól értette a mestérségit, az a kemence, amit ű csinált, nem repett még soha.” A kemence tartozéka a *kuckó*, innen a név is (PB).

2. Testi tulajdonságot kifejező ragadványnevek

- Hebri Csüllög KároJ* : Gyorsbeszédű ember, szinte az érthetetlenségig hadar (FF).
- Zöld Csüllög Miháj* : Színtelen, sápadt ember. Gyermekai a *Zöld* ragadványnevet örökölte (FF).
- Vörös Csüllög Miháj* : Vörös ember volt az apjuk. A gyerekek örökölték a nevet (FF).
- Pipi Csüllög Sándor* : Vörös volt az arca és a haja. Arcbőre erősen szeplős. Fiát egyszerűen *Pipi Sanyi* néven említik (FG).

- Combos Détár Pista* : Nagyon sovány ember, „csak hálni jár bele a lilék”, szokták mondani. Sovány emberekre azt mondják: „Combos, mint Détár”. Gyermekei öröklik a nevet (FG).
- Gilisza Fehér Bert*: Igen vékony, hosszú, ember. A bőre fehér. Vékony. terméért nevezték el így (FF).
- Paszúj Földesi (Földesi) Bálint* : A Földesiek alacsony termetű emberek. Mivel a bab is alacsonyra nő, a hasonlóság miatt adták a *Paszúj* nevet nekik. Nevük generációkon át öröklődik (FF).
- Szörös Kardos Jankó* : Állandóan szörösen, borotvátlanul járt. A pénzt inkább megitta, mintsem megberetválkozzék (PB).
- Égyenésűjű Kaszai Bálint* : Baleset következtében az egyik ujját nem tudta behajlítani. Gyermekei a nevet örökölték (PB).
- Sánta Kaszai Sándor* : Sánta ember, menet közben erősen biceg. Gyermekei örökölték a nevet (FG).
- Csonka Kincses Imre* : Az ujjait levágta a szecs kavágó. Nevét utódai is viselik (FF).
- Vakuraság Kiss Mihály* : Félszemű birtokos volt. Állandóan gögös arccal járt az utcán. Ha valaki fenthordja az orrát, azt mondják „Tészi magát, mintha ű lenne a vakuraság” (FF).
- Kopasz Kiss Jankó* : Korán megkopaszodott, ezért kapta a nevét (FF).
- Sihégős Kiss Mihály* : Az első világháborúban toroklövést kapott, és azóta csak suttogva tud beszélni. Gyermekei örökölték a nevet (FG).
- Tökindalábú Kiss Gergé* : Vékony, görbe lába van. A gúnynévi jelleg még érződik. Azonban ragadványnévként használják (FF).
- Bogrács Kincses János* : „Füstös vót, mint a bogrács, a kipe finylött a piszoktól, a ruhája is mindig piszkos vót, ezír osztán elneveszték *Bogrács Kincsesnek*” (PB).
- Pécsellen Kocsis Ferenc* : „Soha nem vót bajusza még öreg korába sē, ezí-nem tartották embérnek. Rajta is maratt, hogy *Pécsellen Kocsis*’ (FF).
- Dugó Mike Sándor* : „A Mikék apró emberek vótak, s úgy monták, ojan kicsik ezek, mint a dugók.” A név tovább öröklődött, lánya *Dugó Mike Róza* (FG).
- Kumámszájú Mike Pista* : Ritka bajusza volt. Részben ezért, részben nagyszájúsága miatt nevezték el *Kumámszájúnak* (PB).
- Szuszogós Nagy Elek* : Kövér ember. „Tíz lípísrűl hallani lehetett, hogy szuszog” (FF).
- Félfülű Nagy János* : Egyesek szerint félfüllel született, mások szerint a ló harapta le a fülét. A név utódaira is öröklődött (FG, PB).
- Malacórú Tapsi Nagy Mihály* : Nagy, vastag, nagyon görbe orra van. A *Tapsi* név eredetét nem sikerült tisztáznom. Gyermekei többnyire csak a *Tapsi* nevet viselik (FF).
- Kis Nagy Zsiga* : Nagyon alacsony ember. Termete és neve ellentétben van egymással (FF).
- Degesz Őkrös Elek* : Nagy pocakja volt az apjának. Akinek nagy a hasa, azt *degesznek* mondják. Testvéreit is *Degesznek* hívják.
- Malacállú Őkrös János* : Nagy, előreugró álla van. Lánya a ragadványnevet már nem örökölte (FF).
- Pétréncefejű Őkrös Zsigmond* : „Ojan nagy annak a feje, mint egy pétrénce, azír nevezhettk el *Pétréncefejűnek*” (FF).

- Vikás Ökrös Zsiga* : „Mán az apját is *Vikás*nak hitták. Az öreg Mihájnak is olyan nagy vót a feje, mint a víka (véka).” A név öröklődik (FF).
- Vihar Pákozdi Bandi* : Erős, mulatni szerető ember volt. Mulatáskor sokat duhajkodott (FF).
- Réz Papp Anti* : Apja, Papp Ferenc rézbőrű volt. Anti fia a nevét már apjától örökölte (FF).
- Nagyfijú Pardi István* : „Szíp szál erős emberek vótak a Pardik mindig, még osztán rátarti legínyék.” A név öröklődik (FG).
- Copi Pardi Sanyi* : Nem tudott rendesen beszélni: „sejpitett, aszonta mindig: Bacca mēd a jó Isten!” (FF).
- More Sērēs Miháj* : Füstös fekete bőrű a család. Innen a név eredete. A ragadványnév tovább öröklődik az utódokra (FF).
- Kesej Szabó Miháj* : Bajuszának fele és a fél szemöldöke fehér, a másik barna volt. Ezért nevezték el *Kesej*nek. A név tovább öröklődött (FF, PB).
- Nyali Szajkó Isván* : Amikor beszélt, mindig megnyalta a száját. Ezért a szokásáért kapta nevét (FF).
- Borzos Szulágyi Zsiga* : Mindig borzas volt a haja és a bajusza. Külsőre vad, szeszélyes embernek látszott, „akaratos, kírges embēr vót világiletibe.” A nevet gyermekei is öröklík (PB).
- Vidrafejú Szvetics Rezső* : Nagy, vastag feje volt, mint a vidrának (FF).
- Toppantó Tóth Lajos* : Nyomorék a lába, ezért menet közben toppant minden lépésnél. Fiát, aki rendesen tud menni, *Topi Lajos*nak hívják (FG).
- Kis Tóth Gábor* : Alacsony természetűek voltak. A *Kis* névvel különböztették meg a sok *Tóth* családtól. A *Kis* nevet ma már a magas természetűek is viselik ragadványnévként (FG).
- Taknyos Tóth Miháj* : Mindig taknyos volt (FF).
- Csacsihasú Túrbucz Isván* : Nagy hasa volt, mint a csacsinak (FF).
- Kokasmejjű Túrbucz Miháj* : Olyan domború, éles a melle, mint a kakasé. A testvéreit is *kokasmejjű*nek nevezik (FF).
- Rókanyúzó Túrbucz Sanyi* : Alacsony ember, olyan veres a képe, mint a róka szőre. Előbb *Vērēs Túrbucz*nak nevezték, később *Rókanyúzó* lett (FF).
- Barna Túrbucz* — : Fekete bőréről és hajáról kapta a nevét (PB).
- Göndör Vajda Gotthárd* : Már fiatal korában kopasz lett. A *Göndör* elnevezés előbb gúnynév volt, de később ragadványnév lett (FF).
- Főkapofájú Vajda Lajos* : Vastag nyakáról, kövér arcáról kapta a nevét (FF).
- Szőrös Varga Miháj* : „Szőrös vót az egész teste, háta, mindēne, azír nevesztík el *Szőrös*nek” (FF).
- Pisla Varga Miska* : „Égyik szēme pisla vót, a gyerēkeit is úgy híjják, igaz, azok is *pislák*” (FF).

3. Szokás és viselkedés alapján kialakult ragadványnevek

- Futri Bagó Sándor* : „Hühös embērök vótak, lóttottak futottak.” A név öröklődik (PB).
- Kistesvīr Barabás István* : „Mindēnkit kistesvīrnek hitt, rajta is maratt a név.” A név öröklődik (FF).
- Tisztagyatás Csüllög Ferenc* : Állandóan tiszta, fehér, bő gatyában járt. A név öröklődik (FG).

- Csárdás Csüllög Ferenc* : Az apja állandóan azt mondta, hogy csárdás egy fia van, csárdásan hordja a kalapját. Rajta is maradt a *Csárdás* jelző. A név öröklődik (PB).
- Csacsogó Csüllög Miháj* : Állandóan beszél és csacsog (FF).
- Pipás Csurai János* : Állandóan szájában volt a pipa. A név öröklődik (FF).
- Csámborgó Forrás Ferenc* : Állandóan az utcán járkált gyerek korában. (A *csámborog* 'céltalanul járkál, csavarog' szóból ered a név.) (FF).
- Nehézpipáló Gurmai Bálint* : Állandóan pipált, a sok nyáltól azonban sohasem égett a pipája (FG).
- Soklovas Gurmai István* : „Sok rossz lúval fuharozott, hijába vót sok lova, mégső bírták a kocsit” (FG).
- Pizskos Gurmainak* is nevezik. A két név ma is használatos (FG).
- Ringyó Kaszai Sándor* : Ringyó nevű lovuk volt. A név innen ered. Öröklődő név (FG).
- Szürkelovas Kiss Géza* : Szürke lóval járt, innen a neve (FF).
- Gatyás Kiss Miháj* : Mindig vászongatyában járt. A nadrágviselet térhódítása-kor ez már feltűnő volt. Ezért kapta nevét (FF).
- Finom Kiss Mihály* : Beszéd közben majmolta az urakat. Innen a neve, mert a modoros, finomkodó beszéd senkinek sem tetszett (FG).
- Tarkalovas Kiss Sándor* : Tarka lovai voltak. A név öröklődik (FG).
- Gyergyó Kincses Imre* : Szavajárása volt „Baszom a gyergyódat.” Innen a neve, amely öröklődik (PB).
- Csiha Kocsis Sándor* : Fennhéjázó, hangos beszédéért kapta nevét (PB).
- Morcsanti Lévai Emil* : Morcos, goromba, káromkodó beszéde miatt kapta nevét (FF).
- Ídős Marhás Ferenc* : Az anyja mindenkit *ídesnek* szólított. Innen ered a név. Öröklődik (FG).
- Savanyú Marhás István* : Nagygazda létere aszkéta módon élt. „Jó a murek kenyírrrel monta.” Fukarságáért nevezték el *savanyúnak* (PB).
- Gunci Marhás Zsiga* : „Mindig beszílt, mint a liba.” A név öröklődik (FF).
- Tapsi Nagy Imre* : Sokat mulatott, s ilyenkor mindig tapsolt. A név öröklődik (FG).
- Doktor Nagy KároJ* : „Az előggyök a kutyát megveszítette, de meg is tutta gyógyítani. Foglalkozott doktorátus dógokkal.” A név öröklődik (PB).
- Vércse Papp KároJ* : Ökörrel járt. Az egyiknek *Vércse* volt a neve, ezt sokat kellett noszogatni. Ezért nevezték el *Vércsének*. A név öröklődik (FF).
- Baszakugyi Papp Sándor* : Állítólag szavajárása volt a *baszakugyi* (FF).
- Zörgő Pardi Ferenc* : „A nagyannya mindig hemzséggett, az ura ijenkor mindig aszonta: Nő zörögj mán !” (FF).
- Sejém Pardi Gábor* : „Az apjuk mindig hégyses legíny vót, gálántúl járt, tiszta bű gatyába, ingbe, oszt elnevesztük *sejém* legínynek.” A név öröklődik (FG).
- Korpa Pardi Gergej* : Vagyonos volt, mégis korpásan ette a kenyeret. Zsugoriságáért nevezték *Korpának*. A név öröklődik (FF).
- Sinkós Pardi Gergé* : Vászon *sinkóban* (kabátszerű házi szőttes) járkált. A név öröklődik (FG).
- Szatyoros Pardi Gergej* : Állandóan szatyorral járt (FF).
- Síma Pardi Geci* : Lassú, csendes gondolkodásáért kapta nevét (FF).
- Bokszos Pardi Gergé* : Állandóan fényes szárú csizmában járt (PB).

Mosojgós Pardi János : „Mindig mosojgóra állt a kípe, mintha a muszka császár lett volna a gazdája” (FF).

Tehenes Pardi Zsiga : Az apja állandóan tehénnel járt és dolgozott. A név öröklődött (FG).

Csakcsak Pardi — : Szavajárása volt a *csak-csak* (FF).

Totyoró Rábai Kálmán : Gyermekek korában a szülei így becézték. A név öröklődött (FF).

Fehirlábú Szabó Miháj : „A bocskoros világba szíp, fehér kapcát hordott mindennap” (PB).

Istenfenéje Szabó — : „Szavajárása vót az *istenfenéje* egye még” (PB).

Bakkomalelke Szabó — : Káromkodós természetéért kapta a nevét (FF).

Cigány Szilágyi Miháj : „Veszekédett, mint a cigány, mindenkivel.” A név öröklődik (PB).

Vaji Szilágyi Sándor : Az anyjának sok vaja volt mindig, s fia ezzel kérkedett. A név öröklődik (PB).

Senye Varga Sanyi : „Először *Sunyi Varga* vót, még most is szeret csalni.” Alattomoságáért kapta a nevét (PB).

Szomorú Tóth Ferenc : Állandóan komoly (FG).

Módos Túrbusz Endre : Állandóan a vagyonával dicsekedett, viszont nagyon zsugori volt (FF).

Dörézi Túrbusz István : Amikor ment az utcán, mindig morzsolgatta a kezét. A név öröklődik (FF).

4. Egykori lakóhely alapján kialakult ragadványnevek

Kántor Csüllög Ferenc : „A kántor házat vette meg, azír híjják *Kántornak*” (PB).

Vígso Csüllög Sándor : A házuk a falu szélén volt. Ezt a házsort ma is „*Vígssor*”-nak nevezik, noha körülötte már új telep épült (FG).

Zugi Fazekas János : A zugban laktak (FF).

Homokos Kiss Bálint : „A Tallódombon éppen ott vót a főggye, ahun a homokgödör vót. Árulta is a homokot” (FG).

Ugrai Kiss György : Ugrai származású (FF).

Halmi Kiss Miháj : A tanyája előtt nagy halom volt (FG).

Dancaszili Lovas János : A Daneka szélén (egy nagy tószerű árok) volt a háza (FF).

Kecskészugi Marhás Ferenc : Ott laktak a Kecskészugban (FF).

Cserepes Mónár Ferenc : Az övék volt a faluban az első cserepes ház (FG).

Sarki v. Szíp Nagy Imre : A Babilonban (egy falurész neve) volt a háza. Szép ember volt (FF).

Irázi Ökrös Géza : Irázon béreltek az elődei földet a káptalantól (PB).

Dobozi Szabó — : Dobozi származású (FG).

Zsirési Szabó Imre : Zsirési származású (FF).

Pészére Szabó János : „Pészérén vót juhász” (PB).

Facseti Szilágyi János : „Fácsetre mént lakni, majd visszajött Vésztűre. Igazfalva vót az igazi neve” (PB).

Kukhin Tóth Miska : Spielmannt *Kukhin* zsidónak hívták, mert amikor kiement az üzletből, németül szólt a feleségének, hogy nézze a vevőket, nehogy valaminek lába keljen. Mivel a Tóthék háza a bolt mellett volt, őket is elnevezték *Kukhin* Tóthéknak (PB).

Putnoki Tóth Laci : Putnokról származott (FF).
Zugi Túrbusz Sándor : A Zug utcában laktak (FG).

5. Az apa keresztnéve vált ragadványnévvé

Béni Csurai János : A *Csurai*-lánynak egy *Benjámín* keresztnévű embertől lett törvénytelen gyermeke. A gyermek az apja keresztnévét ragadványnévként kapta (PB).
Lukri Ökrös Miháj : Apja *Ökrös Lukács* volt. A *Lukri* a *Lukács* név eltorzított formája (FG).
Bogye Pardi Gyurka : *Bogye* nevű román mostoha gyermekei. A név öröklődik (PB).
Gáspár Tóth László : Nagyapjuk és apjuk *Gáspár* volt (FF).
Görög Kiss Pista : Törvénytelen gyerek, apja *Görög Papp Sándor* volt (PB).

6. Az anya családneve vált ragadványnévvé

Barna Csüllög Ferenc : Az anyja *Barna* nevű volt. A név öröklődik (FG).
Deme Csüllög — : Anyjuk *Deme* Erzsébet volt. A név öröklődik (FG).
Lovas Csüllög — : Anyjuk *Lovas* nevű volt. A név öröklődik (FG).
Varró Csüllög János : „*Varró* vót az idésannya, *Fija* mán *Rigó*, mer fekete bőrű ember” (FG).
Bacsó Fazekas Sándor : Nagyanyjuk *Bacsó Sára* volt (FG).
Szántó Fekete Pista : Anyjuk *Szántó Zsuzsa* volt (PB).
Géra Mónár Ferenc : Anyja *Géra* volt (PB).
Csaplár Nagy Miská : Édesanyja *Csaplár* nevű volt (PB).
Pöri Ökrös Mihály : „Az annya az öreg *Pöri Erzsi* vót, akit *Bikísrül* hozott az apja” (PB).
Petes Ökrös Sándor : *Petes Sára* volt az anyja (PB).
Czina Szabó István : Nagyanyjuk *Czina Rébék* volt (PB).
Szombati Tóth Imre : „*Szombati* vót valamelyik atyai előggye” (PB).
Júdik Túrbusz Bálint : Nagyanyjuk *Júdik* nevű volt (PB).

7. Az anya keresztnéve vált ragadványnévvé

Kata Kincses István (FG).
Kata Nagy Sári (PB).
Zsuzsika Varga Sándor (PB).

8. A feleség családnevéből alakult ragadványnév

Kós Szabó — : Felesége *Kós*-lány (PB).
Gyűlvész Tóth Gábor : „*Gyűlvész* vót a felesége, az apja kössigcseléggye vót.” (PB).
Kéccer Pardi — : A felesége is *Pardi*-lány (FF).

9. Más személyhez való hasonlóság alapján kialakult ragadványnév

Dávid Kiss Sándor : „Vót itt Vésztűn egy Dávid zsidó, vánnyatt ember vót mint *Dávid* nász. Oszt a komái aszt monták rá, olyan vagy te komám, mint *Dávid* zsidó.” A név öröklődik (PB).

Tamás Kiss Sándor : Úgy járt, mint *Szekér Tamás*, az intéző (bricsesz, sörte a kalapnál stb.). Amiért az intézőt utánozta, azért nevezték el *Tamás Kissnek* (FF).

Buzgán Nagy Zsiga : Úgy hazudott, mint egy *Buzgán* nevű cigány (PB).

10. Valamilyen esemény alapján kapta a család a ragadványnevét

Dajnafickó Bagó Béla : Mulató ember volt. Azt dalolta mindig, hogy eladom a Dajná meg a Fickót. Innen ered a neve.

Csajkás Csurai Balázs : Az 1848-as szabadságharc idején a katonaságnál kapta a *Csajkás* nevet. Azóta él és öröklődik a név.

Badár Csüllög Ferenc : „Badár gyerekik ezek, monta az apjuk, oszt rajtuk maratt.” Azóta öröklődik a név.

Bűgér Kincsés Károly : „A lovára aszt monta, ojan ez, mint egy bűgér”. Azóta használják, öröklődik a név.

Gyilkos Kiss György : Az apjukat gyilkolták meg a vagyonért (FF).

Csitó Markás István : „Lovazott az öreg, hát osztán éccer megdöglött a lova, oszt amikor nyúzta, a segicseg elengette a lú lábát, összerándult a láb, és kiverte a fogát, monták is, na, az öregöt megrukta a csitó, azúta *Csitó*” (PB).

Vaszsiztentő Mónár János (Molnár): A közös hadseregben szolgált, s mikor hazajött, dicsekedett, hogy ő jól tud ám németül. „Kijabálta, hogy *vaszsiztentő*, és belevákta a horgot a bogjába, aval mutatta a rohamot. A horog úgy belemént, hogy csak kiféával, még lúval tutták kihúzatni.” Ezért nevezték el *Vaszsiztentőnek* (PB).

Vilhem Ókrös András : Wilhelm-husár volt az elődjük, „büszke is vót rá hóttanapjáig.” A név öröklődik (PB).

Pocvesztő Ókrös Gyurka : Az volt a rögeszméje, hogy varázsigével kiirtja a pockokat. „Félírta, hogy ikánusz, mikánusz, nincs mán itt a Mikánusz. Evel osztán sok embért becsapott, mer aszonta, hogy elméntek a pockok” (FG).

Faszlandi Papp Jankó : „Mindíg kérélte magát, hogy az ú apja némés Felső-lóti Papp. A legínyek megunták éccer, oszt aszonták: tē vagy felsőlóti, a fenét, faszlandi vagy tē, nēm is mossák lē rulla többet eszt a nevet” (FF).

Negyvenlepényes Papp Sándor : Fiatal korában azt mondta, hogy az anyja lepényt sütött, és ebből ő negyvenet evett meg. Füllentéséért kapta nevét. A név öröklődött (FF).

Földkereső Petes András : Az uraságtól el akarta perelni a földet. Végül elvették tőle a papírt, amire hivatkozott, s ráadásul a csendőrök meg is hurcolták. A név öröklődik (PB).

Lúdas Nagy Lajos : Valamelyik őse libát lopott. „Akkor az vót a szokás, hogy amit elvitt, a hátára kötötték. Vígig mēnt a dobossal a falun, oszt mindig mondani kellett : Dob, dob, dob, így jár, aki libát lop.” A név öröklődik (FG).

Gyilkos Szabó Pista : A komáját gyilkolta meg (FF).

Potyka Tóth Ferenc : Azt hazudta, hogy az apja nagy potykát fogott. Amikor kiderült a hazugság, elnevezték Potykának. A név öröklődik (FF).

Lutáté Túrbusz János : „Amikor mulatott, aszonta *táté lutáté*, rajta is maradt.” A név öröklődik (FF).

Fosos Tóth Pista : Elődje belefosott a gatyába. A név öröklődik. (A Tóth-lányok nagyon szégyellik.) (FG).

11. Vallásosságról vagy vallásról kapta a család ragadványnevét

Énekös Kaszai Isván : Mindennap ment templomba. Ő volt az énekkezdő. A név öröklődik (FG).

Bagdista Kiss Miháj : Hitbuzgó baptista volt. Gyermekai a nevet örökölték (FG).

Bibliás Nagy Imre : Vallásosságáért kapta a ragadványnevet (PB).

Görög Papp Sándor : Erdélyből jött, görögkatolikus volt (PB).

Nazarénus Varga Bálint : Nazarénus vallású. A név öröklődik (PB).

13. A ragadványnév eredete ismeretlen

Rece Csüllög Ferenc (FG)

Motosz Fekete Sándor (FF)

Iszkura Kincses Geci (FF)

Csétkákás Kincses János (FG)

Huri Mónár (Molnár) Géza (FF)

Mező Nagy András (PB)

Darai Nagy Gábor (PB)

Tőkés Nagy János (PB)

Fügecsászár Ökrös Sándor (FF)

Cipár Ökrös Sanyi (FF)

Körmös Papp Sándor (FF)

Csorovi Pálfi Gergé (FF)

Szilva Pardi Gergé (FF)

Futri Szabó — (FF)

Ribizli Szabó Gábor (FF)

Hűvösi Szabó Isván (PB)

Lükli Varga — (FF)

Kunyoró Kiss András (FF)

Rodró Kovács Jankó (FF)

Burján Kutasi Gábor (FG)

Rigó Marhas — (FF)

Pamuka Szabó Miháj (PB)

Kám Szabó Miska (FF)

Vecsés Szombati Gábor (PB)

Kojszi Szőke Jankó (FF)

Porcellán Szilágyi János (FF)

Csécse Tóth Ferkó (FF)

Bálos Tóth Bálint (PB)

Pátyú Tóth Mihály (FF)

Gönyi Túrbusz Gyurka (PB)

Pércektor Túrbusz Isván (FF)

Bundzsi Varga Imre (FG)

Lüpfő Varga Sándor (FF)

PÁKOZDI ENDRE

Beinamen aus der Gemeinde Vésztő

Verfasser gibt zuerst einen Überblick über die wichtigeren geschichtlichen Ereignisse der Gemeinde Vésztő. Daraus erfährt man, daß die Vorfahren der heutigen Bewohner sich erst zwischen 1714—1754 an der Stelle des um das Jahr 1705 gänzlich verwüsteten alten Dorfes ansiedelten. Durch die innere Vermehrung, infolge der unter denselben Familien geschlossenen Ehen ist die Zahl der gleichnamigen Familien bedeutend angewachsen. Heute führen z. B. 208 Familien den Namen *Szabó*, 194 den Namen *Tóth*, 183 Familien heißen

Nagy, 157 *Csüllög*, 123 *Varga*, 121 *Kiss* usw. Dieser Umstand begründet die Entstehung der verschiedenen Beinamen (Spitznamen), zur Unterscheidung der einzelnen Familien gleichen Namens. Das scheint umsomehr nötig zu sein, da auch die Auswahl der im Dorfe gebräuchlichen Vornamen sehr beschränkt ist.

In der Darstellung der allgemeinen Fragen der Beinamen führt Autor an, daß diese entweder vor den gewöhnlichen, offiziell gebrauchten Namen gestellt (z. B. *Liba* [Gans] *Csüllög* Ferenc) oder nur mit dem Vornamen, aber ohne den Familiennamen gebraucht werden (so hauptsächlich unter nahen Verwandten, wie *Pipi Sanyi* = *Pipi Csüllög Sándor*). Entferntere Bekannten erwähnt man oft mit Beifügung des Zunamens an den Familiennamen (z. B. *Tojdosos Kiss* d. h. *Kiss* mit den Eiern).

Die Beinamen vererben sich gewöhnlich, obwohl sie vor der heutigen Jugend für beleidigend gefunden werden. In amtlichen Schriften werden sie selbst von den älteren Leuten nicht gebraucht. Verfasser ist der Meinung, daß die Mode der Beinamen heute schon im Verschwinden begriffen ist, neue Beinamen entstehen heutzutage nicht mehr.

Im zweiten Teil der Arbeit finden wir das Verzeichnis der gesammelten Beinamen. Bei deren Anführung gibt Verfasser zugleich die Erläuterungen und Lösungen, ihrer Entstehung, die an Ort und Stelle gegeben und von ihm aufgezeichnet wurden. Er behandelt dabei auch gewöhnlich die Frage, ob sich der Name vererbt oder nicht.

Er führt sein Material in folgender Gruppierung vor: 1. Beinamen, die auf Grund eines Berufes, einer Beschäftigung, eines Handwerks entstanden sind. — 2. Beinamen, die eine körperliche Eigenschaft bezeichnen. — 3. Beinamen, die dem charakteristischen Verhalten und der Gewohnheit eines Menschen ihren Ursprung verdanken. — 4. Beinamen, die nach dem vormaligen Wohnort beigefügt wurden. — 5. Der Vorname des Vaters wurde als Beiname für die Kinder übertragen. — 6. Der Familienname der Mutter wurde zu einem Beinamen. — 7. Der Vorname der Mutter wurde zu einem Beinamen. — 8. Aus dem Familiennamen der Gattin entwickelte sich ein Beiname. — 9. Auf Grund der Ähnlichkeit einer anderen Person wurde der Beiname erfunden. — 10. Die Familie hat ihren Beinamen auf Grund irgend eines anekdotischen Vorfalles oder Ereignisses erhalten. — 11. Dem Beinamen lag in einigen Fällen die fromme Gesinnung der Familie zugrunde. — 12. Es gibt auch solche Beinamen, bei denen die Herkunft des Beinamens nicht ermittelt werden konnte.

E. PÁKOZDI

Kárász helynevei

Gyűjtésem folytatása annak a helynévgyűjtésnek, amelyet *Magyaregregy* községben kezdtem meg, s folyamatosan folytatni akarok *Vékény*, *Szászvár* és *Császa* községek területén, vagyis azon a területen, amelyet lakossága *Vízvölgynek* nevez.

A terület mind földrajzilag, mind a lakosság összetételére nézve egységes, s alkalmas lesz arra, hogy az északkeleti Mecsek helynévanyagának tanulmányozásához anyagot szolgáltatson, s távolabbiakban alapjául szolgáljon helynévélettani vizsgálatokhoz is.

Kárász község Baranya megyében, a Mecsek hegység keleti részének egy meglehetősen szűk, részben erdős, festői fekvésű völgyében fekszik. A község *Magyaregregytől* 1 km távolságra van.

Területe 1392 kh (801 ha), s így a hegyháti járás átlagos nagyságú községei közé tartozik. Területe erősen szabdalt, nagy részét erdő, erdős legelő borítja. Szántói hegyes-dombos területe miatt nehezen művelhetők, szőlői — különösen régebben — aránylag nagy területet foglaltak el.

Lakossága magyar, s hozzátartozik ahhoz a magyar népcsoporthoz, amely *Hosszúheténytől*, sőt *Berkesd*—*Püspökszenterzsébet* vidékétől megszakítás nélkül lakja félkörben a keleti Mecsek hegyvidékét *Magyaregregy*, *Kárász*, *Vékény* községeken át Mázáig.

A lakosság főfoglalkozása a földművelés, de emellett igen nagy kedvvel foglalkoztak erdei fuvarozással is. Ma már a földművelés mellett igen jelentős része a lakosságnak — különösen a fiatalabbak — különböző üzemekben, bányákban dolgoznak. Már régen is mindig volt állandó bányászlakossága a községnek, s tudjuk, hogy területén 1810 óta folyik szén után kutatás.

Tudomásunk van arról, hogy a községbe német telepések is kerültek (a XIX. sz. elején?), ezek azonban majdnem nyomtalanul eltűntek. Később is történt szórványos betelepülés, amit 1—2 német nevű családnév mutat. A faluba történő idegen nemzetiségű beházasodás igen ritka, a falu magyar lakossága viszont az említett magyar vidék legszélsőbb pontjairól is házasodik.

A község lakossága 1930-ban 506 fő volt, akik — eltekintve a vasútállomáson lakó néhány családtól — mind a községben laktak.

A község történetének írásbeli emlékei a XIV. sz. elejéig követhetők, amikor is első említése egy szomszédos határjárásban, 1325-ben „terra episcop. Karaz vocata” néven történik. (A. II. 182.) Azután újra egy évszázadra hallgatnak az írások. A Baranya megyei helységekre oly sok adatot tartalmazó szélyi levéltár őrzött meg egy oklevelet községünkéről. 1439. évi május 28-án Albert magyar király felhívja Tolna vármegye — mert községünk a török kiűzéséig Tolna vármegyéhez tartozott — főispánját, alispánját és szolgabíráit, hogy bátmonostori Tötös László panaszára vizsgálják ki Henrik pécsi püspök

köszvényesi, vékényi, nyárádi, *kárászi*, torostyáni, tótfalusi és mázai emberei által Jánosi községben jobbágynak okozott károkat. A királyi oklevél ismereti, hogy Henrik püspök emberei Jánosiban fegyveresen rátörték bátmonostori Tótos László jobbágynak házáira, azok ruháit, törlőkendőit, az asszonyok fejkendőit, azután szalonnájukat, kapájukat elvitték, és kilenc ménesbeli lovat, juhokat, kecskéket hajtottak el erőszakkal.

Az oklevél névszerint felsorolja a kártevőket, s közöttük a következő *kárászi* jobbágynak említi:

Lőrinc (Laurentius), Hegyi Benedek (Bened. Hegy), János és Jakab (Joh. et Jacob), Fazakas György (Georg. Fazakas), Deák János (Joh. litteratus), Kasza Mihály (Mich. Caza), Dékány Mihály (Mich. Decan), Tóth János (Joh. Thoth), Eszeny Bálint (Valent. Ezen), Ács Bereck (Briccius Alch), Gödri György (Georg. Gewdry), Bertók Bálint (Valent. Berthok), Kiss János (Joh. Parvus), Szép Pál (Paul. Zep), Farkas Gergely (Greg. Farkas), Nagy Benedek (Bened. Magnus), Hegyi Pál (Paul. Hegy), Istvánfia Orbán (Urbanus fil. Stephani), Kakas Lőrinc (Laur. Kakas), Torma Pál (Paul. Thorma) Ld. Z. VIII. 654—6.

A felsorolt nevek közül *Kárászon*, illetve a szomszédos Magyaregregyen a következők élnek még ma is: Deák, Dékány, Ács, Tóth, Kakas, míg a Kasza név ma már csak mint ragadványnév él a kárászi Müller családnál (Müllerné 'Kasza Náncsi').

1542-ben még *Karas* néven adójegyzékbe veszik községünket, mint a pécsi püspökség birtokát (OL. Dica A 2664 II. Tolna vm. XLIIIb), s Pécs elestével 1543 után ez a terület is a magyar—török harcok színterévé lett. Amíg Dáróvára, Dombóvára és Döbrököz magyar kézen volt, Verbőczy Imre kardja vidékünket is védte 500 jó magyar huszárával, s ezeknek tartására kapta a Tolna vármegyei királyi adót. (Vö. Komáromy András: Verbőczy István és fia. Száz. 1910:287.)

Községünkre még a további adatokat gyűjtöttem az Országos Levéltárban levő összeírásokból:

1542/551/696: *Kárász* (Regesta Connum. Portarum C-us Baranyens. de Annis 1542, 1551 et 1696 confecta);

1559: *Kárász* (Registr. dicat. Epp. 5-ecl.);

1564: *Kárász* (Ex Registr. Anni 1564 Epp. 5-ecl.);

1636: *Kárász* (Urb. et Conscr. Fasc.: 90. No. 91.);

1696: *Kárász* (Series Pagorum C-us Barania, 125. p.);

1715: *Kárász* (Conscr. in C-us Baranyiensis 1715. Arch. Regnic. Lad. HH. Nr. 2. fr. 4.).

A török megszállók kiverése után községünk is újra talpraállt, amit bizonyít, hogy a pécsi állami levéltárban levő 1778. évi robotkészpénz-megváltó szerződésen levő pecsét felirata SIGILL + PAGI KARASZ 1747 (az utolsó szám bizonytalan!) a község önállóságát igazolja. 1751-ben *Kárász*, *Kárász* néven írják össze (PÁL, Conscr. Domest.).

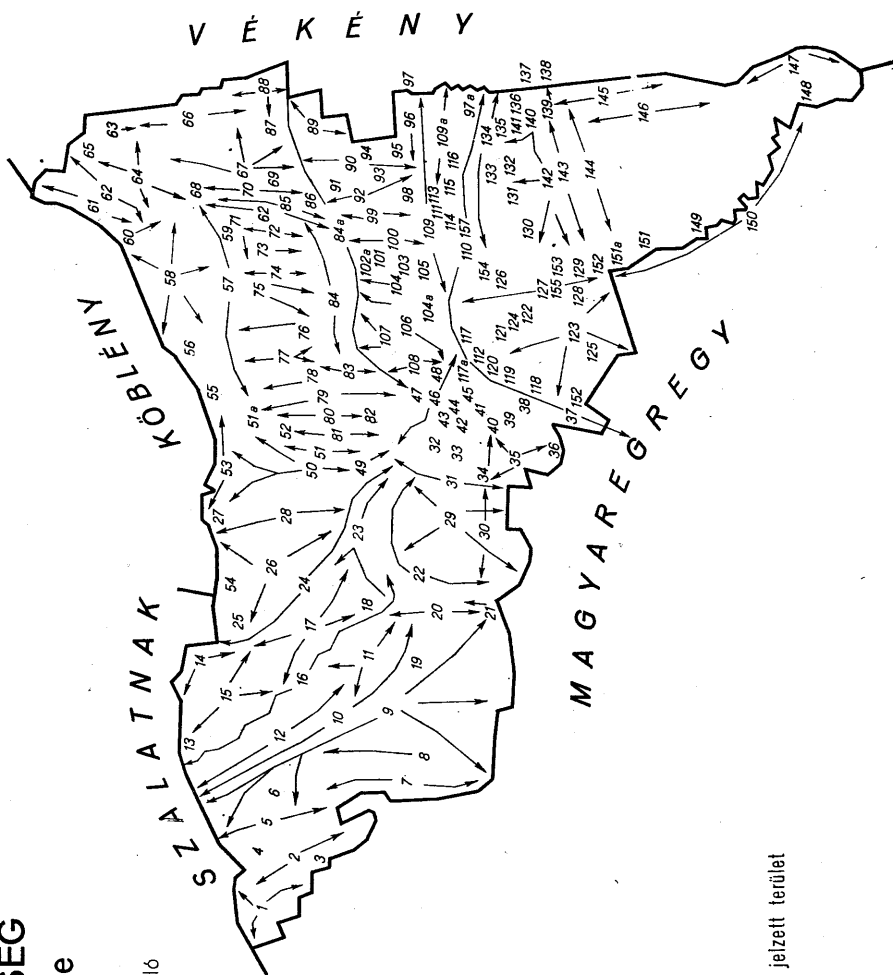
Amint látjuk, községünk neve nem változott az évszázadok folyamán, s 1786-ban is *Kárász* (Korabinszky: Lex. 281) néven szerepel. Más magyar vagy nemzetiségi neve a községnek nem volt.

A község neve magyar, mégpedig feltehetően személynévi eredetű, s azonos a régi magyar *Kárász* személynevünkkel, melynek jelentése 'kárász, Carassius' halfajta neve. A név hasonló a magyar Ön, Süllő, Compó stb. halfajok nevével azonos régi magyar személynevekkel. A névadás feltehetően az

KÁRÁSZ KÖZSÉG helynév-térképe

1960

Tervezte: Reuter Camilló
okl. mérnök

Jelmagyarázat

→ A helynév által jelzett terület

77 Adattári szám

első birtokos (alapító) nevét őrzi, mint az számos Árpád-kori helynévről kimutatható. *Kárász* szavunk eredete valószínűleg északi szláv (KNEZSA: SzlávJöv. I/2, 663), s ez is amellet szól, hogy helységünk neve személynévi eredetű.

Talán név- vagy ejtésváltozatát jelzi a község nevének 1559 és 1715. évi, majd 1751-ben újra felbukkanó *Kárász* alakban feljegyzett neve. Megerősíti e névalakot Szava község egyik családneve: „Karászi”, amelyet több hónapon át volt módomban megfigyelni, s mindig így ejtették ki. A családnév ugyan nem községünkre, hanem a mai Kárász-pusztá (Okorág mellett) nevére vonatkozik, azonban régies hangalakjának megőrzése figyelmet érdemel.

Az általam összegyűjtött helynevek majdnem kizárólag magyar névadás eredményei. Találunk azonban a község területén néhány feltehetően délszláv eredetű helynevet (amilyen pl. *Liponya*, *Lipóca*, *Petróc*), amelyek kétségtelenül magukon viselik a magyar nyelv hangtani szabályaihoz való alkalmazkodás régi jeleit. Ezenkívül van egy újabbkori — ma már kiveszőben levő — német eredetű helynevünk (*Viszli* < *Wiesl*), amelynek alakja mutatja, hogy abba a fiatalkorú német jövevényszó-rétegbe tartozik, amelybe a *knédli*, *lájbli* stb. jövevényszavunk tartozik. Ha középkori eredetű volna, alakja **Vizsoly* lenne, amint azt egy Abaúj-Torna megyei község, Vizsoly nevében látjuk (MELICH: HonfMo. 110).

Szláv eredetű helyneveink csatlakoznak ahhoz a helynévréteghez, amelyet megtaláltunk Magyarereggyen is, s KNEZSA ISTVÁN kutatása alapján tudjuk, hogy a honfoglaló magyaroktól itt talált csekélyszámú déli szlávtság nyomát mutatja (KNEZSA, Magyarország népei a XI. században, 431). A szlávtság csekély voltát bizonyítja az, hogy a szláv eredetű helynevekből kettő (*Lipóca* és *Petróc*) elpusztult helység nevét őrizte meg, s tulajdonképpen helynév csak a *Liponya*. Az utóbbira szükségese megemlíteni, hogy e helynévtől nem messze van a magyar *Hársma* < *Hársmál* helynév, amely esetleg párhuzamos helynévadás, de legalábbis azonos szemlélet eredménye (vidékünkön a hárs őshonos, állományalkotó fafaj lehetett, amelyet csak a üzemtervszerű erdőgazdálkodás szoríthatott ki).

A szlávtság teljes eltűnését mutatja az is, hogy az 1439-ből fennmaradt 21 jobbágynév mind magyar, illetve egyetlenegy mutat szláv származásra (Joh. Thoth), de ez lehet jövevény is. Idegen nemzetiségre mutat esetleg az elpusztult *Lipócáról* említett jobbágynév.

A község évszázadokon való fennmaradását és lakosságának folyamatos életét az biztosította, hogy környező, akkor még hatalmas erdei biztos menedéket nyújtottak a lakoságnak minden nehéz időben.

Munkámat folyamatosan végeztem e területen, melynek 4 évig erdőgondnoka voltam, s így módomban állt huzamosabb ideig részletesen bejárni.

Az adatgyűjtésben segítségemre voltak a község lakosai, elsősorban sokat köszönhetek kedves volt szomszédomnak Papp Ferencné szül. Szakmár Katalin (*Kárász*, 1863), közismert nevén Papp Katinéné-nek, akinek fiatalos emlékezete sok olyan dolgot elevenített meg előttem, amit csak a pécsi állami levéltár irataiból ismertem meg.

Rajta kívül Keresztúri kenyeres József tanácselnök, Balázs Ferenc, Kovács budafai József és Kühnel Márton voltak azok, akik részemre sok hasznos segítséget nyújtottak. E községben — mint Magyarereggyen is — az általános iskola tanulói siettek segítségemre helyismereti dolgozataikkal, melyekből igen sok helynév került elő.

Köszönettel tartozom ezért Arnold Rezső ált. iskolai tanárnak, és Szentés Károly plébánosnak azért, hogy a plébánia történetének vonatkozó adatait rendelkezésemre bocsátotta.

Rövidítések jegyzéke

e = erdő	! = ritkább névalak után
leg = legelő	figyelmeztetés, hogy nem
p = possessio	sajtóhiba
pr = praedium	hrs. = helyrajzi szám
sz = szántó	tkvi. = telekkönyvi
sző = szőlő	további használatos rövidítések
	a magyar nyelvben közismertek

A) Kéziratos források:

Berks lt.	= PÁL BERKS levéltárának anyaga. (Az anyagra BABIOS ANDRÁS volt szíves figyelmemet felhívni.)
H	= HATOS GUSZTÁV levelezésében levő helynévanyagnak a PÁL-ban levő másolata.
Hist.Par.	= A kárászi rk. plébánia kéziratos története.
NB	= NÉMETH BÉLA kéziratos hagyatéka. PÁL. 235. sz.
OL	= Országos Levéltár és utána jelzet.
P	= PESTY FRIGYES helynévgyűjtéséből Kárász adatai. Széchényi könyvtár IV. köt. 345–7.
PÁL	= Pécsi állami levéltár és utána jelzet.
PÁL 1.	= Kárász helység tkve. birtokrész. sorozatában 1862. PÁL.
PÁL 2.	= Kárász község sorozatos tkve. 1866. PÁL.

B) Térképek

BiU. 341	= Térkép Kárász község határáról, 1861. Fölmérte és rajzolta Frenkl Ferencz munkáik. mérnök. PÁL. (12 = 100°).
BiU 342	= Kárász község határának térképe, 1865. Horváth Lajos mérnök. PÁL. (1" = 100°)
Gönczy	= GÖNCZY-THIRING: Magyarország kézi atlasza. Pallas Rt. Bp. é. n. (1883–90).
K, Kszb.	= Kataszteri térkép (1865/70, 1898) és Kataszt. színes birtokvázrajz (1865).
Kogutowicz Zt.	= Pozsony vármegye térképe. Magyar Földrajzi Intézet, Bp. 1913.
	= A n. m. pécsi püspökség pécsi és nádasdi uradalmi összes erdőségének általános átnézeti térképe, mely az úrbéri rendezés céljára készült, és meghitelesített térképekről 1" = 100° nagyságról 1" = 400° mértékre összevonva lemásoltatott. 1866. Lukrits Kálmán mérnök. Mecseki áll. erdőgazd. kárászi erdészeti zokápusztai üzemegységénél fekvő térkép.

C) Felhasznált irodalom

A	= Anjou-kori okmánytár I–VII. köt. Bp. 1878–1920.
Bod – Páriz P.	= BOD PÉTER–PÁRIZ PÁPAI FERENC: Dictionarium Hungarico-Latinum etc. Cibinii, 1767.
Cs	= CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország tört. földrajza I–III, V. k., Bp. 1890–1913. (Csak ott idézem, ahol az eredeti forrást nem áll módomban visszakeresni.)
EtSz	= Magyar Etymologiai Szótár I–II. k. Bp. 1914–44.
Follajtár	= FOLLAJTÁR ERNŐ: Baranya vm. eltűnt helységei. M. Szociográfiai Int. közleményei. I. évf. 1942, 293–320.
Hnt	= Hivatalos helységnévtár, közelebbi adat évszámmal jelezve.
Kniezsa	= KNEZSA ISTVÁN: Magyarország népei a XI. században. Bp., 1938. Klny.
Kniezsa: SzlavJöv.	= KNEZSA ISTVÁN: A magyar nyelv szlav jövevényszavai. I/1–2. Bp., 1955.
KorabLex	= KORABINSKY J.: Geogr.-hist. und Produkten Lexikon von Ungarn etc. Pozsony, 1786.

- Melich = MELICH JÁNOS: Honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1926.
 Velics = VELICS—KAMMERER: Magyarországi török kincstári defterek 1543—1639. I—II. k. Bp., 1886—1890.
 Weidlein = WEIDLEIN, JOHANN: Die Bedeutung der Flurnamen für die historische Siedlungsgeographie der Schwäbischen Türkei. Georg. Jahresbericht aus Österreich, XVIII. Band (1935) Klny.
 D) folyóirat, újság
 MNy = Magyar Nyelv, évfolyam és lapjelzet.
 DN = Dunántúli Napló, 1958. évf. május 9-én megjelent „A kárászi határban” c. cikk Lipóczky Józseftől.

Adattár

Colligite fragmenta, ne pereant

- Aklok (19):** *Akók*. A dankai juhlegelőn állt aklok után elnevezve. Ma legelő, részben erdősült terület.
- Állomás (51a):** Kárász—Köblény vasútállomás körül kialakult falurész neve. Eredetileg csak vasutasok lakták, később pályamunkások, vasuti nyugdíjasok is költöztek ide. E kieső falurészt gyakran *Liponya* néven is emlegetik. L. ott.
- Alsópetrőc (13):** *Ásópetrőc*. A szalatnaki határon fekvő szántóföld, a *Hosszúpetrőc* ÉK-i végében. L. még a *Feketepetrőc* alatt elmondottakat.
- Andráshegy (42):** *Andráshögy, Horgosi hegy, Natyhegy*. Azelőtt a pécsi püspökségé volt, s szőlő borította. 1920-ban Nagy András vette meg, s a család ott is lakik. *Andráshegy* nevét azóta kapta, másik neveit ma ritkán hallani. Ma szántó, kevés szőlő. A nagy kiterjedésű *Antalhegy* DK-i része.
- Andráskút (43):** A kútát 1914-ben létesítették, amikor a magyaregregyi kőbánya kisvasútjának lovai ott állomásoztak és a kocsisok ott itattak. A kút a *Nagyhorgos*-ban, az *Andráshegy* alatt van. Nevét szintén Nagy Andrástól vette.
- Andrásorom (76):** *Andrásurma, Andrásurom*. Szántóföld — a *Hosszúdülő* része —, amely a kárászi vasútállomástól DK-re Szászvár felé fekszik. A név eredetéről a lakosság nem tud semmit.
- Andrásormai kút:** *Andrásurmai kút*. Forrás az *Andrásorma* alatt.
- Antalföld l. Antalhegy.**
- Antalhegy (32):** *Antalhegy*, ritkán *Antalföld*. 1861: *Antal hegye és allya* BiU. 341; 1862: *Antalhegy és allya* PÁL. 1; 1865: *Antal hegy, Antalhegy* — sz. leg K; *Antalhegy* — sző, *Antalföld!* — mező P; 1865/70: *Antal hegy* — sző, leg K; 1866: *Antalhegy és allya* PÁL. 2; 1873: *Antalhegy* — sz H. A név eredetét nem tudják. Része az *Andráshegy* l. ott.
- Aranybányai gödör (131):** Az 1920-as években egy pesti bányamérnök kezdett ott aranybányászatot — sikertelenül. A *Kíma* egy része.
- Bálintgödre (97):** A vékényi határszélén, a Telek keleti szélén van.
- Bányai csörge (150):** *Bányai csörge, Bányai patak*. Utóbbi nevet a fiatalabbaktól jegyeztem. A volt Kühnel-féle seresi szénbányától lefolyó vízfolyás neve. Azonos a sörösői csörgével.
- Barátokorma (55):** *Barátokurma, Baráturma*. A vasútállomáson túl, Köblény felé eső szántók neve. A névadás okát nem tudják.
- Barátok rétje (80):** *Barátok réttye*. A Kisliponya és a Rozsomány közötti rét neve, a Monyorósi kúttól északra.

Belsőgát : *Bēsögát*. A Bódán és Beréten végigfolyó csörge gyűjtőneve. Ha a Bódán átfolyó részt említik, akkor Bódai, ha a Beréten, akkor Berétei csörge a megnevezés. Felhívom a figyelmet arra, hogy a lakosság ajkán belső 'mélyebben', külső 'magasabban' fekvő értelemben használatos, vö. *Kismérés* címszó alatt.

Belsőkismérés 1. Kismérés.

Belsőrétek : *Bēső rétek*. A Bóda, Berét, Berek, Berekmelléke összefoglaló neve, illetve annak legmélyebben fekvő rét művelési ágú területeit értik rajta.

Belsőréti kút : *Bēsőréti kút*. Forrás a Kiskúti völgyben.

Berekmelléke (63): *Berekmejjéke, Berökmellé, Berök melye, Berök melletti*. A vékényi határszélén a vasúttól északra fekvő szántók neve. A név második tagját a lakosság változóan használja, mégis a *Berekmejjéke* a leggyakoribb. Feltételezem, hogy a *Berök melletti* kifejezés már újabb alakulás, talán iskolázás hatására.

Berekrét (65): *Bērekrét, Berki rét*. 1873: *Berekrét* H. Az előbbtitől északra levő rétek neve.

Berét (64): *Berét, Beréte*. 1861: *Berét* BiU. 341; 1862: *Berit* PÁL. 1; 1865: *Berét* BiU. 342; *Berét* K; *Berét* — mező, rét P; 1865/70: *Berét* — rét K; 1866: *Berét* PÁL. 2; 1866: *Berét* — r Zt; 1873: *Beréte* — sz H. A nevet a lakosság azzal magyarázza, hogy a falutól a rét nagyon bent 'mélyen' van. Értelme tehát **Belréte* lenne.

Berétei csörge : *Berétei csörge, Berétei száncs*. 1866: *Berétei vízárok* PÁL. 2. A Berétén végigmenő Vékénynek tartó vízfolyás neve. A feljegyzett második névben a *sánc* szavunk *száncs* változata van. L. a Belsőgát alatt elmondottakat is.

Berétei hegy 1. Berétetető.

Berétei kút (69): *Berétei kút*, ritkán *Ignáckút*. Böröcz Ignác volt községi bíró földjén levő forrás neve. Gyűjtésem során feljegyzett Burgondi kút nevet csak a Finta család ismerte és használja. Oka az, hogy a család egyik tagja burgondiboros üveget hűtött a kútban, s a leázott címkét kiragasztotta a kútra. E tréfa nyomán születőben van egy új helynév.

Berétei oldal (67): *Berétei ódal*. Szántóföldek a Berétei völgy keleti oldalán.

Berétei őrház (68): A MÁV Berétében álló őrházának a neve a berétei útkereszteződésnél.

Berétei rámpa (68): Az őrháznál levő vasút szintbeni kereszteződéséhez felvezető rövid töltés neve.

Berétei rét (64): Tulajdonképpen azonos a Beréttel, de ha így mondják, akkor csak a rét művelési ágú területet értik rajta.

Berétei út (62): *Berétei út, Berétei horgos*. 1866: *Berétei új út* PÁL. 2. Fontos közlekedési út, a Hátútról vezet a község északi részeibe.

Berétei völgy (70): A Berétből délnek húzódó völgy neve.

Beréte tető (85): *Beréte tető, Berétei hegy*. A Berétei úttól nyugatra, észak-déli irányban húzódó szántók neve.

Berki kút : A Berekrétben levő kút neve.

Berki rét 1. Berekrét.

Bóbin 1. Vízli.

Bóda (57): *Bóda, Bódai rét* (az utóbbit ritkán említik, csak a réteket értik ekkor rajta). 1325: p. *Bolda* in c-u Tholnensi A. II. 181; 1402: p. *Boltha* Cs. III., 419; 1422: ~ in c-u Tholnensi Dl. 11187; 1424: ~ Dl. 11543; 1427, 1440, 1456, 1465, 1485: p. *Boltha* Cs. III, 419; 1873: *Bodai rét* H; 1424-ben

Szoroszló (= a mai Oroszló) előtt, 1424-ben Monyarós és Kerekliget között említi az oklevél (az OL. mikrofilmfelvételei után). CSÁNKI Egyházaskozártól délre, Köblény és Kárász mellett kereste. A területet a lakosság csak egyszerűen *Bódá*-nak nevezi, s nincs tudomása arról, hogy itt falu lett volna. Ma rét és szántó.

Bódai kút : Forrás a Bódában.

***Bódapataka** : 1325: rivul. *Boldapataka* A. II, 181—2. Feltehetőleg a Bódán végigfolyó víz neve. Idős adatközlőim szerint a víz bősége itt olyan nagy volt, hogy halásztak benne.

***Bódauta** : 1325: viam *Boldauta* A. II, 182.

Burgondi kút l. *Berétei kút*.

Bükk (29): *Bük, Bik*. A Szállásibükk szántónak kiirtott részét nevezik így, a káplányi horgos vezet oda.

Bükki csörge : A Bükki kútból lefutó víz neve.

Bükki kút : A dűlőben levő kút neve.

Bükki út (30): *Büki út, Büki horgos, Biki út*.

Bükkös (26): *Bükös, Bikös, Bükkös*. 1809: In terreno Kárász in *Bükös* Hist. Par.; 1861: *Bükkös* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1; 1865: *Bükös* ! — leg, sz K; *Bükkös* BiU. 342; 1865: *Bükkös* — mező P; 1865/70: *Bükös* — sző K; 1866: *Bükkös* PÁL. 2; 1866: *Bükkös* — sz Zt; 1873: *Bükösi földek* H. Ma — a köbli és szaloknai út között fekvő szántóföldek neve, régen erdő lehetett.

Bükkösi hát : A dűlő magasabban fekvő része.

Bükkösi horgos : *Bükösi horgos, Bükösi út*. A dűlőn északnak tartó út neve.

Bükkpatak (89): *Bükpatak*. A Kanistástól délre a vékényi határig fekvő szántók és gödör neve.

Bükkpataki határgödör (137): *Bükpataki határgödör, Bikpataki határgödör*, gyakran csak *Határgödör* néven nevezik. 1862: *Bükkpataki határ gödör* PÁL. 1. A régi telekkönyv szerint fele Kárász, fele Vékényi községet illeti. Az országúttól délre a község határán húzódik délnék. Kárászi adatközlőim szerint a vékényiek *Petrös* néven ismerik.

***Bükkpataki legelő** : 1862: *Bükkpataki legelő* — elszórt legelőrészek PÁL. 2.

***Cegléd**, elpusztult helység l. *Ciklődi völgy*.

Cigányköz (121): A cigánytelep felé vezető sikátor neve a Pertus alatt.

Ciklődi völgy (21): *Ciklődi vögy*. 1461: pop. et iobag. in *Chegled* Z. X, 167; 1465: Mich. Chywyk, Greg. et Joh. Anyko — iobag. in p. *Chegled* Z. X, 343. Magyaregregyről Kárász határába menő völgy neve. Folytatása Kárász területén a Szállási völgy. E név őrzi az elpusztult *Cegléd* falucska nevét, melyről azonban Kárász lakossága — de Magyaregregyé sem — már mit sem tud. Újabbkori — a völgy magyaregregyi határba eső részére vonatkozó adat 1873: *Cziklődi völgy* — e H. — A *Cegléd* > *Ciklőd* fejlődésre vesd össze *Cegléd* város nevét, amelyet a csongrádi magyarok *Cigléd*-nek ejtenek (EtSz), a Somogy megyei Merenye helységhez tartozó *Ceglédpuszta* neve 1865-ben *Czeeglőd* (Kataszt. birtokvázrajz), Merenye egyik dűlője 1865-ben *Czeeglődi útra dűlő* (Uo.), Tiszapolgár határában ismerjük *Czikléd tanyá*-t (Hnt. 907). Utóbbit az EtSz. ? *Cikléd puszta* Szabolcs m. néven említi. A Csallóköz sárréti tanyavilágából ismeretem 1883—90: *Ciglédi p[us]ta*] (GÖNCZY), 1913: *Cziglédi p[us]ta*] (KOGUTOWICZ) adatokat azzal, hogy helységnévtárakban (1882, 1907, 1944) nem találom.

A név a *cigle* 'parti fűz, kosárkötő fűz' köznévből (erre vö. a Baranya megyei Husztót határában *Cikle*, Vázsnok határában *Cigle* helynevet) -d kicsinyítőképzővel származik (EtSz). Ez a megfejtés a helyszíni körülményeknek is megfelel, mert nedves, vizenyős, fűzfélésegeknek megfelelő helyet jelöl a név. — Településtörténeti szempontból jelentős, hogy a XV. sz. közepére még ilyen kis völgybe is jutott már lakosság (l. *Petróc*), és annak továbbbrazása elérte a völgyfejet is.

Csapópart (48): A vasútra vezető új úton a falu feletti meredek parton levő pincehelyek neve. Kevéssé használt helynév, a névadás oka ismeretlen.

Csárda (39): *Csárda*. 1841: ... a *csárda* felül való részéből ... Hist. Par.; 1865: *Csárda* — épület K; 1865/70: *Csárda* — kocsmá K. A volt pécsi püspöki uradalom kocsmája volt, régen híres mulatóhely, betyártanya. 1865-ben már Blum Ádámé, a Balázs-család egyik tagjáé. Régi, több mint száz éves épületét 1958-ban elbontották.

Csárdaföld (40): *Csárdaföld*. Az előbbi csárdához tartozó pár hold föld, kert neve. Ma a terület nagyobb része a Balázs-családé.

Cseres (145): *Cseres*, *Cserös*, *Égyenes cser*. A Derzsőtől délre fekvő, ma kincstári erdő a vékényi határon, amely adatközlőim szerint régen szőlő volt.

Cserma (36): *Cserma*, régebben *Némethegy* név is járta, ma ezt ritkán használják. 1865: *Német hegy* — e K; 1898: *Német hegy* — sz, e K; 1935: *Némethegy* WEIDLEIN 70. Ma csak *Cserma* néven ismerik. Ez a név onnan ered, hogy a magyarereggyi *Cserma* dülő folytatásában fekszik. A régebben használt *Némethegy* név a község német telepeseinek emlékét őrzi.

Megállapításom szerint *Cserma* neve a *csermál* 'déli kitettségű cseres oldal' jelentésű névből fejlődött ki. Fejlődésére vö. az EtSz (722) *fűzma* címszó alatt elmondottakat. A helynévre Magyarereggyen 1859-től van adatom. L. Magyarereggy helynevei c. dolgozatomat (kézirat).

Csermai út (31): A magyarereggyi *Csermá*-ról északnak vezető út neve.

Csorgató kút (129): *Csórogató kút*. A Fürdővölgyben a volt Fehér-, ma Hirdiféle háznál levő csövön ömlő forrás neve. Régebben gyógyhatást tulajdonítottak neki.

Dankó (9): 1861: *Dankó* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1; 1865: ~ K; ~ BiU. 342; ~ — mező P; 1866: *Dankó* — sz Zt; 1873: ~ pécsi püsp. urad. földje H; 1958: ... a *dankai* résszel ... DN. 1958. V. 9. Kárász község egyik legnagyobb dülője. Eredetileg erdő boríthatta, jelenleg nagyobb része szántóföld, meglehetősen gyenge minőségű, dombos terület. A névre vonatkozólag a lakosság nem tud semmit.

1862: *Dankó* közép-oromi és lipóczai erdő PÁL. 1; 1865: *Dankó* — e P; ~ — e K; 1865/70: ~ — e K. A régi erdőterület 1920-ig egyre fogyott, de később a rossz szántóföldek, elsősorban a volt uradalmi terület újra erdősítés alá került. Ma e területen legelő is van, más részét erdősítik.

Dankóalja (11): *Dankóalja*. A Petróci csörge és a dankai út között fekvő gyengébb szántóföldek.

Dankói kút

Dankói út (10): A dülő keleti oldalán Szalatnakra vezető kocsit neve.

Derék (109): *Dérék*, *Déréki horhos*, *Déréki út*, *Malomút*. A községből a Kühnel-malomhoz vezető kocsit neve, de gyakran értik rajta a tőle északra levő földeket is. Ma északi oldala lassan beépül.

Dérékmelléke : *Dérékmejjéke, Dérék mellett*. A kocsiút két oldala melletti, régen gyümölcsösök, földek neve.

Derzső (142): *Derzső*. 1862: *Derzső* — elhagyott szántó és szőlő, urad. erdő PÁL. 1; 1865: ~ BiU. 341; ~, *Derzsi* — leg P; *Derzsó !* — leg K; 1865/70: *Derzső* — e K; 1866: ~ — leg, e PÁL. 2; 1866: *Derzsó* — leg Zt; 1873: *Derzső hegy* — ritkás erdő borítja H. Ma is legelő, részben erdő. A név eredetét a lakosság nem tudja, nem is értelmezi. Feltevésem szerint személynév keresendő benne, mely másutt is helynévül szolgált. 1439-ben említik Emericus *Dersew* aranyáni (Bodrog vm.) jobbágyot (Z. VIII, 437), s a Bars megyei Csiffár határából Pesty említi a *Derzső völgy*-et (Pesty kézír. gyűjt. VI, 42—3).

***Derzsőgödör** : 1813: In *Kárász . . . bauen die Unterthanen*: Math. Radó, Stephan Sásko, Mich. Pap, Josef Pap und Steph. Pap im Kirchen-Graben, *Derső Gede* (!) einen Stollen . . . PÁL, Berks lt. Fasc. 45. No. 110/1813, 19. §. Ilyen nevet ma nem ismernek, de feltehető, hogy Sörösben történt ez a szénkutatás, s a helynévvel való helyjelölés téves.

***Dézmás hegy** : 1866: *Dézmás hegy* PÁL. 2. Ma már e nevet nem ismerik. Adatom szerint az Antalhegy és alja dűlőben volt, valószínűleg neve összefüggésben lehet az egykor ott volt egyházi birtokkal.

Doboskút (135): *Doboskút, Daboskút*. A Derzső alatti — Mezei malommal átellenben levő — doboskúti gödörben fakadó forrás neve. A név a Kárászon ma is élő *Dobos*-család nevét őrzi.

Doboskúti csörge (141): A Doboskút lefolyása.

Doboskúti gödör (141): Nevét az ott fakadó Doboskúttól kapta, régebben kenderáztató mocsilák voltak benne.

Doboskúti oldal (140): *Doboskúti oldal*. A doboskúti gödör erdővel borított két oldala.

Egyenesceser l. *Cseres*.

Fahídi dűlő (27): A köbli út végén, a köblényi határon levő szántók neve, az ott levő fahídról.

***Falu** : 1865: *Falu* — e Kszb; 1865/70: ~ — e K. A térképészek által elhelyezett hibás elnevezés.

Falu alatti öreg rét l. *Öregrét*.

Fábrics malom (152): *Fábrics malom* (általános neve), *Rákmalom* (ma már igen ritkán hallani), *Tótfülöp malma* (csak kérdésre közlik e nevet, egyébként nem használják). 1862: *Rak István malma* 82. hsz. PÁL. 1; 1860 körül már a kárászi *Rák*-családé, 1880 körül Strasser József a tulajdonosa. Tőle az 1900-as években Tóth Fülöp vette meg, akitől az első világháború alatt Fábrics József (†1957) vásárolta meg. Jelenleg is ott lakik a Fábrics-család.

Fehérföldes pince (146): *Fehérföldes pince*. A kárászi kincstári erdőnek nyugati részében fekvő erdőrésze. Valószínűleg régi szőlőművelés emlékét őrzi. Vö. *Cseres* a.

Feketeorom (61): *Feketeurom*. A Kárász, Vékény és köblényi hármashatárnál fekvő szántók, nevét a lakosság szerint fekete földjétől kapta.

Feketepetrőc (12): *Feketepetrőc* (leggyakrabban), *Kispetrőc, Tűlsőpetrőc*. 1461: Kéthelyi György máréi várnagyot *Pethrucz*-i nevű részbirtokán a királyi személynök elé idézik Z.X, 168; 1463: in *Petrecz* Z.X, 244; in *Pethroc* Z.X, 247; in *Petreth* (o: *Petrech*) Z.X, 264; 1542: *Pewtreucz* OL. Dica A 2664. II, Tolnamegye XLIII. b. Az utóbbi adatot a dica Zarándok

előtt említi, így idetartozónak vélem. Igen régen lakott hely lehetett, mert az 1359/174 tkvi. hrsz.-ú parcellán 7 urnasírt találtak, benne csontmaradványokkal. Az urnák kb. 1 m magasak és mintegy 0,8 m átmérőjűek voltak. Találtak ekkor 2 db rézrozsdától borított, sodronyból tekert tűt és egy rézlemezről készült, kis félhold alakú, ismeretlen rendeltetésű tárgyat. E hely a régi dankói erdészlaktól 30—50 m-re ÉNy-ra feküdt (Keresztúri kenyeres József közlése Kárász). A lakosság tudomása szerint itt valamikor falu volt. A Szeli- és Kovács-család földjében ma is igen gyakori a középkori tégladarab, természetű olyannyira, hogy a két föld közötti erősen köves részt csak kőkenybozót fedi, szántani nem lehet. Az itt levő romot építőknek termelték ki, a Szeli-család pincéje ebből készült. A lakosság szerint templomrom állott itt. Helyszínelésem szerint a téglá és építőkő 20 × 40 m-es területen, míg a középkori edénytörmelék kb. 50 × 150 m-es területen, nagyjából egy kis dombon található. A gyűjtött anyagot a pécsi városi múzeum gyűjteményében tárolják.

Felsőkert (128): *Fölsökert, Fösökert*. A Fürdővölgyben volt kertek, ma már beépültek.

Fősti malom l. Kühnel-malom.

Főút (110): *Főút, Országút*. A községen átvezető országút egyik neve. Régi, valószínűleg már rómaiak által ismert útvonal. Középkori adatokat l. Magyarregregy helynevei c. dolgozatomban.

Fürdői csörge (152): *Fürdői csörge, Fürdői patak*. A kárászi fővenyfürdőn átfolyó, s annak vizét elvezető patak neve a fürdő alatt. A fürdő felett Seresi csörge, l. ott.

Fürdő út: *Fürdő út, Fürdő utca*. A fővenyfürdőhöz vezető, ma már egészen odáig beépült utca neve.

Fürdővölgy (153): *Vögy, Fürdővögy*. A falutól délre levő, jórészt beépült völgyecske (l. *Fürdő út*), melyben a fővenyfürdő létesült. Tulajdonképpen a Seres alsó szakasza. Régen a falunak e részét egyszerűen *Völgy*-nek nevezték, s itt is mocsilák 'kenderáztatók' voltak.

Fűrésztelep (111): A Kühnel-malomhoz tartozó és 1950 után államerdészeti kezelésbe vett fűrésztelep közhasználatú neve. L. még *Kühnel-malom*.

Gátköz (112): *Gátköz, Kétgátköz*. A fővölgyi patak (ún. vadárok) és a malomárok között levő földrész (kertek), mintegy 5—6 gazda földje.

Hársas (108): Gödör neve a Nagypart és a Pípós között.

Hármál (78): *Hársma*. 1861: *Hársma* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1; 1866: *Hársma* — sz Zt. Ma szántóföldek, a vasútállomástól keletre a 2. dűlő neve. A név vidékünkön igen gyakori és jellemző hárserdők (vö. *Liponya, Lipóca*) emlékét őrzi. Második része a Mecsekben gyakori *mál* földrajzi név. Alakulására vö. a *Cserma* címszót.

Hármáli gödör (77): *Hársmai gödör*. Az előbbinek keleti szélén húzódik.

***Hármál [pataka]**: 1325: rivul. *Hasmal* A. II, 182. Ma e néven ismeretlen, de kétségtelen, hogy az innen lefutó csörge nevét őrizték meg az oklevelek.

Határgödör l. *Bükkpataki határgödör*.

Határoldal (136): *Határodal, Határ*. Vékény felé ez a község határa. L. még *Bükkpataki határgödör*.

Határoldaltető (139): *Határodaltető*. A Határoldálnak legmagasabb, déli része a kincstári erdő mellett.

- Hegyhát** (84a): *Hötyhát*. A falu felett emelkedő dombvonulat neve, melyen szőlők, szántók, gyümölcsösök vannak.
- Hegyháti út** (84a): *Hötyháti út*, *Hátút*. A Hegyháton Vékénybe végigvezető út közismert neve.
- Hetesipart** (101a): A Kishegytől északra levő földek, melyek *Hetesi József* kocsmáros nevét őrzik. Ma a Nyers-családé.
- Hidegkúti csárda** (138): Tréfás elnevezése a Határoldalban levő delelőhelynek a vékényi határszálen.
- Hidegödöl** (144): *Hidegödöl*. A Seresből, a fővenyfürdő felett keletre nyíló völgyecske északi oldala a kincstári erdő területén.
- Hidegoldali patak**: Időszakai vízfolyás az előbbi alatt, mely a fürdői csörgébe torkollik.
- Horgos** (46): *Horgos*. 1862: *Horgas* — Rozsománra PÁL. 1. L. *Nagyhorgos*.
- Horgos** (90): *Horgos*. 1862: *Horgas* — telekben PÁL. 1: L. *Teleki horgos*.
- Hosszúdülő**: 1865: *Hosszú dülők* BiU. 342; 1866: *Hosszú dülő* I—IV PÁL. 2. Kárász egyik legnagyobb dülője, tulajdonképpen gyűjtőnév. Részei: Rozsomány, Nyáros, Hársma, Kishát, Andrásurom, Zehögés, Páfrányos, Lakosgödre, Külsőkismérés.
- Hosszúföldek** (91): *Hosszúföld*, *Hosszúfödek*. 1873: Hosszúföldek — sz. H. A Teleki horgos és a Teleki völgyi út felső részén levő szántók neve.
- Hosszupetrőc** (15): *Hosszupetrőc*, másképpen *Natypetrőc*. A Petrőci csörge és a szalatnaki út közötti szántóföld. A szalatnaki szálen levő darabja az Alsópetrőc. L. még a *Feketepetrőc* alatt elmondottakat.
- Ignáckút** l. Berétei kút.
- Imhóf malom** (127): A malom már 1890-ben nem dolgozott (Papp Ferencné sz. Szakmár Katalin, szül. 1863, Kárász, közlése) kevés vize miatt. A seresi vízfolyás hajtotta, de vízhiány miatt gyakran taposták (ún. száraz-malom volt). A régi malomárok a seresi árok, majd a Fürdővölgy nyugati oldalán még kivehető volt. Idős adatközlőm szerint a felhagyott malom *puszta*malom, vagyis 'elpusztult malom' volt, s tisztában volt *puszta* szavunk régi 'pusztult' jelentésével.
- Irtás** (66): 1873: *Irtás* — sz. H. Nevét a lakosság szerint onnan kapta, mert erdőt irtottak ott. A vékényi határszálen húzódó földek neve.
- Jakabgödre** (86): A berétei úttól keletre levő, délnek húzódó gödör neve.
- Kanistás** (88): A vékényi határon, a Szélföldtetőtől keletre fekszik. Vízállásos, patakos, sáros gödör, majd innen ma már a szántókat is így nevezik. Előbb említett idős adatközlőm a *kanistás* szó értelmét 'lucskos, sáros' szavakkal adta vissza. De használták szerinte pl. ruhára is, *kanistás szoknya* 'csatakos, sáros szoknya'. Megemlítem, hogy a szomszéd Magyar-egregyen, ahol e szó szintén helynévben szerepel, értelmét már nem tudták megmagyarázni. Vö. KNEZSA: SzlavJöv. I/2, 245, *kalista* címszó alatt.
- Kanistási kút**: A gödörben levő kút neve.
- Káplány** (35): 1861: *Káplán* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1.; 1865: ~ — mező P; ~ — sz. r K; ~ BiU. 342; 1866: ~ PÁL. 2; 1873: ~ — nevű sűrű H; 1898: *Káplán*, *Káplán* — sz. szó K. A Csárdától nyugatra levő erdőszült terület neve.
- *Káplányi gödör**: 1866: *Kápláni gödör* — a Káplán dülőben PÁL. 2.
- Káplányi horgos** (34): *Káplányi horgos*, *Káplányi út*.
- *Káplányi kisházás birtok**: 1866: *Kápláni kisházás birtok* PÁL. 2. Tulajdonosai a Kárászra telepített svábok voltak.

- Káposztások** (113): 1861: *Káposztások* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1. Ma már alig ismerik. A Derékúttól délre fekvő kertiföldek neve.
- Kenderföldek** (109a): *Kendőrföldek*, megkülönböztetnek *Ásókendőrföld*-et, mely Vékény felé, *Főskendőrföld*-et, amely Kárász felé fekszik, a Derékúttól délre. 1861: *Kenderföldek* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1; 1865: *Kenderföld* BiU. 342; 1865: ~ K; 1866: ~ PÁL. 2. A Derékúttól délre a vékényi határig terjedő szántóföldek neve. Ide minden évben kendert vetettek.
- Kerékgyöp** (122): A Pertus ÉK-i erdős részében levő, régen legelő, ma fenyves-sel borított terület. Jégverés ellen itt szóltatták meg régen a vihar-ágyút, s innen fogadták mozsárdurrogással az egyházi látogatókat is.
- Kereszt** (117a): *Körösz*. 1842: Köblényi út alatt . . . állított *kőkereszt*-nél . . . helyén előbb a kárászi község által állított és fenntartott *fakereszt* volt. Hist. Par.
- Keringő** (94): *Keringő*, *Kerindő*. A Teleki horgostól K-re fekvő földek neve, szántók. Megyénkben több helyről ismerek hasonló helynevet: *Kerengő* (Boda), *Keringő* (Vékény), de a névadás indítóokát nem ismerem.
- Kíma** (132): *Kíma*, *Kúma*. Északnak néző, kiugró köves oldal, lábánál kő-fejtővel. A nevet *Kómál*-nak értelmezem. Vö. a vidék hasonló *Cserma*, *Hársma*, *Rétma* (Szászvár), *Ruzsama*, *Kíma* (M.-egregy) helyneveivel, és a *Cserma* címszó alatt elmondottakkal.
- *Kirchengraben** : 1813: . . . im *Kirchen-Graben* . . . PÁL, Berks lt. Fasc. 45. No. 110/1813. 19. §. A név a szén után kutató bányauzemvezetőség német nyelvű tisztviselőinek fordítása, s a mai Völgy-nek felel meg.
- *Kisdankó** : 1862: *Kis Dankó* PÁL. 1; 1866: ~ PÁL. 2. Ma nem ismerik.
- Kisderzső** : *Kisderzső*, *Kisderzsői hegy*.
- Kishát** (84): *Kishát*, másként néha *Kisnyáros* néven is nevezik. A Hosszúdülő nagyobb része, szántóföldek a Hegyháti úttól északra.
- Kisháti út** : *Kisháti út*. A Hegyháti vagy Hátútnak a Kishát fölötti része.
- *Kisházások káposztása** : 1862: *Kisházások Káposztásai* PÁL. 1; 1866: *Kisházások káposztása* PÁL. 2. Ma ilyen néven ismeretlen.
- Kishegy** (102): *Kishegy*, *Kishögy*. Szőlőterület a temetőtől keletre.
- Kishegyi út** (103): Az ide vezető kocsit neve.
- Kishíd** (110a): *Kishíd*, *Kűshíd*. Az országúton levő, tejcarnok előtti híd neve.
- Kiskúti forrás** : *Kiskúti forrás*. A Kiskúti völgyben levő forrás neve.
- Kiskúti rét** : *Kiskúti rét*, *Kiskúti völgyi rét*. L. a következőt.
- Kiskúti völgy** (60): *Kiskúti vögy*. Szántóföldek, rétek az Osztályok és a Fekete-urom között.
- Kisliponya** (81): *Kisliponya*. A vasútállomásra vezető ösvény két oldala.
- Kismérés** (59): *Kismérés*, részei a *Belső* és a *Külső kismérés*. A vasúton túl levő, mélyebben fekvő a *Belsőkismérés*, míg a vasúttól délre, magasabban fekvő része a *Külsőkismérés*. Ma szántóföldek és rétek.
- Kismérési gödör** (72): A Kishátról a Külsőkismérésbe vezető gödör.
- Kismérési hegy** (71): A Kismérés magasabb része, más néven Külsőkismérés. Szántóföldek.
- Kisnyáros** l. *Kishát*.
- Kispetróc** l. *Feketepetróc*.
- Kisrét** (114): 1873: *Kisrét* — a Malomárok és a Vadócz árok között H. A Kühnel-malom és a Varsa keleti oldalán levő rétek neve.
- Kovácsok parragja** (125): *Kovácsok parragja*. A Pertus DK-i részén fekvő legelő neve. Kevéssé ismert helynév.

Kőbánya (133): *Kűbánya*. Időszakosan művelt kőbánya a Kíma oldalában, az országút mellett, s annak fenntartására termelnek ott időnként anyagot.

***Köblényi határon :** 1866: *Köblényi határon* — elszórt legelőrész PÁL. 2. Ma e nevet nem ismerik, valószínűleg térképészek által gyártott név. Egyéb-ként is itt a legelők megszűntek, szántónak törettek fel.

Köblényi út (28): *Köbli út* — egymás közti használatban, míg idegennel szemben Köblényi út elnevezést használják. A mai Köblény községbe vezető kocsíút neve. A lakosság, különösen idősebb része a községet *Köblinek* nevezi, megőrizve a község ősi magyar nevének alakját. Régi okleveles emlékeink is mind *Köbli* alakot őriztek meg. Vö. CSÁNKI III, 437; 1324: in riuulo qui ruit de *Kubli*, Steph. f. Gabriani de *Kubli* A. II, 161—2; 1542: *Kebly* OL. Dica A 2664 II, Tolna m. XLIIIb. Még 1751-ben is *Köbli* és *Köblin* alakban szerepel a PÁL-ban levő Conser. Dom.-ban. 1804: *Köblin* Korabinszky Atlasz, 1808: *Köblény* Lipszky. Amint látjuk, a régi magyar névalak hivatalosan is megszűnt, s ma már csak a magyar falvak lakosságának ajkán él. A név változását a magyarság pusztulása okozhatta. Valószínűleg az 1700-as években megtelepült rácság ajkán változott a név, hasonlóan a délvidéki *Apáti* > *Apatin*, *Keve* > *Kubin*, *Temeri* > *Temerin*, *Kölpi* > *Kulpin* > *Kölpény* stb. falvak nevéhez.

Középorom (6): *Középurom*. 1861: *Középorom* BiU. 341; 1862: Dankó *középoromi* és lipóczaei erdő, *Közép-Orom* PÁL. 1; 1865: *Középorom* BiU. 342; 1865: *Középorom* — mező P; 1866: *Közép orom* — e Zt. A régi, ma már elbontott dankói erdészlaktól nyugatra fekvő szántóföldek neve.

Kühnel-malom (111): *Kűnel malom*, *Kűmel malom*, *Fősti*, *Fűsti malom* (az utóbbi neveket csak kérdésre használják). 1862: *Kűmel malom* — 38 hsz. PÁL. 1; 1865/70: *Fősti malom* K. A Kühnel-család — Kühnel Márton szíves közlése szerint — a bajorországi Staffelstein városkából vándorolt a Tolna megyei Tevel községbe. Innen 1801-ben áttelepültek Kárászra, s a család ekkor vette a malmot. A malmot akkor még *Fősti malom*nak nevezték. Itt alapította Kühnel Márton Magyarország első géperőre berendezett fészekodúgyárát, amelyet 1898-ban indított meg, s 1924-ben fűrészteleppel bővített.

Külsőkismérés l. *Kismérési hegy*.

Lakosgödre (73): A Hosszúdűlő egyik része. Nevének első része ismeretlen eredetű, mert Lakos családnév a községben nem ismert. De vö. *lakos* 'béres, tanyás' szavunkat is MTsz.

Lakosgödri kút : Forrás a Lakosgödreiben.

Lakosi rámpa : Lakosgödretől északra, vasútra felvezető töltés neve.

Lányok hegye (1): 1861: *Lányok hegye* BiU. 341; 1862: *Lányok-hegye* PÁL. 1; 1865: *Leányok-hegye* — mező P; *Lányok hegye* BiU. 342; 1866: ~ PÁL. 2; 1866: *Lányok h.* — sz Zt; 1898: ~ K. A község legnyugatibb csücskében levő, ma fenyvessal borított domb neve. A névadás oka ismeretlen.

***Lányok hegyi erdő :** 1862: *Lányokhegyi erdő* (vagy 10 éves rezura) PÁL. 1; 1866: *Lányok hegyi erdő* PÁL. 2. Ma külön e néven nem nevezik. Adatunk korábban mint újabban telepített erdő kaphatott külön nevet, amely az erdősítés befejezésével elenyészett.

***Lányok hegyi rét :** 1866: *Lányok hegyi rét* PÁL. 2. Ma már itt is erdő lévén, a helynév megszűnt.

Likpince oldal (143): A Derzső déli oldala. Annak emlékét őrzi, amikor ott még szőlőművelés folyt, s vájt pinceket készítettek.

Lipóca (2): 1463: Jac. Chomogan, Joh. Baius iobag. commor. in *Lipolcza* Z. X. 244; Jac. Chomogan, Joan. Bojos . . . in *Lipolcza* Z. X. 247; Jac. Chomogny, Joh. Bajos . . . in *Lypolcza* Z. X. 264; 1861: *Lipocza* BiU. 341; 1862: *Lipóca*, Danko közép-oromi és *lipócza* erdő PÁL. 1; 1865: *Lipóca* BiU. 342; *Lipocza*, *Lipóca* — erdő P; 1866: *Lipóca* PÁL. 2; 1873: ~ fiatal erdő H. A terület valamikor teljes egészében erdő lehetett, de ezt legnagyobbbrészt kiirtották, s szántónak alakították át. A faluhelyről a lakosság mit sem tud.

Lipócái csörge (3): Az itt eredő és Magyaregregynek futó víz neve.

Lipócatető (5): A dülő legmagasabb szántóföldi művelésű része.

Liponya (51): 1861: *Liponyai sűrű* BiU. 341; 1862: *Liponyai-Sűrű* — legelő közös 42.5 kh PÁL. 1; 1865: *Liponya* BiU. 342; ~ — leg P; ~ — sz, leg K; 1866: *Liponyai sűrű* — elszórt legelőrész PÁL. 2; 1866: *Liponyai sűrű* — leg Zt; 1873: *Liponya* — 50 kh-as sűrű H. Ma már csak kis területre összeszorult bükkös maradványa, amelyben öreg bükk hagyás-fák alját legeltetik. Szűkebb értelemben ma ezt értik *Liponyai sűrűn*.

***Liponyaföldek** : 1865/70: *Liponya* — sz K; 1873: *Liponyaföldek* — a Liponya mellett elterülő földek H. Ma már nem különböztetik így meg, mert az erdő jelentéktelen területre szorult össze, s azt Liponyai sűrű néven emlegetik.

Liponyai horgos : Ma már vízmosássá alakuló régi dülőút, az állomásra vezető országút megépítésével jelentőségét veszítette.

Liponyai kút : A Liponyában levő forrás neve.

Liponyai sűrű l. Liponya.

Liponyatető (49): A Liponya legmagasabb DNy-i része.

***Magyarpart** : 1958: *Magyarpart* DN. 1958. V, 9. Téves feljegyzése a *Nagypart* helynévnek. L. ott.

Malomárok (115) 1873: *Malomárok* H. A községen végighaladó szabályozott vízfolyás, amelyben folyó víz hajtotta a község területén levő malmokat.

Malomút (109): A Kühnel-malomba vezető dülőút. Azonos a Derékal vagy Derék-úttal. L. ott is.

***Mérgepataka** : 1325: riv. *Mergespotoka* . . . qui cadit in . . . riv. Boldapataka A. II, 181—2. Ma e néven ismeretlen. Összevethető azonban a WEIDLEIN (Száz. 1935: 668) által említett *Mérge*-sel, amelynek nyomait Bonyhád körül mutatta ki, s amely patakunk felső folyása lehetett. Német neve — Kismányoknál — 1918: *Wildwasser B[ach]* (Generalkarte) azonban nem fordítás eredménye — mint WEIDLEIN felteszi —, hanem azonos szemléletből eredő elnevezés.

Mesterrét (52): *Mestörrét*. A tanítók javadalmi földje volt a Liponyában, a köves úttól keletre.

Mezei malom (116): *Mezei malom*, *Müller malom*. Utóbbi néven ritkán hallani. Mindkét elnevezés a molnárcsalád nevéből származik.

***Mihók rét** : 1865: Belsőség és rétpótlás, jelenleg átlagosan *Szilvások*: ún. „*Mihók rét*” PÁL. A pécsi püspökség nádasdi urad.-hoz tartozó kárási községhatárban levő urad. és urb. szántóföldek és rétek osztályzásának jzók. 1865; Ma nem ismerik. Talán azonos a Miklóréttel, mert az is rétpótlás volt. De vö. a következővel is.

Mihókorma (56): *Miókurma*, *Mijókurma*, *Mihókurma*. A köblényi határon

fekvő egyik dűlő neve, ma szántóföldek. A lakosság a név első tagjának eredetéről nem tud semmit, ily nevű család ma a községben nincsen. A név első tagjában igazolhatóan személynév szerepel, mert 1767-ben említik *Mihók András* örökös jobbágyot (PÁL, Kárászi Helységnek Tabellája), 1792-ben *Miok*, *Miók András*-t említik (PÁL, Karász Helységnek Urbarialis Tabellája), 1809-ben *Steph. Miók* neve tűnik föl (Hist. Paroch.). Kétségtelen tehát, hogy helynevünk a kihalt *Mihók*-család nevét őrizte meg.

Miklóságát (52): *Miklóságát*, *Miklóságáttya*. A Baráturom melletti nedves, patakos rét, amely 2—3 gazda tulajdona. A név nem közérthető, érdeklődésemre adatközlőim már Miklóságát-nak mondták. Ezt az alakot azonban élőbeszédben használni nem hallottam.

Miklórét (117): *Miklórét* (egy esetben, talán botlásból: *Mikrolét*), *Miklós-rét*, *Miklói rét*. 1873: *Miklós-rét* — a falu fölött H. A Pappalom és a Nagyhid közötti rét neve.

Mogyorósi gödör (148): A seresi vízfolyás völgyének egyik keletnek haladó, beerdősült mellékvölgye.

Mogyorósi kút (82): *Mogyorósi kút*, *Monyorósi kút*. A Liponya déli részében levő régen gémés, ma elpusztult kút.

Müller-malom l. Mezei malom.

***Nagydankó** : 1866: *Nagy Dankó* PÁL. 2. Ma ilyen néven nem ismerik, a Dankó része lehetett.

Nagyát (118): *Nagyát*. A községen átfolyó, Magyaregregyről jövő vízfolyás neve.

Nagyhegy l. *Andráshegy*.

Nagyhid (120): *Natyhid*. A község legnagyobb hídja a vasúti bekötőút elágazásánál.

Nagyhorgos (46): *Natyhorgos*. Az Andráshegy alatt levő horhos, a vasútállomásra vezető út van benne.

Nagyliponya (50): A Liponya ma szántóföldi művelés alatt álló része.

Nagypart (47): *Natypart*. 1865: *Nagypart* — szőlő P; ~ K; 1865/70: ~ — sző K; 1873: ~ H. A község felett emelkedő szőlős hegyoldal.

Nagyparti út : *Natyparti út*. A szőlőkbe vezető út neve. L. még *Új út* a.

Nagyetrőc l. *Hosszúpetrőc*.

Nagy-rét l. *Öreg-rét*.

Némajancsi kaszálója (149): Tönkrement kaszáló a seresi vízfolyás mentén. Nevét az Amerikába vándorolt Kovács-család egyik tagjától kapta. A nevet ma már alig használják.

Németfalu (38): A községnek a Ráchgostól Magyaregregy felé terjedő része. Az itt lakó német telepesektől kaphatta nevét, akiket feltehetőleg a püspöki uradalom telepített ide, de ma már eltűntek. Az idősebbek emlékezetéből idézem a Jén, Méder, Gajsz családneveket. — A helynév második részét képező *-falu* szavunk feltevésem szerint itt csak házsört, utcát jelentett. Vö. 1358/365: platea Magyarfalu A. VII, 59.

Némethely l. *Cserma*.

Némethely (41): *Némethely*, *Paphely*. 1865: *Némethely* — szőlő P; 1873: *Némethelyi szőlők* H; A községnek azt a részét nevezik így, amely Nagy András és Bíró Péter háza között van. Feltehetően a német telepek szőlei fekhettek itt.

Nyáras (83): *Nyáras*, *Nyáros*. 1873: *Nyáras* — sz H. A Hosszúdűlő egyik része, ma szántóföld.

Nyárosi hegy : Az előbbi szántók magasabb déli része.

Nyárosi út : A Nyárosba vezető út neve.

Nyulánk (99): *Nyulánk*, *Nyullánk*, *Nyulánki* — az utóbbi egy Nyulánki dűlő, Nyulánki földek, Nyulánki horgos összetételből kophatott le. 1865: *Nyülláb* — az Öreghegy szántó része. BiU. 342; 1866: *Nyülláb* PÁL. 2; 1873: *Nyulánki* — szőlő H. Adatközlőimtől a *Nyülláb* adatot nem hallottam, azonban a név értelmét adatközlőim azzal magyarázták, hogy a dűlő nyülláb alakú.

Nyulánki horgos (100): *Nyulánki horgos*, *Nyulánki út*. A dűlőbe vezető dűlőút neve.

Nyulánki kút (101a): *Nyullánki kút*. Forrás a földek közt.

Nyulánki út l. *Nyulánki horgos*.

Nyulánki völgy (101): A Nyulánktól keletre fekvő völgyecske neve.

Ódalföld (23): *Ódalföd*, *Ódalföld*. 1873: *Ódalföld* H. A Petróc dűlő erdőszélén levő meredek része. Ma szántóföld.

Ódalföldi hegy : *Ódalföldi hety*. Az előbbinek a szalatnaki út mellett fekvő magasabb része. Szántók.

Országút l. Főút.

***Osztálybükkös** : 1861: *Osztálybükkös* BiU. 341.; 1862: *Osztály-Bükkös* PÁL. 1. Ma nem ismerik ezt az elnevezést.

Osztályok (58): *Osztájok*. 1861: *Osztályok* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1; 1865: ~ BiU. 342; ~ — sz K; 1866: *Osztályok I—II* PÁL. 2; 1865: *Osztály* — mező P; 1865/70: *Osztály*, *Oszlály* ! — sz K; 1873: *Osztály* — sz H. A köblényi határszáron fekvő szántóföldek neve.

Osztályok kút : *Osztájoki kút*. Forrás a dűlőben.

***Ótemető** : 1866: *Ótemető* PÁL. 2. Ma nem ismerik.

***Ótemető melletti út** : 1866: *Ó Temető melletti út* PÁL. 2. Ma szintén nem ismerik.

Ördögösgödör (54): A Bükkösben levő, s a köblényi határra nyúló gödör neve.

Öreghegy : *Örekhetty*. 1861: *Öreghegy* BiU. 341; 1862: *Öreghegy Szöllő* PÁL. 1.; 1865: *Öreg hegy* BiU. 342; ~ K; 1866: *Öreghegy* — szőlők PÁL. 2. A Nagyhorgostól a vékényi határig terjedő szőlősdombok gyűjtőneve.

Öregliponya : Azonos a Nagyliponyával. L. ott.

Öregrét (134): *Öregrét*, de ma inkább a *Nagyret* nevet használják. 1861: *Öregrét* BiU. 341; 1862: *Öreg rét* falu felett, Falu alatti *Öreg rét* PÁL. 1.; 1865: *Öregrét* — r P; *Öreg rétek* BiU. 342; *Öregrét* K; 1865/70: *Öreg rét* — r K; 1866: *Öreg rétek* PÁL. 2.; 1873: *Öregrét* — a falu mellett H.

Páfrányos (74): *Páprányos*. A Hosszúdűlő egyik szántó művelési része.

Pajtáskút (151a): *Pajtáskút*, *Úttörőkút*. A Sörösben az úttörők által foglalt forrás neve.

Paphegy (45): *Paphety*, *Papszöllő*. 1958: *Paphegy* DN. 1958. V, 9. Itt volt a plébánia szőlője, innen ered a neve.

Paphely l. *Némethely*.

Papmalom (120): 1788: Klimó pécsi püspök malmot és szőlőt adott a plébániának Hist. Paroch. 33. p.; 1809: ... ad *molam parochialem* Hist. Paroch.; 1862: *Plébánia malma* 26 hsz. PÁL. 1.; 1865/70: *Pap malom* — malom K. A kárászi rk. plébánia tulajdona volt, melyet 1910 körül Szabó István (†1957) molnármesternek adtak el. Ma is a Szabó-családé, s innen ered

a másik neve. Ma inkább az utóbbi néven emlegetik, az idősebbek azonban a régi nevet használják.

Papré 1. (119): *Papré*. 1809: *pratum Dominale* ad molam parochialem Hist. Paroch.; A Pap-, másképpen Szabó-malom körüli rét neve, mert a plébánia tulajdona volt.

Papré 2.: Kis darab kaszáló a Kistrétben, a Kühnel-malom mellett. A plébánia tulajdona.

Papszöllője l. *Paphegy*.

Paptarlója (18): *Paptóroja*. A Petrőci oldal egyik déli része, szántóföldek.

Pertus (123): *Pertus*, *Pertos*. 1862: *Pertos* PÁL. 1.; 1865: ~ — leg, erdő P; ~ BiU. 342; 1866: ~ PÁL. 2.; 1866: *Pertos* — e Zt; 1898: *Perlos*! — e K; 1873: *Pertos hegy* Ny-nak nyúlik, erdő borítja H. A falu fölött emelkedő meredek hegy neve, javarésztét erdő borítja.

Pertus alja (124): *Pertosája*. A templommal szemben levő községrész a hegy alatt.

***Bertus alatti malomtelek** (127): 1866: *Pertos alatti malomtelek* — Peske Ádám molnár PÁL. 2. A régi malomhelyet ma a Vida-család lakja. L. még *Imhof-malom*.

Petres gödre l. Bükkpataki határgödör.

Petrőc : 1861: *Petrőc* BiU. 341; 1862: *Petrőcz* — sz PÁL. 1.; 1865: *Petrőt*z — mező P; *Petrőcz* BiU. 342; ~ sz K; 1865/70: ~ — sz K; 1866: *Petrőc I—VII*. PÁL. 2.; 1873: *Petrőcz* — sz H; 1898: *Petrőcz I—II—III* — szántók a Dankó erdőből parcellázva K. A *Petrőc* nevet tulajdonképpen gyűjtőnévként használják, így kiterjedését f. a részei alatt (Alsó-, Fekete-, Hosszupetrőc, Petrőci hát, Petrőci oldal). Az elpusztult Petrőc helysége vonatkozó adatokat l. *Feketepetrőc*.

Petrőci csörge (16): *Petrőci csörge*, *Petrőci patak*. Az utóbbi névvel kapcsolatban megállapítható, hogy a fiatalabb korosztályoknál — feltehetően az iskola hatására — a *csörge* helyett a *patak*, *kút* helyett a *forrás* megnevezések terjednek el. Az iskola hatása alól való kikerülés után visszatérnek a falu közösségében használt elnevezésekhez, de ma már polgárjogot nyertek ezek az elnevezések is.

Petrőci hát (14): A szalatnaki határon levő szántók. Folytatása Szalatnak területén a *Héjákker*.

Petrőci oldal (17): *Petrőci ódal*. A szalatnaki út és a Petrőci csörge közötti szántóföldek neve.

Petrőci rét : A Petrőci csörge két oldalán elterülő rétek, kaszálók neve.

Petrőci út (16): A petrőci csörge mentén, a dűlön végigvezető dűlőút neve.

***Petrőc kisházások része** : 1866: *Petrőcz kisházások része* PÁL. 2. A Petrőc Dankóra dűlő részében fekvő szántók. A Kárász községbe telepített sváboké volt, de ma már mind eladták, s helybeliek vásárolták meg.

***Petrőc patakon innen** : 1866: *Petrőcz patakon innen* PÁL. 2. Csak a telekkönyvi megkülönböztetés céljából készített elnevezés. Ma ilyen néven nem ismerik.

***Petrőc patakon túl** : 1866: *Petrőcz patakon túl* PÁL. 2. L. az előbbinél elmondottakat.

Petrős gödre l. Bükkpataki határgödör.

Piactér (110b): *Piactér*, *Piharctér*. A községi kocsmá előtti tér neve.

Pípős (107): 1873: *Pípős* — szőlő H. A Temetőhorgostól nyugatra a Nagypart ÉNy-i részének neve.

Plébániahely (126): A plébánia körül, a templom mögötti községrész.

Plébánia malma l. *Papmalom*.

Puszta (102a): A temető melletti völgy neve, ma a Harka-családé.

Pusztahorgos l. *Kishegyi út*.

Pusztarét (4): a *Lipóca* területének ÉNy-i, Szalatnakkal szomszédos része. A név jelentése 'elpusztult (faluhoz tartozó) rét'. Hasonló elnevezéssel találkozunk a nyugati Mecsekben, Bakonya határában is, ahol az elpusztult Érszeg község nevét őrző rétet a bakonyiaiak „Pusztarét” névvél nevezik.

Ráchely (95): *Ráchej*, *Ráchel*. A Kenderföldektől ÉNy-ra levő, régen szőlő, ma szántóföld neve. Elnevezését régi tulajdonosától, *Rác Mihály* vékényi tanítótól kapta (1893—1911). Ma Nagy Lajos tulajdona.

Ráchorgos (44): *Ráchorgos*, ritkán *Rácok horgosa*. A lakosság előtt általánosan ismert, hogy „erre vonultak a rác katonák”. Valószínűleg a XVIII. sz.-i rácdúlás emlékét őrizheti, melynek a szomszédos Magyaregregyen is emléke van.

Rak István malma l. *Fábrics malom*.

Rákmalom l. *Fábrics malom*.

Rákoldal (152): *Rákódó*, *Rákódal*. A mai Fábrics (régen Rák) malom feletti igen meredek, erdős hegyoldal neve. Nevét — néha még ma is a Rákmalomnak nevezett — a *Rák*-család nevét viselő malomról kaphatta. A fiatalabbak között azonban sokan az ezzel szemben levő partot értik rajta, ahol jelenleg a Rák-család lakik. Tanulságos példája ez a helynévköltöztetésnek.

Regöli malom (116): *Regöli malom*, *Mezei malom* — ez ma az általánosan használt neve. *Müller-malom*. 1865/70: *Regelő malom* K. A malmot 1858-ban Kovács József, aki a Tolna megyei Regöly községből származott, vette meg Kühnel Ferenctől (sz. 1816). L. még *Mezei malom*.

Regöli hely (98): A Teleki völgyi út és a Derékút találkozásánál fekvő földek neve. Névadására vonatkozólag l. az előbbi helynevet.

Rozsomány (79): *Rozsomány*, *Rozsomán*, ez járja leggyakrabban, de *Rozsomágy* alakot is jegyeztem. 1861: *Rozsomán* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1.; 1865: *Rozsamány* — mező P; 1865/70: *Rozsomány* — sz K; 1873: *Rozsomán* — sz H. A lakosság a helynév értelmét nem ismeri. Feltehetően a 'Rózsamál' szavunk kereshető benne. Nehezíti azonban e magyarázatot, hogy vidékünkön a *mál* szó *ma* alakot ölt (vö. *Cserma* alatt elmondottakat), s a szomszédos Magyaregregy határában a *Rúzsama* < *Rózsamál* helynevet ismerjük. A szintén szomszédos Szászvár határában van azonban a *Melegma* ~ *Melegmány* < *Melegmál* helynév, s Mánfa határában a *Melegmány* helynév 1542-ben még *Melegmal* alakban fordul elő (OL. Conscr. Dic. 19/2). Megemlítem, hogy a Rozál női név községünkben *Ruzsa* alakban ismert. Hogy mikor és milyen okból válik egyszer *mál* szavunk *mány*-nyá, máskor *ma* alakúvá, annak okát nem tudom. Ma szántóföldek, a Hosszúdúló része.

Rozsományi kút : Forrás a dűlő alsó részében.

Rozsományi út : A dűlőbe vezető földút neve.

***Rövidföld** : 1861: *Rövidföld* BiU. 341; 1862: *Rövid-föld* PÁL. 1.; 1865: *Rövidföld* — mező P. 1866: Rövid f. — sztó Tt. Ma már nem ismerik e helynevet.

Siska (130): A község templom mögötti része felett emelkedő erdős hegyoldal neve. Szólás: Ha zúg a *Siska*, mögjön az eső !

Siskai kút.

Sörös (150): *Sörös, Seres.* A szomszédos Magyaregregy határából induló, felfelé szűkülő, részben még ma is erdős völgy neve. Írásbeli adatom csak Magyaregregy területére eső völgyszakaszra van, l. ott.

Sörösí csörge (150): A Sörösből jövő vízfolyás neve. Ennek vize táplálja, derítón keresztül, a kárási fővenyűfürdő medencéjét, s táplálta régen az Imhof-malom meghajtását szolgáló malomárkot.

Strasser-malom l. *Fábrics malom.*

Szabó-malom l. *Papmalom.*

Szalatnaki út (24): *Szalatnai, Szaloknai, Szalatnaki út.* Az utóbbi megnevezést tekintik „hivatalosnak”. 1866: *Szalatnaki út* PÁL. 2. A szomszéd Szalatnak községbe vezető út. A helybeliek a község nevét még ma is — különösen az idősebbek — *Szalatna, Szalokna* néven nevezik, vagyis úgy, ahogy a régi okleveles adatok a község régi magyar nevét megőrizték. L. CSÁNKI III, 449. p.

Szállás (105): *Szállás, Szállás, Szálláskertek.* 1865: *Szállás* — leg P. Régen istállók álltak itt, ma már elbontották őket.

***Szállásbükk — Középoromi csapás:** 1866: *Szállásbükk-Középoromi csapás* PÁL. 2. Feltehetőleg a mai szállásbükki legelőre vezető állathajtó csapás neve volt. Ma nem ismerik.

Szállásbükki út: 1866: *Szállásbükki út* PÁL. 2.

Szállási bükk (22): 1861: *Szállási bükk* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1.; 1865: ~ BiU. 342; 1866: ~ PÁL. 2.; 1866: *Szállási bükk* — e Zt; 1873: *Szállási-bükk* — legelő, melyet ritka bükkerdő borít H; 1898: *Szállási bükk* — e K. Öreg bükk hagyásfákkal borított, vízmosásokkal szabdalt legelő.

Szállási horgos l. *Temetői horgos.*

Szállási kút: *Szállási kút, Szállásvölgyi főrás.* A Szállási völgyben levő természetes forrás neve.

Szállásivölgy (20): *Szállásivölgy.* A Magyaregregyről jövő Ciklodi völgy (l. ott is) folytatásában levő további völgyrész neve, melynek nyugati oldalán szántóföldek vannak, míg keleti oldala legelő, s a Szállási bükkal függ össze.

Szálláskertek l. *Szállások.*

Szávosa (8): *Szávosa.* 1865: *Szálvasa* — e P. Erdős-bokros völgyes terület a Dankótól Nyugatra. A név értelmét adatközlőim nem tudták. Figyelemre méltó azonban, hogy e helynév a szomszédos Vékény és Szászvár községek területén is jelentkezik.

Szávosai oldal (7): *Szávosai ódal.* A völgy keletnek néző oldala a magyaregregyi határon.

Szekernyetető (147): *Szekörnyetető.* Kincstári erdőterület a vékenyi határon, az ún. *Szekernye [erdő]* — amely vékenyi területen fekszik — magasabb része. A név értelmét a lakosság nem tudja. Összevethető a régi *szekernye* 'hosszúszerű csizma' szavunkkal (vö. OklSz és MNy. 1956: 234), amelyet még PÁRIZ PÁPAI—BOD Magyar—latin szótára is ismer.

Szél föld (87): *Széföld, Széföld.* 1861: *Szél föld* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1.; 1865: ~ BiU. 342; *Szél föld* — mező P; ~ K; 1866: *Szél föld I—II* PÁL. 1.; 1866: *Szél föld* — sz Zt; 1873: *Széföld* — sz H.

***Szél föld alatti völgy:** 1866: *Szél föld alatti völgy* — elszórt legelőrész PÁL. 2. Telekkönyvezés céljára készített név, ma nem ismerik.

Szél földi hegy: 1866: *Szél földi hegy* PÁL. 2.

Szélföldtető : Széftöttető.

Szénbánya (149) *Szémhánya*. Kühnel Márton helybeli malomtulajdonos által a Sörös vízfolyás árkában 1935—1943. években folytatott szénkutatások helye. .

Sziget (97a): A malomárok és vadárok között, a vékényi határhoz közel a Mezei malom alatt egy-két gazda rétjének a neve.

Szilvások : Szivások. 1861: *Szilvások* BiU. 341; 1862: ~ PÁL. 1.; 1865: ~ BiU. 342; 1866: ~ PÁL. 2.; A községen áthaladó országúttól északra, a Nagyhorgostól nyugatra és keletre fekvő területek neve. Ma jórésze beépült.

***Tanító káposztása : 1866: Tanító káposztása** PÁL. 2. Ma nem ismerik. Feltehetőleg a tanító részére biztosított kertföldnek a neve.

Telek (96): *Telek, Telők.* 1861: *Telek* BiU. 341; 1862: *Telek* — szántóföldek PÁL. 1.; 1865: ~ — mező P; ~ BiU. 342; ~ — szőlő P; ~ K; 1865/70: ~ — sz K; 1866: ~ PÁL. 2.; 1873: *Teleki* — szőlők, *Telekiföldek* — kenderföldek H. A Kühnel-malom felé vezető kocsiúton a vékényi határig, az úttól balra levő földek neve. Ma alul szántók (gyümölcsösök), feljebb szőlők.

Teleki horgos (90): *Teleki horgos.* 1866: *Teleki szurdok* PÁL. 2. A Telektől keletre fekszik.

Teleki út (92): *Teleki út, Teleki vögyi út.* 1866: *Teleki új út* PÁL. 2. A Telektől nyugatra fekszik.

Teleki völgy (93): *Teleki vögy.* Hosszúföldtől délre fekvő terület neve.

Temetőalja : Temetőálya. A Temető (dombon van) alatt fekvő területek neve.

Temetőhorgos (106): *Temető horgos, Temetői út, Szálási horgos.* A temetőbe vezető út neve. Szálási horgos az a rész, amelyet 1927-ben átadtak a Tóth-örökösöknek.

Temetői hegy (104a): Domb neve, amelyen a temető fekszik.

Temetői völgy (104): *Temetői vögy.* A temetőtől keletre fekszik.

Templomföld (25): *Templomföld.* Az egyház és iskola földje volt a szalatnaki úttól keletre a Bükkösben.

Templomköz (154): *Templomköz.* Utcácska a templom mellett.

Templomsarok (154): A községnek a templomtól keletre fekvő beépült része.

Templomhely (126): A templom és plébánia területét értik rajta a helybeliek.

Templomtér (126): 1866: *Templom tere* PÁL. 1. A templom előtti terecske neve.

Templomutca l. *Völgy.*

Tótfülöp malma l. *Fábrics malom.*

Tótfülöphely (33): Az Antalhegy része, ma a Fábrics-család szőleje.

Túlsópetrőc l. *Feketepetrőc.*

Tulungerkert (151): Elpusztult kertiföldek a Sörösben. A név előtagjában *Tulunger* családnév van, ilyen nevű család Magyaregregyen ma is él.

Új út (46): A vasútállomásra vezető makadámút közismert neve. Néha használják a *Natyparti út* nevet is.

***Uradalmi kocma** (39): 1866: *Uradalmi kocma.* Ma Balázs József tulajdonában levő telek, a rajta volt régi csárdaépülettel (l. ott), amelyet 1958-ban elbontottak.

Üttörőkút l. *Pajtáskút.*

Vadárok l. *Vadócárok, Gátköz.*

Vadócárok : 1873: *Vadócárok* H. A két gát között levő árok neve, ma alig használják.

- Varsa** (156): *Varsa*. Falurész neve. A községnek Budi Péteréktől Vékény felé eső része. Az egregyi víz és a sörösi víz összefolyása által alkotott keleti irányú, ma már beépült félsziget neve.
- Varsahídja** (157): *Varsahíggya*. A Varsában levő országúti híd neve (vashíd).
- Vashíd** l. *Varsahídja*.
- *Vékényi út a tetőn** (84a): 1866: *Vékényi út a tetőn* PÁL. 2. A Hátút-nak telek-
könyvezés céljára gyártott neve.
- Viszli** (37): *Viszli*. A magyaregryi Bóbin folytatása Kárász területén. Ma már alig használják, inkább *Bóbin*-t mondanak. Az ún. Németfalu mellett volt, s a német telepesek emlékét őrzi. — A helynév a német *Wiesl* szóból származik, s mint újkori átvétel, végződése beilleszkedett a *knédli, spándli* stb. német eredetű jövevényszavak hangalakulásába. Középkori átvétel esetén helynevünk az Abaúj megyei *Vizsoly* község nevéhez hasonló alakot vett volna fel (MELICH: HonfMo. 110).
- Völgy** (155): *Vögy, Templomucca*. A templomtól felfelé, a fürdőig terjedő falurész közismert s általában használt neve.
- Völgyi csörge** (155): *Vögyi csörge*. A Sörösből lejövő, s a Völgy falurészen átfolyó erecske neve.
- Zehögés** (75): *Zehögés, Zehögis*. Szántó, részben akácás gödör a Hársma mellett. A név értelmére adatközlőim nem tudtak felvilágosítást adni.

REUTER CAMILLO

Geographical Names of Kárász

The author has systematized the geographical names — those of fields, ground forms, by-ways, wells etc. — of a Hungarian village, named Kárász, situated in county Baranya. He collected his data partly on the spot, partly from archival documents and printed sources.

In his introduction he deals with the history of the village. This proves to be especially useful for cyphering the meanings of certain obsolete geographical names by the help of some antiquated ways of writing or the name of an extinct family.

It is establishable from the collection, that on the place of the community of today there were 4 earlier communities that got destroyed (Bóda, Cegléd, Lipóca, Petrőce).

The author's entire collection consists of more than 150 names. In case of the names presented, the writer of the article endeavours to throw light upon the problems of denomination by considering the testimonies of data to be found in our days and in the documents; of attempts made so far to clear up the matter; of popular beliefs attached to the spot; of the peculiarities of the ground forms and the type of cultivation.

The author also adds a map to indicate the different geographical names by numbers.

C. REUTER

A *liace* 'gyeplő' és *lievč* 'lőcs' szó változatai a szlovák nyelvjáráásokban

Az egyes szlovák nyelvjárások rendkívül erősen eltérnek egymástól, főleg hangtani és alaktani szempontból. Nem kevésbé fontos és érdekes a szlovák nyelvjárásokban mutatkozó szókinszbeli és mondattani eltérések kutatása is; erről azonban eddig még nem szereztünk részletesebb ismereteket.

Cikkünkben a szlovák nyelvjárások gazdag változatosságára szeretnénk rámutatni, mégpedig az egész Szlovákia területén ismert, de más-más változatokban használt: *liace* (opraty) és *lievč* szavakon. A *liace* szó a szókincsbeli változatosságra, a *lievč* pedig a hangtani variánsok gazdagságára szolgálhat példának. Az egyes hangalakok elemzésében igyekszünk majd néhányszor a nyelvi sajátosságokat is magyarázni.

A munkánkban felhasznált anyagot a Szlovák nyelvatlasz számára készített kérdőívekből jegyzeteltük ki.¹ Ezt pedig a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatói és a bratislavai (pozsonyi) Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák Nyelvtudományi Intézetének munkatársai gyűjtötték össze. A nyelvjárási feljegyzéseket kérdőíves módszerrel szereztük be az 1947—51. években. A szlovák—ukrán és szlovák—magyar határvidékeket kivéve az összes szlovák községben kitöltötték a kérdőívet, úgyhogy az összegyűjtött anyagot részletesnek és kimerítőnek kell tartanunk. Néhány idevágó részletkérdés alaposabb tanulmányozása egyben előkészület a Szlovák nyelvatlasz végleges kidolgozásához.

A 'gyeplő' megnevezésére használt szavak a szlovák nyelvjárásokban

A szlovák irodalmi *liace* és *opraty* (cseh *oprátě*, lengyel *lejce*, felső-luzsikai *votežky*, alsó-luzsikai *pšěgace*, szlovén *vajeti*, orosz *поводья*, ukrán *povodi*, fehérorosz *lejcy*, szerb—horvát *kajasi*, macedon *remeње*, bolgár *povodi*,² magyar *gyeplő*, *gyeplőszár*, *hajtószár*, német *Zügel*, *Leitseil*, *Leitriemen*, *Lenkseil*, *Lenkriemen*³ szavaknak a következő változatok felelnek meg a szlovák nyelvjárásokban: *liace*, *liace*, *lijaže*, *lāce*, *lāce*, *lāce*, *lāce*, *lijece*, *lijece*, *lejce*, *lace*, *lace*, *laca*, *lece*, *leci*, *lece*, *lice*, *lice*, *lici*, *lyce*, *loce* ; *oprati*, *oprāti*, *oprati*, *oprate*, *opreti*, *opréti* ; *obože*, *obogi*, *obže*, *obzje*, *oboce*, *obocke* ; *vocki*, *uocki*, *vočki* ; s elvétve *šire*, *širi*, *šterveňe*.

¹ A kérdőívet dr. E. PAULINY és dr. J. ŠTOLC egyetemi tanárok állították össze. Kiadta a Szlovák Tudományos és Művészeti Akadémia 1947-ben.

² Vö. Kwestionariusz ogólnosłowiański do badań słownictwa gwarowego (Projekt Nr 2). Varsó 1959. Litografált kiadás.

³ K. PÁLKOVÍČ, *Názvoslovie častí voza I*, Slovenské odborné názvoslovie V., č. 9, 1957, 84.

A szlovák irodalmi nyelvben és a szlovák nyelvjárásokban — úgy, mint más nyelvekben is — a *ľiace, oprati* szót két hosszú szíj (ma már csak ritkán két hosszú kötél) megnevezésére használják, amit a kocsis tart kezében a lófogat vezetésekor.

Az idézett nyelvjárási anyagból láthatjuk, hogy Szlovákia területén a gyeplő megnevezésére négy fő, hangtani szempontból igen változatos csoportot különböztetünk meg:

1. *oprati* — az egész Nyugat-Szlovákia területén és részben a közép-szlovák nyelvjárásokban;
2. *ľiace* — a közép-szlovák nyelvjárási terület nagyobbik részén és csaknem az egész Kelet-Szlovákiában;
3. *oboze* — a közép-szlovák nyelvjárások délebbre fekvő részein;
4. *vocki* — a közép és felső Orava (Árva) falvaiban és a *Spiš* (Szepesség) néhány községében.

1. *Oprati*

A főleg többes számban használt *oprati* alak ismert az egész Nyugat-Szlovákia területén: Záhorie-n (Szlovákia északnyugati része), a Nitra (Nyitra), Nitrica és Zitava (Zsitva) folyók mentén, nagyjában az egykori Nyitra, Pozsony és Trencsén vármegyék községeiben. Közép-Szlovákia területén az *oprati*-szót az egész Turiecban (Túróc), Prievidza (Privigye), Kremnica (Körmöcbánya), Zlaté Moravce (Aranyosmarót), Vráble (Verebély), Nová Baňa (Újbánya), Levice (Léva) és Krupina (Korpona) környékén használják.

Legelterjedtebb az *oprati* alak. A szó többi változata ritka. Helyenként — Zlaté Moravce (Aranyosmarót), Nová Baňa (Újbánya) és Levice (Léva) környékéről — találunk *oprati*⁴ feljegyzést is; ezt főleg olyan községekből, ahol a *ty, tý* szótagokat lágyan ejtjük, pl.: *ti* (< *ty*), *motika* (< *motyka*), *dotíkat sa* (< *dotýkat sa*), *tíždeň* (< *týždeň*). Novohradból (Nógrád) szórva-nyosan van adatunk *oprata*⁵ alakra is, és néhány Kysucké Nové Mesto (Kis-uccaújhely) környéki faluból *oprėti* alakra.⁶

A szlovák nyelvjárások jelentős területén elterjedt *oprati* alak összefügg a cseh *oprátě, oprat'* (óceh *oprata*), orosz *óbroť* és ukrán *óbrót'* alakokkal. VÁCLAV MACHEK professzor feltevése szerint a cseh *oprát'* az egyházi szláv *óbrtiti* 'felkantározni' ige származéka.⁷ A feltételezett **ob-rat-b* alak töve V. MACHEK szerint összefügg a *ratb* (= cseh *rtý*, szlovák *pery*) szóval. Felteszi továbbá, hogy az *oprát'* szó az oroszból hatolt át még a régi időben.⁸ Nem említi azonban, mikor történt meg ez, sem azt, milyen körülmények között. A. G. PREOBRAZSENSZKIJ Az orosz nyelv etimológiai szótára (Etimologiceszkij szlovarj

⁴ Az *oprati* változatra a következő községekből van adatunk: Hostie, Obyce, Machulince, Opatovce nad Žitavou, Chyzerovce, Prilepy, Volkovce, Čaradice, Nemce, Kozárovce (Zlaté Moravcei járás), Rybník, Tlmače, Kozmálovce (Levicei járás), Psiary (Nová Baňai járás). Ezekben a községekből az irodalmi *ty, motyka, dotýkat sa, týždeň* helyett *ti, motika, dotíkat sa, tíždeň* hangalakok vannak.

⁵ Ez a hangalak ismert pl. a Brusník községben (Modrý Kameňi járás), ahol *motyka, ty* helyett *moteka, te* változatot használnak, s így *opraty* helyett *oprata* alakot.

⁶ Az *oprety* alakot Nesluša, Ochodnica, Dunajov községekből jegyezték föl, és Jastrabie községben az *oprėti* változatot is.

⁷ V. MACHEK, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Prága, 1957, 340.

⁸ Vö. V. MACHEK, i. m. 340.

russzkovo jazika) szerint az orosz *óbroť* a *za-ob-rotáť* igéből származik.⁹ J. HOLUB és F. KOPEČNÝ „A cseh nyelv etimológiai szótára” (Etymologický slovník jazyka českého) c. munkájukban felteszik, hogy az *oprati* szó alapja azonos az ócseh *pratiti*, szerb-horvát *pratiti* ’vezetni’, *prantja* ’kíséret’, *prantilac* ’vezető, kísérő’ szavak tövével.¹⁰ A *pratiti* ’vezetni’ szó valószínűleg a litván *pratin*, *pratinti* (exercere) igével függ össze.¹¹ Úgy látszik, hogy HOLUB és KOPEČNÝ szótárában találjuk a legvalószínűbb, legelfogadhatóbb magyarázatot (habár a többi feltevés sincs kizárva), mégpedig azért, mert a *pratiti* ige jelentése áll legközelebb olyan szavak jelentéséhez, amelyekből a ’gyeplő’ többi elnevezései származnak) vö. német *Leitseil* < *leiten*, orosz *6033я*, lengyel *wodze*, *wodzki*, szlovák *obože*, *obže* a ’vezetni’ igéből.

2. *Liace*

A szlovák nyelvjárásokban a *liace* alak van legjobban elterjedve. Használják Közép-Szlovákia nagyobb részén és egész Kelet-Szlovákiában. A közép-szlovák nyelvjárási területen Alsó-Oraván (Árva), Liptovban (Liptó), Banská Bystrica (Besztercebánya), Zvolen (Zólyom), Žiar nad Hronom (Garamszentkereszt), Banská Štiavnica (Selmecbánya) és Brezno (Brezno) környékén van elterjedve.

Közép-Szlovákia területén leghasználtabb a *liace* (*liace*) alak. Alsó-Orava (Árva) községeiben, ahol az irodalmi *ia* kettőshangzót következetesen *ä*-nek ejtik (pl. *pätek*, *pamätka*, *kričä* a *piatok*, *pamiatka*, *kričia* helyett) van adatunk *lāce* és *lāce* alakra is. Közép-Szlovákiában szórványosan találunk *lāce* és *lāce* (< *liace*) alakokat is, mégpedig olyan községekben, ahol nincs hosszú magánhangzó.

Kelet-Szlovákiában a legnagyobb területen *lice* alakot találunk. A másik legelterjedtebb kelet-szlovákiai alak a *licki* kicsinyítő képzős alak. Ismert Košice (Kassa) környékén és az egykori Abaúj megyében. A kicsinyítő képzős *licki* alak Bardejov (Bártfa) járás községeiben összefüggő nyelvjárási területen is el van terjedve. Néhány Prešovtól (Eperjes) keletre eső községben *liecki* alakot jegyeztek föl. Helyenként Poprad (Poprád), Spišská Nová Ves (Igló) környékén és az oravai (árvai) és spiši (szepességi) gorál nyelvjárásokban a *lece* alak használatos. A többi alak — *lyce*, *lejce*, *loce*, *locki* — ritkán fordul elő.

A *liace* szó és többi alakváltozatai etimológiailag a német *Leitseil* szóval függnek össze. Szintén a német *Leitseil* szóból származnak a fehérorsz *lejcy* és a lengyel *lejce*, *lejczyky*, *licky* alakok.¹²

Hangtani szempontból a *liace* szónak aránylag gazdag alakváltozatai vannak. Ez a hangtani változatosság a *liace* szó idegen eredetével függ össze, és azzal, hogy ez a szó csak később alkalmazkodott a szlovák nyelvjárások hangtani rendszeréhez. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a szlovák nyelvjárások legnagyobb hangtani eltéréseit éppen az idegen eredetű szavakban látjuk.

⁹ Lásd: A. G. PREOBRAZSENSZKIJ, Etimologicseskij slovarj russzkovo jazika, Moszkva 1958, 631.

¹⁰ J. HOLUB — F. KOPEČNÝ, Etymologický slovník jazyka českého, Prága, 1952, 256.

¹¹ F. MIKLOSICH, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Bécs, 1886, 261.

¹² J. SYMONI — SULKOWSKA, Slownietwo Warmii i Mazur. Transport i komunikacja, Wrocław, 1958, 70.

A *liace* alak azonban egy egész összefüggő nyelvjárási területen használatos; ezt a területet pontosan elhatárolhatjuk. Összefüggő nyelvjárási egységeket alkotnak pl. a *liace*, *lāce*, *lice*, *lecki* és *licki* alakváltozatok is.

3. *Obodze*

Az *oboze* alak néhány változatban ismert a közép-szlovák nyelvjárási területek déli részein, mégpedig Modrý Kameňtól (Kékkő) nyugatra egész Rožňaváig (Rozsnyó) az egykori Nógrád és Gömör vármegyében. Legelterjedtebb az *oboze* és *obozi* alak (a falvak többségében), kevésbé az *obze* változat.¹³

Modrý Kameň (Kékkő) és Lučenec (Losonc) környékén használják a kicsinyítő képzővel ellátott *obocka* alakot, többes számban *obocke*, hasonlóan mint *ruke*, *haluške ruky*, *halušky* helyett.

Szórványosan ismert az *oboze*, *obze* alak a kelet-szlovákiai nyelvjárásokban is, néhány Poprad (Poprád) és Levoča (Lőcse) környéki községben.¹⁴

Az *oboze* alak és a szó többi változatának eredete a *vodit'* 'vezetni' igében rejlik. A szó etimológiai magyarázatánál feltesszük, hogy ez a *vodit'* ige -ja képzős származéka, ugyanúgy, mint a *chôdza* a *chodit'* igéé. A szó eredeti alakja ez volt: *ob-vod-ja*. Az *oboga* alak az eredeti *obv-* csoport *v-*jének kiesésével keletkezett úgy, mint pl. az *obora* (< *ob-vora*), *obrteľ* (< *ob-vrt-lb*), *oblok* (< *ob-volkb*), *obrťan* (< *ob-vrt-*) stb. szavakban.

Az *oboga* valószínűleg régi, szláv eredetű szó. Külön meg kell jegyezni, hogy az *oboze* alak azokon a kompakt nyelvjárási területeken ismert, ahol több más régies alak, nyelvi különlegesség is megőrződött. Közismert, hogy a közép-szlovák nyelvjárási terület déli részén mindmáig a legkövetkezetesebben megőrződött a jer-hangokból fejlődő váltóhangok régibb fejlődési szakasza. Feltehetjük tehát, hogy az *oboze* szó olyan lexikális jelenség, amely igazolja szókinsz területén a déli közép-szlovák nyelvjárások ősrégi voltát.

4. *Vocki*

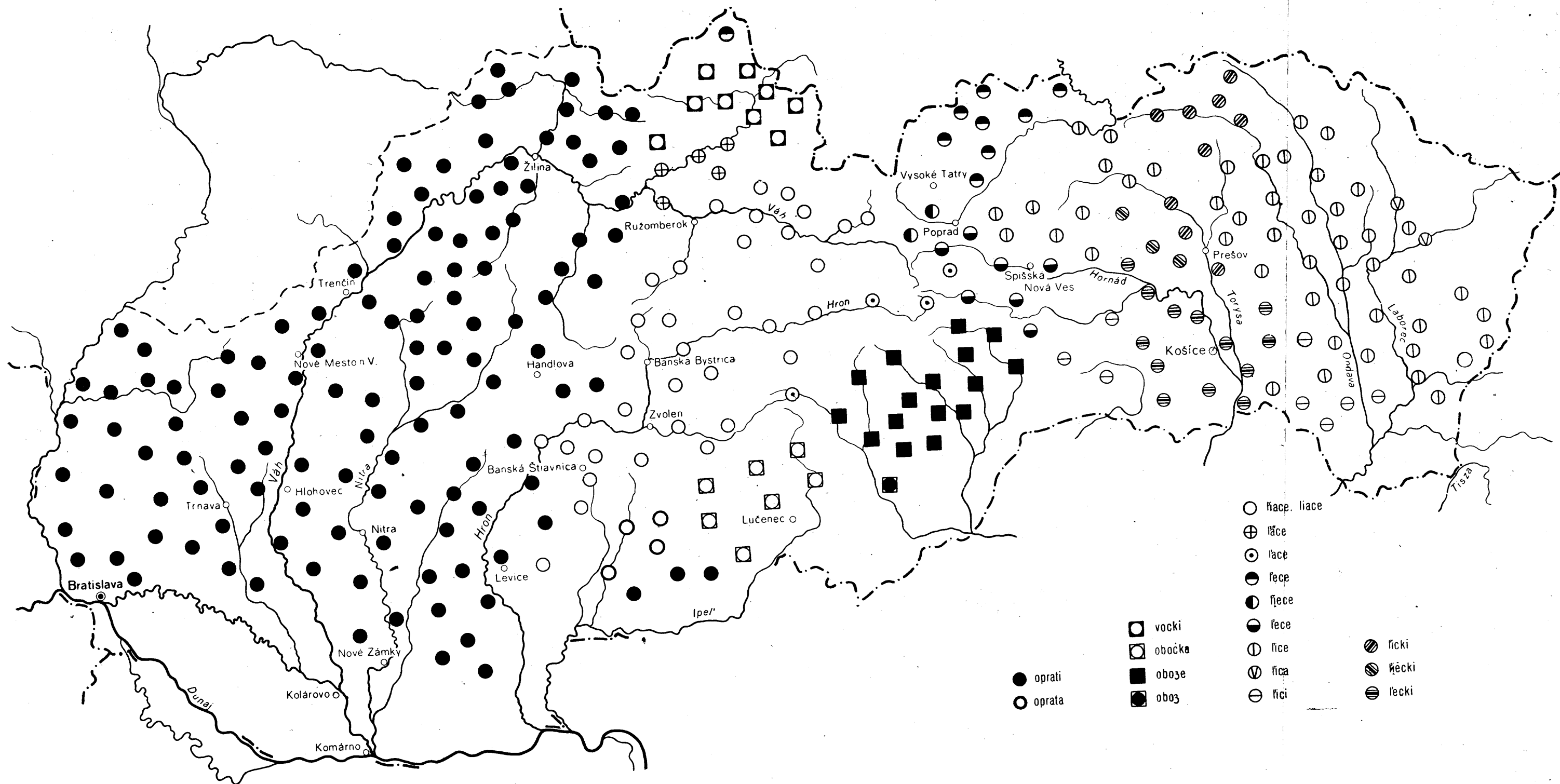
A *vocki* alak csupán egy kis, de összefüggő nyelvterületen ismeretes: a közép és felső Orava (Árva) községeiben. A Nižná és Vyšná Šuňava (Poprádi járás) községekből van adatunk *uocki*, Vikartovce és Kraviany (Poprádi járás) községekből pedig *vočki* alakokra.

A *vocki* szó használatos a nyelvjárásokban egyes számban is (*vocka*), csakhogy így már más a jelentése. Az egyes számú *vocka* szóval azt a kötelet nevezik, amellyel megkötötték a jószágot, ha eladásra, piacra vagy legelni hajtották.

A *vocki* szó éppúgy, mint az *oboze*, a *vodit'* 'vezetni' ige -ka képzős származéka. A *vodit'* igéből származó -a-képzős **vodja* > *vodza* származékot a szlovák nyelvjárásokban nem jegyeztük fel. A *vocka* (< *vod-j-ka*) szó etimológiai-

¹³ Az *obze* változat a Rejdová, Vyšná Slaná, Kobeliarovo, Vlachovo (Rožňava járás) községekben van, *obozje* változat a Nižná Slaná, Henkovce, Vyšná, a Nižná Poloma, Betliar (Rožňava járás) és *oboce* változat pedig České Brezovo (Rimavská Sobota járás), Brezníčka (Lučeneci járás) községekben.

¹⁴ A Dyorce, Janovce, Machalovce (Levoča járás) községekből *oboze* alakot, és Hranovnica, Štiavnik (Poprad járás), Hrabušice (Spišská Nová Ves járás) községekből *obze* változatot jegyeztek föl.

lag összefügg a lengyel *wodze*, *wodzki* szóval, amely Lengyelország több területén el van terjedve,¹⁵ és az ukrán *vižky*, orosz *вожжи*, szlovén *vojka* és litván *vādžios* szavakkal.¹⁶

5. *Šire* és *štverňe*

Néhány nyugat-szlovákiai községben — Trnava (Nagyszombat), Piešťany (Pöstyén) és Topoľčany (Tapolcsány) környékéről — van adatunk *šire* alakváltozatra 'gyeplő' jelentésben. A *šire* szó (a német *schirren* 'befogni' igéből)¹⁷ jól ismert a szlovák és a szomszédos morva nyelvjárásokban, de az egész lószerszám megnevezésére használják. 'Liace' jelentésben még egy alakváltozatot jegyeztek fel helyenként Gemerben (Gömör): a *štverňe* szót. Csakhogy Gemerben (Gömör) ez a szó úgy ismert és használatos, mint Nyugat-Szlovákiában a *šire*, vagyis az egész lószerszámot jelenti, illetve annak azt a részét, amelyik a ló mellén van (szügyellő) hám helyett.¹⁸ De lehetséges, hogy a *šire* és *štverňe* alakok szórványosan a gyeplő megnevezésére is szolgálnak; erre azonban nincs megbízható adatunk.

A *lievč* 'lőcs' megnevezésére használt változatok a szlovák nyelvjárásokban

A szlovák irodalmi *lievč* (cseh *líšen*, lengyel *lusznia*, *lušnia*, *lušnianka*, *lewca*, ukrán *levča*, szerb—horvát *levča*, *lijevča*, orosz *люшня*, magyar *lőcs*, német *Lisse*, *Leiste*, *Wagenleiste*, *Lesse*, *Leichse*, *Losse*, *Rugenstütze*)¹⁹ szónak a szlovák nyelvjárásokban a következő alakváltozatai vannak: *lievč*, *lievč*, *lieuč*, *liefč*, *lievs*, *lieuš*, *lieš*, *lieš*, *lieš*, *leuč*, *leuč*, *l'evč*, *levč*, *levš*, *levš*, *l'evš*, *leuš*, *léš*, *lés*, *léc*, *léc*, *lejč*, *lejš*; *loč*, *loč*, *lofč*, *lojč*, *l'ovč*, *lovč*, *liouč*, *liouč*, *louš*, *louš*; *lovč*, *lóc*, *lóc*, *lós*, *lós*; *luoč*, *luoč*, *lvoč*, *lvoč*, *luofč*, *luofč*, *lvouč*, *lvouč*, *luouč*, *luouč*; *luč*, *luč*, *lujč*, *lujč*, *luvč*, *luuč*; *lieuča*, *lieuča*, *lieuča*, *lieuča*; *levča*, *levča*, *leuča*, *leuča*, *leuča*, *leuča*, *leuča*, *leuča*; *leuča*, *leuča*, *leuča*; *lőša*, *lofča*; *lauča*, *lauča*, *lavča*, *lavča*, *lavča*, *lavča*; *lauža*, *lauža*; *lušna*, *lušna*, *lušna*, *vušna*; *laušna*, *lavšna*, *lavšna*; *leušna*, *leušna*, *lešna*.

A *lievč* szóval és változataival a szlovák nyelvjárásokban a kocsinak azt a részét nevezik, amely a tengelyre támaszkodva tartja a kocsidereket.

A *lievč* szó változatai a szlovák nyelvjárásokban lexikailag nem térnek el egymástól, de annál gazdagabbak a hangtani variánsok. Itt feltesszük, hogy a szlovák nyelvjárásokban használt *lievč* alak és változatai német eredetűek, és hogy a német *Leuchse*, ófelnémet *liuhse* (*lýchse*), karintiai *lysche* és a stájer *leische* szavakkal vannak összefüggésben.²⁰

Alaktani szempontból a *lievč* főnév két fő alakját ismerjük: 1. mint hímnemű főnevet (ragozási minta: *meč*) : *lievč*, *levč*, *lovč*, *luč* stb., 2. mint nőnemű főnevet (ragozási minta: *ulica*) : *lievča*, *levča*, *lovča*, *lavča*, *lušna* stb.

¹⁵ J. SYMONI—SULKOWSKA, i. m., 77.

¹⁶ V. MACHEK, i. m., 572.

¹⁷ V. MACHEK, i. m., 500.

¹⁸ K. PALKOVIČ, *Názvoslovie postrojov II*, Slovenské odborné názvoslovie V, 1957, 153.

¹⁹ K. PALKOVIČ, *Názvoslovie častí voza II*, Slovenské odborné názvoslovie V, 1957, 313.

²⁰ V. MACHEK, i. m., 272; vö. J. HOLUB—F. KOPEČNY, i. m., 208.

A *lievč* alak mint hímnemű főnév Szlovákiában egységes és összefüggő nyelvjárási területet alkot. Hímnemű alakját Oraván (Árván) (*lieuč, liešč*), Turiecben (Túróc) (*lieuč, lieuč, liouč*), Liptovban (Liptó) (*lieuč, lieuč, lvouč, lvouč, luoč, lvoč, luofč*), Banská Bystrica (Besztercebánya) környékén (*lieuč, lieuč, luoč, luoč, loč, luoč*), Zvolen (Zólyom) környékén (*louč, luoč, luoč, lvoč*), Hontban (*louč, lvoč, lievč*), Novohradban (Nógrád) (*lvoč, louč, loč, lieuč, leuč, liauč*), Gemerben (Gömör) *lieš, ljěš, leuč, levš, lěš, lőš, lejš*) használják. Hímnemű alakja ismert Kelet-Szlovákiában is — Spišen (Szepeesség) (*luofč, louč, loč, lojč*), Košice (Kassa) környékén (*loč, lojč*) és csaknem az egész Šarišban (Sáros) (*luč, luč, louč, loč*).

Összefüggő nyelvjárási területen használatos a *lievč* főnév nőnemben is. Alakilag az *ulica* minta szerint ragozandó főnevekkel azonos a Záhorie-n (Szlovákia északnyugati része) (*lušňa, ušňa, ušňa*), Trnava (Nagyszombat) (*lušňa, lavža*) és Hlohovec (Galgóc) (*lauža, lauča, láuča*), az egykori Trenčín (Trencsén) megye községeiben (legtöbbször *leuča*, kevésbé *levča, lejča, liejšča, lauča, lájšča*), Nitra (Nyitra) járás községeiben (*lauča, lávča, leuča*), Tekovban (Bars) (*leuča, lauča*), Hontban (*lauča, lauča, leuča*) és Prievidza (Privigye) környékén (*louča*).

Kelet-Szlovákiában az *ulica* minta szerint ragozott főnevek alakjában használják az egykori Abaúj megyében (*louča, lóča, lojšča, loča, leuča*), csaknem az egész Zemplénben (*louča, ritkábban leuča*) és az egykori Uzshorod (Ung) megyében (*leuča, kevésbé loča*).

A gorál nyelvjárásokban Oraván (Árva), Kysucán (Kiszuca) és Spišen (Szepeesség) a *lušňa* alakot használják.

Az idézett anyagból láthatjuk, hogy a *lievč* szó hangtani változatokban rendkívül gazdag. Jelentős eltéréseket láthatunk főleg a tőszótag kiejtésében: *lie, lie, le, lé, lo, to, ló, ló, luo, lvo, lu, tu* stb. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az egyes hangalakok nincsenek rendszertelenül összekeveredve, hanem kisebb vagy nagyobb nyelvjárási csoportokat alkotnak, s ezeket földrajzilag el lehet határolni. Így például a *lauža* változat kis területen használatos Trnava (Nagyszombat) és Hlohovec (Galgóc) között, a *leuča* változat pedig aránylag terjedelmes területen el van terjedve Nyugat- és Közép-Szlovákia déli részein.

A *lievč* szó gazdag változatosságának okát elég nehéz megmagyarázni. Azt azonban biztonsággal állíthatjuk, hogy több nyelvjárási változatot a német *Leuchse* szó hatásának minősíthetünk; ez a németben többféle alakban megtalálható (vö. ófelnémet *liuhse, lýchse*, karintiai *lýsche*, stájer *leische* stb.).²¹ A német nyelvjárásokból áthatalt a *lievč* szó a szlovák nyelvjárásokba is. Az eredeti német alakok aztán idővel alkalmazkodtak a szlovák nyelvjárások hangtani rendszeréhez. Ez az alkalmazkodás aszerint történt, hogy melyik nyelvjárásba nyomultak át az egyes alakok.

Az egyes nyelvjárási változatok keletkezésére az is hatott, hogy hogyan ejtették ki ugyanazt a szót a szomszéd nyelvekben. Pl. a záhorie-i *lušňa* változat a morva *lušňa* szó folytatása, a gorál *lušňa* változat pedig a lengyel *luśnia*-é. A *loč, loč, lóč, lojč* alakok valószínűleg a magyar *lőcs* hatására jöttek létre, főleg ott, ahol a szlovák nyelvterület közvetlenül összefügg a magyar területtel.

*

²¹ Vö. V. MACHEK, i. m. 272.

A 'gyeplő' és 'lőcs' megnevezésére vonatkozó adatok, amelyeket kérdőív segítségével gyűjtöttünk össze a Szlovák nyelvátlasz számára, a szlovák nyelvjárások alakváltozatokban igen gazdag voltára mutatnak. A *liace* szókbán inkább a szókinszbeli (lexikális) eltérések, a *lievč* szóban pedig a hangtani változatok vannak túlsúlyban. Jóllehet a szlovák nyelvjárások kölcsönös változatossága jelentős, mégis az egyes változatok (hangtani és alaktani) összefüggő nyelvjárási egységeket alkotnak, s ezekben megállapítható a nyelvjárási jelenség magva vagy középpontja. Az egyes nyelvjárási csoportok több esetben azonosak az egykori vármegyék határaival.

A gyeplő megnevezésére négy fő csoportot állapítottunk meg a szlovák nyelvjárásokban. Ezek az *opraty*, *liace*, *oboze* és *vocki* alakváltozatok. Az *opraty*, *oboze* és *vocki* szavak hazai eredetűek, szláv töből származnak, míg a *liace* szó és változatai összefüggnek a német *Leitseil* szóval. Idegen eredetű a *lievč* szó is, ez etimológiailag a német *Leuchse* (*liuhse*) szóval függ össze.

Bratislava — Pozsony

ANTON HАВОВŠTIAK

Названия слов *liace* 'возжа, повод' и *lievč* 'возовая тяга, люшня' в словацких диалектах

Целью этой статьи является показать на примере двух лексикализмов «*liace*» и «*lievč*», знакомых и употребляемых во всех словацких диалектах, на большую дифференциацию словацких диалектов.

Название «*liace*» является хорошим примером для лексикальной дифференциации словацких говоров. Для наименования повода встречаются в словацких диалектах 4 основных названия: *opraty*, *liace*, *obodze* и *vocky*. Три названия происходят из слов славянской основы, одно — *liace* и его фонетические варианты — из немецкого названия *Leitseil*.

Название «*lievč*» показывает богатую фонетическую изменчивость словацких диалектов. Слово *lievč* чужого происхождения.

Хотя словацкие диалекты значительно взаимно дифференцированы, и на примере исследованных слов ясно, что они составляют сплошные группы, в которых можно заметить центр диалектного явления.

А. ХАВОВШТЯК

Az észti nyelvjáráskutatás az Észti Szocialista Szovjet Köztársaság Tudományos Akadémiáján

Az Észti Szocialista Szovjet Köztársaság Tudományos Akadémiájának létesítése után az észti nyelvtudományi munkák központjává az 1947-ben alapított Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet vált. Az intézetben szervezett nyelvjárási archívumba gyűjtötték össze az addigi nyelvjárási anyagot. Itt helyezték el az Akadeemiline Emakeele Selts (Akadémiai Anyanyelvi Társaság) megbízásából az 1922 és 1944 közt készült gazdag tájnyelvi gyűjtéseket. Mind ez, valamint a tartui egyetemről az intézet számára átengedett anyag biztos alapot nyújtott a nyelvjárási kutatások folytatására és fejlesztésére a széles távlatokat és lehetőségeket nyitó szovjet viszonyok között. A Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet gondjaira bízott nyelvjárási anyag közt volt egy 841 000 cédulát tartalmazó tájszógyűjtemény, a tájszógyűjtések másolatai és a szövegekből kiírt tájszóanyag: 136 000 cédula, helynevek: 87 100 cédula, nyelvjárási szöveg: majdnem 11 000 lap, nyelvjárási hangtani és nyelvtani vázlatok: majdnem 13 600 lap, nyelvjárási kutatóutak naplói: több mint 3700 lap, levelezők gyűjtése: több mint 8100 lap stb.

Hála a gazdag nyelvjárási gyűjtések meglétének, a dialektológiai kérdések az intézet munkatervében kezdettől fogva központi helyet foglaltak el. A Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet nyelvjárási osztályán az Emakeele Selts számos régi, tapasztalt gyűjtője lépett munkába, mint A. Kask, A. Univere, S. Tanning. Az állami támogatás lehetővé tette a nyelvjárási kutatások olyan arányú tervezését, amelyről a polgári korszakban legfeljebb álmodni lehetett volna. 1947—52 közt a NyII. nyelvjárási archívuma Tartuban elsőrendű kutatási alap volt a nyelvész kutatóknak, valamint a nyelvész egyetemi hallgatóknak szemináriumi és szakdolgozatok készítéséhez. Ugyanakkor a tartui egyetem hallgatói alkották a nyelvjárási gyűjtők derékhadát, akik az intézet tudományos munkatársainak vezetésével végezték munkájukat.

1952-től kezdve, mikor a NyII. Tartuból átköltözött Tallinba, saját tanulmányi céljaira a tartui egyetem is gondoskodott nyelvjárási gyűjtésekről, s így ma az Észti Szocialista Tanácsköztársaságban két nyelvjáráskutató központ van: Tallin és Tartu. A három észti nyelvjárási kutatásokkal foglalkozó intézmény (NyII., Anyanyelvi Társaság, tartui egyetem) munkáját a NyII. irányítja. Az intézet nyelvjárási archívuma nemcsak a nyelvészek egyik legfontosabb kutatási forrása, hanem a rokontudományoké is. A dialektológiai munka három fő vonalon folyik: 1. nyelvjárási anyaggyűjtés, 2. a nyelvjárási gyűjtemények belső feldolgozása és rendezése, 3. a nyelvjárási anyag kiadása és tudományos kutatómunka.

Bár az intézeti nyelvjáráskutatók kezdettől fogva viszonylag gazdag nyelvjárási anyaggal rendelkezettek, az új anyag gyűjtése mindenkor fontos helyet foglalt el az intézet nyelvjárási osztályának munkatervében. Köz-

tudomású, hogy az észti nyelvjárások közti különbségek viszonylag nagyok, de a meglevő gyűjtésekben távolrólsem volt képviselve valamennyi nyelvjárás a szükséges mértékben. Magukban a gyűjtésekben is találhatók hézagok és hiányok.

A letétbe helyezett anyag legértékesebb részét a tájszógyűjtések alkoták, de ezek sok szempontból nagyon egyenetlenek voltak. A szókincs gyűjtésének módszere több ízben is változott, és a gyűjtők többsége rövid idő óta dolgozó, kevés tapasztalattal rendelkező egyetemi hallgatók közül került ki. Rendszeres szógyűjtemények, amelyeket F. J. Wiedemann észti—német szótára alapján kérdeztek ki, voltak ugyan, mégpedig 37 nyelvjárási kutatópontról, de az egyes gyűjtések gazdagsága nagyon ingadozó (7000—63 000 szócédula). A régebbi gyűjtésekben sok kívánnivalót hagy különösen a jelentésmegadás pontossága, kevés bennük a frazeológia és a példamondat, amelyekből kiderülne a szó használata a különböző beszédhelyzetekben. Lényegesen jobbak és alaposabbak e tekintetben az újabb, Wiedemann szótárán alapuló gyűjtések, de ezekből csak néhány kutatópontról vannak följegyzések.

Jó anyagot nyújtanak a tárgykör-gyűjtemények, amelyekben a szókincset fogalmi és tárgykörök szerint csoportosítják. Sajnos, azonban egyetlen kutatópontról sem kérdezték végig valamennyi szükséges fogalmi kört.

A NyII. nyelvjáráskutatói előtt állt az a feladat, hogy kiderítsék a meglevő szógyűjtések hézagait és hiányait, valamint az, hogy utógyűjtéssel próbálják ezeket pótolni.

Legelőször befejeztünk négy félbemaradt helyszíni gyűjtést, amelyre a munka meggyorsítása és a minőség megjavítása érdekében 2—3 tagú csoportok álltak munkába egy-egy tapasztalt gyűjtő vezetésével. A szókincsgyűjtés kiegészítésével kapcsolatban különös figyelmet fordítottunk azokra a nyelvjárásokra, amelyek az eddigi gyűjtésekben csak hiányosan voltak képviselve, mint pl. az észti irodalmi nyelv alapjául szolgáló középső északi észti és a Tartu környéki nyelvjárás stb. Kérésre egyrészt F. J. Wiedemann szótárát, másrészt fogalmi köröket tartalmazó kérdőíveket használtunk föl. Az ellenőrzésre vagy pontosabb följegyzésre szoruló szavakról az intézet nyelvjárési osztályán minden évben különleges kérdőíveket és szójegyzékeket állítanak össze.

Az utóbbi években az eddiginél nagyobb mértékben vettük igénybe szókincs gyűjtésére a levelező gárdát. 1957-től kezdve az Emakeele Selts által évenként meghirdetett verseny egyik feladata mindig a következő volt: „500 tájszó vagy népi kifejezés”. A helyi levelezők bevonása a szókincs gyűjtésébe mindenképpen igazolódott és hasznosnak bizonyult. Majdnem mindegyik levelezőtől küldött anyag tartalmaz számos egészen új, eddig följegyzetlen szótövet, származékot és eddig ismeretlen jelentésárnyalatot. A tehetségesebb levelezők vállalkoztak anyanyelvjárásuk teljes szókincsének összegyűjtésére is. G. Villaste nyugalmazott természettudós átadta az intézetnek 683 lapnyi munkáját „Kuusalu és Jõelähtme községek szókincse” címen, A. Toomessalu ács Saaremaa szigetéről Wiedemann szótára alapján gyűjti össze szülőfaljának szókincset.

Az 1947—59 közti években a szócédulák kb. 158 000-rel szaporodtak (ezekből 32 000 a levelezőktől való). A szókincsgyűjtés folytatása a következő években is az észti nyelvjárási gyűjtők egyik legfontosabb feladata marad.

Talán még az előbbinél is sürgősebb a helynevek gyűjtése. A falu szocialista átszervezése, az átmenet a magánbirtokból a kollektív gazdálkodásba, a széles kiterjedésű talajjavító munkálatok, új ipari települések keletkezése

stb. gyorsan megváltoztatják a föld arculatát. Ezzel együtt eltűnik, nyomtalanul elfelejtődik sok régi helynév, olyanok is, amelyek nyelvi vagy népiségtörténeti szempontból nagyon fontosak. 1947-től kezdve helyneveket 81 500 cédula mennyiségben gyűjtöttünk, ebből kb. 15 000 cédulát leveleztőktől. Az elkövetkező években a helynévgyűjtést még erőteljesen fokozni kell, hogy teljesen eltűnjenek a fehér foltok a helynévgyűjtés eredményeit számontartó térképről.

A lexikális adatok mellett az észti nyelvjárási anyag legértékesebb része a nyelvjárási szövegek nagyszabású gyűjteménye. Ezek a gyűjtések a NyII. gondozása alatt több mint 11 200 lappal növekedtek. Ehhez járul még a tartui egyetem nyelvjárási gyűjtéseiből az intézet archívuma részére lemásolt több mint 1000 lapnyi szöveg. A szövegek hallás utáni lejegyzéséhez közös módszert is alkalmaztunk, amely a följegyzés pontosságának nagyobb hitelét biztosítja. Tartalom szempontjából az észti nyelvjárási szövegek nagyon változatosak. Van köztük szép számmal néprajzi vagy folklór tartalmú szöveg, de vannak történeti és életrajzi leírások, művelődéstörténeti emlékek stb.

A pontos fonetikai átírásban följegyzett szövegek mellett nagyon érdekesek az egyszerűsített följegyzési módon írásba foglalt szövegek az Emakeele Selts levelezőitől; főleg különleges célú néprajzi és folklór-leírások, amelyekből az említett időszakaszban mintegy 7500 lapnyi gyűlt egybe.

A régebbi nyelvjárási gyűjtések közül a leghiányosabbak a nyelvjárások hangtani és nyelvtani leírásai voltak, ezek igénylik a legtöbb kiegészítést. A polgári korszakban készült nyelvjárási leírások főképpen hangtani anyagot tartalmaznak, míg a nyelvjárások alaktani és mondattani vizsgálata teljesen háttérbe szorult. A meglevő alaktani vázlatok általában csak egyes típuszavak ragozási táblázatát adják anélkül, hogy egyik vagy másik ragozott alak belső jellegét vagy mondaton belüli használatát is tekintetbe vennék. Viszonylag jobban vannak képviselve a gyűjtésekben a peremnyelvjárások, míg az irodalmi nyelvhez közel álló északi észt és Tartu környéki nyelvjárásból nagyon kevés a följegyzés.

A NyII. kezdettől fogva nagy figyelmet fordított a nyelvjárások szerkezeti fölépítésére vonatkozó adatokra. A munka meggyorsítására egy-egy nyelvjárási területre több gyűjtőt küldött ki, akik egymás közt megosztották a feladatokat. Az 1947—59 közti időszakban az említett anyaggyűjtés több mint 12 600 lappal gazdagodott. A hangtani és nyelvtani anyag gyűjtésére és nyelvjárási leírások készítésére főképpen a tartui egyetem helyezett nagy súlyt. Anyagából több mint 8500 lapnyi másolat került az intézethez. Az Emakeele Selts vezetésével számos helyi nyelvjárás nyelvtana készült el egyetemi hallgatók pályamunkájaként, valamint a gyakorlottabb leveleztőktől együttesen több mint 2100 lapnyi terjedelemben.

Most már többé-kevésbé elértük az intézettől kezdetben fölállított követelményt: azt, hogy minden jelentősebb nyelvjárás hangtani és alaktani rendszéről legalább rövid leírásunk legyen. A továbbiakban folytatni kell ezt a munkát nem annyira szélességben, mint inkább mélységben. Egyetemi hallgatók segítségével rövid idő alatt valóban nagy anyag gyűlt össze, azonban a gyűjtők csekély gyakorlata miatt ez gyakran felületes volt. Sokszor az ilyen leírás csak egyes jelenségeket vizsgál anélkül, hogy az illető nyelvjárást rendszerként tükrözné. Nagyon hiányosan vizsgálták a fonémák változatait, valamint a párhuzamos morfológiai alakváltozatokat és azoknak megjelenési feltételeit. Az anyag hitelességének erősítésére következetesen megkívántuk a nyelvtani leírásokban a példamondatok bemutatását, amelyből kiderülhetne

az illető szóalak használata beszédben, de még így is túlságosan nagy a közvetlen kérdezői mód aránya az egyetemi hallgatók gyűjtéseiben.

A legrosszabb a helyzet eddig a nyelvjárások mondattani felépítésének vizsgálata körül, amit csakis a helyi beszédhasználat gondos megfigyelése útján lehet elvégezni. Kérdőívek használata nem adott a mondattani anyag gyűjtésében eléggé pozitív eredményeket. Ezért a legutóbbi időig a mondattan tanulmányozásának legjobb forrásanyagául az élő beszéd alapján írásba foglalt nyelvjárási szövegek szolgáltak. De csak a nyelvjárásokról való bőséges hangfelvétel biztosít kedvező körülményeket nemcsak a nyelvjárások mondattanának, hanem hanglejtésének és hangsúlyviszonyainak tanulmányozására is.

Ilyenfajta anyagból a nyelvjárási gyűjtők a régebbi korból csak 49 hanglemez örökölték 6 órás időtartamban. Ezeket az Émakeele Selts készítette az 1938—9. években. A Társaság fonográftekeres-gyűjteménye elpusztult a háború alatti tűzvészben. Az első hangfelvételek magnetofonszalagon 1949-ben készültek a népdalgyűjtőkkel közös kiszálláson, de az észti nyelvjárásokról a rendszeres hangfelvételezés 1956-ban indult meg, amikor az intézet megkapta az első korszerű telepes magnetofont. Most már rendelkezik az intézet a megfelelő műszaki alappal az észti nyelvjárások rendszeres szalagra vételéhez. 1960-ban kapott az intézet a kiszállásokra gépkocsit, amelyet elsősorban a hangfelvételi munkákra használnak fel. 1959 végén az intézet szalagtára 54 helyről mintegy 75 órányi terjedelmű hangfelvétel birtokában volt. Ehhez járul még az intézet népköltési osztályának szalag-archívumában a nyelvészeti kutatások céljaira is fölhasználható anyag. Nyelvjárási beszédet vett föl a tartui egyetem észti nyelvi tanszéke is. Számba véve a régi nyelvjárások gyors pusztulását, a következő években lényegesen serkenteni kell ezt a munkát. Elsőrendű feladatnak kell tekinteni, hogy minden nyelvjárásból és helyi változathból legalább 2 órás hangfelvételünk legyen.

Hogy a szalagra fölvelt értékes nyelvjárási anyagot a kutatók számára hozzáférhetővé tegyük, igyekezett az intézet a szalagokat a lehetőségekhez mérten rögtön szöveggé leíratni. Erre a munkára tartósan egy segédmunkatársat állítottunk be, akinek írásait legalább két tudományos munkatárs ellenőrzi. A lehallgatók rendszerint olyan személyek, akik jelen voltak a hangfelvételnél. Így próbáljuk a leírt anyag lehető legnagyobb pontosságát és hűségét elérni. Mostanig a fölvelt anyagnak mintegy a felét, kb. 40 órás anyagot írtunk le.

Nyelvjárási gyűjtésre a NyII. nyelvjáráskutató osztályának munkatársai évente átlag egy hónapot fordítanak, ehhez járul még a gyűjtött anyag rendezése és feldolgozása. Egy tudományos segédmunkatárs teljesen a gyűjtőmunkára van alkalmazva. Rajta kívül igyekeztünk alkalmi munkatársakat keresni a nyelvész érdeklődésű volt egyetemi hallgatók között, akik közül többen számos nyáron foglalkoztak saját munkájuk mellett nyelvjárási gyűjtéssel. Az utóbbi időben az intézet csak kevés egyetemi hallgatót vont be a munkába, mert 1952-től kezdve elsősorban a tartui egyetem használja föl őket saját gyűjtéseinek kiegészítésére.

1947—58 közt minden nyáron gyűjtőúton volt 6—23 ember. A magányos kutatóutak mellett mindig szerveztünk 2—4 személyből álló csoportokat is. Ennek elsősorban a kezdő nyelvjárási gyűjtők kiképzésében vettük hasznát. Ezenkívül az intézeti nyelvjáráskutatók több együttes kiszálláson vettek részt néprajzi, folklorisztikai és népzenei gyűjtővel közösen.

A NyII.-tel együttműködve az Émakeele Selts is (amely szintén beletartozik az észti akadémia kötelékébe) szervez gyűjtőmunkát. A munka a két

intézmény közt úgy oszlik meg, hogy a társaság elsősorban a levelezőhálózat munkáját irányítja. A helyi levelezők a legkülönbözőbb iskolai végzettséggel rendelkeznek: vannak tanárok, tanítók, diákok, kolhozparasztok, háziasszonyok, nyugdíjasok stb. Állandó aktív levelezője a társaságnak 30 körül van, de néhány nyelvi kérdésre 300 válasz is érkezik különböző helyekről. 1949—58 között a társaság kiadásában két szám jelent meg a „Kogumistöö juhendaja” (Gyűjtőmunka-vezérfonal) c. kiadványból, amit az 1960. évtől kezdve az új alakú „Kodumurre” (Hazai tájszólás) helyettesít. Az említett vezérfonalakban számos kérdőív jelent meg („Kovácsmesterség”, „Régi észt lakásberendezés”, „Kenyer”, „A tisztaságról és az otthon takarításáról”, „Közlekedés és szállítás”, „Táj” stb.), amelyek segítik a levelezőket az anyag összegyűjtésében. A vezérfonalak megismertetik a levelezőket a számukra kidolgozott egyszerűsített fonetikai átírással, irányelveket adnak az anyag elrendezéséhez, elemzik az eddigi gyűjtéseket stb. Az említett füzeteken kívül a szükséghez képest küldenek a levelezőknek rövidebb kérdőíveket különféle nyelvi feladatokkal. Ezen az úton gyűjtöttünk anyagot pl. az orosz jövevényszavak köréből, ellenőriztük a párhuzamos alakok értékét és előfordulását az észt nyelvjárásokban, tanulmányoztuk a kötőszavakat és melléknéveket stb.

A levelezők képzése és aktivizálása céljából számos közös megbeszélést tartottunk. Az Emakeele Selts és a NyII. dolgozói ismételt fel is keresték őket otthonukban, hogy gyakorlatilag is megismerkedjenek munkamódszerükkel.

1957-től kezdve a társaság minden évben hirdet nyelvjárásgyűjtő pályázatot meghatározott tárgykörrel és pénzjutalmakkal. A pályázatokon a részvétel kielégítő volt: 11—31 közt ingadozott. A pályázatok útján az Emakeele Selts több új munkatársat szerzett, valamint sok értékes nyelvjárási anyagot, tájszógyűjteményeket, helyneveket, nyelvjárásban megírt hosszabb néprajzi tárgyú leírásokat, életrajzokat, valamint nyelvtani anyagot.

A levelezőhálózat útján szerzett nyelvjárási anyagot a társaság minden év végén letétbe helyezi a NyII. nyelvjárási archívumában.

A fontosabb nyelvjárási anyag állománya a NyII. nyelvjárási archívumában 1959 végén a következő volt:

1. tájszógyűjtés	999 000 cédula
2. helynevek	183 500 „
3. tájszógyűjtemények másolatai és más gyűjtésből kiírt tájszókincs	1 055 600 „
4. nyelvjárási szöveg	23 300 lap
5. levelezők szövegei	16 500 „
6. nyelvjárási leírások	36 800 „
7. gyűjtési naplók	7 100 „
8. magnetofon-felvételek	81 óra

A nyelvjárási anyag tudományos földolgozásában és kiadásában az intézet nyelvjárási osztályán a központi fontosságú és legterjedelmesebb munka, az észt népnyelvi szótár összeállításának gondolata már az Akadémiai Anyanyelvi Társaság megalapításakor fölmerült, de a szótár tényleges előmunkálatáig csak a szovjet korszakban jutottunk el. A szótár összeállításának általános alapelveit A. Kask professzor ismertette az Észt Tudományos Akadémia tudományos ülésszakán (A. KASK, Eesti rahvakeele sõnaraamatu koostamise printsiibid ja teose üldilme [Az észt népnyelvi szótár összeállításának alapelvei és a mű általános képe], Eesti NSV Teaduste Akadeemia teadus-

lik sessioon 23—9. apr. 1947, Tartu 1948. 151—71. l.). Az itt előadott elvek alapján a nyelvjárási osztály tudományos munkatársai közül A. Univere és M. Must hozzá is fogtak, hogy összeállítsák a szótár első kéziratát. Az 1948—9-es években kidolgozták az *a—d* betűket. Ennek alapján kiderült azonban, hogy egy nagyszabású szótár részére az előmunkálatok még túlságosan hiányosak, és a kézirat elkészítése még korai. Rájöttek, hogy el kell készíteni mindenekelőtt a szótár ábécérendbe szedett cédulakartotékját, ahova könnyűszerrel lehet azokat a pótlásokat beiktatni, amelyek a kiegészítő gyűjtésekből és a meglevő anyag rendezéséből adódó új anyagból kerülnek ki. A kézirat összeállítását félbehagytuk és 1951-ben megkezdtük az észti tájszóanyag kartotékolását. Ehhez fokozottabb ütemben folytattuk a szógyűjtések másolását, valamint a nyelvjárási szövegek, leírások feldolgozását és a néprajzi szövegek és népdalgyűjtemények kicédulázását. Mindezt a különböző forrásokból származó szóanyagot ábécérendben egyes címszavak szerint rendezzük, szem előtt tartva a leendő szótár követelményeit, vagyis szétválasztjuk az etimológiailag különböző töveket, a szavak különböző jelentéseit, súlyt helyezzünk a frazeológiára, utalunk a szinonimákra stb. Természetesen a kartoték sokkal több anyagot tartalmaz, mint amennyit nyomtatásban egy szótár elbírna.

A kartotéknál állandóan 2—4 tudományos és 3—5 segédmunkatárs dolgozott. Eddig lényegében sikerült összesíteni a szógyűjtések anyagát, kisebb mértékben a más forrásokból szerzett anyagot. A kartoték kész része az *a*-tól *t* betűig mintegy 1 055 000 szócédulát tartalmaz, és még a mostani félig kész állapotában is a leggyakrabban használt anyaga nemcsak a nyelvészeknek, hanem a rokonszakmáknak is. A gyűjtőkartotékok összeállítását 1962-ben fejezzük be. A kartoték befejezésével párhuzamosan folytatjuk próba-szócikkke összeállítását, valamint az észti népnyelvi szótár mutatóanyag-füzetének kidolgozását.

A szótár előmunkálatai mellett a NyII. legfontosabb kiadványsorozata az észti nyelvjárási szövegek közzététele. A szövegek nagyobb terjedelemben való megjelentetése több ízben szóba került a polgári korszakban is az Akadeemiline Emakeele Selts köreiben, de mindig megghiúsult anyagi nehézségek miatt. A NyII. az észti nyelvjárási szövegeket egy 8 kötetből álló sorozatra tervezte, vagyis minden nyelvjárási területre egy-egy 10—20 íves kötetet. A szövegeket tudományos fonetikus átírásban adjuk ki ellátva nyelvi bevezetővel, tájszójegyzékkel és magyarázatokkal. A hallás alapján följegyzett szövegek mellett a mutatóványokban a lehetőség szerint nagy teret biztosítunk a hangfelvételekről leírt szövegeknek.

Az „Eesti murded” (észti nyelvjárások) sorozat első kötete S. Tanning összeállításában, a „Lõuna-estli läänemurde (mulgi) tekstid” (szövegek a déli észti nyelvjárás nyugati részéből) most van sajtó alatt. Második kötetnek most állítjuk össze a középső északi észti nyelvjárás szövegmutatóványait.

Külön sorozatként jelennek meg az egyszerűsített átírásban a levelezőktől följegyzett szövegek, amelyeknek kiadója az Emakeele Selts. 1956-ban jelent meg az első,¹ 1957-ben a második kötet.² Most állítják össze a harmadik kötetet, amely Saaremaa szigetéről való nyelvjárási szövegeket tartalmaz.

¹ Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste (Mutatóványok az Anyanyelvi Társaság levelezőinek nyelvjárási szövegeiből) I, Tallin, 1956. — Ismertetését l. évkönyvünk V. kötetében (190. l.).

² Pajatusi põhjarannikult. Valimik korrespondentide murdetekste (Elbeszélések az északi partvidékről. Mutatóványok a levelezők nyelvjárási szövegeiből) II, Tallin, 1957.

Az említett nagyobb munkák mellett a NyII. munkatervében számos nyelvjárási monográfia szerepel. Hosszabb ideig tanulmányoztuk az észti irodalmi nyelv alapjául szolgáló középső észti nyelvjárást, amely a polgári korszakban igazságtalanul háttérbe szorult. A. Univere és M. Must most készít egy kb. 25 íves tanulmányt az említett nyelvjárás hang- és alaktanáról. S. NIGOL-nak már elkészült alapos munkája a déli észti harglai nyelvjárás mássalhangzó-rendszeréről.³ Meg lehet még említeni M. Must jövővényszó-tanulmányát „Orosz—észti kapcsolatok tükröződése a déli észti nyelvjárások szókincsében”,⁴ és a nyelvjárások nyelvtanának egyes kérdéseit tárgyaló kutatásokat, mint E. RIIKOJA munkáját az észti nyelv névszói összetételének egy fajtájáról, L. RANNUT értekezését („Időhatározók az észti nyelvben”). H. VIIRIS a következő tárgykörben dolgozik: „Melléknévképzők az észti nyelvjárásokban”, M. MÄGER aspiráns pedig a következő disszertáció-témát választotta: Észti madárnevek. Ez egyben szükséges előmunkát az észti tájszótárhoz is.

Az intézetben napirendre tűztük a helynevek kutatását is, amellyel a legutóbbi időig Észtországban senki sem foglalkozott alaposabban. M. Norvik aspiráns kezdte meg Közép-Észtország egy részének, Järvamaa kerület helyneveinek rendszeres összegyűjtését és feldolgozását. V. Pall Tartumaa észti részének helyneveit tanulmányozza. Itt ugyanis keresztezik egymást az észti, vót és orosz hatások. Mindkét munkának nagy a fontossága nemcsak a nyelvtörténet, hanem a településtörténet és az etnogenezis kérdéseinek tisztázása szempontjából is. Az Emakeele Selts részéről H. Ahven megkezdte az észti vezetéknevek feldolgozását.

Elmaradás mutatkozik még az észti nyelvjárások kísérleti fonetikai vizsgálatában. De reményünk van rá, hogy a közeli jövőben ezen a munkaterületen is javul a helyzet. Az intézetnek már van fonetikai laboratóriuma és hangfelvevő terme. G. Liiv aspiráns most készíti értekezését az észti nyelv főhangsúlyos szótagjának monoftongusairól.

Az észti nyelvjáráskutatók számos nagyobb terjedelmű kiadványon és tanulmányon dolgoznak. Ezek előkészítése mellett szükséges meggyorsítani a már kész munkák nyomtatásban való megjelentetését, hogy az észti nyelvjáráskutatók tudományos eredményei a szélesebb nyilvánosság elé kerüljenek.

Tallin, 1960. november.

MARI MUST

Estnische Dialektenforschung in der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR

Als Zentrum der estnischen Sprachforschung wurde 1947 das Institut für Sprach- und Literaturforschung der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR gegründet. Im Archiv des Instituts sind auch die Dialektensammlungen der Gesellschaft für Muttersprache deponiert. Die dialektologische Forschungsarbeit im Institut wird hauptsächlich in drei Linien durchgeführt: 1. Sammeln der Dialektmaterialien. 2. Inhaltliche Bearbeitung und Anord-

⁴ M. Must, Отражение русско-эстонских отношений в лексике южно-эстонских диалектов. Автореферат, Таллин, 1954.

³ С. Ниголь, Историческая фонетика говора Харгла. Консонантизм. Автореферат, Тарту, 1959.

nung der Dialektensammlungen. 3. Veröffentlichung der Dialektenmaterialien und Forschungsarbeit. Der Dialektensektor des Instituts schenkt besondere Aufmerksamkeit dem Liquidieren der Lücken in Dialektensammlungen sowie dem Anschaffen neuer Materialien. In dieser Hinsicht sind die Beiträge lokaler Korrespondenten besonders wertvoll. Die Arbeit der Korrespondenten wird von der Gesellschaft für Muttersprache organisiert und geleitet. Die Gesellschaft veranstaltet periodische Preisausschreiben für Dialektensammlungen, Seminare für Korrespondenten und veröffentlicht im Druck Instruktionen sowie Fragebogen.

Die Zunahme der Dialektensammlungen während der Periode des Bestehens der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR ist der folgende gewesen:

	1947	1959
1. Dialektenwortschatz	841 000 Karten	999 000 Karten
2. Toponymik	87 100 „	183 500 „
3. Kopien der Dialektensammlungen und Abschriften aus anderen Sammlungen	136 000 „	1 055 600 „
4. Dialektentexte	11 000 Seiten	23 300 Seiten
5. Dialektenübersichten	13 600 „	36 800 „
6. Korrespondentenarbeiten	8 100 „	16 500 „
7. Tagebücher der Dialektenforschungsexpeditionen	3 700 „	7 100 „
8. Schallaufnahmen estnischer Dialekte	6 Stunden	81 Stunden

Die gründlichste und weitläufigste wissenschaftliche Arbeit des Instituts hinsichtlich der Bearbeitung und Veröffentlichung der Dialektenmaterialien ist die Vorbereitung des „Wörterbuchs der estnischen Volkssprache“ gewesen. Es wird eine Kartothek zum Wörterbuch gefertigt, in welcher der aus allen Dialektensammlungen kopierte und ausgezettelte Wortschatz alphabetisch angeordnet wird. Ab 1951 arbeiten an dieser Kartothek ununterbrochen 2—4 wissenschaftliche und 3—4 Hilfsarbeiter. Die Kartothek wird im Jahre 1962 abgeschlossen, wonach man ans Verfassen des Wörterbuchmanuskripts vorgehen kann.

Eine andere größere Aufgabe, an der im Institut gearbeitet wird, ist die Veröffentlichung estnischer Dialektentexte. Die Texte werden nach Dialektengebieten in einer 8-bändigen Serie unter dem Titel „Estnische Dialekte“ („Eesti murded“) veröffentlicht. Der erste Band, „Texte der westlichen Dialekte Südestlands“ ist gegenwärtig im Druck.

Die Veröffentlichung von Korrespondentenarbeiten wird von der Gesellschaft für Muttersprache fortgesetzt. Zur Zeit sind 2 Bände erschienen, der dritte ist im Verassen.

Nebst anderen umfangreicheren Arbeiten sind einige Dialektenforscher des Instituts an Einzelthemen beschäftigt gewesen. Man hat angefangen estnische Toponymik zu bearbeiten und die ersten Schritte zur experimentalphonetischen Erforschung der estnischen Sprache gemacht.

M. MUST

A szlovák népnyelvkutatás eredményei

A szlovák népnyelvkutatás több mint másfél évszázados múltra tekint vissza, kezdeteit ugyanis a XVIII. sz. végére szokás tenni. Megindulása Anton Bernoláknak (1762—1813), az első szlovák irodalmi nyelv megteremtőjének irodalmi munkásságával és szótárírói tevékenységével függ össze. Bernolák ugyan még nem volt tudatos népnyelvkutató, de a szlovák irodalmi nyelvnek első ízben történő kodifikálásakor akarva-akaratlanul is érintenie kellett néhány nyelvjárási kérdést. Az 1790-ben kiadott nyelvtanában (*Grammatica slavica ad systema scholarum nationalium accomodata*) több helyen vet föl nyelvjárási jelenségekkel összefüggő problémákat. Közmondásgyűjteményt és népi szólásokat is közöl benne. A halála után, 1825—27-ben Budapesten hat kötetben kiadott ötnyelvű szótára (Slowár Slowenski Česko—Latinsko—Nemecko—Uherski; Szlovák—cseh—latin—német—magyar szótár) jelentős számban ölel fel szavakat a szlovák nyelvjárások szókincséből, elsősorban a Nagyszombat környékiből és szülővidékének, Felső-Árvának a népnyelvéből.

Céltudatosan foglalkozik már a szlovák nyelvjárásokkal Ludovít Štúr (1815—1856), a mai szlovák irodalmi nyelv megalapítója. A szlovák nép e nemzeti ébresztője beavatott szakértője és szorgalmas kutatója volt a szlovákság népnyelvének. Kísérletet tett a szlovák nyelvjárások osztályozására is. Nem gyűjtött ugyan rendszeresen, de gyakori utazásai és vidéki látogatásai alkalmával mindig jegyeztetett, és érdeklődött a meglátogatott község s környéke nyelvjárása felől. Levelezéssel is igyekezett népnyelvi anyagot szerezni. Igen szép anyagot gyűjtött pozsonyi működésének éveiben, líceumi tanár korában, a falvakból összesereglt tanítványaitól.

Az első rendszeres szlovák nyelvjáráskutatónak Samo Czambelt (1856—1919), a jeles nyelvtaníró-t kell tekintenünk. Ő már tervbe vette az összes szlovák nyelvjárás alapos tanulmányozását és rendszeres feldolgozását. Össze-gyűjtött tekintélyes nyelvjárási anyagának egy részét 1906-ban adta ki. Ebben a kelet-szlovákiai nyelvjárásokat dolgozta fel kellő részletességgel. A közép-szlovákiai nyelvjárásokról írt becses tanulmányát a három év múlva bekövetkezett halála miatt már nem tudta sajtó alá rendezni, de hagyatéka igen értékes hagyományként maradt utódai rendelkezésére. A nyugati nyelvjárások feltárásához már nem juthatott hozzá. Czambel sok érdemet szerzett a szlovák népnyelvkutatásban. Azóta is három fő nyelvjárást tartanak nyilván s ezeken belül mindeddig még eléggé el nem határolt tájnyelveket. E három fő nyelvjárás területét így határozhatjuk meg közelebbről: A kelet-szlovákiai nyelvjárás-terület magába foglalja a volt Szepes, Sáros, Zemplén és Abaúj vármegyék szlovák községeit. A közép-szlovákiai nyelvjárás-területhez az egykori Árva, Liptó, Túróc vármegye, valamint Trencsén megyének délkeleti és Nyitra megyének keleti része, továbbá Bars, Hont, Zólyom, Nógrád és

Gömör megyék helységei tartoznak. E határvonaltól nyugatra a nyugat-szlovákiai nyelvjárasterület fekszik.

Czambel elhunytá után a cseh nyelvészek vitték előbbre a szlovák népnyelvkutatást. Közülük Alois V. Šembera a Csehszlovák nyelvjárastan alapvonalai (Základy dialektologie československej. Bécs, 1864) c. munkájában a szlovák nyelvjárások újabb és pontosabb osztályozásával kísérletezett. František Pastrnek levelezők segítségével gyűjtögetett szlovák népnyelvi anyagot. Kutatásainak eredményeit 1888-ban tette közzé a Bécsben megjelent „Beiträge zur Lautlehre der slovakischen Sprache in Ungarn” c. könyvében.

A szervezett és nagyobb szabású szlovák népnyelvkutatás az első világháború után indul meg Václav Vážny professzor irányításával és odaadó munkásságával. Vážny professzor már kezdetben kisebb kérdőívet állított össze. 1928-ig főleg levelezőkkel dolgozott. Amikor 1929-ben kinevezték egyetemi tanárrá, és Pozsonyba került, új, igen termékeny szakasz kezdődött meg a szlovák népnyelvkutatás történetében. Az eddigi bűvárkodások ugyanis inkább egyéni és önkéntes vállalkozások voltak, a kutatók egymástól elszigetelten dolgoztak irányító és összefogó központ nélkül. Vážny minden kínálkozó alkalmat megragadott, hogy közügyé tegye a nyelvjáraskutatást. Sikertől biztosítani a vele járó anyagi kiadások fedezését. Olyan kedvező viszonyok között dolgozhatott és szervezhetett, amilyenekre korábban mint középiskolai tanár nem is gondolhatott. Kibővítette a levelezők körét, és bevont a munkába több vidéki értelmiségit, tanítót, papot és tisztviselőt. Hallgatói közül évről évre többet avatott be a népnyelvi gyűjtés technikájába. Tanfolyamokat tartott részükre, hogy felkészülten, nyelvjárás alapismeretek birtokában végzezhessék a vállalt feladatot. Kutatópontjainak számát lényegesen kibővítette. Hogy a munka ütemét meggyorsítsa, az egész szlovák nyelvjárasterületet több részre bontotta, s az egy-egy részen folyó kutatást legjobb, legtapasztaltabb tanítványaira bízta. Így keleten Dr. Jozef Štolc, Közép-Szlovákiában Dr. Eugen Pauliny, délen Dr. Jozef Orlovský, nyugaton pedig Dr. Ladislav Šimonič szervezte és végezte a népnyelvkutatást. E szervezett kutatásnak hamar meglátszott a gyümölcse. A harmincas évek elején már vagy 800 községből és kb. 1100 levelezőtől és képzett gyűjtőtől kapott nyelvjárás anyagot kérdőíveire. A Szlovákia határain túl élő szlovákság népnyelvéről 7 levelező tájékoztatta, pl. Békéscsabáról, Tótkomlósról és Jugoszláviából. A beérkezett anyagot nyomban rendszerezte és céduláztatta. A gyűjtést lehetőség szerint ellenőrizte, s a hiányosságokat újabb gyűjtéssel pótolgatta. Több kisebb, de fontosabb kérdést közben fel is dolgozott, és ezekből rendszeresen közölgött. A szlovák nyelvjárások terjedelmesebb szintetikus munkája (Nářeči slovenská. Československá vlastiveda III, 1934) a szlovák nyelvjárásoknak mindeddig a legrészletesebb és legmegbízhatóbb rendszerezése.

Vážny vonzó emberi egyénisége egyre több friss munkaerőt nyert meg a nyelvjáraskutatás ügyének. Mint közkedvelt oktató és igazi nevelő elméletileg jól felvértezett szakembereket nevelt. Szaktekintélyével és elért eredményeivel az érdekelt szervek és hivatalok pártfogását is megnyerte. Ilyen körülmények között már merészebb terveket is szövögetett. Arra gondolt, hogy a rendelkezésre álló nyelvjárás anyagot kibővíti, kérdőíveit több olyan címszóval kiegészíti, amelyek a szlovákság néprajzának, történelmének és társadalmi életének szókinsébe tartoznak, s ezzel lerakja a szlovák nyelvatlasz elkészítésének az alapjait. Az 1938-as és a későbbi politikai események azonban megfosztották nagyszerű célkitűzései megvalósításának lehetőségeitől.

Meg kellett ugyanis válnia a pozsonyi egyetemtől, abba kellett hagynia majdnem 20 éves szlovákiai néprnyelv-kutatói munkáját. Távozásával lezárult a szlovák néprnyelv-kutatás anyaggyűjtésének igen fontos és sok tanulsággal járó korszaka, s utána majdnem 10 évig legfeljebb pangásról beszélhetünk e területen. Váznynak nem törte le a méltánytalan nacionalista eljárás. Amióta a prágai egyetemen működik, egy nagyon alapos és értékes monográfiával ajándékozta meg a nyelvjárastant, melyben Szlovákia lepkenéveit dolgozta fel (O jménech motýlů v slovenských nářečích. Bratislava, 1955).

E 338 oldalas, 10 térképpel ellátott művében van néhány magyar vonatkozás is. A 2. számú térképen bemutatja, milyen alakváltozatai, illetve milyen más elnevezések használatosak a *lišaj* „pillangó, lepke (nappali vagy éjjeli)” szó jelentésben. A 9 alakváltozat és jelentés közül az egyik *ďuk* „éjjeli lepke”. BALECZKY E. nyomán (vö. EtSlRoum. I, 106—111) elfogadja, hogy e név a magyar *dög*-ből származik, s egyike azon vándorszavaknak, amelyek a románból kerültek át a kárpátukránba, onnan pedig a keleti szlovák és a déli lengyel nyelvjárásterületre. Felvetődhet azonban a kérdés, közbe kell-e iktatnunk a román közvetítést, hiszen a szó közvetlenül is eljuthatott a magyarból a Vázny által felsorolt Legenyemihály (Michalany), Felsőrákóc (Rakovce nad Ondavou), Vinna (Vinné), Fekésháza (Fekišovce), Livistye (Hlivíšte) községekbe (vö. VÁZNY i. m. 118—120). A szó jelentésváltozásának egyik s valószínűbb okát Vázny abban a néphitben látja, hogy az egyszerű ember az éjjeli lepkét a dög, halál jelképének és képviselőjének tartotta (vö. i. m. 120). Minden bizonnyal itt kell keresnünk a jelentésfejlődés okát, hiszen ismeretes, hogy a magyar nép több helyen, pl. a Medvesalján is a halál küldöttjét látja a nagyobb éjjeli lepkében, mondván, hogy a község legutoljára elhunyt lakosa vagy a nemrég meghalt családtag, rokon, jó- vagy rosszakaró jött el valakiért, tehát hamarosan meghal valaki a háznál, esetleg az udvarban.

A 4. számú térképen a *boszorka* 'éjjeli lepke' alakváltozatait és azonos jelentésű nyelvjárási szavait találjuk. Szerepel közöttük a *babočka*, *babuška*, *baboška*, *babuočka*, *babička*-szócsalád is. Az idézett szavak területi összefüggés nélkül megtalálhatók Kassán, majd tőle délre Hernádesány (Čaňa) és délnyugatra Makranc (Mokranec), továbbá Besztercebánya (Banská Bystrica), Zólyom (Zvolen) stb., valamint Liptóváralja (Liptovský Hrádok) stb. s végül Csaca (Čadca) helységekben. Hasonló lepkenévek előfordulnak a Szovjetunió és Jugoszlávia területén is. Vázny e szavakat egy ősi *baba* — talán 'termés istennője' deminutívumainak tartja, és úgy véli, hogy a totemizmus emlékeként őrződött meg. Szerintem nagyon valószínű, hogy a Kassa környéki s talán a Garam menti alakváltozatok a magyar *baboskák*-ra (*bab* — *babos* — *baboska*) mennek vissza. Az előző és még a következő nevek is világosan mutatják, hogy magyar lepkenévek egyáltalán nem ritkák e területen.

Az 5. számú mellékleten a *letačka* 'lepke (általában)' vagy 'nappali lepke' jelentésű szavaknak és változatainak földrajzi elterjedését szemlélhetjük. Van közöttük *pipiš*, *pipiška*, *pipišenka*, *pipiliška* stb. szóalak is. Ezek zömével a Losonc (Lučenec) és Kékkő közötti sávban, a két várostól északabbra és délebbre fordulnak elő; ezenkívül megtalálhatók Málnapatakán (Málinec) és Osgyánban (Oždín), Zólyom (Zvolen) és Felsőapátin (Horné Opatovce). Vázny a szót a hangutánzó-hangfestő *pi*, *pip*, *pipi* alakokból származtatja, s származékait több szláv nyelvből is kimutatja. Lehetséges ez a magyarázat, de mégis bizonyos fenntartással fogadjuk. A magyarban is él ez a szó — ugyanúgy madárnévként is, mint a szláv nyelvekben. Losonc (Lučenec),

Fülek (Filakovo), Rimaszombat (Rimavská Sobota) környékén általános használatú. Az a tény, hogy a szóra nagyobb számban magyarul területről van adat, azt sugalmazza, hogy nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni a magyar szót sem, de lehetséges itt párhuzamos szóalkotás is a szlovák és magyar, valamint a többi szláv nyelvben. Bárcei szintén hangutánzó szóval valószínűsíti a kérdéses szó alapját.

A magyar *lepke* szónak sok alakváltozata él a szlovák nyelvjárásokban. Vázny ezeket idézi: *lepka, lepka, lepiš, lipiška, lipitka, lependa, lependik, lependlik, lepetka, lepitka, lebetka, lebiška* (l. uo. 213—6). Kálmán Bélától kapott értesülése alapján magyar nyelvjárásokból is idéz másfajta alakváltozatokat. Megállapítja, hogy a név a magyarból került át a többnyire vegyes lakosságú községekbe.

Könyve 216—7. lapjain foglalkozik a *kardoš, kardoška* lepkenévvel. Megállapítja, hogy a szó nyilvánvalóan magyar eredetű. Megemlítjük, hogy ugyanez a lepkenév megvan Besztercebánya (Banská Bystrica) környékén, s rovarnévként ismerik pl. Garamszentkereszt vidékén is (Sv. Kríž nad Hronom, ma: Žiar).

Vázny távozása után néhány kiváló tanítványa, főként Eugen Pauliny és Jozef Štolc vették gondozásukba a szlovák népnyelvkutatás ügyét. Litográfált kérdőívet állítottak össze kibővítve a Váznyét 437 címszóra. Az 1—230-ig terjedő címszavakat hangtani, a 231—437-ig levő kérdéseket alaktani s kisebb mértékben lexikális jelenségek vizsgálására szánták. A háborús és a kedvezőtlen gazdasági viszonyok miatt azonban a gyűjtéshez nem foghattak hozzá.

A népi demokratikus államhatalom megszilárdulása, pontosabban az 1947. év új korszak kezdetét jelenti a szlovák nyelvjáráskutatásban. Átfogóbb és átgondoltabb tervek alapján új alapokra fektetik az egész nyelvjárási gyűjtést. Döntöttek abban is, mi a gyűjtés fő célja. Úgy határoztak, hogy mindenk előtt a szlovák nyelvatlaszhoz szükséges anyagot fogják gyűjteni. Mivel a Vázny-féle anyag több fogyatékosága miatt már nem felelt meg az újabb célkitűzéseknek és követelményeknek (pl. nem volt megbízható minden vonatkozásában, eléggé heterogén volt az anyag, több kérdésre egyáltalán nem vagy csak kevés helyről kapott választ, a jelölésből hiányzott az egyöntetűség, hiszen levelező-gyűjtői nem rendelkeztek minden esetben a minimális fonetikai előképzettséggel sem), Pauliny, Štolc és Orlovský új kérdőívet állítottak össze. Ebbe 750 kérdést vettek föl, de egy-egy kérdés több olyan szót tartalmaz, amelyek valamilyen szempontból egybetartoznak, rokonságban vannak egymással, úgyhogy végeredményben 2000 címszót találunk a 100 lapos gyűjtőfüzetben. A kérdést nem formulázták meg rajtuk, a címszó irodalmi alakját tüntették föl; helyenként fölhívják a gyűjtő figyelmét, hogy a szó jelentéséről vagy ragos alakjáról győződjék meg. A gyűjtőmunkába bekapcsolódott a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének népnyelvkutató csoportja is. Újabb kutatógárdát képeztek ki. Hogy a jelölésben lehetőleg egységesek legyenek, csoportos, 3—4 napos kiszállásokat szerveztek. Minden egyes alannyal való beszélgetés után összegezték tapasztalataikat, értékelték kinek-kinek a gyűjtését, rámutattak a legeredményesebb kérdezés módszereire, s egyeztették a jelölési rendszert, technikát. Ilyen körülmekintő előkészületek után hozzáláttak a munka dandárjához. Hálózatukban szerepelt Szlovákia valamennyi tiszta szlovák nyelvű községe (kb. 2600), sőt kiszálltak több vegyes lakosságú helységbe is (szlovák—magyar, szlovák—ukrán, szlovák—lengyel, szlovák—cseh). A gyűjtés érdemében 1952-ben befejeződött. A közsé-

gek 25 százalékát kétszer járták be, hogy ellenőrizték a lejegyzés helyességét, pontosságát, egyöntetűségét és az eredeti célkitűzések szellemének érvényesítését. A kirívó és kétes adatokat ma is folyamatosan ellenőrzik. A szakemberek véleménye szerint a begyűjtött anyag teljesen megbízható és több célra (nyelvatlasz, nyelvjárási, tájszólási határok, nyelvi norma, a szlovák nyelv szótára, településtörténeti kérdések, nyelvi kölcsönhatások stb.) felhasználható. Egy községben általában egy, ritkábban két gyűjtő fordult meg. Közvetlen módszerrel gyűjtöttek. Az alanyok többsége 45—50 éves volt. A generációs kérdéseket csak mellesleg, egyéni belátás szerint vették figyelembe.

A gyűjtőmunka befejeztével hozzáfogtak a térképezéshez, illetve a próbatérképek elkészítéséhez. Ezek 1954-ben kerültek ki a nyomdából. Rajta van Szlovákia valamennyi helysége (kb. 3000). A vastagabb, rajzlapszerű papirosból készült térkép méretei: 120 × 60 cm. Eddig teljesen elkészült 34, részben vagy 220 térkép. A térképezéssel nagyon lassan haladnak a kis létszámkeret és a hálózat sűrűsége miatt. Több fontos kérdés végleges tisztázása sem történt még meg. Ezek közül csak kettőt-hármat említek. A címszavak száma szerint kétezer térképet kellene elkészíteni. Ehhez sokkal nagyobb létszámú térképező kellene. Viszont féltő, hogy a létszám nagyobb arányú emelésével sokat szenvedne az egységes térképezési eljárás. A mostani méretű térképeket, akár füzetekben, akár kötetekben adnák ki, nehézkes volna forgatni, tanulmányozgatni, hisz mázsaszámra rúgna az összsúlyuk. Minden szónak több, igen gyakran 20—70 változata is van. Szemléltetésül idézek néhányat: 1. *plný* 'teljes, egész': *pulni, puyni, polni, pouyni, povni, pólni, pelni, peuně, póni, puone, pólni, pólni, plni, pulni* stb. 2. *sol* 'só': *sol, sul, suol, sül, sěl, sěl, sůla, sōla, sol, sól, svol, svol, suol, sul, sül* stb. 3. *hora* 'hegyvidéki erdő': *huora, hora, hvora, hvere, hvāre, hvōre, hura, gura, xura, gora, xvora, hvura, hūra; les, háj, verx* stb. 4. *čo* 'mi, mit': *čo, čó, co, čvo, čuo, čoš, šo, ša, šo, sco, što* stb. 5. *med* 'méz': *med, mēd, mad, miad, mād, miat, méd* stb. 6. *utorok* 'kedd': *utorok, úteri, vüterek, uterek, vuterek, outerek, xtorek, huterek* stb. Egyéb-ként látni lehetett ezt a Vážny-anyagból idézett szavaknál is. Ennyi alakváltozatot még ekkora térképekre sem lehet berajzolni semmiféle jelzéssel. E nehézségekkel az 1960 tavaszán tartott népnyelvkutató konferencián behatóan foglalkoztak.

Egyesek azt javasolták, hogy ne kerüljön egész Szlovákia területe egyetlen térképre, hanem osszák fel több részre, pl. keletire, közép-re és nyugatira. A résztvevők többsége azonban úgy látta, hogy bár tetszetős a terv, nem valószínűsíthető meg, mert a területi tagolással megsokszorozódna a térképek száma is, ez pedig nem kívánatos, s nem is volna célszerű, mert megnehezítené az áttekintést az egyes jelenségek földrajzi elterjedéséről. Egyelőre az az indítvány látszik legelfogadhatóbbnak, hogy nem vesznek föl minden községet, hanem csak azokat, amelyek legtisztábban és több helység, nagyobb terület nyelvi állapotát tükrözik. Ezzel a megoldással kisebb térképekkel is beérnék. Az is valószínű, hogy egy térképen a címszón belül csak egy hang vagy hangsoport viselkedését fogják jelölni, ha pedig egyéb hangtani vagy alaktani változás miatt is fontos, akkor második, harmadik stb. térkép is készül róla.

Hogy hány térképből áll majd véglegesen a szlovák nyelvátlasz, s mely jelenségeket fognak térképezni, azt eldöntik a közeljövőben, amikor elvégzik az egybehangolást az ugyancsak készülő cseh, orosz és a többi szláv nyelvátlasz szempontjaival, anyagával. Egyelőre abban állapodtak meg, hogy egy füzetet megjelentetnek 1963-ban, s az összesnek 1975-ig kell elkészülnie. Minden tér-

képhez készül majd tömörebb magyarázat vagy magán a térképen, vagy pedig külön kiadványban.

A nyelvatlaszmunkálatok mellett 1951 óta szélesebb arányú nyelvjárási szöveggyűjtés is folyik. Ebben a munkában csak tapasztalt kutatók, főként az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének belső munkatársai vesznek részt. A lejegyzett szöveget külön erre a célra rendelt lapokra gépelik egységes átírással. Egy lapra csak 25 sort gépelnek. Eddig 6000 oldalnyi szövegük van. Ebből állítják majd össze az oktatási és tudományos célokat szolgáló nagyobb nyelvjárási olvasókönyvet.

Nem feledkeztek meg a nyelvjárási monográfiákról sem. Ján Stanislav Liptó nyelvjárást dolgozta fel (Liptovské nárečie). Eugen Pauliny és Anton Habovštiak Árva nyelvjárásáról írtak monográfiát. Az első szerző éppen azoknak a településeknek a népnyelvét örököltette meg, amelyeket teljesen kiűritettek, mert helyükön ma az árvai vízduzzasztó hatalmas mesterséges tavának hideg hullámai játszadoznak. J. Lipták és J. Liška a kelet-szlovákiai nyelvjárásokról írtak alapos tanulmányt. Ferdinand Buffa a Bártfa melletti Hosszúrét (Dlhá lúka) nyelvjárását dolgozta fel monografikusan. Štefan Tóbiš a gömöri és szepességi szlovák népnyelvről írt önálló művet.

A határon túl élő szlovákság nyelvjárásairól is vannak monográfiák. Legtöbbet gyűjtöttek eddig a magyarországi szlovákság lakta községekben. Különösen kedvező alkalmat teremtettek ehhez maguknak 1946-ban, pontosabban ez év március 11-től április 15-ig, amikor a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság propagandaúton tartózkodott Magyarországon. E bizottságon belül alakítottak ugyanis egy „szociográfiai” csoportot (vö. *Linguistica Slovaca* IV—VI, 435), amely egyebek között népnyelvkutatást is végzett szerte az országban, ahol szlovákok laktak vagy laktak. Az ekkor végzett gyűjtés eredményét J. ŠROLC a „Három szlovák sziget nyelvjárása Magyarországon” (*Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. SAV. 1949*), VINCENT BLANÁR az „Adatok a szlovák személy- és helynevekhez Magyarországon” (*Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku. SAV. 1950*) s végül PAVEL ONDRUS a Közép-szlovákiai nyelvjárás a Magyar Népköztársaságban (*Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. SAV. 1956*) c. munkában tették közzé.

1950 óta hangfelvételeket is készíttetnek, amelyekről fokozatosan lemezek készülnek, hogy tartósan raktározhassák a népnyelvi szövegeket későbbi kutatások céljaira.

Jó néhány évvel ezelőtt J. Orlovský vezetésével szógyűjtést is szerveztek egy nagyobb, esetleg teljes szlovák tájszótár számára. Ez a munka jelenleg szünetel.

A szlovákiai kárpátukrán községek népnyelvének tanulmányozása tervszerűen folyik.

Vázny professzor tervében annak idején a magyar falvak nyelvjárásának a felkutatása, feltárása is helyet kapott. Saját tapasztalatomból tudom, mennyi megértéssel, készséggel és tanáccsal támogatta ezt az ügyet. 1937-ben megalakult egy magyar népnyelvkutató csoport, melynek a szellemi irányítója Arany Albert volt. Aranynak már 1938-ban készen volt egy kérdőíve, amellyel a szlovák nyelv magyar jövevényeinek földrajzi elterjedését akarta megállapítani. Nehéz volna megmondani, hány szó szerepelt rajta, de annyi bizonyos, hogy az volt mindeddig a legteljesebb ilyen jegyzék. Terjedelmére csak abból tudunk következtetni, hogy a *depó* szó a 186-ik volt. Közöttük volt például a

cserebogár (szl. *čerebuk*), *csiba* (szl. *čiba*), *csík* (szl. *čik*), *csikós* (szl. *čikoš*), *csurgó* (szl. *čurgov*), *daráló* (szl. *daralov*), *borizú alma* (szl. *borizouka*), *bojtár* (szl. *bojtar*) stb. szó. A jegyzéket ma sehol sem lehet megtalálni. A magyar népnyelvkutatás reményteljesen indult, 1938 nyarán vagy tizen gyűjtöttek a terv keretében és állami ösztöndíjjal. A gyűjtők jó része ebből készítette szakdolgozatát is, a legtöbbet Debrecenben Csúry Bálint vezetésével (Fekecs, Csukás, Komjáthy, Berecz, Kovács stb.).

A szlovák dialektológia jelentőségét már e vázlatos áttekintés is érzékelteti. Az általános elvi és módszertani tanulságokon kívül már csak azért is számot tarthat érdeklődésünkre, mert a többévszázados nyelvi kölcsönhatás miatt nagyszámú szlovák jövevényszó van különösen északi nyelvjárásainkban. Ezeknek pontos felderítése nehezen képzelhető el a szlovák dialektológia eredményeinek ismerete nélkül, de fordítva is áll a tétel: a szlovák dialektológiának is nagy hasznára lehetnek a magyar nyelvjáráskutatás eredményei, mert bizonyára sok magyar elem található a szlovák nyelvjárásokban, ami méltán számíthat érdeklődésünkre. A szlovák nyelvatlasz és tájszótár sok tanulságot szolgáltat majd a magyar nyelvtörténet és nyelvjáráskutatás művelőinek is.

KOVÁCS ISTVÁN

Die Ergebnisse der slowakischen Mundartforschung

Die systematische Mundartenforschung der slowakischen Sprache ist mit dem Namen von S. CZAMBEL verbunden, der am Ende des XIX. und am Anfang des XX. Jahrhunderts die östlichen und mittleren slowakischen Mundarten planmäßig studierte und die Unterschiede zwischen den einzelnen Mundarten zum ersten Mal wissenschaftlich registrierte. In der Periode zwischen den zwei Weltkriegen wurde die Sache der slowakischen Mundartenforschung von Professor V. VÁŽNY organisiert. Er hat zahlreiche Schüler erzogen, sammelte viel wertvolles Material — auch durch Korrespondenten; er hat Forschungsreisen aufs Terrain veranstaltet, das gesammelte Material geprüft, systematisch geordnet und im Jahre 1934 seine große Synthese über den slowakischen Mundarten herausgegeben. Als er 1938 nach Prag versetzt wurde, führte er auch seine Forschungen über den slowakischen Mundarten weiter fort und hat im Jahre 1955 eine wertvolle Monographie über die Namen der Schmetterlinge in der slowakischen Sprache erscheinen lassen.

1947 wurden die Arbeiten des slowakischen Sprachatlases begonnen. Eine jede Ortschaft mit slowakischer Bevölkerung wurde in dieses großangelegte Unternehmen aufgenommen und die lokale Sammlung in etwa 2600 Orten im wesentlichen bis 1952 beendet. Zurzeit ist die Kartographierung im Gange. Es wurde Material für etwa 2000 Karten eingesammelt. Die Ausgabe des ganzen Materials soll nach den Plänen bis 1975 beendet werden. Außer der Arbeit am Sprachatlas wird auch die Sammlung von mundartlichen Texten und Dialektwörtern fortgesetzt. Zahlreiche bedeutende dialektologische Monographien wurden veröffentlicht: teilweise über die Mundarten in der Slowakei, teilweise über die slowakischen Dialekte in Ungarn. Die Ergebnisse der slowakischen Dialektologie sind wegen der wechselseitigen Einflüsse zwischen der slowakischen und ungarischen Sprache auch für die ungarische Mundartforschung von besonderer Bedeutung.

I. Kovács

Megemlékezések, ismertetések, bírálatok

Csűry Bálint halálának 20. évfordulójára

Húsz évvel ezelőtt, 1941. február 13-án, születésének 55. évfordulóján halt meg a magyar nyelvtudomány egyik kiváló képviselője, kimagasló alakja: CSŰRY BÁLINT. Nemcsak a magyar népnyelvkutatás és nyelvelmélet terén alkotott maradandót, hanem más természetű nyelvtudományi munkáiban is, nyelv- és nyelvtudománytörténeti cikkeiben, szó- és szólásmagyarázataiban, ismertetéseiben stb.

Csűry 1886-ban született a Szatmár megyei Egri községben, földműves családból. A nép életét és nyelvét tehát már gyermekkorában megismerhette. Elemi iskoláit Egriben, középiskoláit Szatmárnémetiben végezte, majd a kolozsvári egyetem magyar—latin szakos hallgatója lett. Az egyetem elvégzése után 1910-től 1932-ig a kolozsvári kollégium középiskolai tanáraként működött, 1932-ben a debreceni egyetemre került a Pápay József halálával megüresedett nyelvészeti tanszékre. Itt élt és dolgozott korán bekövetkezett haláláig.

Tudós élete és művei már közvetlenül halála után is alapos méltatásban részesültek (VÉGH JÓZSEF: Csűry Bálint NYK. LI, 232; BAKÓ E.: Csűry Bálint élete és munkássága MNépnv. III, 7; SZABÓ T. ATTILA: Csűry Bálint emlékezete MNyTK. 56. sz. Bp. 1941 stb.), de húsz év múltán még inkább föltetszenek kutatásainak elévülhetetlen érdemei.

Ez alkalommal tevékenységének két fő irányát emeljük ki. Az egyik, a népnyelvkutatás iránti érdeklődése már egyetemi hallgató korában megmutatkozott. ZOLNAI GYULA ösztönzésére a kolozsvári egyetemen kezdett érdeklődni a nép nyelvének tanulmányozása iránt. Erre a szerepre maga is tudatosan készült. 1909-ben megjelent „A nyelvjárástanulmányozás módszeréhez és egy-két adat a magyar hangtanhoz” c. cikkében a nyelvjárási jelenségek pontos megfigyelését és lejegyzését, a fonetikus írás fontosságát hangsúlyozta, s azt a ma is követendő elvet, hogy egy-egy nyelvjárási jelenségre vonatkozó összes példát gyűjtse össze a kutató (MNy. V, 214). Jól látja, hogy „egyes területek kivételével hiányosan vannak felkutatva” nyelvjárásaink, s hogy „egy kalap alá vesszünk egyes nagy területeket, s elnevezzük egyiket északkeleti nyelvjárásnak, a másikat alföldi nyelvjárásnak.” Pedig „Mennyi eltérést, különbséget találunk egy-egy egységesnek ismert nyelvjárás határain belül!” Ostorozza nyelvjárástani irodalmunknak azt a rossz szokását, hogy „érdekes nyelvjárások”-ról beszélnek, s kifejti, hogy azokkal a nyelvjárásokkal is kellene foglalkoznunk, amelyeknek „nincsenek” sajátosságai. „A nyelvjárás leírásának. . . — mint mondja — összehasonlító módszerrel kell történnie. Alapul rendesen az irodalmi nyelvet szoktuk venni”, bár jól látja e hasonlítás gyenge oldalait is. Kifogásolja továbbá, hogy „csak olyan dolgokat gyűjtenek össze, melyek az irodalmi nyelvtől eltérnek. . .”. Ugyanitt fejti ki azt a szintén figyelmet érdemlő véleményét, hogy a nyelvjárási anyag összehason-

lítását nemcsak az irodalmi nyelv irányában, hanem a többi nyelvjárások irányában is ki kellene terjesztetni (Nyr. 38 : 419). Egy ismertetésében azonosítja magát a szerző (J. HUBER) egyébként nem Magyarországra vonatkozó nézeteivel, és sürgeti az ismeretlen nyelvjárásterületek felkutatását. Kevés a szakképzett gyűjtők száma. Ennek okairól HUBERrel egyetértésben azt írja, hogy egyrészt nem minden egyetemen részesülnek kellő előkészítésben, másrészt hiányzik a gyakorlati útmutatás, valamint a mechanikai készülékek használata (MNY. VIII, 422).

Kissé hosszadalmasnak tűnhet a fenti módszertani élvek bemutatása, azonban annak illusztrálására, hogy milyen világosan látta már a fiatal Csűry a magyar népnyelvkutatás elé tornyosuló feladatokat, talán mégsem egészen felesleges. S azért sem, mert már korai cikkeiből kiviláglik a magyar nyelvtudomány iránti felelősségérzete és hivatásszeretete.

Az élvek tisztázásával egyidőben aktív gyűjtő munkát is végez. Már 1908-ban megkezdí későbbi nagy jelentőségű Szamosháti Szótára anyagának gyűjtését. Figyelme azonban nemcsak a szokíncsre terjed ki, hanem más jelenségekre is. Erről olyan kimagasló értékű tanulmányai, cikkei tanúskodnak, mint pl. „A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái” (MNY. XXI, 1, 159, 247; kny. MNYTK. 22. sz. Bp. 1925.), majd „Nasalisatiós jelenségek a szamosháti nyelvjárásban” (MNY. XXII, 336, XXIII, 74), a „Magánhangzók elisíója a tiszaháti és ugocsai nyelvjárásban” (MNY. XXV, 163, 343) stb. Debrecenbe kerülése után néhány évvel jelenik meg nagy jelentőségű, a nyelvjárasi szokíncs megismerése terén ugrásszerű fejlődést jelentő Szamosháti Szótára (I. köt. Bp. 1935, II. köt. uo. 1936). Nagy jelentősége van e szótárnak közismert módszertani elvei miatt is. A nyelvjárást önálló egységként mutatja be. Csak saját fülével hallott adatokat közöl, a saját maga által kialakított fonetikus írással, mely megtalálta a helyes középutat a hagyományos és a finnugor átírás között (I. KÁLMÁN B.: Nyelvjárasi gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladatai Bp. 1949, 12), s némi változtatással alapjává vált az egységes magyar átírásnak is (vö. DEME: A magyar nyelvjárások hangjainak jelölése, Debrecen, 1953. Kny. a Magyar Nyelvjárások II. kötetéből, 4).

Csűrynek ez a munkája és egyéni szervező tevékenysége egyaránt hatással volt a későbbi regionális szótárak készítőire. Kiss Géza, akivel Csűry sűrű levelezésben állt,¹ Ormánysági Szótára Bevezetőjében ezt írja: „Talán hozzá sem fogtam volna, ha első könyvem megjelenése után Csűry Bálint rá nem kényszerít megírására...” (Ormánysági Szótár, Budapest, 1952. XLII). KERESZTES, e szótár szerkesztője pedig így nyilatkozik: „Megkönnyítette munkámat végül az is, hogy a regionális tájszótár-írodalmunknak egy példamutató műve, Csűry Bálint Szamosháti Szótára állott rendelkezésemre (OrmSz. VIII).” Módszertani tanulságokat BÁLINT SÁNDOR is kölcsönzött a SzamSz-tól (SzegSz. 7).

Csűry később jelenségtanulmányokat ír. E feldolgozás-típussal már korábban is találkozunk (I. STEUERMANN: A székely nyelvjárás szórendi sajátosságai NyF. LXIV.), de Csűry és a debreceni iskola feleleveníti (I. DEME: A nyelvjárasi anyag felhasználása és feldolgozása Bp. 1949. 14). Így készül el „Az *l*, *r* és *í* nyújtó hatásáról a szamosháti nyelvjárásban” c. cikke (MNY. XXXII, 222), majd a „Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban” (MNY. XXXIII, 141, 201), „A szamosháti nyelvjárás felső nyelv-

¹ Csűry István szíves szóbeli közlése.

állású magánhangzóinak története" (MNépn. I, 7) s „A szamosháti nyelvjárás *e ~ é*-féle hangjainak története" (MNépn. II, 3) stb. E két utóbbi cikkében kísérletet tesz nyelvjárása történeti vizsgálatára.

Anyanyelvjárása vizsgálatán kívül kedvenc területe volt a csángók nyelvének tanulmányozása is. Elég megemlítenünk KANNISTOVAL közösen kiadott „Y. Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes" (Helsinki, 1936) c. szótárát, valamint „Wichmann György északi-csángó hangtana" (MNy. XXXV, 73, 137) c. dolgozatát. „Moldvai csángó igealakok" c. tanulmánya a szinkron ragozástan legsikerültebb példája (MNy. XXVIII, 22, 148, 256).

Sajnálhatjuk, hogy a harmincas évek végén az általa tervbe vett regionális atlasz elkészítésének korai halála véget vetett; valamint azt is, hogy előrehaladott állapotban levő, de teljesen be nem fejezett déli-csángó szótárkézirata a második világháború idején — számtalan más Csúryre vonatkozó dokumentummal együtt — megsemmisült.²

Szervező tevékenységének akkor ért meg a gyümölcse, mikor sürgetésére 1938-ban felállították a Népnyelvkutató Intézetet, és 1939-ben megindult a Magyar Népnyelv c. évkönyv, mely Magyar Nyelvjárások címmel ma is nyelvjáráskutató irodalmunk központi orgánuma.

Csúry érdeklődésének másik iránya: a nyelvelmélet kérdéseivel való foglalkozás. Idevágó cikkeinek száma nem éri ugyan el a nyelvjárásiakét, de ezek is rendkívül jelentősek. Elsősorban „Az ige" (NyF. 63. sz. 1910) c. fiatalkori tanulmányát említjük meg, mely széleskörű tájékozottsággal rendelkező, éles logikájú kutatóra vall. Az ige keletkezésének problémáját mondat-tani alapról próbálja megfejteni. Kimondja, hogy az ige keletkezése egyidejű az első mondat elhangzásával, s az ige nem más, mint metafora. A metafora alapja pedig nem a hasonlósági, hanem az azonossági élmény. „A metafora... az ember azon képessége, hogy a külvilág tárgyainak bizonyos jelentést ad, s e jelentést a megfelelőnek választott szóban hang útján is kifejezi" (vö. Csúry: i. m. és PAPP I.: Az ősi szófajok, Pais-Eml. 30).

Másik jelentős tanulmánya az „Érintkezésen alapuló névátvitel" (Bp. 1929), mely a WUNDT rendszeréből hiányzó egymás utáni érintkezésen alapuló jelentésváltozást tárgyalja. Megállapítja, hogy „1. Egyes képzetkomplexumok tagképzetei vagy viszonylagos egységbe tartozó képzetek lehetnek egymással egyidejű vagy egymás utáni érintkezésben. 2. Ez az érintkezés lélektani alapja annak a jelenségnek, hogy az érintkező képzetek nevei jelölési funkciójukat megváltoztatják." (I. m. 51.)

Nem sorolhatjuk itt fel valamennyi idetartozó cikkét, de fenti művei is tanúskodhatnak arról, hogy rendkívüli tehetsége előbbre vitte a magyar nyelvelméleti kutatások ügyét is.

Befejezésül megemlíthetjük, hogy tanulmányai mellett egyéni szervező munkája is hozzájárult a népnyelvkutatás iránti érdeklődés felkeltéséhez.

Természetes, hogy eredményeit több ponton továbbfejlesztette a tudomány, de elévülhetetlen érdemei még évtizedekig fognak élni és hatni a magyar nyelvtudományban, különösen a nyelvjáráskutatásban.

NYIRKOS ISTVÁN

² Csúry ISTVÁN szóbeli közlése.

Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények I—III. (1957—9)

(Cluj — Kolozsvár)

Szeretettel és örömmel üdvözljük a Nyelv- és Irodalomtörténeti Közleményeknek immár III. évfolyamát. A romániai magyar művelődésnek feltétlenül szüksége van erre a folyóíratra, amely egyszersmind jelentős lépés a román—magyar kulturális együttműködés területén is. A magyar nyelvtudományi folyóiratok eddig is szívesen közölték a romániai román (E. Petrovici, I. Iordan) és magyar tudósok (Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes), valamint fiatalabb kutatók cikkeit, de a magas színvonalú erdélyi magyar nyelvtudományi munkálatok kétségtelenül önálló romániai nyelvtudományi, illetve nyelv- és irodalomtudományi fórumot kívánnak meg. A kolozsvári egyetem magyar tanszékei olyan jelentős kutatógárdát neveltek ki, amely a kellő színvonalon fönn tud tartani egy tudományos folyóiratot. A mi évkönyvünk, a Magyar Nyelvjárások már évek óta szoros kapcsolatban áll a romániai nyelvtudománnyal, és figyelemmel kíséri az ott folyó dialektológiai munkálatokat. Munkatársaink közé számíthatjuk Petrovici Emilt, Szabó T. Attilát, Márton Gyulát, Szabó Zoltánt, Gálffy Mózeset és Muradin Lászlót, nemrég ismertettük a román nyelvatlasz újabban megjelent köteteit. A most ismertetendő folyóirat annyiból is közel áll hozzánk, hogy központi kérdése a nyelvjáráskutatás, akárcsak a mi évkönyvünké. A Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények a tudomány nemzetköziségét abban is dokumentálja, hogy a romániai magyar nyelvészek mellett helyet kapnak benne a román és szász, valamint a magyarországi tudósok is. A II. és III. kötetben már megtalálhatjuk Bárczi Géza, Benkő Loránd, Gáldi László és Tamás Lajos egy-egy tanulmányát is.

A folyóirat első kötetéről, illetőleg annak nyelvészeti részéről már részletes és beható ismertetés jelent meg BENKŐ LORÁND tollából (MNy. LIV, 490—503). Arra én sem érzem illetékesnek magamat, hogy az irodalmi cikkekről írjak, így hát én is csak a nyelvészetiekre korlátozom mondanivalómat. A főbb problémaköröket már az I. kötet beköszöntője vázolja: a nyelvtudomány minden ága (első helyen a nyelvjáráskutatás), irodalomtudományban főleg a kevésbé ismert haladó erdélyi irodalmi örökség bemutatása, a romániai és külföldi irodalomtörténetírás és nyelvtudomány legjelentősebb eredményeinek ismertetése. Ezenkívül „Különös feladatunknak tekintjük a román és magyar nyelvi, valamint irodalmi kölcsönhatás kutatását és e kutatások eredményeinek közlését; a múltbeli közös haladó tudományos törekvések feltárását, nem különben az ezutáni ilyen irányú munkálatok ösztönzését és támogatását” (NyIKözl. I, 7—8).

A most említett cél megvalósítását számos közlemény segíti elő. Az első kötetben EMIL PETROVICI rövid, de nagyon tanulságos cikke a román *Lîngina* helynévről mutatja ki, hogy a magyar *Lengyen* névből származik. KELEMEN

BÉLA az új román—magyar nagyszótár szerkesztésének legfontosabb elvi és gyakorlati szempontjairól számol be. NAGY JENŐ a moldvai csángó öltözet szókinsének román jövevényszavaival foglalkozik. A „Szemle” rovat számos román munkát ismertet. — A második kötetben TAMÁS LAJOS a bánsági román *hámús, amús* szót származtatja a m. *hamus* (gödör) tímárszaknyelvi kifejezésből. A román szó származékai szélesebb területen ismertek. GÁLDI LÁSZLÓ „A román nyelv a Magyar Tudós Társaság szófejtő munkálataiban” c. tanulmányában a múlt század közepén működő Ensel és Perger úttörő munkásságáról számol be. — A III. kötetben ENGEL KÁROLY elemzi részletesen Csokonai „Békaegérharc”-ának majdnem egykorú román fordítását, annak különböző kéziratait. Noha a cikk elsősorban irodalomtörténeti jellegű, a nyelvészek érdeklődésére is méltán tarthat számot.

A magyar nyelvészeti cikkek jelentős része nyelvjáráskutatással foglalkozik. Helyesen állította a folyóirat éppen a nyelvjárások tanulmányozását központi helyre. Ezen a területen sok és sürgős tennivaló van, és a dialektológiában már eddig is igen jelentős eredményeket értek el a romániai magyar tudósok. Nyugodtan merem állítani, hogy nyelvjáráskutatásban, különösen ami ennek legkorszerűbb ágát, a nyelvföldrajzot illeti, romániai kartársaink nemcsak hogy elérték, hanem meg is őlöztek minket. Nálunk a nagy nyelvatlasz gyűjtési munkálatai előrehaladott állapotban vannak ugyan, VÉGH JÓZSEF őrségi és hetési tájatlása is megjelent, de az újabb tájatlások közül csak a szamosháti van tudomásom szerint készülöben. Romániában viszont a beszámolók és mutatóványok alapján örömmel értesültünk róla, hogy a moldvai csángók nyelvatlaszának munkálatai befejeződtek, és az atlasz szinte kiadásra kész állapotban van, a gyergyói és csíki tájatlász munkálatai is befejezésükhöz közelednek, előrehaladt MURADIN LÁSZLÓ aranyosszéki tájnyelvi atlasza. Ezenkívül SZABÓ T. ATTILA mindjárt az első kötetben beszámol valamennyi romániai magyar nyelvjárás nyelvatlaszmunkálatainak megindulásáról. A tervek szerint ezek a nyelvi térképek a magyar nyelvatlasznál nagyobb kérdőív fölhasználásával és sűrűbb kutatóponthálózattal készülnek majd. Őszinte örömmel üdvözljük ezt a nagyszabású vállalkozást, és a munka elvégzésének kitartást, jó egészséget, sok sikert kívánunk. A nyelvjáráskutatás tárgyköréhez a következő cikkek, tanulmányok, adatközlések tartoznak: SZABÓ T. ATTILA: A Román Népköztársaság magyar nyelvjárásai nyelvtérképének előkészítése; VÁMSZER MÁRTA: Csík és Gyergyó nyelvjárása; GÁLFFY MÓZES—MÁRTON GYULA: Mutatóvány „Csík és Gyergyó tájnyelvi atlaszá”-ból. Ez a nagyszabású vállalkozás lényegesen nagyobb területet ölel fel, mint akármelyik magyar elkészült vagy készülő tájatlász. A 724 szavas kérdőívet 67 kutatóponton kérdezték ki a gyűjtők. A kötet végén közölt 25 térképlap már maga egy kis tájatlász, egyes kérdésekben máris útbaigazít. Érdekes sajátossága ennek a tájatlásznak, hogy a gyűjtők közül az egyik mindig férfi, a másik pedig női adatközlőt kérdezett, és így minden kutatópontról mindkét nemtől megvan az egész kérdőív anyaga. Összesen 158 adatközlőt vontak be a munkába. A kérdéseknek mintegy fele hangtani természetű, a többi alaktani, vagy a szókins eltéréseit vizsgálja. További nyelvjárási tanulmányok: MURADIN LÁSZLÓ: Az ikes ragozás állapota és használatának nemzedékek szerinti megoszlása Háromszékben; TEISZLER PÁL: A mezőfényi tájnyelv hosszú más-salhangzóinak megrövidüléséről; VIGH KÁROLY: Bihari, érmelléki, szatmári és szilágysági növénynevek (I); GÁLFFY MÓZES: Szempontok a nyelvjárások hangtani vizsgálatához; MURADIN LÁSZLÓ: Mutatóvány az „Aranyosszéki tájnyelvi

atlasz"-ból. Ez az atlasz Torda környékének nyelvjárását mutatja be. E területről eddig nagyon keveset tudtunk, és így minden szempontból nagyon értékes tanulsággal jár ez a kis mutató is a 12 térképlappal. A 32 községben ugyanazt a kérdőívet használta a gyűjtő, mint GÁLFFY és MÁRTON csíki és gyergyói atlaszukban, csak még az erre a tájra fontos és jellemző adatokkal kiegészítette, s így a kérdések száma 800 fölé emelkedett. További idevágó cikkek: GÁLFFY MÓZES: Megjegyzések az egyezményes hangjelölés kérdéséhez; MURADIN LÁSZLÓ: A Csűrű-féle szamosháti é-ről; TEISZLER PÁL: A mezőfényi tájnyelv kettőshangzói; VÖÖ ISTVÁN: Bánsági tájszavak (II); BALOGH ÖDÖN: Gyimesi csángó tájszók (III). Nagyon értékes nyelvjárástörténeti és filológiai munka SZABÓ T. ATTILA értekezése a XVI. századi Temesvári János deákokról. Tanulságos figyelemmel kísérni, amint komplex módszerrel, több tudományág bevonásával old meg egy nyelv- és irodalomtörténetileg egyaránt érdekes kérdést.

Amint a felsorolásból láthatjuk, a nyelvjáráskutatás szinte minden ága, színe képviselve van a három kötetben. Találunk hangtani tanulmányokat, egy alaktani-mondattani fejtegetést, szókincs-feldolgozást és adatközlést, beszámolókat tájnyelvi atlaszokról. Egy régebbi, nagyon értékes debreceni és kolozsvári műfaj, a szakszókincs-monográfia is szóhoz jut az ismertetett kötetekben. A „Wörter und Sachen”, a néprajz és nyelvtudomány összekapcsolása mindkét szaktudomány részére értékes adalékokat nyújt egy ilyen szintézisben. CSÁK LÁSZLÓ a paprika (II) és a dinnyetermelés (III) munkamenetét és műszókincsét jegyezte föl Békényéren, egy Fekete-Körös völgyi községben, amely szűk határa miatt belterjes kertgazdasággal foglalkozik.

Itt egy helyen vitába is szállok, nem a cikkek egyikével-másikával, hanem inkább BENKŐ LORÁND egyébként nagyon szép, alapos és megleghangú ismertetésével. Elismerő és bíráló megjegyzéseinek és a gyakorlott szerkesztő jó tanácsainak túlnyomó részével egyetértek, azt azonban nem látom egészen világosan, miért hiányolja annyira TEISZLER PÁL rövidke közleményében a történetiséget (MNY. LIV, 497). Egy alig száz éve elmagyarosodott faluban nem lehet ó- és középmagyar alakokból kiindulni, de még csak a múlt század közepének magyar nyelvallapotából sem. Itt legfeljebb a köznyelv mellett meg lehetett volna vizsgálni Nagyikároly nyelvi sajátosságait a XIX. sz. végén. Város lévén, nagyon könnyen lehetséges, hogy a köznyelv hatása igen erős volt.

A nyelvjárásoknak valóban nincsenek pontos vonallal megjelölhető határai, de hogy egyes (hangsúlyozom, nem valamennyi!) nyelvjárási jelenségeknek ne lennének többé-kevésbé határozott izoglosszái (uo.), az lehet egyéni vélemény, de semmi esetre sem a mai tudományos álláspont. Az kétségtelen, hogy a köznyelv állandó és egyre erősödő hatása, a belső migráció egyre jobban keveri a lakosságot, egyre inkább elmosza ezeket a határokat, de hogy még egy fél évszázaddal ezelőtt voltak, és hogy legalább nyomokban ma is vannak, ahhoz elég egy rápillantás VÉGH JÓZSEF őrségi és hetési tájatlászának néhány lapjára. Meghaladott lehet-e az az álláspont, amely a 14 (szegény), 16 (átmennének), 17 (tegyétek), 18 (ettél), 20 (hordó), 21 (szőlő), 23 (sarló), 24 (tarló), 25 (pokróc), 26 (elvállalta), 37 (szántó-), 38 (halánték) 145 (eszél), 146 (felvenné), 160 (megenné, l. még 161—4, 168, 145), térképlapok alapján megállapítja, hogy a l t a l á b a n a XX. sz. közepén a hangsúlytalan helyzetben levő köznyelvi középső nyelvallású hosszú magánhangzóknak megfelelő *i, u, ü / ie, uo, üö*-féle diftongusok határa a 4, 8, 15, 16, 22 és az 5, 9, 10, 21, 22a kutatópontok között húzódik? Vagy ha a 38-as kutatóponttól északra *szűön*

(79), *nyüön* (82), *mëkkin* (84), töle délre pedig *szüöj*, *nyüöj*, *mëkhi*-féle alakok járatosak, nem nevezhető-e ez a vonal nyelvjárási izoglosszának még akkor is, ha a 38-as kutatópont vegyes hangállapotot mutat? Ő-zés tekintetében nem különül el világosan a 42, 43, 44-es kutatópont a többitől? Sőt még az is meg-
esik, hogy ilyen viszonylag jól kirajzolódó izoglosszák közül több is pontosan egybeesik (pl. az *i*, *u*, *ö* / *ie*, *uo*, *üö* izoglosszával a *Sándorokho*, *Galambosokho* / *Sándoriëkho*, *Galambosiëkho* határa és a 186, 193, 200-as szóföldrajzi térkép-
lap).

Szerintem tehát egyes nyelvjárási jelenségeknek voltak, és ma is vannak elég élesen kirajzolódó határai, másoknak nincsenek. Az is megesik, hogy több ilyen izoglossza legalább egy darabig egymáson fut.

Az valóban kár, hogy NAGY JENŐ nem jelöli meg adatairól pontosan, melyik csángó telepről jegyezte föl a ruházkodásra vonatkozó román eredetű tájszavakat, én azonban nem merném azt a következtetést levonni ebből, hogy a „csángó nyelvjárást” nyelvjárási egységnek fogja föl (uo.).

A magyar—román nyelvi és irodalmi kapcsolatok, valamint a dialektológia korántsem meríti ki a folyóirat „profilját”. Találunk benne egy rövidke, de igen ügyes etimológiai cikket SZABÓ ZOLTÁN tollából, amelyben megállapítja a *szemetel* (az eső) igéről, hogy semmi köze sincs a *szemét* főnévhez, hanem a *szem* főnév származéka, ugyanúgy, mint a hasonló értelmű *szemerkél*, *szemez*, *szemel*, *szemereg* stb. Képzésmódja hasonló a *nehetzél* köznyelvi, *fartol*, *rovdtol* tájnyelvi szavakéhoz (II). Nagyrészt a stilsztika és az írói nyelvhasználat tárgykörébe vág KÁNTOR LAJOS cikke a „Nyelvi tudatosság és realizmus” címmel, amely Móricz Zsigmond egyik regénye alapján vizsgálja, hogy használja föl az író a nyelvjárást alakjainak jellemzésére (III). Ugyancsak a III. kötetben találjuk SZABÓ ZOLTÁN kisebb dolgozatát a magyar leíró és történeti nyelvtan egy érdekes, eddigi kevésbé vizsgált kérdéséről, a magyar igei aspektusról.

Igen érdekes nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti szempontból KRISZ ANDRÁS levéltári közleménye a beszercei levéltár anyagából. A névtant a Cs. Bogáts Dénes hagyatékából megjelent háromszéki történeti helynévanyag képviseli.

Egyetértek BENKŐ LORÁND azon kívánságával (i. h. 499—500), amely helyesnek találná, ha a folyóirat a névtannak is szentelne néhány tanulmányt. Hasonlóképpen egyedül a romániai magyar nyelvészek végezhetnek el levéltári kutatások alapján bizonyos nyelvjárástörténeti vizsgálatokat. Reméljük, hogy a folyóirat rendszeressé váló megjelenése a jövőben erre is módot ad majd.

Egy folyóiratnak elsőrendű kötelessége a szakkörébe vágó művek ismertetése. A legteljesebb helyeslésünkkel találkozunk az ismertetett folyóiratnak az a törekvése, hogy a magyar—román nyelvi és irodalmi kapcsolatokról szóló munkákat, a fontosabb magyar nyelvjárási és nyelvtörténeti műveket, folyóiratokat ismerteti, sőt bátor hangon bírálja is. Több szempontból elengedhetetlen a szemleorovat egy folyóiratban. Fontos a folyóirat olvasói számára, hogy tájékozódjanak a legújabb hazai és külföldi szakmunkákról, hasznos az ismertetett műveknek, hogy belekerülnek a tudományos vérkeringésbe, és nagy segítség a bírálónak, aki szakemberként a saját gondolatait is kifejtheti egy tudományos dolgozattal kapcsolatban. A folyóirat biztosítja egy tudomány elevenségét, ez jelenti a vérkeringést, a lélegzést, a kapcsolatot a hazai és külföldi nyelvtudománnyal. A folyóirat munkatársai rendszeresen ismer-

tetik a román nyelvészeti folyóiratokat, a román nyelvatlasz új sorozatát, annak magyar vonatkozásait, a román irodalmi nyelv szótárát, a román—magyar szótárt. Két ízben találjuk meg szovjet folyóirat ismertetését. A Magyarországon megjelent művek közül Deme egyik könyvét, a stilisztikai vitát és folyóiratokat mutat be. A II. kötetben SZABÓ T. ATTILA fűz érdekes és éles szemre valló megjegyzéseket Imre Samu „Szabács viadala” c. könyvéhez.

Az ismertetések általában színesek, érdekesek, bíráló megjegyzéseket és kiegészítéseket is tartalmaznak. A „Szemle” rovat tartalmazza az évfordulók alkalmából közölt méltatásokat is. Szép megemlékezéseket olvashatunk Kelemen Lajos 80. (I), Iorgu Iordan 70. (II) és Emil Petrovici 60. (III) születési évfordulójáról.

A „Hírek” rovat tudománytörténeti jelentőségű, és tájékoztatja az olvasót a legjelentősebb külföldi és belföldi tudományos eseményekről.

Beszámolónkban igyekeztünk vázolni a nemrégiben megindult folyóirat színeit. Ismertetésünk fő célja az, hogy bemutassuk szakembereinknek ezt az értékes folyóiratot. További működéséhez sok sikert és gazdag tudományos eredményeket kívánunk.

KÁLMÁN BÉLA

Cercetări de Lingvistică

Academia Republicii Populare Romîne, Filiala Cluj.

Institutul de Lingvistică

III. (1958), IV. (1959)

A „Cercetări de Lingvistică” (Nyelvtudományi Kutatások) c. román folyóirat, a Román Népköztársaság Akadémiája kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének évkönyve jó áttekintést nyújt arról az eleven és sokoldalú tevékenységről, amely a román nyelvtudományban folyik.

A folyóirat sokrétű tárgyköréből (fonetika és fonológia, nyelvtan és szótan, irodalmi nyelv és dialektológia, etimológia, nyelvtörténet, összehasonlító nyelvészet, általános nyelvészet, viták, bírálatok, ismertetések stb.) mi itt csak azokat a cikkeket ragadjuk ki és ismertetjük részletesebben, amelyek bennünket közelebbről is érdekelnek.

Az 1958. évi kötetet a folyóirat munkatársai a 60 éves Emil Petrovici akadémikus tiszteletére szerkesztették, akit nálunk is jól ismernek, sőt aki egyetemünkön is tartott néhány évvel ezelőtt egy igen érdekes előadást. D. MACREA ismerteti munkásságát. E. Petrovici az 1919-ben létesült kolozsvári román egyetem első és legkiválóbb neveltjeinek egyike. Majd Franciaországban folytatta nyelvészeti tanulmányait olyan nagynevű professzoroknál, mint A. Meillet, J. Gillieron, A. Vaillant és mások. Demokratikus egyénisége jól megnyilvánult már az *Atlasul lingvistic român* II. részének (1929 és 1938 közt) helyszíni anyaggyűjtésében. E. Petrovici a román és más nemzetiségű parasztnak nemcsak nyelvi sajátosságait tanulmányozza, hanem figyelemmel kíséri gondolkozásukat, kultúrájukat és gazdasági helyzetüket is. Ez jó politikai iskola volt számára. Az orosz nyelv teljes birtokában E. Petrovici közvetlenül ismerkedett meg a szovjet tudománnyal, amelynek magas észmeisége alapul szolgál számára a történelmi és társadalmi jelenségek helyes értelmezésében. Inkább kisebb, de eredeti meglátásokat tartalmazó tanulmányokat publikált. Egyetemi doktori értekezését — „De la nasalité en roumain” (1930) — a kísérleti fonetika eszközeivel dolgozta ki. Igen jelentős gyűjtőmunkát végzett az *Atlasul lingvistic român* II. részének az összeállításában, ez alapvető forrásul szolgál azután további nyelvjárási és néprajzi kutatásaihoz. Fontos érdeklődési területe a román és szláv kölcsönhatások. Megállapítja, hogy a régi, szláv eredetű román szavak hangtanilag általában bolgár eredetre mutatnak. Az utóbbi tíz évben több jelentős, fonetikai és fonológiai kérdésekkel foglalkozó cikke jelent meg, pl. „Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii romine” (1956). Szerinte a román nyelv fonémaszerkezete szláv típusú, viszont alaktani szerkezete latin maradt, vagyis egy nyelv hangtani szerkezete megváltozhat anélkül, hogy ez maga után vonná az alaktani szerkezet módosulását.

I. PĂTRUȚ „Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromine” (III, 63—72) c. cikkében az öt dákoromán — munténiai, moldvai, bánáti, körösvölgyi (crișean) és máramarosi — nyelvjárás sajátos kialakulását.

nak kérdésével foglalkozik. Csatlakozik E. Petrovici akadémikus nézetéhez, amely szerint ez a nyelvjárási tagozódás nem lehet nagyon régi, a XV. sz. után következhetett be. A szerző szerint a belső okokon kívül számolni kell a környező nemzetiségek nyelvi (különösen hangtani és szótani) hatásával is, vagyis kimutatható az ország déli részén román—bolgár, a Bánságban román—szerb, Moldvában, Bukovinában és Máramarosban román—ukrán, Erdélyben pedig román—magyar etnikai keveredés és kétnyelvűség. Elfogadott vélemény, hogy a régiségben a románok — óbolgár hatásra — valamennyien a *t, d, n* dentálisokat (és más mássalhangzókat) elülső magánhangzók előtt palatalizáltak ejtették: *ti, di, ni* (az ALR átírása szerint); ez a régi állapot őrződött meg Moldvában, Bukovinában és helyenként a munténiai nyelvjárásban. Ez utóbbi nagy részében azonban a *ti, di, ni* — feltehetően újabb bolgár hatásra — depalatalizálódott, úgy mint a mai román irodalmi nyelvben. Ugyanezek a dentálisok a nyelvterület északnyugati részében, a magyar *ty, gy, ny* hatására, vagyis dorsalis lágyítás következtében palatális dentálisokká — *t, d, n* — változtak. A bánáti nyelvjárásban a dentális *ti, di* — nyilván szerb hatásra — *ć, đ* affrikátákká (*ni* > *ń*) módosultak. Ukrán hatásnak tudható be a moldvai nyelvjárásban a hangsúlytalan és főleg szóvégi *ă, e* > *â, i* változás, vagyis zártabbá válás, mint az erős expiratorikus hangsúly következménye; ugyancsak ukrán hatásra vezethető vissza a kemény *č* és hasonlulás útján a kemény *ǵ* (*fačă, fuǵă*), valamint az *s, z* (< *š, ž* < *f, v*; pl. *sir* 'cérna', *zin* 'bor'), úgyszintén a veláris *t* — a máramarosi nyelvjárásban. A körösvölgyi (crișean) nyelvjárásban magyar hatásnak tulajdonítható a *j* (magyar *zs*) < *ž* < *ǵ*, pl. *fuje, joc*; idetartozik még a román *oa* kettőshangzó monoftongizálódása labiális magyar *a*-vá: *â*, pl. az irodalmi *doare* helyett *dâre* 'fáj'. Mindkét eset magyar hanghelyettesítés, amelyet azután a vidék román lakossága átvett.

P. NEIESCU „Există legătură între cantitate și accent?” c. cikkében (III, 135—140) a magyar hosszú magánhangzók és a román szabad hangsúly kölcsönhatásával foglalkozik. TAMÁS LAJOSSAL (L. TREML: Der dynamische Wortakzent bei ungarischen Wörtern im Rumänischen, Bulletin Linguistique II) ellentétben N. S. TRUBETZKOYNAL az orosz és a cseh hangsúlyra vonatkozó megjegyzéseit (Principes de phonologie, Paris 1957, 55 l.) viszont igazolva, a román nyelv magyar és a magyar nyelv román jövevényszavainak összevetése alapján arra a következtetésre jut, hogy a magyar magánhangzók hosszúsága és a román hangsúly helye közt (és fordítva is) okozati összefüggés van. A románok ugyanis a magyar szavak hangsúlytalan, de hosszú szótagját hangsúlyosnak, míg a magyarok a viszonylag rövid, de hangsúlyos román szótagot hosszúnak érzékelik. A román eredetű magyar jövevényszavakat a szerző G. BLÉDY „Influența limbii române asupra limbii maghiare (Sibiu 1942) c. munkájából idézi. Íme néhány ismertebb példa: *árdéj* < *arde-i*, *boér* < *boer*, *cigány*, *cigán* < *ȕiga-n*, *csobány* < *cioba-n*, *mesztikál*, *mesztekáál*, *mesztyekál* < *mesteca*, vagyis az esetek többségében a hangsúlyos román *e*-nek és *a*-nak hosszú magyar *é* és *á* felel meg. A román nyelv magyar jövevényszavait a szerző S. C. MÎNDRESCU „Elemente ungurești în limba română” (București 1892) c. munkájából meríti. Kiragadunk néhány meggyőző példát: *bíró* > *biră-u*, *szabó* > *săbă-u*; *csákó* > *ciacă-u*, *hágó* > *hagă-u*; *istálló* > *istălă-u*, *téglázó* > *tiĝlază-u*; *bölcső* > *belce-u*, *kendő* > *chinde-u*; *lepedő* > *lepede-u*, *temető* > *temete-u*; *sógor* > *șo-gor*, *béres* > *bi-riș*; *dohány* > *duha-n*, *doha-n*, *huszár* > *husa-r*; *gazdaság* > *găzdușă-g*, *nyomorék* > *nimuri-c*, *niu-*

muri:c ; *pityóka* > *picio:că*, *topánka* > *topa:ncă* ; *békasó* > *bi:caș*, *számadás* > *sămăda:ș* stb. Példáit a szerző az adott nyelvjárási területről származó nyelvészekkel is ellenőriztette. — Megjegyezzük, hogy még meggyőzőbb lenne a szerző bizonyítása, ha minden egyes csoportnál utalás történt volna arra nézve, vajon az átvevő nyelv szóállományának hangtani és alaktani analógiája mennyiben segítette elő vagy éppenséggel keresztelte ezt a folyamatot (hiszen a szerző maga sem tagadja itt a rendszer kényszerítő hatását, l. a 7. sz. lábjegyzetet). Egy ízben a szerző utal erre: a kétszótagúak — első hosszú, második rövid — csoportjánál, ahol pl. *șo:gor*, *bi:riș* esetében az első szótag hangsúlyos, holott a megszokott román típus itt véghangsúlyos: *ogo:r*, *topo:r*, *moso:r* és *desi:ș*, *frunzi:ș* stb. A magyarban viszont ez több szó esetében feltehető pl. a *mesztékál*, *cigány*, *csobán* stb. szavakra a meglevő *piszkál*, *kapirgál*, *iddogál*, *álldogál*, illetve *silány*, *ártány*, *bálvány*, *dohány*, *csalán*, *világ*, *virág* stb. analógiája is hathatott.

V. BREBAN, Note despre influența maghiară asupra limbii române (III, 219—224). A szerző a magyar nyelvnek a román nyelvre gyakorolt hatásával foglalkozik általános vonásokban. Az e kérdést tárgyaló első és még igen kezdetleges munkák a múlt század közepétől datálódnak. Az első, a szavak számát illetően teljesebb munkát ALEXICS GYÖRGY írta: „Magyar elemek az oláh nyelvben” (Bpest 1888). S. C. MÎNDRESCU „Elemente ungurești în limba romînă” (București 1892) c. munkája rámutat az addigi munkák legfőbb hiányosságaira, ti. hogy nem különböztetik meg a csak tájnyelvi szavakat a román köznyelvben is létjogosultságot nyert magyar jövevényszavaktól; munkáját eszerint építette fel, de nem következetesen. ASBÓTH OSZKÁR „Az oláh nyelvbe átment magyar szók” (NyK. XXVII) c. cikkében bírálja Mîndrescu munkáját és helyreigazításokkal egészíti ki. Asbóth szerint a román köznyelvbe átment magyar szavak száma kb. 100-ra tehető. — A XX. századtól kezdve, különösen az első világháború után az idevonatkozó tanulmányok, cikkek, etimológiák száma jelentősen megnövekszik ismert nyelvészek tollából, mint S. PUSCARIU, N. DRĂGANU, C. LACEA, TAMÁS LAJOS, GÁLDI LÁSZLÓ, BITAY ÁRPÁD és mások. A részletesebb és történeti szemléletű munkák egyike TAMÁS LAJOS munkája: „Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen”. Értékes adatokat szolgáltatnak a román etimológiai szótárak. Ezek az újabb munkák mindinkább tekintetbe veszik e két nép társadalmi, kulturális és politikai kapcsolatait is, de még bizonyos politikai, nacionalista érdekek gyakori előtérbehelyezése csökkenti tudományos értéküket.

A kutatások homlokterében általában a magyarból a románba átment szavak számának megállapítása áll. ALEXICS szerint a román nyelvben mintegy ezer szó magyar eredetű. D. MACREA statisztikájából, a *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Romînească”* alapján, román területen 605 szó 755 származékkal mutatható ki. A mai román nyelvben viszont a magyar eredetű szavak száma állandóan csökken, mivel ezek többnyire tájnyelvek, a román irodalmi nyelv hatására kiszorulnak a használatból. A szerző szerint teljes pontossággal nem is lehet megállapítani számukat, mert sok román szónak az eredete még vitás. A szláv nyelvek hatása mindkét nyelvre igen nagy volt, sok szláv szó közvetlenül hatolt be mindkét nyelvbe, mások e két nyelv kölcsönös közvetítésével. Az átadó nyelv megállapításához gyakran a hangtani kritérium sem nyújt segítséget. Innen adódnak a viták, pl. legutóbb KNIEZSA ISTVÁN szerint a román *lance* a magyar *lándzsa* szóra vezethető vissza (A magyar nyelv szláv jövevényszavai), ezzel szemben a román akadémiai szótár (Dic-

tionarul limbii române al Academiei) az olasz *lancia*-ból származtatja azzal a fenntartással, hogy „lehet magyar közvetítéssel” stb. A tájnyelvi, magyar eredetű szavak mennyiségénél nagyobb érdeklődés kíséri a román köznyelv magyar jövevényszavainak arányszámát. A legutóbbi kutatások eredményeit is felhasználva, a szerző nézete szerint a román köznyelvben a magyar jövevényszavak száma mintegy 150-re tehető, ebből AL. GRAUR számítása alapján („Incertare asupra fondului principal lexical al limbii române”, București 1954) 33 tartozik a román alapszókincshez. A szavak tájnyelvi vagy köznyelvi elterjedtségére vonatkozó adatok még nem teljesek; a legmegbízhatóbb forrás ebből a szempontból az ALR, de a benne foglalt szavak száma még nem sok. A szerző végül rámutat arra, hogy az erdélyi román nyelvjárásokra gyakorolt magyar nyelvi hatás helyes magyarázatát azokban a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokban kell keresnünk, amelyek közt e vidék lakossága évszázadok folyamán élt.

D. MACREA, Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limba si dialect (IV, 189—195). A szerző hangsúlyozza a nyelv és nyelvjárás közti viszony elvi (nyelvészeti és politikai) tisztázásának szükségességét, és kritikailag összefoglalja a román nyelvészek közt az utóbbi évek folyamán lefolyt viták eredményeit. A probléma különösen a Dunától délre eső román—aromán, meglenoromán és isztroromán — nyelvjárások sajátos helyzetével kapcsolatban vetődött fel. Ezek a nyelvjárások ugyanis 800—900 éve elkülönülten élnek a nagy dákoromán nyelvesoporttól, és így kérdés, vajon nyelvjárásoknak vagy önálló nyelveknek kell-e tekintenünk őket. A nyelvi valóság azt bizonyítja, hogy nincs egységes kritérium a nyelv és nyelvjárás közti viszony megállapítására, ezt esetről esetre kell megállapítanunk.

Al. Graur szerint csak azokat az idiomákat lehet nyelvjárásoknak tekinteni, amelyek alá vannak rendelve a nemzeti nyelvnek, amelybe ezek végül is beolvadnak. Ezzel szemben a szerző és a román nyelvészek többsége hangsúlyozza a genetikai-strukturális hovatartozás és történeti-politikai feltételek tekintetbevételének fontosságát. A bírálatokra Al. Graur kiemelte még a nyelvjárást beszélők akaratát is, hogy egy bizonyos nyelvhez tartozzanak; mivel az említett román nyelvjárásokat beszélők nem nyilvánították ki ilyen irányú óhajukat, azokat önálló nyelveknek kell elfogadnunk. A szerző szerint ez is vitatható, hiszen a Romániában időközben letelepedett arománok tömegesen azonosították magukat a román néppel. Al. Graur alaptételét csak I. Coteanu és — sajátos formában — R. Todoran tették magukévá. R. Todoran kiemeli még, hogy korunkban egy nyelvjárás általában úgy válhat önálló nyelvvé, ha betölti az adott államszervezet különböző intézményeiben a nemzeti nyelv funkcióit. Ellenpéldaként a szerző többek közt a baszk nyelvet hozza fel, amely létezik ugyan, noha nincs baszk állam. Al. Graur R. Todorant bírálva maga is közelebb kerül bírálóihoz, mivel a beszélők akaratának ismételt hangsúlyozása mellett hivatkozik a nyelvek történetére és eredetére is.

A vitának eddig is pozitív eredménye van. Felszínre hozta, hogy a nyelv és nyelvjárás bonyolult viszonyainak megvilágításához minden esetben csak a nyelven belüli (genetikai-strukturális) és a nyelven kívüli (történeti-politikai) tényezők együttes vizsgálata alapján lehet eljutni. Eszerint az aromán, meglenoromán és isztroromán nyelvjárások divergens földrajzi helyzetük ellenére sem önálló nyelvek, hanem a román nyelvnek ma már kihalóban levő töredékei.

Ebből a szemelvényes ismertetésből is kitűnik, hogy a „Cercetări de Lingvistică” folyóirat cikkei a korszerű tudomány eszközeivel új utakat keresnek a régi és új problémák megoldására. A közös és általános problémák őszinte, demokratikus szellemben való feltárása és dialektikus vizsgálata nemcsak a román nyelv történeti ismereteit gazdagítja, hanem számunkra is több, hasznosan felhasználható tényt, megállapítást nyújt.

DOMBROVSZKY JÓZSEF

В. К. ЧИЧАГОВ: Из истории русских имен, отчеств и фамилий

Укпедгиз, Москва, 1959, 127 l.

1955-ben váratlan betegség után meghalt a moszkvai egyetem egyre ismertebb nevű, sokoldalú docense, V. K. Csicsagov. Már halála után (1959-ben) olvashattuk egy igen érdekes, az orosz intonációra vonatkozó cikkét a Вопросы языкознания hasábjain: ez a tanulmánya a kazányi iskola gondolatai jeles folytatójának mutatja őt. Fő érdeklődési területe azonban a névtan, szűkebben az antroponímia volt, e területre vonatkozó, oly korán félbeszakadt munkásságát foglalja össze a címben feltüntetett kötet, mely egy tervezett, nagyobb lélegzetű tanulmány önmagában is teljes részét képezi.

Az orosz antroponímia eddig sem szűkölködött jeles alkotásokban. Így századunk elején megjelenik egy hatalmas, majdnem 900 lapos óorosz névtár, mely az első írásos emlékektől a XVII. század végéig terjedően tárgyalja a nem keresztény eredetű utó- és apaneveteket (Tupikov, 1903). Összehasonlító szláv anyagon belül számos orosz vonatkozású adatot is tartalmaz Miklosich Bécsben megjelent, terjedelmesebb tanulmánya (1860). A nyugati tudósok közül ugyancsak sok figyelmet szentel ennek a kérdésnek Önbeaun (l. egy Brüsszelben 1938-ban megjelent rövidebb tanulmányát, előadását az 1951. évi harmadik, louvaini névtudományi kongresszuson stb.). Végül nem lehet megfedkezni szerzőnk közvetlen mesteréről, A. M. Szeliscsevről, akinek — egyébként halála miatt szintén torzóban maradt, poszthumusz — tanulmánya 1948-ban látott napvilágot. Bár Csicsagov csak az oroszországi (illetve szovjetunióbeli) szerzőkre hivatkozik, munkája méltóképpen illeszkedik ebbe a szép fejlődéssorba.

A „Bevezetés” (I. fejezet) adja a személynév, az apanév (отчество), a ragadványnév és a vezetéknév meghatározását, utal a fontosabb forrásokra, és általános pillantást vet a régebbi orosz névhasználatra. A II. fejezet során a kötetet sajtó alá rendező O. G. Gecova rövidített formában közli egy, a szerzőnek 1957-ben a Вопросы языкознания hasábjain napvilágot látott tanulmányát az eredeti orosz (keleti szláv) személynevek és a görög (keresztény) nevek viszonyáról a XV—XVII. sz. folyamán. A további öt fejezet a ragadványnevekkel, az apanevекekkel, az apanevек fejlődésével, a nemzetségnevekkel és a családnevekkel (vezetéknévекkel) foglalkozik.

Az alapfogalmak közül az általunk „ragadványnév”-nek fordított прозвище szóról meg kell jegyeznünk, hogy bár a Csicsagov adta meghatározás kétségtelenül ezt a jelentést indikálja, az orosz terminus története és ezért részben a jelentése is kissé eltérő a magyar megfelelőként adottétól. A прозвище ui. egyáltalán nem tudós szó, sőt még csak nem is új: a legrégebbi írásos emlékektől kezdődően előfordul, olyannyira, hogy pl. Tupikov említett szótárához írt elvi bevezetésében csak azokat a neveket könyveli el ragadványnevekként, melyek előtt expressis verbis ott áll a прозвище szó (Csicsagov helyesen bírálja

ezt az álláspontot). Ugyanezen oknál fogva e szó jelentése szélesebb lehet, mint a magyar „ragadványnév”-é. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért ebben a kissé szélesebb értelemben fogjuk használni a magyar megfelelőt is.

A felsorolt tanulmányok alapján, melyek szerves egészet alkotnak, a következő kép tárul elénk az orosz névadásról. A kezdeteket illetően (bár azzal részletesen nem foglalkozik — l. a II. fejezet tárgyát) Csicsagov megállapítja, hogy a X—XI. század folyamán minden orosz (keleti szláv) embernek legalább két neve volt: az erőszakkal ráadott görög eredetű (keresztény) név és az ő „saját” (pogány) neve. A továbbiakban a görög név megerősödött, hivatalos használata kötelezővé vált, a pogány névből meg ragadványnév lett; ez utóbbit a szerző — igen helyesen — nem azzal látja elsősorban bizonyítotttnak, hogy gyakran ott áll a pogány név előtt a прозвище szó, hanem hogy teljesen szilárd és szinte kivétel nélküli az emlékekben a két név sorrendje: előbb a görög név, azután — nem is okvetlenül — a pogány; még azt is hozzáteszi, hogy minden akkor használatos pogány névből lett ragadványnév. Ez a ragadványnév azután egyre inkább el is maradhatott, méghozzá az uralkodó osztályok (illetve azoknak is felsőbb rétegei) körében előbb (már a XIII. század végétől kezdődően a hercegek csak egynevűek), az egyéb rétegekben később. Így az eredeti (pogány) egynevűségből a keresztény-pogány kétnevűségen át keresztény egynevűséget örökítenek meg számunkra az írásos emlékek.

A XV—XVI. századra újból fokozatosan módosul a helyzet: ekkorra minden keleti szlávnak már megint csak legalább két neve van, mégpedig (természetesen görög eredetű) keresztnéve és az apja keresztnéve után kapott apaneve, mely utóbbi nyelvtanilag is jól elhatárolható az előbbtitől, hiszen birtokos melléknév. Ezenkívül — bár nem minden esetben — lehetett a személynek még egy harmadik neve is: apai ragadványneve — az apja ragadványneve, szintén melléknévképzővel ellátva és a névvel egyeztetve. A sorrend: keresztnév, apanév és a nem kötelező apai ragadványnév.

Az apanéven és az apai ragadványnéven kívül volt még egy harmadik nem személyhez kötött (az apanév sem személyhez kötött, hiszen egyazon apa valamennyi gyermeke ugyanazt az apanévet viseli) névelem: a nemzetség-név (родовое прозвание), amelyen itt azt kell érteni, hogy valamelyik ős neve több nemzedéken keresztül is megmaradhatott az egyes személyek neve és apaneve után téve; az ősnek lehetett a keresztnévét vagy a ragadványnevét ilyen nemzetségnévvé tenni (az utóbbi eset volt a gyakoribb).

A családnevek (vezetéknévek) kialakulását mármint a következőképpen látja a szerző. A személy- és ragadványnevekből fokozatosan kialakultak a tulajdonképpeni apanevek és az apai ragadványnevek, ez utóbbiakból pedig a családnevek. Megfigyelése szerint a XVI. században már helyenként megvoltak a családnevek (melyek tehát több nemzedéken át nem változtak, s mint a nemzetségnevek, megérték azt a kort, melytől fogva változás bennük már nem is várható) s a családnevek kialakulásának folyamata a XVIII. század elejére befejeződött. A családnevek ilyen eredeztetése megmagyarázza, mi az oka annak, hogy ma az oroszban találunk mind görög eredetű névből képzett családnevet, mind a széles értelemben vett legkülönbélebb ragadványnevekre visszamenőket (ilyen nevek utalhattak külső alkati vonásokra, jellemvonásokra, társadalmi helyzetre, foglalkozásra, származásra, különféle állatokra, növényekre, ételekre stb.).

A szerző éppen csak érinti a kezdetektől a XV. századig terjedő időszakot, és egy pontban — a ragadványnevekről szólva — utal a mai helyzetre. Érdekes és tanulságos munkája különösen e két ponton vár méltó folytatóra. Mert — hogy csak a jelenlegi helyzetre utaljunk — ma a keresztnév és az apanév főnévként ragozódik (vajon mely időtől kezdődően lett az apanév főnév, legalábbis ragozását tekintve, hiszen a ragokat jellegzetes melléknévképző előzi meg), a családnév (ha ragozható) — majdnem úgy, mint egy birtokos melléknév (vagyis egyes számban — néhány eset kivételével — mint főnév, többes számban — egyetlen eset kivételével — mint melléknév) vagy mint közönséges melléknév. De ugyanennyi izgató kérdést vet fel e nevek használata is: ma valósággal sértés pl. hegy általunk tisztelt, magasabb rangban álló vagy nálunk idősebb embert — ha csak másodszor is találkozunk, vagy csak néhány percnél tovább és nem egészen hivatalosan beszélünk vele — nem nevén és apanevén, hanem családnévén (tehát pl. Ivanov elvtárs, vagy Ivanov polgártárs) szólítani. Vajon mióta s miért e szokás? De miért van az, hogy falun a jobbágyot ura pusztá apanevén tisztelte (nem egy híres jobbágy e néven vonult be az irodalomtörténetbe: így „A kapitány leánya” Szavelicsének természetesen nincs sem család-, sem keresztnéve), s faluhelyen még máig is fennmaradt ez a szokás immár minden lenéző íz nélkül.

Ilyen s ehhez hasonló kérdésekre készülődő válaszok jónéhánya maradt benn bizonyára a korán kihunytt filológusagyban, mely így is egy igen érdekes és értékes, alapos és távolról sem csak a russzisták számára tanulságos művel ajándékozott meg bennünket.

PAPP FERENC

KUSTAA VILKUNA: *Oma nimi ja lapsen nimi*

Helsinki. Otava 1959, 138 l.

A szerző több mint egy évtizedes névtani gyűjtő- és kutatómunkájának eredményeit foglalja össze és tárja a nagyközönség elé. Népszerű, mindenkitől érthető nyelven és formában, de ugyanakkor a tudós alaposságával és kitűnő rendszerező készséggel elemzi és összegezi mindazokat az eredményeket, amelyeket a finn személynévadás területén végzett kutatások elértek, és amelyekről korábbi közleményeiben (HANNES TEPPÖ—KUSTAA VILKUNA, *Etunimikirja*. Helsinki 1947; K. VILKUNA, *Jalo Lahja*. Virittäjä 1944: 365—83, *Almanakan nimistön uudistus*, Virittäjä 1948: 391—408) a szaktudományoknak is beszámolt a szerző.

Műve — mint ahogy erre előszavában is rámutat (5—6) — gyakorlati célt szolgál. Egyrészt ki akarja elégíteni azt az örök emberi kíváncsiságot, amellyel a finnek éppúgy, mint más nemzetek gyermekei nevük eredetének titkaiba és homályába igyekeznek betekinteni. Ugyanakkor hasznos tanácsot, útmutatást akar adni a szülőknek a névadáshoz, hogy olyan neveket válasszanak, amelyek megtalálhatók az 1945. dec. 20. napján életbe lépett személynévadási törvény (*etunimilaki*; 1. 139 kk.) alapján álló névjegyzékekben, almanachokban, finn, illetve finnországi svéd naptárakban. Így a névadók mellett, hogy a gyermek számára a legmegfelelőbb, talán további sorsára és életére a *nomen est omen* elve alapján a legdeterminálóbbs nevet választhatják, még azt a veszélyt is kikerülhetik, hogy olyan névvel ruházzák fel az újszülöttet, amely a naptárban nem lévén, a névnap ünnepeltetés igen elterjedt népszokásának örömeitől is megfosztaná a név viselőjét.

De a gyakorlati célkitűzés teljes mértékben való megvalósítása mellett a névkutatással foglalkozók tudományos igényeit is kielégíti e kis könyv, mert a jelenkor finn névadási formáinak és névtípus-rétegeinek bemutatása után (7—14) a finn névadási módok és névtípusok kialakulásának történetére is kitékintést ad a tudós szerző (14—30). A jelenségeket az egyes korok történelmi, gazdasági, politikai és művelődéstörténeti áramlatainak tükréből vizsgálja. Az ábécé-rendbe szedett névjegyzékekben, amely művének csaknem háromnegyed részét foglalja el (31—138), az egyes finn és idegen eredetű (héber, görög, latin, német, svéd) nevek pontos és szakszerű genetikai elemzését és magyarázatát adja. Helyes kritikai érzékkel és a névkutatásban jártas szakember biztonságával választja ki a különféle magyarázatkísérletek közül a legmegfelelőbbet, a legmeggyőzőbbet. Névelemzései, névmagyarázatai a további kutatások számára igen fontos forrásul és kiindulópontul szolgálhatnak, hiszen maga Vilkuna sem tárja azokat elének a végérvényesség, megmásíthatatlanság igényével.

A nevek magyarázata — mint minden nyelvben — a finnben sem könnyű. Részint azért, mert a nevek — különösen a köznevekből lett személynévek egy

részenek — jelentése (a kérdéses köznévek a nyelvhasználatból való kipusztulása által) elhomályosodott. Másrészt azért, mert a személynevek alaki módosításaiban, változtatásaiban (rövidülés, becéző formák keletkezése, idegen nevek finnesítése stb.) a finnek a többi északi népnél (skandináv, angol, német) tapasztalható szigorúbb szabályokkal és megkötöttségekkel ellentétben nagyobb szabadságot élveztek.

A finn átlagember éppen a névkutatás révén jut annak tudatára, hogy pl. az *Aatos* név, amelyet gyermeke számára a naptárból kiválaszt (november 8), a fennofil korszak terméke és a népköltészetből ismert *aatos* 'gondolat' szót tekintheti alapjának. A január hó 16-án ünnepelt *Ilmo* névnek pedig egy igen régi és a karjalai és inkeri nyelvjárásokban még ma is élő (vö. karj. *ilmanen*, inkeri: *Ilmoila*, *Ilmoniemi* [hn.]) 'igen öreg ember' jelentésű *ilmo* szó a forrása. A különféle névváltozatokat is hajlandók volnánk egymástól elválasztani. Ki gondolna arra, hogy az *Aapo*, *Aappo*, *Aapro* férfinévek a csaknem 4000 éves héber eredetű *Ábrahám* név változatai, a *Pirjo*, *Pirkko* és *Riitta* nőnév pedig a tűz-istennő őskelta nevének (vö. ír *Brigit*) svéd változatából, a *Birgittából* rövidült és módosult fenti variációkban.

Művének elején Vilkuna feleletet ad arra is, mivel magyarázható az a hihetetlen alaggazdagság, amelyet a finn nevekben tapasztalhatunk. A névváltozatok szinte egyes egyénekhez kapcsolódva alakulnak ki — azok jellembeli, természeti, életkori, munkaköri és hivatási sajátosságainak és körülményeinek megfelelően — és válnak szociális érvényűvé az egyént vagy az őt körülvevő környezet névadó, illetve névmódosító erejének eredményeképpen. Így lett a *Johannesből* (János) a *Hannes* és *Hannu*, a *Juhani*, *Juha*, *Juho*, *Jukka*, *Jusso* stb., a szerző saját nevéből a *Kustaából* (Gusztáv) *Kyösti*, *Köysti*, *Kuustaa*. Így keletkeznek a különböző ragadványnevek és írói fedőnevek is. (Maga az egyén vagy környezet nem találja az eredeti nevet kifejezőnek, vagy a név viselője egyéniségéhez illőnek; 7—8.) A szerző az okok vázolásakor esetleg a mesterséges névalakulatokról is beszélhetett volna, amelyek még a katolikus középkorban a finnül nem tudó svéd papok anyakönyvvezetői gyakorlata következtében keletkeztek egyes ősi, esetleg pogánykori vagy óészaki névnek középkori szentek nevéhez kapcsolásával.

A jelenkor névtípusainak ismertetésekor azonban rámutat Vilkuna arra is, hogy az egyes nevek alaggazdagsága és népes családfája ellenére a személynevek használatában és átörökítésében napjainkban is nagy konzervativizmus tapasztalható. Igen elterjedtek az ótestamentumi héber nevek (*Ábrahám*, *Aapeli* 'Ábel', *Aaron*, *Aatami* 'Ádám', *Taavi* 'Dávid', *Elias*, *Ester*, *Iisakki*, 'Izsák', *Jaakko*) és a finn népköltészetből, különösen a Kalevalából ismert nevek. Pl. *Ahti*, *Aino*, *Ilmari*, *Kalervo*, *Kaleva*, *Kalevi*, *Päiviö*, *Väinö*, *Väinämö*. A Kalevala kedvelt nőalakjának *Aino*-nak nevérol megtudjuk, hogy egy elírásnak köszönheti létét. E. Lönnrot véletlenségből az *aino tyttö* 'egyetlen kislány' jelzős szerkezetben az *aino*-t nagy kezdőbetűvel írta (34).

A nevek e széles körben elterjedt két nagy csoportja mellett lényegesen kisebb terheltségűek az idegenből (görög, latin, skandináv, német stb.) átvett személynevek, valamint az ún. divatnevek, amelyek a politikai vagy szellemi élet egy-egy vezéralakjáról, egyes irodalmi alkotások híressé vált hőseiről terjedtek el széles körben. Esetleg valamilyen nagy horderejű történelmi esemény (szabadságharc, forradalom stb.) szolgált kérészéletük kiindulópontjául (pl. *Taisto* 'Harc, Küzdelem', *Varma Kosto* 'Biztos Bosszú').

Nagyon tanulságos mindaz, amit Vilkuna a jelenkor realisabb szemléletének megfelelő új típusú, gondolati és hangulati tartalom nélküli mesterséges névalakulatairól, a nemek közötti különbséget is érzékeltető férfi és nőnevekről [*Aija, Kaija, Raija, Heljä, Solja, Marja* (nn.), *Ensio, Mainio, Tapio* (fn.)], valamint a 20-as évek nacionalista, sovinszta áramlatai révén erősen felszínre dobott ősi és ezek mintájára keletkezett újabb finn nevek lassú kiveszéséről ír (13).

A szinkron névanyag típusainak ismertetése után Vilkuna röviden vázolja az egyes névadási formák, névtípusok kialakulását és történetét (14—30).

A finn őskor — főleg óvónév és ragadványnév eredetű — névállománya egy részének (*Aatos, Irmes, Jalo, Mielikki*) az elnyomó egyházi és világi hatalmak irtóhadjárata ellenére való fennmaradása a katolikus középkoron keresztül mindmáig a finn hagyománytisztelet egyik legékeesebb bizonyítéka. Ha sok név el is tűnt ezen ősi névrétegből, a népköltészet, különösen a Kalevala kiapadhatatlan forrásából új nevekkal gazdagodott és már az 1881. évi kalendáriumban méltó helyet foglalt el a középkorból fennmaradt keresztény nevek (*Sakari* 'Zakariás', *Yrjö* 'György' stb.) mellett. Az ősi és újabb nevek alakjában és a nevek naptári elhelyezésében ugyan történtek idők folyamán helyes vagy helytelen változtatások, a régi nevek újakkal, talán alakilag szebbekkel, de értelmileg semmitmondóbbakkal cserélődtek fel, de még ma is a használt nevek zömét (146) teszik ki, és a történeti hármas rétegződésben jelentkeznek éppen úgy, mint a katolikus középkor keresztény nevei. Ezek legrégebbike az 1100-ra datálható Varsinais—Suomi-beli *Lalli* (Laurentius) és *Kerttu* (Gertrud), valamint az apostolok, mártírok, szentek finnesített nevei (*Johanna, Paavo, Matti, Katariina, Silja* (Cecilia). Ezek jó részéről nem lehet megállapítani, vajon a római vagy a görög egyház térítő munkájának eredményeképpen kerültek-e be a finn névnyelvtromba (20—25).

A középkorban oly nagyon tisztelt vértanúk és szentek még ma is éppúgy megmaradtak névadóknak, mint a későbbi korok nagy uralkodói (Sándor cár, Vaasa Gusztáv stb.), de ma már a Vilkunától a legnagyobb pontossággal feljegyzett névünnepeken nem a névadó szentet és uralkodót ünneplik a finnek, mint régen, hanem éppen úgy, mint nálunk — a név sokszor szürke, hírnév nélküli viselőjét, magát az embert.

A könyv mondanivalóinak érdekességét még csak növeli K. Vilkuna színes és lebilincselő előadásmódja, stílusa, valamint az egyes részekhez, névmagyarázatokhoz kapcsolódó illusztrációk.

Vilkuna könyve nemcsak a finn névtani irodalom nagy nyeresége, hanem a névtani kutatások magyar művelőinek is például, buzdításul szolgálhat hasonló jellegű szintézis megírására.

A. KÖVESI MAGDA

KIRÁLY PÉTER:

Ismeretlen magyar glosszák

Jászói, Zirci, Nagyvátyi Glosszák. Budapest, 1959, Akadémiai Kiadó. Nyelvtudományi Értekezések 21. sz. 64 lap, IX tábla fényképhasonmás

Mint már a címből is kiderül, a szerző három általa fölfedezett glosszacsoporthról ír, melyeknek létezéséről korábban nem tudtunk. Ez már önmagában is érdekes és hasznos művet ígér.

Az előszóban (3) a glosszák kiadásában érvényesülő szempontokról: a szövegű közlésről, keletkezési helyükről és idejükről, valamint az emlékek jelentőségéről ír a szerző. Mindezekhez alapos forráskritikai, paleográfiai, helyesírástörténeti és nyelvtörténeti vizsgálatokat is végez.

Tanulmánya a három glosszacsoporthnak megfelelően oszlik három részre. Az egyes részekben belül világosan megszerkesztett fejezeteket találunk. Előbb a glosszák szövegét és a szövegek néhány fényképhasonmását mutatja be, ezt a glosszát tartalmazó emlék leírása és a felfedezés körülményeinek felvázolása, majd az emlék írásjellegének, a glosszák hangjelölésének, nyelvi jellegzetességeinek összehasonlító vizsgálata követi. A glosszákat betűhíven közli a szerző.

Az első részben a jászóvári (Jasov) premontreiek könyvtárában felfedezett Jászói Glosszáról ír (5). A 22 glossza bemutatása után már a JAKUBOVICH által is közölt (MNY. XV, 97) 7 glossza következik. Megállapítja, hogy a glosszát tartalmazó kódexben annak eredetére vonatkozóan semmiféle bejegyzés nem található, viszont a kódex és a glosszák ductusa, valamint helyesírási és nyelvi jellegzetességei kb. az 1460-as évek tájára mutatnak. Hangjelölése a mellékjel nélküli IV. kancelláriai korszak írássajátságain alapul, bizonyos vonatkozásban azonban még a III. korszakra utal. A glosszák nyelvi jellegének (hangtani, alaktani, szóképzéstani és szóföldrajzi) elemzése során arra az eredményre jut, hogy a glosszák lokalizálásánál a „keleti” nyelvjárások jöhetnek számításba (11).

A második részben a Zirci Glosszák tárgyalása kap helyet (12). A glosszák a zirci ciszterciták könyvtárából az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került papiroskódexben találhatók. A Sermonesben 12, a Physiologusban 1 glossza található. A szerző nézete szerint a paleográfiai vizsgálat nem mond ellene a XV. sz.-i eredetetésnek (14). Helyesírási szempontból pedig mellékjel nélküli helyesírás, a kancelláriai helyesírás III., esetleg II. korszakára utal. Gondos nyelvi vizsgálat során megállapítja, hogy emlékünknél zártabb hangállapotra mutat, és bizonyos illabiális jelleget őrzött meg. A nyelvtörténeti elemzés is a XV. sz.-i (utolsó harmad) eredetet támogatja. A 9: *hyv* 'crusta'; (kenyér)-héj' glossza lokalizálása, a horvát és magyar glosszák azonos írásmódja, valamint a kódex egykorú latin nyelvű feljegyzése is valószínűvé teszi, hogy a Dunántúl délnyugati területéről származtassuk a glosszákat.

A harmadik részben Nagyvátyi Imre bibliájának glosszáit tárgyalja a szerző. Ez a glosszacsoporth az előző kettőnél fiatalabb, és jóval nagyobb anya-

got tartalmaz, mintegy 380 világi fogalomkörbe tartozó s igen változatos szóanyagot. A glosszák pontos és megbízható bemutatása után a (csehszlovákiai szépehelyi káptalan könyvtárában) felfedezett emlék eredetéről szól (31). A glosszák bejegyzőjének nevét nem sikerült megállapítania, viszont annyit igen, hogy az ősnymtatvány legrégibb tulajdonosa Nagyvátyi Imre volt, de ő nem azonos a glosszátorral.

A paleográfiai vizsgálat (33) alapján a szerző megállapítja, hogy a XV. sz.-i glosszákat végig egy kéz jegyezte be, s egy újabb kéz a XVI. századiakat. Mellékeltelen helyesírási típushoz tartozik, s alapján a III. kancelláriai korszak helyesíráásával mutat rokonságot. A következő fejezetben a nyelvi vizsgálat során arra a kérdésre keresi a feleletet, vajon Nagyvátyi Imre tekinthető-e a magyar szavak bejegyzőjének vagy sem, és hogyan viszonylik egymáshoz Nagyvátyi (Nyugat-Baranya) mai és egykori nyelvállapota és a glosszák nyelve. A szerző rendkívül alapos és világos okfejtéssel deríti ki, hogy a NagyvGl. egyik ún. illabiális típusú emlék nyelvével sem egyezik ugyan meg, de alapvető hasonlóság áll fenn köztük.

A nyelvjárásilag némileg helyhez köthető és egyéb történeti anyag összehasonlítása alapján a szerző úgy látja, hogy a NagyvGl.-t nem írhatta nagyvátyi származású ember. A glosszák nyelve a Nyugat-Baranyától nyugatabbra keletkezett emlékek nyelvével mutat rokonságot.

„A glosszák viszonya a bibliafordításokhoz” c. részben (54) fölveti azt a kérdést, van-e összefüggés a glosszák és a kódexek idejéből származó bibliafordítások közt. A bibliafordítást tartalmazó emlékekkel való összevetés alapján kiderül, hogy a glosszátor önállóan járt el. Egy ügyes táblázat segítségével pedig még szemléltetőbben bizonyítja, hogy a NagyvGl. írója nem azonos a bibliafordítások szerzőivel, hanem új személy. Azonban sem személyét, sem rendi hovatartozását nem ismerjük.

E rész után a meg nem fejtett glosszák felsorolása következik (59), majd egy mutató (60), mely igen megkönnyíti a könyv használatát és végül a tartalomjegyzék.

KIRÁLY PÉTER könyve jól szerkesztett, alapos, kritikai jellegű munka. Széles látókörű elemzések sorával bizonyítja az emlékek eredetére, korára és lokalizálhatóságára vonatkozó adatokat. Ez utóbbi szempont e folyóirat hasábjain különös érdeklődésünkre tarthat számot, nem beszélve e három emlék nyelvtörténetileg is rendkívül fontos szerepéről.

A szerzőt elismerés illeti meg azért is, mert szlavista létére magyar nyelvemlékek felfedezésével gazdagít bennünket, s rendkívül értékes magyar nyelvtörténeti magyarázatok kíséretében teszi azokat közkincsé.

NYIRKOS ISTVÁN

A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez

Bp., 1959, Nyelvtudományi Értekezések, 20. sz. 92 l.

A nyelvjárástörténet és az ezzel szorosan összefüggő tudományág, az irodalmi nyelv történetének, illetőleg ezt megelőzőleg a nyelvi norma kérdésének a vizsgálata egyre inkább az érdeklődés homlokterébe kerül. A nyelvjárás-történész egészen a XIX. századi nyelvjárási följegyzésekig minduntalan belebotlik abba a kérdésbe, vajon a leírt formák mennyire képviselik a nyelvjárást, mennyire alakította őket a nyelvi norma, amely szinte az írásbeliséggel egyidős. Az előző kötetben ismertettem Papp László nyelvjárástörténeti tanulmányát, amely ugyanazt a kort vizsgálja nyelvjárástörténeti szempontból, amelyet Deme ebben a dolgozatban a nyelvi norma nézőszögéből ragadott meg. Nemcsak a vizsgált kor egyezik, hanem egyes személyek is (Ecsedi Báthori István és Tatay István), akiknek írásbeliségét a két szerző más-más szempontból vizsgálja.

A tanulmány fölépítése, szerkezete mintaszerű, rendkívül logikus, áttekinthető.

Az első fejezet: A kérdés feltevése (3—5). Azt a célt tűzi ki maga elé, hogy megvizsgálja, volt-e a XVI. sz. utolsó negyedében nyelvi norma. Föltesz három kérdést: „Ha tehát van már normául elfogadott irodalmi nyelv, vagy ennek legalábbis halvány tudata, akkor

a) az egy rokonsági vagy műveltségi, vagy regionális kulturális körbe tartozó művelt urak nyelvhasználatának bizonyos közeledést kell mutatnia egymáshoz;

b) az írást valami (legalábbis regionális) központban tanuló diákok nyelvhasználatának némi hasonlóságot kell mutatnia a fentiek nyelvállapotával, vagy legalább egymáséval;

c) a diktálás után írónak, illetőleg a másolónak legalább bizonyos fokig tiszteletben kell tartania a diktáló vagy a másolt eredeti szöveg hangállományát, nyelvhasználatát” (5).

Az első két következtetés logikusan folyik a föltételből, a harmadik azonban egyáltalában nem, sőt ellenkezőleg. Miért kell tiszteletben tartania a másolónak vagy a diktálás után írónak a diktáló vagy a másolt eredeti szöveg hangállományát, ha van normául elfogadott irodalmi nyelv? A XIX. sz. második felében már igazán volt ilyesmi, a nyelvészek nem kis bosszúságára azonban a népdalgyűjtők egy része irodalmi nyelvre átírva jegyezte föl a népdalokat. Vagy lássunk egy még közelebbi példát! Ha ma valaki a gépipírónőnek tájshozólásban diktál, a gépipírónő bizony átalakítja irodalmi nyelvi hangalakokra és helyesírásra. Egy makói származású kollégám a saját fülem hallatára ő-ző tájshozólással diktált gépbe hivatalos levelet. Azt hiszem, nagyon elcsodálkozott volna, ha a gépipírónő ragaszkodik a diktált hangalakhoz, és nem alakítja át az irodalmi norma szerint. Ezzel természetesen korántsem akarom azt mondani,

hogy akkor, a XVI. század végén volt már irodalmi nyelvi norma, csak azt, hogy ez a kritérium egyáltalában nem helytálló, sem nem oszt, sem nem szoroz. Nem bizonyítja az irodalmi nyelvi norma meglétét, de az ellenkezőjét sem. Szerencsére a szerző ebből a „kritériumból” (amely föltétlenül vizsgálándó és érdekes probléma, de semmiképpen sem kritérium) nem von le messzemenő következtetéseket a 83—4. lapon.

A második fejezet: Az anyag előkészítése (6—24). Ez egy nagyon szép, világos, logikus fejezet. Anyaga az ECKHARDT SÁNDORTól kiadott „Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről” (Bp., 1944). A levelek egy része sajátkezü írás, más részük diktálás, egy-egy névtelen íródeák munkája. Deme logikusan választja szét a különböző típusokat, „fej”-nek nevezve a diktálót, „kéz”-nek a diktálás után írórt vagy másolót. Van tehát olyan levél, amelyet a szerző maga írt, van amit diktált. Van olyan szerző, akinek kézírását is ismerjük, de vannak diktált levelei is (Telegdy Pál, Telegdy János, Telegdy Kata, Báthori István). Van olyan, akinek csak saját kézírása van (Melith Pál, Tatay István, Sulyok István), van akit csak az íródeák írása alapján ismerünk (Telegdy Mihály, Kornis Gáspár). Van olyan íródeák, aki csak egy diktálónak írt, van olyan, aki kettőnek stb. Így sokszempontú kapcsolatra, vizsgálódási módra nyílik lehetőség. Szemléltető ábrákon mutatja be a személyek, a „fejek” és „kezek” egymáshoz való viszonyát, kapcsolatait. Ezek alapján bemutatja a 25 vizsgálati egységet, majd azokat a szempontokat, amelyek alapján a levelek nyelvét és helyesírását vizsgálja. Összehasonlítási alapul a mai irodalmi nyelv hangállapotát veszi, a nyelvi jelenségek közül a következőket tárgyalja: 1. labiális jelenségek (pl. *ő*-zés stb.); 2. illabiális jelenségek (pl. *i*-zés stb.); 3. zártabb jelenségek (pl. *i*-zés); 4. nyíltabb jelenségek (pl. *a*-zás); 5. az *l* hang kiesése mássalhangzó előtt; 6. a *-val*, *-vel* hasonulásának hiánya; 7. hiátusos alakok.

Ezután következik az adattár (25—70), majd az anyagot veszi vallatóra (71—81). Megállapítja, hogy a testvérek közül Telegdy János a leginkább nyelvjárási, Pál már kevésbé, Kata pedig még lecsiszoltabb, kiegyenlített. Cseh János nyelvhasználata Páléhoz áll legközelebb. Elégé lecsiszolt és a mai irodalmi nyelvhez közel álló nyelvet használ Báthori István, Melith Pál (Telegdy Kata veje), Tatay István. Sulyok István nyelvhasználata az eddigiektől eléggé eltér. A tíz íródeák közül az egyik elég következtelen, egy másik pedig következetesen *ő*-zó. A többi eléggé közel áll a mai irodalmi nyelv hangállapotához. A fej és kéz viszonyában Deme arra a következtetésre jut, hogy a hangtani és helyesírási jelleg a vizsgált esetekben mindig az íróra, nem pedig a diktálóra, tehát a kézre, nem pedig a fejre jellemző. A hivatalos irat (végrendelet) nyelvi állapota nem mutat különbséget ugyanazon személy magánleveleivel összehasonlítva.

A következőkben válaszol a föltett kérdésekre. Az első válaszában lényegét a következő idézettel mutatom be: „A földesurak közül a műveltebbek, igényesebbek nyelvhasználata tehát valóban nemcsak hogy közeledik egymáshoz, hanem e közeledésében nem is egymáshoz alkalmazkodik csupán, hanem egy magasabb szintűnek tartott formához, amely nem azzal jellemezhető, hogy más nyelvjárás, mint az övék, hanem azzal, hogy nem nyelvjárás. Nem nyelvjárás, hanem kiegyenlítődött, a szélsőséges sajátságokat már kerülő csoportnyelv: az igényesebb, műveltebb írástudóknak a nyelvjárás fölé emelkedő csoportnyelve” (82). A második kérdésre is az a válasza, hogy számolhatunk már bizonyos normával. A harmadik kérdésre adott negatív válaszból

azt a végeredményben igaz következtetést vonja le, hogy ez a norma még nem volt szilárd és következetes. Ezt különben az egész vizsgálat összessége is mutatta.

„Van-e hát irodalmi norma e korban? Csak azt ismételhetjük: van is, nincs is. Van olyan értelemben, hogy egy bizonyos hangállapot az anyanyelv-járás fölé kezd boltozódni, s közelebb hozza egymáshoz a hivatásos írástudókat meg a művelt nagyurakat, leküzdvé és rombolva nyelvjárásukat, szinte kitapinthatóan műveltségük és társadalmi — itt így is mondhatnánk: társasági — elhelyezkedésük szerinti méretekben. Nincs viszont olyan értelemben még, hogy ami van, az nem kötelező erejű, valószínűleg nem is elég nagy tekintélyű még; a hozzá való alkalmazkodás talán nem is valamilyen tudatos törekvés eredménye; a norma talán még nem is hat igazán, inkább csak ragad.

Irodalmi nyelv-e ez a normává fejlődőben levő nyelvhasználati forma? Irodalmi nyelv olyan értelemben, hogy az írásbeliség nyelve; sőt még oly tekintetben is, hogy a művelt írásbeliségé, s nem kis valószínűséggel irodalmi tevékenységgel is összefügg eredetében és erősödő hatóerejében. De egyáltalán nem bizonyos, hogy irodalmi nyelv már a szónak éppen az irodalmat átfogó értelmében.” (84—5).

A kitekintés (80—91) a vizsgált terület nyelvjárását hasonlítja össze az írott nyelvvel. Érdekes és fontos megállapítása, hogy a tárgyalt levelezés nyelvi típusa már azonos a vele egykorú vagy későbbi Károlyi-biblia és a többi nagy hatású irodalmi termék nyelvével, és végeredményben a mai irodalmi nyelv hangtani típusával.

Deme László dolgozata módszerességével, áttekinthető, jó szerkezetével tiszta képet ad a feladatul kitűzött kérdésről, és jelentősen kiegészíti a XVI. századi nyelvi normáról való eddigi elég hiányos, inkább csak sejtésszerű ismereteinket.

KÁLMÁN BÉLA

INCZEFI GÉZA: Szeged környékének földrajzi nevei

Bp., Akadémiai Kiadó, 1960. Nyelvtud. Ért., 22. sz., 108 l. + 1 térkép

Földrajzi neveink közlése és földolgozása elég hosszú szünet után ismét megindult. Nemrég jelent meg, és múlt számunkban (MNYelvj. VI, 120) ismertettük H. Fekete Péter dolgozatát Hajdúböszörmény helyneveiről.

Inczeffi Géza mintegy másfélezer földrajzi nevet sorol föl. Fölhasználja a viszonylag csekély számú régebbi okleveles és a sokkal bővebb XVIII—XIX. századi forrásokat. Csodálkozom, hogy PESTY FRIGYES gazdag kéziratos gyűjtését és a canonica visitaticokat kiaknázatlanul hagyta. (Bár az is meglehet, hogy ezeket már valamelyik forrása fölhasználta, de ezt nem ártott volna megemlíteni.) Rövid bevezetés után betűrendben közli a földrajzi neveket, felsorakoztatja a történeti és mai adatokat, ezután megadja magyarázatukat. Meg is lepett egy kissé, hogy Szeged környékén a földrajzi neveknek túlnyomó többsége vezetéknévből származik, tehát föltétlenül a vezetéknévek kialakulása után, a XVI. században vagy utána keletkezett. Figyelmeztet a dolgozat arra is, hogy a helynevek tanulmányozásához elengedhetlen az illető község vagy város vezetéknév-anyagának ismerete.

A dolgozat csak igen rövid bevezetést és felsorolásszerű összefoglalást tartalmaz. Az adattáron kívüli rész alig foglal el néhány lapot. A füzetet forrásjegyzék és egy térkép egészíti ki. Inczeffi Géza munkája nemcsak azért jelentős, mert egyik legnagyobb városunknak és környékének földrajzi névanyagát mutatja be, hanem azért is, mert több érdekes kérdésre irányítja a figyelmet. Érdekes a turkológia szempontjából is, mert a kun települések a helynévanyagban is nyomot hagytak. Nyelvjárási anyagot is meríthetünk a dolgozathoz. A nyelvjárás hangtani sajátságaira sok név utal (pl. *Ádokhőgy*, *Agyagosvőgy*, *Borza*, *Épherülő*, *Förtő*, *Hattyas*, *Hoccsatelek*, *Ingenös* stb.), de a tájszóanyag sem lényegtelen (pl. *csilla*, *csaté*, *cigány*, *bodom*, *cserőke*, *csorva*, *csöpörke*, *guga*, *tanka*, *topos* stb.). A szókezdő mássalhangzócsoporthoz szabályosan oldja föl az *Islik* (< Schlick).

Néhány kisebb megjegyzésem: Nem biztos, hogy az *Ivánka* földrajzi név az *Iván* keresztnév + *ka* kicsinyítő képzőből keletkezett, lehet vezetéknévi eredetű is. (A vezetéknév természetesen a fenti elemekből alakult.) A *Kántor semlyékje* földrajzi névben a *Kántor* nemcsak családnév lehet, hanem (a canonica visitaticok alapján esetleg el lehetne dönteni) az egyházi földek közül a kántornak kiadott rész. A *Körös*, *Körösér* magyarázatai közül az utolsót (a *körisfa* nevéből) tartom valószínűnek. Nyelvtörténeti szempontból egyébként aligha az *i* helyébe lépett az *ö*, hanem itt is *i* > *ü* > *ö* változással van dolgunk, tehát az *i* előbb labializálódott, majd az így keletkezett *ü* nyíltabbá vált. A *mester* előtagú földrajzi nevek elvileg lehettek a tanító földjei is. A *Hythemes* (*Öttömös* c. a.) írásban a szókezdő *H* lehet csak írássajátság is (vö. *her* 'ér', *hester* 'Eszter' stb.). Az *i* > *ü* > *ö* hangfejlődés itt is valószínűbb, mint az

i > ě > ő. A *Pestihegy* előtagja aligha a *pest* 'kemence' köznév, mert akkor *pesthegy* lett volna inkább. Azt hiszem itt családnévvel van dolgunk. A *Tápai állás* előtagjában viszont, azt hiszem, fölösleges családnevet keresnünk, hiszen a jelölt hely Szatymaztól délkeletre, Tápé község irányában feketett, és így nagyon könnyen kaphatta nevét Tápétól. A helynevek tipológiai osztályozásában (102) a *hát*, *oldal*, *fenék* már nem testrésznevek, hanem térszínformák. Néhány sajtóhibát vettem ugyan észre a szövegben (pl. 79. l. 6. s. cs. csn. helyett, 104. l. 4. bek. Pusza pusza h.), de ezek száma nem jelentős.

Kisebb megjegyzéseim (másfélezer névmagyarázatban ki ne találna megjegyezni valót?) nem érintik a kedvező képet a dolgozatról, amely földrajzi neveink irodalmának jelentős nyeresége.

KÁLMÁN BÉLA

СТОЙКО СТОЙКОВ: Унгарски заемки в Банатския говор
(*Magyar jövevényszavak a bánáti nyelvjárásban*)

Език и литература XIV (1959), 176—190.*

A Bánságban kb. 12 000 bolgár él, főleg *Bešenov*, *Vinga*, *Brešta*, *Bolgár-telep*, *Denta* és *Deta* falukban. A bánási bolgárok a XVIII. század 30-as és 40-es éveiben telepedtek meg ezen a török által kipusztított, néptelen területen. Egy részük *Csirpovo* (Észak-Bulgária) területéről jött, ezek utódai alapították meg *Vingát*. A többi bánási bolgár *Nikopol* (Középészak-Bulgária) környékéről jött katolikus bolgár. Ezek a XVIII. sz. 40-es éveiben megalapították *Bešenov* falut. Ebből a két faluból vált ki később, főképpen a XIX. században a többi bánási bolgár falu: *Brešta*, *Bolgár-telep*, *Denta* és *Deta*. Függetlenül attól, hogy ezek az újonnan alapított faluk távol voltak *Bešenovtól* és *Vingától*, az állandó kapcsolatot fenntartották: egymás közt keveredtek. A XVIII. sz. második felében *Bešenov* lakosai kezdtek áttelepülni *Vingába*, mert ott nagyobb kiváltságokat kaptak. Így a nyugati és a keleti katolikus bolgárok nyelvjárása keveredett.

Több mint két évszázad óta a bánási bolgárok területileg, vallásilag, politikailag és kulturális szempontból elszakadtan éltek Bulgáriától, önállóan fejlődtek, de ugyanakkor a magyarok, szerbek, románok, németek nagy hatással voltak rájuk. Ez a hatás megmutatkozott életmódjukban és nyelvükben egyaránt.

A magyar nyelv hatása jelentős, de csak a szókincsben jelentkezik, főleg a főneveknél. Nagyon kevés az átvett ige, más szófajt nem vettek át.

A bánási bolgár nyelvjárások magyar jövevényszavai többségükben közvetlenül a magyarból kerültek át. Ezeket SZTOJKOV a következőkben fogalomkörök szerint csoportosítja.

a) A mindennapi élet szavai

Épületek: *štalog* < magy. nyj-i: *istálló*, irod. *istálló*; *kamara* < *kamara*; *bolt* < *bolt*, boltozat. — Szállítóeszközök: *ch'intof* < *hintó*; *šaragla* < *saroglya*; *čatlof* < *csatló*; *raft* < *ráf*. — Mezőgazdasági szerszámok: *ašuf* < *ásó*; *kurman* < *kormány*; *vaguf* < *vágó*. — A háztartással kapcsolatos szavak: *almar*, *halmar* < *almárium*; *šifon* < *sifon*; *lada* < *láda*; *nuğak* < *nyugágy*; *moždo* < *mosdó*; *lavor* < *lavór*; *ločul* < *locsoló*; *tulčer* < *tölcsér*; *lampaš* < *lámpás*. — Étél és ital: *šajt* < *sajt*; *majuš*, *majuška* < *májashurka*; *cipof* < *cipó*;

* Talán különösnek hat egy nem egészen egy ív terjedelmű folyóiratcikk ismertetése. Az ismertetés célja az, hogy a bolgáru l írt és bolgár folyóiratban megjelent cikk eredményeit hozzáférhetővé tegye a magyar nyelvtudomány művelői számára. Az ismertetés így nem egyéb, mint egy elég bő tartalmi kivonat, részben fordítás, amely lépésről lépésre haladva mutatja be a cikk magyar vonatkozásában is fontos adatait, és csak egyetlen helyen foglal el kritikai álláspontot. — Szerk.

teja, tej < *tea*. — Öltözék, anyagok és diszek: *bunda* < *bunda*; *mentija* < *mente*; *čakuf* < *csákó*; *baršun* < *bársony*; *poras* < *pórás*; *čipka* < *csipke*. — Állatok és rovarok: *kapof* < *kopó*; *elefant* < *elefánt*; *tigriš* < *tigris*; *šaška* < *sáska*. — Növények: *krumpel* < *krumpli*; *špenot* < *spenót*; *gumber* < *gyömbér*; *lilium* < *lilium*. — Technikai szavak: *šajtof* < *sajtó*; *vilan* < *villany*; *replužep, replage* < *repülőgép*. — A személyek rossz tulajdonságaira utaló, illetve pejoratív szavak: *bitanga* < *bitang*; *chuncut* < *huncut*; *pajtaš* < *pajtás*. — Foglalkozást jelölő szavak: *išpan, špan* < *ispán*; *kučiš* < *kocsis*; *sabof* < *szabó*; *ch'entes* < *hentes*; *tolvaj* < *tolvaj*. — Különböző tárgyak elnevezése: *lec* < *léc*; *šarkan* < *sárkány*; *čokor* < *csokor*. — Más főnevek: *vernomaš* < *vérnyomás*; *mento* < *mentő*; *butor* < *bútor*; *maža* < *mázsa*; *verš* < *vers*; *baňa* < *bánya*.

b) A társadalmi és állami élet szavai

Társadalmi élet: *varuš* < *város*; *ovoda* < *óvoda*; *mozi* < *mozi*. — Az iskola szókincséből: *leckija* < *lecke*; *tabla* < *tábla*; *kreta* < *kréta*. — Katonai elnevezések: *katana* < *katona*; *kusar* < *huszár*; *trumbitaš* < *trombitás*; *katanšak* < *katonaság*. — Az állami élet szókincséből: *kurman* < *kormány*; *varmeđa* < *vármegye*; *jaraš* < *járás*; *engedel* < *engedély*; *vižgalat* < *vizsgálat*. — Állami és közeleti tisztségek: *birof* < *bíró*; *albirof* < *albíró*; *nutaruš* < *nótárus*; *južes* < *ügyész*; *pulgar* < *polgár*.

c) Elvont fogalmak

Elvont főnevek: *hazna* < *haszon*; *baj* < *baj*; *mulatšak* < *mulatság*; *aldamaš* < *áldomás*; *ch'iba* < *hiba*; *fel* < *féle*; *fajta* < *fajta*.

Az átvett szavak között csak néhány ige van. Pl.: *se mulatisvam* < *mulatok*; *čufulisvam* < *csúfolok*; *vižgalisvam* < *vizsgállok*; *felfjužestvuam* < *felfűggesztek*.

A bántási bolgár nyelvjárásban van még több magyar eredetű szó, mely megtalálható a helyi szerb és román nyelvjárásban is. Néhány szónál határozottan meg lehet állapítani, hogy nem közvetlenül a magyar nyelvből kerültek át, hanem a szerb vagy a román nyelv közvetítésével. Szerb—horvát közvetítéssel kerültek át a bolgár nyelvjárások szókincsébe: *marva* < *marha*; *salaš* < *szállás*; *chamešen* < *hamis*.

A románból átvett magyar eredetű szavak: *k'epeňak* < *köpenyeg*; *gurel* < *gallér*; *vagaš* < *vágás*; *zabala* < *zabola*; *muhor* < *mohar* stb.

Több szónál azonban (mint: *gazda* < *gazda*; *paprikaš* < *paprikás*) nagyon nehéz megállapítani, vajon közvetlenül a magyarból vették-e át, vagy román, illetve szerb—horvát közvetítéssel kerültek be a bántási bolgár nyelvjárásokba. A legtöbb jövevényszó a mindennapi élet szókincsét bővítette. Viszonylag elég sok a politikai élet körébe tartozó szó is. Kevés az elvont szó és az emberrel kapcsolatos elnevezés.

A bántási bolgár nyelvjárások magyar jövevényszavai nem egyforma eredetűek. Néhány közülük eredeti magyar szó, a többi azonban jövevényszó a magyarban is. Jelentős részük német vagy szláv eredetű. Német eredetű szavak: *lada*, *šaragla*, *raft*, *zokni*, *kalaraba* ~ *karalaba*. Szláv szavak: *darap*, *baj*, *baňa*, *išpan* ~ *špan*, *mesaroš*.

A bántási bolgár nyelvjárások magyar jövevényszavainak egy része nagy hangtani, alaktani és jelentéstani változáson nem ment át.

A hangtani változás kevés. Főképpen azoknál a hangoknál állt be, amelyek nem találhatók meg a bolgár nyelv hangrendszerében. Ezek: A magyar *a* hang a bolgár nyelvjárásokban általában *á* lesz: *baj* > *báj*; *bunda* > *bundá*; *villany* > *vilán*; *gazda* > *gazdá*; *darab* > *daráp*; *kamara* > *kámára*. Néhányszor azonban az *a-t* *o* helyettesíti, és ilyenkor — ha hangsúlytalan helyzetben van — az *o u*-vá redukálódik a nyelvjárás sajátosságának megfelelően: *daróc* > *duroc*; *májas* > *május*; *határ* > *utar*. — Az *ő-t* és *ó-t* gyakran *o* helyettesíti, illetve *jo* vagy *e*. Hangsúlytalan helyzetben az *o* és az *e* néha *u*-vá vagy *i*-vé redukálódik: *mentő* > *mento*; *tölcsér* > *tulčer*; *törvény* > *tjorven*; *csendő* > *džender*; *gyömbér* > *gumber*. — A rövid labiális *ü* helyett *u* áll, mely előtt *j* van vagy kemény mássalhangzó: *ügyész* > *jujes*; *esküdt* > *iškut*. — A hosszú *é* hangot a vingai nyelvjárásban *e* helyettesíti: *vényomás* > *vernomaš*; *kréta* > *kreta*; *méter* > *meter*. — A bešenovi nyelvjárásban azonban bizonyos feltételek mellett — hangsúlyosan és zárt szótagban — zárt *é* áll a helyén: *mészáros* > *mésaros*; *kréta* > *kréta*; *léc* > *léc*. — A hosszú *ó*-nál — attól függően, hogy a szóban hol foglal helyet — két eset lehetséges: Szó elején és belső szótagban *o* helyettesíti: *óvoda* > *ovoda*; *lavor* > *lavor*; *spenót* > *špenot*. A szóvégi hosszú *ó* helyén azonban -*of* áll, mely hangsúlytalan helyzetben *uf*-ra redukálódik: *bíró* > *birof*; *kopó* > *kopof*; *akó* > *akuf*; *ásó* > *ašuf*. A vingai nyelvjárásban a hosszú *ó* helyén néhányszor *af*-ot találunk: *csatló* > *čatláf*.

A mai magyar irodalmi és köznyelvben, illetve részben az egyes nyelvjárásokban a szóvégi hosszú -*ó*-ra végződő szavak a bolgárban szóvégi -*of* (bolgárban a szóvégi zöngés mássalhangzó zöngétlenedik: -*ou* > -*ov* > -*of*) kapcsolattal mennek át. A szerző szerint ez a jelenség csak a XVIII–XIX. századi jövevényszavakban található meg, a XX. században ugyanis az irodalmi nyelvből átvett szavak a szóvégi -*ó*-t a bolgárban -*o*-ra váltják: lényegében tehát megőrzik, minthogy a bolgárban kvantitás nincs. SZTOJKOV ebben a jelenségben helyes ösztönrel nyelvjárási hatást lát. A szóvégi -*ov* > *ou* > *au* diftongusok ezekben a szavakban a szerb–horvát, ukrán és szlovák nyelvjárásokban is megtalálhatók. Ezt a jelenséget magyar részről többen¹ a szláv nyelvek belső alaktani fejlődésével próbálták magyarázni olyképpen, hogy ezek a szavak tulajdonképpen szóvégi hosszú magyar -*ó*-val mentek át az érintett szláv nyelvjárásokba, ott azonban a ragozott alakokban a magánhangzós ragok és a szóvég közé egy *v* iktatódott be (pl.: gen. *sabo-v-a*, dat. *sabo-v-i*), és ezekből a *v-s* ragozott alakokból a rag elvonásával jött létre az -*ov* végű nominativusi alak. SZTOJKOV helyesen ismeri fel, hogy ez a magyarázat nem lehet jó, mivel a bolgárban ragos esetek nincsenek. A kérdést azonban nem tisztázhatja, minthogy a magyar hangtörténet — HADROVICS cikkében figyelmen kívül hagyott — eredményeit nem ismeri, és nem ismeri a magyar nyelvjárásokat sem.

SULÁN BÉLA a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1959 tavaszán, majd a Varsói Nyelvészek Körében 1959 júniusa végén tartott előadásában a szláv nyelvekbe átkerült magyar jövevényszavak e csoportja szóvégének kérdését

¹ L. HADROVICS, Neki problemi mađarskih elementa u srpskohrvatskom jeziku. Beogradski Međunarodni slavistički sastanak (IX, 15–21. 1955), Beograd, 1957, 508–509. l.; E. BALEZSKY, Studia Slavica IV (1958), 34, 38.; L. DEZSŐ, K voproszu o vengerszkijh zaimstvovanijah v zakarpatszkijh pamjatnikah XVI–XVIII vv. (uo. 80–81).

az újabb magyar hangtörténeti és nyelvjárási kutatások alapján tisztázta,² amit SZTOJKOV a körülbelül SULÁN varsói előadásának idején megjelent cikkében természetesen még nem vehetett figyelembe. Sulán eredményei a következőkben foglalhatók össze: Az *ov*-féle szláv végződés ezekben a szavakban nem szláv belső fejlődés, hanem a magyar záródó *ou* ~ *au* diftongusos nyelvjárási alakok átvételének eredménye. A magyar hangtörténeti vizsgálatok ugyanis szerinte megdöntötték azt a korábbi felfogást, mely szerint ezek a diftongusok az ómagyar korszak végére monoftongizálódtak volna az egész magyar nyelvterületen. Szerinte a diftongusok csak a nyelvjárások egy részében egyszerűsödtek, egyes nyelvjárásokban azonban fennmaradtak. Ennek eredményeképpen csak azokban a (szláv) nyelvjárásokban találunk az érintett szavakban *ov*-féle végződést, amelyek ma is a záródó (*ou* ~ *au*) diftongust őrző (magyar) nyelvjárásokkal érintkeznek. Tehát a bánsági bolgár nyelvjárás szóvégi *-of*-ja magyar nyelvjárási diftongus átvétele.

A többi magyar hosszú magánhangzót *-á, ú, í*-t a megfelelő rövid hangok helyettesítik: *bánya* > *baňa*, *lámpás* > *lampas̃*. Jellemző sajátossága még a bánsági bolgár nyelvjárásnak a redukció (*o* > *u* ; *a* > *ă* ; *e* > *i*). Ez a jelenség azonban csak gyengén érinti a magyar jövevényszavakat. A mássalhangzóknál nem történt különösebb változás. Így például a szóközi és a szóvégi lágy mássalhangzók megőrizték eredeti hangzásukat: *bársony* > *baršoñ*, *villany* > *vilaň*. Magyar szavak átvételekor elég sok változás történt egyes magánhangzóknál: *o* > *a* : *katona* > *katana* ; *ő* > *i* : *rőf* > *rif* ; *e* > *u* : *bugyellárís* > *buğular*. Találkozunk olyan esetekkel is, amikor az *o, e* kiesik: *locsoló* > *ločul* ; vagy kettős mássalhangzó helyett csak egy mássalhangzó marad: *villany* > *vilaň* ; vagy metatézis történik: *kalarábé* > *kara-laba*. A fonetikai változások közül a legjelentősebb a hangsúly helyének változása. A magyar nyelvben — mint ismeretes — a hangsúly mindig az első szótagra esik, a bánsági nyelvjárásokban pedig — mint általában a bolgár nyelvben — a hangsúly lehet bármelyik szótagon. A magyar nyelvben van hosszúság, az pedig szintén ismert tény, hogy a bolgárok a hosszúságot általában hangsúllyal fogják fel. Ez a kvantitás fontos szerepet játszik a hangsúly elhelyezésében a magyar jövevényszavaknál. Azok a szavak, amelyekben nincs hosszú magánhangzó, általában megőrzik eredeti hangsúlyukat az első szótagon: *bunda* > *bűnda* ; *gazda* > *gázda* ; nagyon kevés a kivétel: *darab* > *daráp* ; *katona* > *katàna*. Azokban a szavakban azonban, ahol a hosszú magánhangzó nem az első szótagba esik, a hangsúly arra a szótagra kerül, amelyben a hosszú magánhangzó van: *bojtár* > *bujtár* ; *gazdaság* > *gazdašák* ; kivétel néhány újonnan átvett szó: *kapcsoló* > *kápčolo* ; *mosdó* > *mòždo* stb.

A szó vég néha megváltozik, mert alkalmazkodik a bolgár törendszerhez. Így *-ija* végződés váltja fel a magyar szóvégi *-e*-t. *lecke* > *leckija* ; *mente* > *mentija* ; *-a* elem járul a mássalhangzóra végződő főnevek némelyikéhez: *koldus* > *kolduša* ; *hant* > *chanta* ; *-in* végződést kapnak a foglalkozást jelentő hímnemű főnevek: *kocsis* > *kučišin* ; *-isvám* végződés járul az egy mássalhangzóra végződő igékhez: *vizsgálok* > *vižgalisvám* ; *-uвам* pedig a két mássalhangzóra végződőkhöz: *felfüggesztek* > *felfjugestuvam*. Az *e* és *ó* végmássalhangzót *a*-val helyettesítik a nőnemű főneveknél: *vármegye* > *varmeja* ; *icce* > *ica* ; *csipke* > *čipka*. Új szokat is képeznek a jövevényszavakból: *čizmaš* 'csizmadia', *mužikaš* 'zenész'. E két főnevet a magyar *-s* képzővel képezték.

² SULÁNNAK ez az előadása a KLTE Szláv Filológiai Intézet „Slavica” c. évkönyvében (I. köt.) jelenik meg „Vengerskoje -ó > slavjanskoje -ov?” címmel.

A morfológiai változás legfőképpen abból áll, hogy a három nyelvtani nem valamelyikébe illeszkednek a jövevényszavak. A hímnemhez kerültek azok a főnevek, amelyek mássalhangzóra végződnek: *akuf*, *ašuf*, *baj*, *birof*. Idetartozik még néhány a végű főnév is, amely azonban hímnemhez tartozó személyt jelöl: *gazda*, *katana*. A nőnemhez tartoznak az -a végű főnevek: *baña*, *bunda*, *kamara*. A semleges nemhez sorolták az -i, -o és -e-re végződő főneveket: *mozi*, *moždo*, *replege*. Néhány szó a jelentése miatt pluralia tantum-ként maradt meg: *zokni* > *zokni*; *pertli* > *pertle*. A *bicikli* és a *krumpli* főneveket többes nominativusként fogták fel, ezért ezekből a formákból képezték az egyes nominativust: *bicikāl*, *krumpel*.

A jövevényszavak általában csak egy jelentésűek. Kettős jelentéssel csak néhány szó fordul elő: *gazda* 'házigazda, gazdag'; *birof* 'ítélő bíró; bíró'; *tucat* 'tucat; csomó'.

A jövevényszavakon kívül a magyar nyelv hatása kimutatható néhány tükörszóban, illetve kifejezésben: *sočnija präs* 'mutatóujj'; *prästenija präs* 'gyűrűsujj'; *obštenska kášta* községháza; vagy két főnév összetétele. Ez a képzési mód egyébként szokatlan a nyelvjárás nyelvtani rendszerében: *okozärnu* 'szemgolyó', *ogänbälvač* 'tűzhányó'.

Bešenov és Vinga faluban a magyar szavakat általában külön-külön vették át, és ezért egy és ugyanazon szavak között is van néha különbség (pl. *buğular* ~ *buğilar* 'bugyelláris'; *kumluf* ~ *kumlof* 'komló'; *replugep* ~ *replege* 'repülőgép'; *teja* ~ *tej* 'tea'.

Vannak szavak, amelyek csak az egyik vagy a másik falu szókincsében találhatók meg. Csak Bešenovban találhatók meg: *gumber*, *džender*, *kapof*, *krumpel*, csak Vingában pedig: *baršun*, *butor*, *vernomaš*, *vilan*, *kapčolo* stb.

A tárgyalt magyar jövevényszavak nagyobbbrészt új jelenségek és tárgyak nevét jelölik, amelyek azelőtt ismeretlenek voltak a bánsági bolgárok előtt, s melyeket a magyarok által ismertek meg. Ilyenek a *birof*, *varmeja*, *vilan*, *kapčolo*, *ovoda*, *patika*, *zokni*, *mentija*, *mešter*, *sabof*, *katana*, *gazda*, *bunda*, *bujtar*.

A bánsági bolgárok a magyar szavak többségét a XVIII. sz. második felében vették át, csak néhány szóról tehetjük fel, hogy régebben került be a nyelvjárások szókincsébe. A magyar hatás a bánsági bolgár nyelvjárásokra a XVIII. sz. második felében kezdődött, miután 1777-ben Bánságot Magyarországhoz csatolták. Különösen megerősödött ez a hatás a kötelező magyar nyelvvű oktatás bevezetésével.

PANDUR JULIANNA

Nyelvjárási adatok

Martosi szövegek a népi gyógyászat köréből

Az alábbiakban a Komárom megyei Martos községben az 1940—43-as években végzett nyelvjáráskutató útjaim során összegyűlt, a népi orvoslás körébe vágó adataimat teszem közzé. A közlemény első részében a nyelvjárási szövegeként felvett betegség- és gyógyeljárás-leírásokat, illetve recepteket közlöm. Ezeket özv. György Andrásné szül. Bazsó Lidia 69 éves, továbbá Tóth Júlia 76 éves és Kalocsányi Istvánné született Hegedűs Klára 29 éves asszonyoktól jegyeztem fel. A szövegrész végén zárójelben tett nagybetűkkel az adatközlőre utalok. A szövegekben szereplő gyógynövények nevét és botanikai azonosítását 1949-ben a Magyar Nyelv című folyóiratban közöltem (l. MNy. XLV, 217—220).

I

Szēmveris. Ígizis

A megígizett gyerek bágyott ; lektöbbet sír vagy aluszik. Mëkfürüsztik : keresetlen kutyafejcsontot mëkfőzik vassfazigba, nos annak a vizibe fürüsztik mëg. Másszor fűvëgbe fürüsztik mëg. Juszalag mëg isten ustora is szēmveristü való, nos asztot mëkfőzik, annak a vizibe szótalamba háromszor mëkfürüsztik : rëggë napfölköt elöött, mëg díbe tizënkét órakor, azután este napnyúgot elöött. Mikor a napocska nyukszik, aszt a fürdövizet napnyúgot felé öntik ki. Azutám mëk hasznánok harmadik fürdöt is : sárgo csapó föld levit. Abbü lëmeszellik a konyhának a füstössit ; a meszellöt mindig lëhuzzuk. Újhód pintëkën hajnalba szótalamba abba fürüsztik mëg a babát. Azutám vagy mëg gyógygul harmadnapjádro, vagy mëkhal. (B. L.)

A nagyokot, ha ojam baja van, lëmozsdattyák húggyal az asszonyok : az annya vagy más is mekcsinájo asztot a saját húgyávó. (B. L.)

A lovakot is vëgig huggyozzák : az óralukábo huggyoz a gazdájo. Ha a tehénnek a tőgyit megígizik, hogy nagy, akkor a gazdasszon kimegy hajnalba szótalamba és az ásó ruhájo viszájávó mëgnyomkoggya a tőgyit. A libákat is megígizik. Azokat úgy orvosóják aszt is húggýá. A gazdasszon valami edímbe huggyozik, oszt abbü kis söprüvë mëglocsója szótalamba hajnalba háromszor. (B. L.)

Azutám mëg mëg mëk szokják füstönyi az állatokat mëg a gyerekéket is. Egy rossz edímbe tésznek izzót ; nádos észtrébü kihúznak három szál nádot, mindën szálbü ëtörnek három darapkát, akkorát mind az embernek a félújja, asz kütész kilenc darapkát ; három küszöb alü vésznek ki ëggy-ëcs csipetnyi földet, mëk három fírfinak a hajábü nyírnak ëggy-ëcs csëppet ; vésznek mëg ëgy darapka öreg bapkórót, mëg osztám macskaszört ; eszt az öt füstöllöt rátëszik az izzóra,

avvā füstöllik még szótalamba az állatot, vagy a kizsgyerékét vagy a nagyot is. Kizsbabának három pēlénkájának a sarkábú vágnok ēty falatka ronygyot, azután aszt is izzóra tészik, nos avvā füstöllik meg. (B. L.)

Valami edímbe huggyoznak, oszt kilenc izzóbú való szenet vetnek bele. Ahány szén lēül, annyin vertik még a gyerékét vagy a jányt. Asztán kicsinyt lēmozsdattyák, azután a vizet szótalamba ráöntik a pitarajtó sarkáro. (B. L.)

En is űty hányok rá. Őty pohárbo vizbe tészék izzót, ami ēgy darabba van, aszt össze töröm, oszt abbú hányok. Ŭty hányom, „kilenc-nyóc-hét-hat-öt-négyc-három-kettő-ēgy”, űgy óvasom mindig visszafelē. Gyeréknek három kortyot kēl belülle innya, még a szēmit űgy visszajárú mēkterōjük vele. En is öreg szūlēmtil lāttem. Azōte en is űty szoktam mindig. Szoktuk űgy mondanyi : „Gyűvők-mēnök űtasokra, idegyűvők-re-ēmēnök-re”, nos akkor osztam má csak hānnyuk kilenctű visszafele a szenet. (Állatokra beledōntōm az ivōvizűgbe ; aszt isszák.) (H. K.)

Valamējik komāmnek sebēs vót a feje. Fōsztek nēki űjē kását, aszt má nem tudom, hogy mījjet, ēvittik ēfélkor szótalamba a hīdon kērēsztűl, és ott űntōttik ki a fōdre kērēsztűl az űton. A fazikat csak odavākták valahun a hūhō. (T. J.)

Nincs verīsrű sēm̄mi sē. Még a lovat a kocsi elōtt is mēgverik. Őccēr a fijam mēnt a lovat hāgotnyi, oszt a ló csak rosszű lētt : ēkezdeēt alatta rēszketnyi, nos alig hūszhatta haza. Kimēgygēk a lōho, mēkfogdosom a szemīremtēm, osztēn kōrű járōm a lovat, oszt mēktapogatōm. (T. J.)

Ippe harmadnapja ez a zsidó, ez a sánto gyűtt hozzám, hotyhāt már orvosoknál is vót [a gyermekēvel], nem-i mēnnik ē? Nēkēm nem kōstāl sēm̄mit, nos este ēmēntem, mēkfűstōtēm űtet, osztēn jobban lētt. (T. J.)

Tizēhárom esztendős koromba engēm is mēgigīszték. Rēggelisztűnk kint a tallōn, Agyagosi pusztán. Őn űgy ēkesztem viccōnyi az embērekkē. Őgy morva szármōzdsű embēr lakott a szomszīdungba ; annak is vōtak csalāggyaži, oszt űgy morvāssom beszīt a fijajinak. Em mēg űtānosztam ott az embērek elōtt, oszt annyira nevettek, hogy mēgigīszték. Mikor fōkētűnk a rēggeliztsbű, nēkifoktunk az aratásnok. Arpāt arattunk, veretōtűk kizs gerebjēkkē a rendēkēt. Azután szāz mētērre sē veretōtem ē, amikor má ērēsztem, hogy bajom van : ēkesztem rēszketnyi, mēk szīdűnyi, gyēnge lēttem ; fájni nem fájt nēkēm sēm̄mim, csak nagy gyēngesīg lētt rajtam, szīdűtem, nem.birtam mēnnyi. Osztēn csak maradosztam ē, hogy nem birtam dōgozni. A mellettem valō asszony, ēgy űregebb asszony, aki mellettem veretōt, háttronizēt, nos kērēdszte tūllem : „Hāt nēkēd mi bajod, hogy ēmarattāl?” Őn aszt felētem : „Őn nem tudom, mi bajom lētt, csak szīdűlōk, rēszketēk, nem bírok dōgozni.” A mīngyār asz monta, hogy „tīgēd jāny mēgvertek, hogy ott veszekēttēl az embērekkē. Mēgāj, maj hotyha kiirűnk a rendē, nos lēmozsdatlak”. Fōveretōtűk az enyimet is, ez az asszom mēg ēgy gyerēk ; valahugyan motoszkātōm en is, de majd össze rotytam. Amikor kiirűnk a rendēkkē, odahītt ēgy érbe a nác cūlibe, azután ott belehuggyozott a markābo, oszt lēmozsdatotat a hūgyāvō : a szēm̄m kōzē lōcsikōta. Mēg űzs gyōgyūtām. Odamēntűnk a fōdre ; az embērek ēmēntek a kūtra vizet innya, em mēg lēfekűttem a marok mellē, ott ēty kicsinyt pihentem ēgy űrājig. Mire az embērek visszagyűttek a kūtrű, ēgy rendēt mēg kikaszātok, ém mēg'gyōgyūtām : ēty kicsin kialuttam, nos mēgvān. Hāt ekkor az ēccer-én is verve vōtam, vagy mi bajom vót, de űgy vōtam. (B. L.)

Valaki ha megijed, hát ólmot öntnek a fején. Ólmot óvasztanak éggy avút kanálbo : aszt izzóra tartják, nos az ólom megóvad. Aki megijed, annak még a fejire tartanak öt tányírt, abba mők tőtnek félíg vizet. Mikor az ólom megóvad, beleöntik a tányírba a vízbe. Az ólom ojanforma alakra fagy még, amijentű megijett. De először nem egészen ojanra. Azír óvasztják mők háromszor, háromszor a tányírba döntik a vízbe, hoty harmaccorra válik ojaná az az ólom, mind amitű megijett : kutya, vagy macska, vaty kijó, vagy disznó, vagy borjú, szová mind amitű megijett. Kivészik a vízbű, osztén kötöt kötnek rá, oszt aki megijett, annak a nyakábo kötik aszt az ólmot. Nos ot hordozza a testyiné, még ē nem veszti. (B. L.)

Most is használják, hoty halotronygyot tésznek a nyakábo. A temetőbe mikor sirt ásnok, hotyha van ojan halot lēnt a sírba, hoty ruhadarab van rajta, hát abból a ruhadarabbú repesznek, hoznak haza. A legjobb a sejēm keszkenyő vaty pántlikadarab, mer asz púha. Ojam vót nekēm is. Tele lisztēs zsákrul, aki még nem vót kibontva, amint a malombú hazahozzák, mikor ithon kibonytyák, annak a maddzagját lēvészik, arra kötik rá a halotronygyot. Akkor annak a gyerekeknek, vagy jánnok, aki megijett, a nyakábo kötik kērezbe, úgy hoty a bā hóna alat még a job válám van a maddzag kötve a tiszta testyire. Van ojan, hoty három esztendejig is hordozza, mők csak ē nem veszti. Asz monygyák, hoty akkor ē nem űti a nyavaja itet, ha megijed is. (B. L.)

N y a v a j a t ő r i s . N e h i s s í g

Az ellen hallottam, hoty puskaort megásztotnak vízbe, osztén arrul itattyák mindēn rēggel éhomra. Vaty hótembērcsontot mēkszáríttják, osztēm mēktörík púháro, áccítáják, oszt beletészik aszt is vízbe, oszt a sűrű csontlisztet megíttattják vele. Az is nyavajabántástú való.

Füvel is gyógyíttják. „Tē mondat fű” a neve, idēsapámtű hallottam. Ismerném, de nem tērem már itt. Ezelőt termēt ojam partos ritekēn, sarjú között ősszē nyílik, ojan kis virágjo van : úgy nisz ki mind a harang ; a kórója kemíny, oszt ojam pirosos a száro ; a levele úgy nisz ki, mind a kőrősfájé, vagy mind a fűszfalevél, de annál szülésseb. (B. L.)

A kicsiny Pistya 1927. február 15-én született, oszt május 8-án a nyavaja ütötte el itet a bōcsőbe. Alutt a bōcsőbe ; apjájék akartak mēnnyi kapányi ; már a batyu is kim vót ; akkor apja így odahajút hozzá : „Hát kisfijam, te nem gyűsz kapányi?” A gyerek főlocsódot, de amin így főlocsódot, kinyitogatta a szēmejit, a kezeit rászto ē, egybe beszorította a markát, a szēmeji mēk főforoktak fehérjivē, asztám mēgmerevēdēt. Azutám már apja megijett : „Jaj, mi baja lett a gyerekeknek?!” Azután főkapta itet minygyá a bōcsőbűl, osztén idehoszta az asztalhol ē. Később ēmūt rúlla. Egybe rōkton befokták a lovakot a kocsiba, osztám vittük az orvoshó Gyalláro. Az orvos minygyá monta, hoty csak vetkősztessem lē. Még az orvos nem is vizsgáto meg, mēgin rágyütt ott a baj. Amig mēgvizsgáto, kéccer rágyütt. Adot neki orvosságot. Isten ege! Nem hasznát annak sēmmit. Szíverősíttót is attunk neki. Mindēniknek panaszkottam. Ęccēr ēty kīrēgető kūdūsembēr asz monta, hoty meleg vakandvírt csēppencsünk a szájábo, hoty attű maj mēg'gyógyul. De aszt nem csinátom még vele. Vót éggy ojam bolond jány, de a nyavaja is bántotta aszt is kiskorábo ; annak az annya monta, hoty próbájuk mēg, hoty ástossunk puskaort vízbe, hoty ígyik arrul. Aszt attunk neki, de as sē hasznát. Má két

esztendő s vót, méksé tudott ünyi sē. Hát azután nem csinátunk vele sēmmi, csak ha láttuk, hogy nagyon rángotkolóddzik, hidegvizēs kendővē csāvartuk ad a mellit ; de még akkor is rágyütt két-három hédbe ēccēr. De orvos orvosságo nem hasznát neki ēcs csē. Azután ēggy asszom monta nekēm, hoty próbájuk mēg evvel az igō piritusszā bedörzsūnyi. Hozattam is minygyā fēlitēr igō pirituszt, osztēn este az apja bedörzsūte lēfekvīskor tetētű-tāpig, csak ippen az ábrázottját nem. Azōte rēggel is, este is be vót kenve igō piritusszā ; a jis mēnt tāt három esztendējig. Mēk ha valami baja vam, most is bedörzsōllik igō piritusszā, pedig māt tizennīgy esztendő s, tizēnötödīgbe van fēbruār ōte. De az a baj nem ütődik ki rajta most māt soha azōte. Aszt is csinátuk, hoty fōsztünk paradicsomszārt és abba is szōktuk fūrüszenyi itet. (B. L.)

Kelevíny

Akinek ojam fekete-piros az arca, asz monygyák, hogy asz kelevínyēs. Csak a vīriben van a kelevíny. Mikor mēg akar hānyi, akibe mēkfakad, az a kelevíny kigyūn belülle. Az ellem māt nīcs orvosság. Sokszor is māt a beteg is ēgyēngül, asz monygyák, hogy alājo [az āgyba] mēgy az a kelevíny. (B. L.)

Akin ojam vērēssek vannak, nos asz fēlfakad, ojam mīnd a vīr, de csak nem vīr. Vagy alūrū, vaty fōjūrū gyūn ki. Van ojan is, akinek az orrán-szājān gyūn. (T. J.)

Sömőtyű. Kilis

Űjhód pintekēn rēggē szótalamba ráníz az űjhódra, osztēn a sēmőtyűjire vagy a kilisire, mēgin az űjhódra, mēgin a sēmőtyűjire, oszt mēgin az űjhódra, mēgin a sēmőtyűjire. Mikor háromszor ránízett az űjhódra, mēg háromszor a sēmőtyűjire vagy a kilisire, rátēszi űjjāt a kilisre, akkor monygya :

Űj hód, űj vilāg,
 űjul űj kirāj,
 ammit látok űjujjon!
 ammit fogok ēmujjon! (B. L.)

Mikor a vakan tūr a földbe ; hotyha asztot kivāgják āsōvā vaty kapāvō a földbū, ēgybe a vakandot kērēzbe kettévāgják, minygyā annak meleg hūsāvō meg vīrivē sēmőtyűt mēgdōrgōllik vele, elvész űgy, hogy észre sē vēszi, csak aszt, hogy nīcs. (B. L.)

Kilisre jó pūha fris ojtot mēs z koll, vagy vastak terpentīn, vagy nyers reszēt krumpi. (H. K.)

Hajmaflastrom kilisre. Asztot űty szōktam csinānyi : tojās-nok kivēs zēm a sārgājāt ; abba faragok szāppant ; ēccsēppēcske jó daralīst, vaj kō bele, vērēs hajma lēvāgvo jó aprōra. Ez a legjobb. Ez ojan jōszāg, hogy esz kihūzza, ha valaki ojamba līp, hogy nem tuggya kivēnnyi. Ēn ēccer lēugrottam a szīnās szekērū, nos tūbe ugrottam. Asz kihūs zta asztot is. (T. J.)

Vērēs hajmāt jó aprōra sokat ēsszemetētem, mēg is tōrtem űty szēk viszājān bōtafokkal, oszt ahhō tētem ēty kis tēft, űj szāppant, ami mēg vīzbe nem vót, lēkapartam oszt űgy nyomkottam ē kēs hēggyē, vaty pedig ojan avūtāp kanāllō ēsszecsīnātom kenyōcsnek. (B. L.)

Nékem vót sömötyűm itt a kezemén ë! Kapátom ott a kerbe, nos kiváktom a vakandot a fődbű, osztèn kettéváktom, egybe a meleg vires húsávó mēgdörgütem, mēktörögöttem a sömötyűmet, nos éveszēt. (B. L.)

Kilis is vót a kezemén ë! Nagyon igētt, oszt főkaptam a fődrű ēty szēm szívdát, ēfakasztottam, oszt kidoptam a magját, nos aszt kötöttem rá. Kötöttem rá részēt nyers krumpit is, de aszt ki nem átom ; igēn erős vót. Utójáró mēk húgyos utifűlelelet kötöttem rá, osztèn attű mēg is gyógyút. A húgyos levél mindēn sebre jó ; asz kitisztította, a húgy a sebēt tisztántartya. (B. L.)

T ü d ő b a j . A s z a l v á n y

Aki a húgyát mēghattya, tūdőbaj ellen az a legjobb orvosság. A fijam is asztot ivot rēggelēnkint ēhomra csaszlibű. Ez a szomszíd is asz monta, hoty ha a húgyát nem inná, mikor mēkhűl mēg mikor kōhög, má rīg mēkhāt vóna. Nos mēg most is il az az embēr, mēg erős is, dógozik, pedig má hetvenkét esztendős. Az orvosok títanak ám mindēn ijen orvosságot, mer akkor hozzájuk nem mēnne sēnki sē. (B. L.)

Aszalvámbo van, aki úgy lēfoggy, elsínglōdik ; csak hűlistű kapja vagy igízistű. Csak úgy ēkezd szárodnyi, lēfoggynyi. Jó, ha fűrűsztik juszalagba, isten ustorábó. Sáro csapóba is fűrűsztik. Aszt is kommēndáták, hogy ēfélkor ijje temetōbű hozzak kilenc sűrű kilenc marok földet, asztot tēgyem bele a fűrdővizibe [a fia tūdőbajos], oszt abba fűrűszsem mēk hajnalba szótalamba napfōkōt elōtt. A vizit csak este napnyűgotkor dōncsem napnyűgot felé ki. Aszt is kommēndáták, hogy a bikaistállóbű hozzak ganajt, amit a bika a farkávó falra vagdal, abbű hozzak, asztot is a fűrdővizibe tēgyem ; de ijje tizenkét órakor hozzam aszt is ; abba háromszor három hajnalba szótalamba mēkfűrűszteni — mindēn hajnalba lanygy vizet tōttenyi a fűrdővizibe, hogy lanygy lēgyēn az a fűrdő. Harmadik este, mēgin napnyűgotkor, napnyűgot felé kiōttenyi. (B. L.)

Aki aszalovámbo van az jó, az a csapó ; kis meszellōvē behűz a fűrdővizibe, osztèn a fűrdővizit fōmeszelli. (T. J.)

S e b ē k

Mēkfőzik a bujtorjánt, osztēm mikor kihűl lanygyra, akkor avvā mossák aszt a vágássebēt tōpszörössen : kéccēr-háromszor mēgmossák ēgy vízbe, oszt főznek újat. (B. L.)

Én esztet a halász fűvel szoktam mindig, aszt a halász kórót mēktörnyi, mert az a lekkeseőbb a vėlágon. Székviszājám mēktöröm, a levit kicsavarom, tollűvā köll kenēgetnyi. (T. J.)

Bakorecnē hasa lukat ki. Kórházbű már hazakűttik. Ēmēntem Agyagosra [puszta]: rīt, hogy ő má mēkhal. Ággyűttem Nagyritēkre [dűlő], szēttem nēki eszt a fűvet, mēktörtem, kicsavartam, tollűvā kenēgesse. Most is il. (T. J.)

György János keze mēkkēt oszt főfakat. Szēttem nēki fűvet, fehűrűmöt, mēkfősztem ecēdbe, bekötősztem rēggē. Este átmēntem, fűvogattam a kezit, nos alatomba mēkszűrtam tűvē. Nagyokot kajdászott. (T. J.)

A húgyos levél mindēn sebre jó. Asz kitisztította. A húgy a sebēt tisztántartya. (B. L.)

Patécs

Asz csúnya nyavaja ; tizenkét-tizénhárom hétig éfekszik benne, nyóc-kilenc hétig mindig nagyon rosszú vam benne : elme nélkü beszül.

Patécs van töpféle ; a fekete asz haldós, a vörös az jó ; asztám van ojam mind az üveg, a sē haldós. Akin a fekete kigyün, visszamegy a belekre, nos mēkhal. (T. J.)

Nagy lázokká kezdődik. Először ojam vörös babog gyünnek ki rajta. Azután mikor az észárod, emúlik, akkor mēg ojam mind a köleskásoszēm, ojan hēgyēs tetejű gyün ki. Annak sért a teteje ; ojan sértős, a bőr ojan éles. Az észárod rajta. Harmaccor ojan hójagok támodnak a bőrön mind a fehér gyöncēm, mind az üveg-gyönggy. Asz teli vam vízzē. Mikor kezd szárodnyi, ēfakad, oszt akkor lēhámlik a bőr mind. Hotyha fekete gyün ki rajta, nem vörös, akkor mēkhal : nem gyün ki vörös a bőrön, hanem a bőr alatt mēkfeketedik, rāmēgy a belekre. (B. L.)

Arpa

Mēk köll aratnyi szótalamba újjā. Mikor így viszájárú háromszor az újjávó kanyarít, háromszor asz kő gondúnyi : „Arpát kaszálok”. (B. L.)

Szent Antal tüze

Mikor valakinek valami vörös fót támod osztēnd íg, asz monygyuk Szent Antal tüze. Asz mēk csak be kő keritenyi háromszor tű gombjávó. (T. J.)

Vörös ronygyā vagy piros pántlikávó bekötnyi vagy álkötnyi, vaty piros kukoricávó mēkfüstōnyi. Piros kukoricát lēmorszóják, mēktörik, hogy nē lēgyen ojan nagy, izzót tēsnek ēty tányírba, vagy valami bádokpohárbo mēg jobb, arra ráhintik és annak a füstyivē füstōllik mēg : hozzá tartya aszt a vērēssiget. (B. L.)

Hideglövís

Először fázik, azután kigyull. Hideglövís is kétféle. Az ēggyik mēgrázso, a másik mēgnyújtószattya. A jis rossz ; vesszēm mēg! (T. J.)

Csak ēkezđ ásítóznýi ; a hideg bújkáll a bőre alatt. Azutám mikor má lēfekszik, lázos. Ojan hideg is van, hogy rázso : hidegrázás. A másik csak úgy elájjo mindēn testýt, hogy úgy nem igēm mozog ; ojan lēvert, mindēne fáj, az a lopóhideg. A szájo mēk kihójagosodik utánno. (B. L.)

Szagatás

Ökörfarkoró virágját lēsēdik harmatossan, osztán asztot ojam vastörbōvē mēktörik, annak a levit kicsavarják gyócsruhán. Üvegbe tōtik, asztot osztán, mikor kēnyerēt sūtnek, aszt az üveget kēnyírkovázbo betapasztýák egészen a gyugóját is mindēnütt. Mire az a kovász mēksül rajta, akkorra kisüll az a lé az üvegbe ojan sárgáro mind a vaj, szint ojan ikrásro is. Mēkfagy az, csak azír ojan sűrűssen kigyün abbúl az üvegbű. Ojam mind mikor a zsír sűrű, de ēty kicsint ojam fojós. Csontszagatásrul avvā kenyik be ahý fáj. (B. L.)

R e u m a

Az én fijamnak, Andrásnok, fejreumájo van, oszt a nyakáro raggatunk pijócát. Többet ír a pijóca mind száz orvos. Térgyre is tesszik, még dëríkra is reumatú. (B. L.)

M é h f á j d a l m a k

A saját jányom úgy vót ; mébaja vót. Az a legnagyobb fájdalom. Lészédém a fehrüröm levelit, ecédbe megdinsztöllöm mind a sajátát, oszt főkötiöm a ruhávó és még'gyógyul. (T. J.)

F o g f á j á s

Fájt mind a fogam. Ragasztottam ide az inyemre, ahy fájtok a foktövek, pijócákat kettőt. Így át ki mint két szivar a számbú. Mikor má nem fért [!] bele a vir, lepottyant maga a kötényembe. Ojam vastag vót mind az embër újja. Osztém fojot, mer anná job, menné továp fojik a vir utánno a pijóca helibú. Megdagatt a szám szüle tán a pijóca mérgitú. Attú dagathatot még, mer attú megdagad a környike a pijócánok, csak kicsint, ojam mind a pörsenis forma, vörös a hele. Mikor a vir elál, bevarasodik, osztán aszt mindig lë kő kaparnyi, ojam vires víz gyün ki belülle. Azutám még'gyógyul. Éty hét múva má mők së láccik a hele, mer annak a szájo ojan iksra csípja az embërt. (B. L.)

V i z e s t e t ü

Hotyha mőkfagy a láb, vagy mőkfázik, vizeszetús. Legjobban sártú kapjók aszt a viszketeksíget. Melek hamuba kő ténnyi, vaty papsajt főzetin párónyi, fűrüsztényi. Bepétróznyi is jó. (B. L.)

F ö l ö s t é j

Asszonyok ha elhaggyák a szoptatást és nagy a mellük, fölös a téj, zöd bűdözs bőrköt tessznek a mellükre a ruha alá, erősen lëkötik. Az léapasztja. (T. J.)

SULÁN BÉLA

Halálok a martosi anyakönyvben

(1778—1820)

A martosi református anyakönyvben 1778-ban, majd 1803-tól kezdve — 1819 kivételével, amikor valószínűleg nem volt haláleset — minden évben feljegyezték az elhalálozások okát. Ezek a feljegyzések nagyon sok — a népi orvostudomány szempontjából érdekes — adatot tartalmaznak. Nem lesz tehát érdektelen idézni itt az anyakönyvben szereplő betegségneveket, illetőleg egyéb halál-okokat.

A következőkben az 1778—1820 évekről szóló bejegyzéseket idézem. 1820 után ugyanazok a betegségnevek ismétlődnek és egyre gyakoribbak a köznyelvi és tudós, tehát nem népi elnevezések.

- 1778: Endrédi Mihály Felesége Szűcs Judith gyermek szülés miatt meg halván | Jóba István leánya Katalin kinek a Lábát afene annyira meg ette hogy bokába csak nem el szakadt Predikaczioval el temettetett tiz esztendő korában |
- 1803: egy haffal született három gyermekei u. m. Gergelly, Kata Sufa meg holtak | Joba Sandor felesége Somodi Erfe, a ki 18 elztendeig nyomta az ágyot, maga erejiből fel kelni ágyából és egy helyből a másíkba menni nem tudott ejtzaka maga ágyából fel kelt és fenki észre nem vévén ki ment az házból és reggel az Áltván vizeben halva találtatott meg |
- 1804: fzegezef | vér folyás | fuladozás | hideglelef | vér haf | szárazbetegleg |
- 1805: dagadás | nyavalya töréf | patéts | daganat |
- 1806: öklelef | füly |
- 1807: himlő | vízbe holt |
- 1808: patéts | öregség | Száraz betegség | nehéz nyav[alya] | fúladozás | vízbe holt | szegezés | süly | főfájás | hideglelés | hirtelen való halál | kelevény | gyengeség | forró nyav[alya] | vizi betegfég | pestis | Patéts pestis |
- 1809: az árvizbe efett le a lajtorjáról, midőnn a padláfra ment vólna fel s' úgy fült belé | petéts | gyermek ágyba | Dagadozás |
- 1810: nehézfég | dagadozás | Petéts | tfuklás | Sínlődözés | mellybéli süly | rendes halál | nyavalyatörés | vérhas | az élet' erő gyengelége | föld hordáfban a' part szakadt reája | élet erő nem léte | öregfég |
- 1811: éretlenfég | veres himlő | hektika | torok gyék | torok fájás | torok daganat | fekélyes vólt | fekély | a veres himlő következése-a' dagadozás | a' veres himlő vízfzaverődéféből következett vizi betegség |
- 1812: üszög | kölvény | mejjbéli kölvény | sínlődözés | idétlenség |
- 1813: öklelet | szélütés | pokolvar |
- 1814: ót-var | köhögés | a születés[ben] | megtörődött | sárgafág |

- 1815: vizi betegség és guta | szakadás | szegezés v. tüdőgyulladás | a Hidról a'
Nyitrába esett | szélütés |
1816: sínlődő nyav[alya] | hólyagos himlő | szélszorulás |
1817: száradás |
1818: Forró hideglelés | gyerm. szülésbe | vízbe fult | köhögés |
1820: Mégfagyott | Nyitrába fúlt | Még forrásták | Nyavajatorés sok | Nyava-
vala |.

KÁLMÁN BÉLA

Szövegek Debrődről (Szlovákia)

Sokat dolgozott már Julcsa néni. — *Én?* — *Mindég mentem, mind a hámosló.*

Mit szeretett dolgozni? — *Én?* — *A hátamon meszet hortam. — A hátamon füvet hortam. — Fát hortam. — Já, mēk sē tudom számolni, amit én csinátam.*

Sēmmi munkā nem esett nehezére ugye? — *Á,* — *csak mikor idēkerültem, nem is tuttāk, hoty hovā vesztem. — Mā mentem ki a Kőfölibe.*

Hozott egy hát füvet, — nem? Fát? — *Ėd nap elmēntem kéccēr-háromszor.*

Többen vótak testvérek? — *Mink?* — *Öten vótunk.*

Gyermeke hány vót? — *Nekēm?* — *Csāk tizēnhárom.*

Hányan maradtak életben? — *Hēten.* — *A többi mēkhalt. — Az elmūt mind.*

Kicsi korukban? — *Ėgy vót két esztendős.*

Hol vannak a gyermekei? — *Négy vān Amērikābā. — Bērci, Fēri mēg Annā — három vān it.*

Családosak? — *Mit tudom én!* — *Vānnāk ott ānnyiān, hogy mēg lātni is sok. Margitnāk vān négy fiја. Mind ā négy házās. Ilonnāk vān két jānyā. — Az mēg orvos mind ā kettő. — Vāgy igēn gāzdagok, vāgy igēn szēgényēk.*

Font-e Julcsa néni? — *Mēk szőttem is. — Szātīvān szőttem.*

Hogy csinálták azt? — *Hāt űty hogy elmēntünk Tornārā, vettōnk kendőrt. — Ėty hātīvāl hosztunk házā, — oszt megőcseltük, oszt akkor ā guzsājrá köttük, oszt fontunk.*

Sokan jöttek össze esténként? — *Öten—hātān űty hāszo.*

Mit csináltak közben? — *Áz āsszonyok szerettek diskurāl̄ni. Elēgyōtt ot mindēn. — Mēg űgy is vót, hogy mikor én oj kisjāny vótām, hāt vót āz ā roz beállitvā tuskóbā, oszt forgācs mellet fontōnk.*

Nem vót ilyen világosság, mint most? — *Hā,* — *vót!* — *Pislogott!* — *Mēggyūjtottāk āszt āz āgās, āgās kānócot.*

Hol volt a fonóka? — *Mindēnütt vótunk, — hāzró hāzrā, — mind ā jānyok.*

Valamikor forgácsal világítottak, ugye? — *Hāt āszt mondom! Áz bizon! — Forgācs vót ābbā ā, — mēg vót hāsítvā Ėgy bot, osztān ābbā rāktuk be ā forgācsot, — oszt āz Ėgētt, — ām mellet köllöt fonnī. — Mēg lāmpā nem vót.*

Akkor még más volt a helyzet, mint most? — *Űgy ām!* — *Eszēmbe sē vónā, hotyhā eszēmbe nem hoznāk, hoty hogy vót, mi vót.*

Ugye kényelmesebb ma az élet, mint volt? — *Mās āz élet. — Hozik ā kēnyēret kēszen. — Hozik ā lisztet, hozik ā zsīrt, mindēnt hoznāk ā bódībā (!) — csāk pēz lēgyēk. — Elmēnnēk vele ā bódībā, hāt ot hāgyik. — Mé kijābā āz ā rādijó?*

Nem szereti? — *Nem!* *Mindēg űgāt. Nem ērtē, hogy mūt.*

Tessék akkor közelebb űlni. — *Hījābā, hā ā filem odātēsēm, ākkor sē ērtē, mit mond. — Māj én āszontām, hogy āz is huncūt vót, āki legelsőben ā hāzābā vittē.*

Hogy vót régebben? — *Hogy?* — *Hol is vágyok?* *Még hoty hínák?* — *Gyere csak, még erety csak!* (Célzás a parancsolgatásra és arra, hogy nevén sem szólították az embert.)

A macska meg a halottjárás

Égött a világ nálunk. — Lämpä lē vót húzvá. Oszt éccēr gyüt Fēri háza, — az én fijám. — Mondom neki:

Ugyán hol vótál, te. Mondom mā éfel is vān.

Hāt Benyickijéknē kártyászták. Ász mongyá: Én mā hittām őket, oszt nem gyűnnék.

No, erigy mā, oszt feküd lē.

Mikor föltészi a lábāt a székre, hogy a bakkáncsāt húzi lē, — ászondi, hogy: Māmā!

Mondom: Minek?

Ász mongyá, hogy: Éggy ásszony, aki Benyicki Jāncsinē vót, — oján ruhábā temették el, még oj keszkenő vót a fején, mikor mēkhált, — hát montām neki (azaz megerősítette, hogy ilyen meg olyan ruhában temették el), — mozs gyüd be já kápun, ászondi, — begyütt az udvarbā. — Éccēr ászondi, hogy: Jāj, māmā, mā mēkfogott! — Begyütt a házba, oszt nem láttuk ész csē, csak ő.

Mondom: Takard a lāmpāt ki!

Mikor mēkkaptā így a ruhāt a kezébe nē, visszājārā, oszt így rā nēzett, ászongyā, az orrá májd az ő orrá mellet vót.

Akkor oszt, mikor mā lēeresztettē a lábāt, — nē fjē, mondom, it vágyúnk nē, nem, — nem álugyúnk ész csē. — Akkor osztān lēereszti a lábāt, — no — akkor ötőlle elāt félre. — Oszt én hátóró mondom neki:

Māri, hālgás csak, mi já kívānsāgod, én mindēnt fogok nekēd cselekēgynyi, csak mond még. — Nem szót. — Sokājig diskurālt, ázutān oszt csak nēzet rānk. De nem szót. — Akkor osztān utó ászt montām:

Áz isten tēgēd verjēm még, hā jó lēlēm vōnā, hát, — mondom, mēkszólālnā, de mondom rosz lēlēm vāt, tākāroty ki!

Ász mondi (ti. Feri): Jāj, māmā, de jó, hogy bennem hānyāt nem esētt.

Mink mint félvótúnk. — Ánnýā mēk fekütt az āgyon, a feje a szēlen vót.

Ászongyā Fēri:

Mos mēnyōn (Imegyen) ki az ajtōn! — Hāt nem nyittā ki, hát hogy mēnt?

Osztān — ászongyā ānnýā, hogy: Jāj de jó, hogy a fejem még nem kapta itt a, mikor mēnt ki. — Mint félvótúnk.

Éccēr Sānyi gyün az āblākrā. — Mi jāj, ászongyā, Fōri?

Űgy, — mondom neki, csak mēgā —, mondom, erity háza, mondom; méggy visszā, mēglātōd Benyicki Jāncsinēt.

Akkor elkezdēt morognyi: Mos hogy mēnnyek háza?

Szālāgy mindēnütt háza! — Így osztān szālāt háza a Sānyi, — Ágócš Sāndor, — hát — a mácskā elnyitta mágāt. Ászondi:

Fēri, ez a mácskā a tījetők?

Én nem tudom, ászongyā. — Nem Benyicki Jāncsinē? — Áz āblak ālātt. — Mink még oz be (ti. bent) nevettük. — Ázutān, — elmēnt háza. Ot még az ānnýā áhoty — keresēt válāmi gyērtýāt, oszt fejírbe ot ālt —:

Ki vágy ászondi, nem Benyicki Jāncsinē vagy? Mīngyā āgyonūtlek. — Áz ānnýāt.

Réggel együtt, — beszéte, hogy othon májt kirímelt (! halálra ijedt).
Hát, mondom, *hotyha it nem máránának ezen a világon* (ti. a halottak), —
mondom, hogy gyűit vóna nálunk? — *Há mēkhalok, én is elgyűvök, — én csak*
Pistāt fogom lesnyi a szabāba (!). (A vejének mondta ezt tréfálkozva.)

Aranyalma

Ámít nem kívānsz magādnak, tē sē tēdd embērtársādnak. (Ez vót az eleji.)
Bānnyā hāzi cselédēkkel mindēg úgy, mind embērēkkel.
Testvérēdēt szīvből szerēzsd, a szép ēggyessēgēt kerezsd. — (Nem, nem tutta
eszt sēnki, csak Mātē Bālint tutta eszt. — Mēg én. — Biztosan jó tanuló volt
Julcsa néni, szorgalmas. — Kāptām is minden nāp terenyest. — Nem āzēr,
hod nem tuttām. — huncūt vótām. — A többinek nem hattām békēt. — Āki nem
tutta, hāt osztan pūföltem.)

Kivālt vígyāsiz kizsdedēkre, nē tānizsd ōket vétékre!
Csūfsāgot vėnegből nē tégy, hogy āzēr bűntetést nē vígy!
Gyermēk, te is lāc vėnsēgēt, atyād nēzd és tisztessēgēt.
Dolgozzāl, tānūj serényen, jó kedvel, nem tūnyās kénnyel.
Hā tānūlās nem ōrpendēs, mēgbānot, hā vėn ōrēksēgēd.
Lekszēbb ōrēksēgēt vettē, hā okosan nevelkēttēl.
Elvett jókāt nē fitymājjād, de āzokat mēghālājjād.
Hā nem mondāsz kōszōnetēt, lēz gorombā nevezetēd. . . .
Kōves mindēg igāssāgot, gyūlōjjesd a házūksāgot.
Hā csak ēccēr házudni mersz, hidd el, többē nem könnyen nyersz.
Lēgy gyors munkās és hīv szolgā, āz ijjenek jól vān dolgā.
Nē ādd ā rescsēgnek testedet, ā sok ālvāsnāk kezedet (?).
Mindēn gonossāk kezdetē, ā remény és szeretet.
Mēgbāntōdol, nē āj bosszūt, bēkessēgre engegy . . .
Inkāb jussodból [engedj!?!], mint sēm māsšāl pērbe kerūjj.
Csekējsēgēr pōrt nē tegyēl. . . .
Ā rossz embēr vėtkēt mēgvezsd, de māgūt mind embērt szerēzsd.
Nē csūggegy mēg īnsēgēdre. . . .
Erős lēlēk lēgyēn benned, nem kēl mindēnt szīvre vėnnēd.
Mindēn csekējsēgēr nē sīrj, nagy búban is. . . .
Féjj az első vétéktől, irtōzz engedetlensēktől. . . .
Szép koronā és ēkēssēg ā tisztān tārtozt szūzessēg. . . .
Korān tānūj embērsēgēt, īty tālālāc kedvessēgēt.
Figējjetēk ā szép szokāsokrá, tānūj. . . .
Rossz szót hā hāllās māsoktól, el nē tānūld āzokat.
Irtōsz trāgār ocsmāny szótól, mint keresztēny gyalāzótó.
Nē lēty hāt szitkozótó, sēm eskűvő, kāromkodó.
Szīvelēd mēk szīves bārātod, jāvādrā vān, tudod, lātod.
Lēty hāt nēki szót fogādó, mindēn tiszteletēt ādó.
Kōzōld ōvele dolgodāt, nē rejzsd elōle titkodāt.
Tilalmas ōrōmet kerūlt, szabādōzvā el nē . . .

Elmondta Horváth Istvánné, volt szūlēsznő. Magnetofonszalagra 1958
tavaszán vettem föl. Horváthné akkor 82 éves volt. Nem tudta, hogy beszédét
fōlvesszük.

KOVÁCS ISTVÁN

A moldvai északi csángó szótárhoz

WICHMANN GYÖRGYnek a CSÚRY BALINTTól és KANNISTO ARTURTól sajtó alá rendezett csángó szótára végén néhány lapnyi szöveg is van, közmondások, találós mesék és dalok. Ezekben vannak olyan szók is, melyek a szótárba nincsenek fölvéve. Mivel a moldvai csángók nyelvjárása nyelvtörténeti szempontból rendkívül fontos, érdemesnek tartom az alábbiakban közölni a szótárból hiányzó szókat. Megjegyzem, hogy könnyebb olvashatóság kedvéért átírtam őket a magyar nyelvjárási irodalomban használt jelölés szerint.

éfiu : *ugy szeretem éfiut, mind ez ülő tyuk-fiut* : Ich liebe den Jüngling so wie der Habicht das Küken (215. l. 22. dal). A szótárban a szó a következőképp szerepel: *éfiu*, *éfiu* 'jung'; *éfiun* 'in jungen Jahren'. Itt melléknévi, a szövegben főnévi jelentése van, s kiejtésben is eltér a két alak.

hanygyázó : *gyiő-fából koporszó, leveliből borító, z ágaiból legyező, gyükeriből hanygyázó* : Aus einem Nussbaum (ist) der Sarg, aus seinen Blättern die Decke, aus seinen Zweigen der Fliegenwedel, aus seinen Wurzeln der Schutz gegen Ameisen (212. l. 1. dal).

kemény-mog : *vékany ciérna, kemény mog* : dünner Faden, Kümmelsamen (214. l. 15. dal). A szótár közli Hétfaluból *kömiény, kömién* 'Kümmel' alakban. A *keménymag* elterjedt népetimológias alak, melybe a *kemény* melléknevet magyarázza a nyelvérzék bele.

lobbont, lobbontó : *tánygyér törő, perpentő, minyika anytyi lobbontó* : Ein Teller mit Quark, die „Feige“, Antyi Minyika (d. h. der Penis), der in Flammen setzen kann (217. l., 36. d.); *perpentőt lehet meg-lobbontani* : man kann die Vulva in Flammen setzen (uo. 5. jegyz.). A szótárban csak *lobbon* 'auflodern, aufflammen'.

perpentő 'vulva' (217. l., 36. dal és 5. jegyz.).

prág : *még nem dobod e fédet e felső prághaz, aggyig nem látad meg ez alszót* : solange du nicht mit dem Kopf an den Türsturz schlägst, so lange siehst du nicht die Schwelle (209. l. 144. közm.).

tejesz-pui : *ha meg-iérem e szem-piért, akkor eszem tejesz-puit*. Wenn ich den St. Peterstag erlebe, werde ich schon „Milchmais" essen (210. l. 172. közm.). Másutt *tejes kukorica* 'éretlen, gyenge, főzni vagy sütni való kukorica' (Komárom, Pápa). A Szamosháton *tejes* az éretlen, zsenés mag belseje, pl. a *málé* 'kukorica', a *búza*, a *dijó*, a *mogyoró*: tejszerű (Csúry). A Bereg megyei Vásárosnaményben *tejes* a tölgyfahasáb, ha van még benne életnedv (MNy. VI, 95).

tyuk-fiu 'Küken' (215. l. 22. dal). A MTsz. *tikfi* alakban Nyugat-Magyarországról (Pozsony megyéből, a Csallóközből és Sopron megyéből) közli a csirke régi nevét.

BEKE ÖDÖN

TARTALOM

Cikkek

<i>Szabó T. Attila</i> : Az <i>Isztambul</i> -, illetőleg a <i>Malomba</i> -típusú helynévkölcsönzés kérdéséhez	3
<i>Kálmán Béla</i> : XVI. századi jobbágyszeveinkhez	23
<i>Szépe György</i> : Néhány, a szinkron dialektológiával összefüggő kérdésről	45
<i>Sulán Béla</i> : Adalékok az argó — különösen a közép-európai argó — szókincsének tanulmányozásához	59
<i>Papp István</i> : Megjegyzések egy magyar szócsalád történetéhez	79
<i>Pákozdi Endre</i> : Vésztői ragadványnevek	83
<i>Reuter Camillo</i> : Kárász helynevei	101
<i>Habovštiak Anton</i> : A <i>liace</i> 'gyeplő' és <i>lievč</i> 'lőcs' szó változatai a szlovák nyelv-járásokban	123
<i>Must Mari</i> : Az észti nyelvjáráskutatás az Észti Szocialista Szovjet Köztársaság Tudományos Akadémiáján	131
<i>Kovács István</i> : A szlovák népnyelvkutatás eredményei	139

Megemlékezések, ismertetések, bírálatok

Csűry Bálint halálának 20. évfordulójára. <i>Nyirkos István</i>	147
Nyelv- és Irodalomtörténeti közlemények I—III. <i>Ism. Kálmán Béla</i>	150
Cercetări de Lingvistica III—IV. <i>Ism. Dombrovsky József</i>	155
Чичаров: Из истории русский имен, отчеств и фамилий. <i>Ism. Papp Ferenc</i>	160
K. Vilkuna: Oma nimi ja lapsen nimi. <i>Ism. A. Kövesi Magda</i>	163
Király Péter: Ismeretlen magyar glosszák. <i>Ism. Nyirkos István</i>	166
Deme László: A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez. <i>Ism. Kálmán Béla</i>	168
Inczefi Géza: Szeged környékének földrajzi nevei. <i>Ism. Kálmán Béla</i>	171
C. Стойков: Унгарски заемки в банатския говор. <i>Ism. Pandur Julianna</i>	173

Nyelvjárási adatok

<i>Sulán Béla</i> : Martosi szövegek a népi gyógyászat köréből	178
<i>Kálmán Béla</i> : Halálalokok a martosi anyakönyvben (1778—1820)	185
<i>Kovács István</i> : Szövegek Debrődről (Szlovákia)	187
<i>Beke Ödön</i> : A moldvai északi csángó szótárhoz	190

Résumés

<i>A. T. Szabó</i> : Über die Entlehnung von Ortsnamen von Typ <i>Istambul</i> bzw. <i>Malomba</i> ..	21
<i>B. Kálmán</i> : Les noms de serfs au XVI siècle	42
<i>G. Szépe</i> : Some Remarks on Synchronic Dialectology	57
<i>B. Sulán</i> : Contributions au vocabulaire de l'argot de l'Europe Centrale	77
<i>I. Papp</i> : Zur Geschichte einer ungarischen Wortfamilie	81
<i>E. Pákozdi</i> : Beinamen aus der Gemeinde Vésztő	99
<i>C. Reuter</i> : Geographical Names of Kárász	122
<i>A. Habovštiak</i> : Названия слов <i>liace</i> 'возжа, повод' и <i>lievč</i> 'возовая тяга, люшня' в словацких диалектах.	129
<i>M. Must</i> : Estnische Dialektforschung in der Akademie der Wissenschaften der estnischen SSR	137
<i>I. Kovács</i> : Die Ergebnisse der slowakischen Mundartenforschung	145

Tankönyvkiadó Vállalat

A kiadásért felelős: Vágvölgyi Tibor igazgató

Kiadásra előkészítette: Varga Mihály

Műszaki vezető: Horváth János

Műszaki szerkesztő: Kormanik Béla

A kézirat nyomdába érkezett: 1961. március. Megjelenés: 1961. július

Példányszám: 600. Terjedelem: 17,75 (A/5) ív 4 ábra + 2 melléklet

Készült: monó szedéscről, íves magasnyomással

az MSZ 5501-54 és az MSZ 5602-55 szabvány szerint

1961.53145 — Akadémia Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

